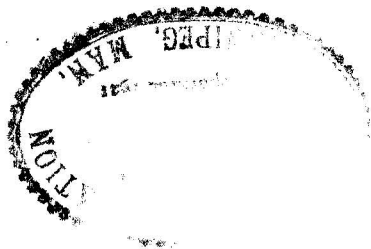

ІЛЛЯ ЖИРІЯК

СИННІ ЗЕМЛІ

ТОМ II.

Сини Землі

даровано М. Костюком
до Товариства

Бібл. Читальня
127
Prosper Reading Ass'n, Winnipeg

Copyright, 1939.

Type Set by Alberta Printing Co.
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.

Сини Землі

Повість з Українського Життя
в Канаді

ТОМ II.

НАПИСАВ
ІЛЛЯ КИРІЯК

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

EDMONTON, ALBERTA, CANADA

diasporiana.org.ua

РОЗДІЛ I.

Індіянською дорогою, що ми описували вже в першій частині нашої повісти, їхав наладований товарами віз. Було це четвертого року на весні по тій, коли Григорій Воркун, Павло Дуб, Тома Вакар і Степан Соловій приїхали до Канади й поселилися в сусідстві Дьордія Поштаря. На переді воза, на сідаку зробленім із сіна, сиділи два чоловіки. Один із них, що одягнений був у сиве футро з каютів і в руду шапку з водяних щурів, знайомий був як показувалося не тільки прохожим людям, але й придорожним зайчикам, бо й вони, вступившись із стежки між тополі, ставали на задні лапки й здавалося кликали: “Гелов Джордж! Як-ся маєш? Кого везеш?” На такі привіти й питання, Джордж, що був ніхто інший тільки наш старий приятель, Дьордій Поштар, покинував головою й на диво всім не задержував коней, як це він звичайно робив іншими разами, щоб перекинутися кількома словами, але підкидав поводами й покрикуючи підганяв до бігу свої не дуже то послухні коні.

Спішно йому було цього разу, бо велику несподіванку він віз для своєї громади. Він скоротив навіть свій побут у містечку на один день, щоб скоріш приїхати додому. От, одного дня приїхав і замість того, щоб першого дня відпочити, другого дня купувати, що треба було, третього дня ладувати на віз закуплені товари, а четвертого раннім-ранком пускатись у дорогу, то тепер він за один день накупив і заладував і третього дня був вже вдорозі додому. Коло нього сидів чоловік років понад сорок, у чорному плащі й чорному, ширококрисому капелюсі. Був це о. Димитрій, що, на просьбу строкраєвої консисторії, взяв на себе обовязок відвідати рідкі в той час українські кольонії в Канаді. Поштар стрінув його несподівано на пошті, де о. Димитрій розпитував поштаря про Степана Соловія, писаря парохії, св. Димитрія. Але цей урядник, хоч і відоме було йому прізвище Соловія, не міг вказати пальцем і сказати, що там, або там Соловій мешкає. На це треба було дуже довгого пальця, але на щастя трапився Поштар і розв'язав справу мов бричем.

— Як ви, отче, до Соловія, то ви й до мене, бо ми до одної парохії належимо, — сказав він, вислухавши о. Дмитрія, про його ціль. — Будьте готові вдорогу завтра рано, — додав, йдучи за своїми потребами.

Поштар приспішив свою купівлю й наступного дня, о. Дмитрій, оглядав уже непривітну в тії часи частину лісистой Канади.

Першого дня незле їхалося. Дорога була виправлена вже по долинах, були вже побудовані містки й, загально, о. Дмитрієви навіть подобалась подорож. Попас коло ріки, а потім нічліг під возом на сіні, мали свої питомі принади. — Це так колись наші чумаки попасали й ночували під возами, як по сіль і рибу їздили на Дон, — говорив він до Поштар з утіхи.

Але наступного дня чумацька романтичність о. Дмитрія з кожною милею затемнювалася, гинула, як роса на сонці.

— Далеко ще до вашого села? — питав він нарікаючим тоном, коли коні вийшли на горб, перечалапавши першу й неостанню калабаню, що, кожна з них, мала дуже велику охоту перевернути віз, але з якоїсь причини лишила цей жарт на інший раз.

На відповідь, Поштар засміявся, оглянувся поза плечі, на сонце, що ховалося вже за обрій ліса й нагнав коні. — Як не перевернеться віз зо два-три рази, то будемо вдома десь коло півночі, — сказав він по хвилині мовчанки.

— Нехай, Бог боронить від того, — проговорив о. Дмитрій зо страхом. — Я вже сколінчився сидіти тут скоцблений два дні, а ще як перевернемося то мене живого не привезете додому; я вже й так ледве дихаю.

— О, видержете, — підбадьорював Поштар о. Дмитрія. — Це ви так думаєте тому, що це перший раз для вас.

— Чому то наші люди позапихалися так далеко від цивілізованого світа й поселилися в цих, ледве приступних, дебрах? — питав о. Дмитрій сварливим голосом. — Таж, як видно, незаселеної землі було й є ще тепер досить близько містечка.

— Гм, — гумкнув Поштар, не знаючи що відповісти.

—Наші люди, — почав він по короткій задумі, — хочать жити близько одні одних, родина коло родини, й тому шукають за цілком незаселеними околицями; таких околиць нема вже близько містечка.

—Поселяються в диких дебрах і самі дичіють, — сварив далі о. Димитрій. — Замість осідати близько міста, або таки в місті й братися до торгівлі, то ховаються Бог зна де, в лісі, мов медведі.

—Хлоп такий здалий до міста й до торгівлі, як жид до ціпа, — зашміявся Поштар і махнув рукою.

—То-ж то й недобре, що ви думаете так, — сказав із обуренням о. Димитрій.—Ми тратимо на таким думанню, бо від коли наша історія памятає, то наші селяне завсіди думали так, і заривалися в ліси, в землю, а по містах поселялися чужоземці, торгували їх працею, згарбували гроші й брали верх у кермі нашої держави, а самі селяне ставали такими собі, так би назвати, публичними козами, яких всі хотіли доїти, але ніхто не хотів годувати. Вкінці, ці кози, видоєні й виголоджені, змушені були втікати аж за море шукати щастя. Але тут вони повтаряють ту саму історію — зариваються в землю.

—Така то вже наша вдача, — сказав Поштар недбало. —Що-ж робити, коли в них місто й торгівля жидівська справа. От, мене називають уже жидом за те, що я заложив малу крамничку для їх вигоди. Але це не важне. Ви скажіть мені хто направив вас сюди в наші сторони? — запитав він, бажаючи змінити бесіду на іншу тему.

—Я вже говорив вам, що писар вашої парохії, Степан Соловій, писав до нашої консисторії в старім краю, щоб прислала вам священника, — відповідав о. Димитрій неласкаво. — Але це нелегко зробити, бо наша консисторія не має місійного фонду, щоб розсилати місіонарів всюди по світі, де тільки заїхали наші люди. Написали до мене, до Америки, щоб я послужив вам.

—Як так, то ви є собі досить відважний чоловік, отче, — сказав Поштар і усміхнувся. — Бо скажу правду, я думав, що вас вислано сюди за якусь велику провину, щоб ви відпокутували її. Й я не дуже охочо брав вас на віз, бо, можливо знаєте, що між людьми є поговорка, що

везти вдалеку дорогу священика, або жида, є собі велике ризико.

—А то чому? — запитав цікаво о. Димитрій і глянув у Поштареве лице, щоб перевірити чи говорить він серйозно, чи тільки на жарт.

—Бо рідко праведних священиків, а жидів ще й тільки нема, — відповів Поштар. — Везе їх християнин і, як трапить на неправедних, чорти дорогу заступають і роблять шкоду. Перевернуть віз, або поломлять, покалічуть коней, упряж пірвуть...

—Це людські видумки, пане Поштар, — сказав о. Димитрій поважно. — Впрочім я не належу до неправедних, бо ось їдемо вже два дні й покищо нічого злого не сталося, — додав він, жартуючи.

—Побачимо, що далі буде, — сказав Поштар і засміявся холодно. — А тепер держіться, — закомандував він, встаючи на ноги й стягаючи кінські поводи, щоб здержувати розгін воза з горба в досить розлогу долину. — Як переїдемо он-там тії калабані без клопоту, то відправимо вечірню на тому горбі, — додав він, показуючи рукою перед себе.

Отець Димитрій хотів було злізти з воза й перейти пішки небезпечні ями, але не сказав цього Поштареві. А тим часом віз котився скоро вділ, а там заскрипів в першій ямі, коні помоцувалися, вперлися й витягли його тільки на те, щоб він заїхав у другу. Переїхали щасливо три вибої й о. Димитрій був вже готовий перехреститися, дякуючи Богови за поміч, але в тім самім часі вискочили несподівано з ліса пара кіз, коні сполохалися, скочили вбік, передне колесо викотилося на придорожний опецок і на миг ока віз лежав уже перевернений у болоті.

—А-би це... — закляв Поштар голосом, мов би жартував, лежачи в болоті й задержував поводами коні, що, спотикаючись, пробували видрпатися на сухе придороже між деревами.

Але Поштарева клятьба не успокоїла коней. Вони вовтузились, скакали, дишель не видержав, зломився.

—Що тепер буде? — запитав о. Димитрій, сидячи

в болоті побіч Поштаря. Вони обидва, мов би змовились, не схоплюлися скоро зо свого мягкого сидження.

—Переспимо тут що ніч, — відповів Поштар, глянувши на о. Димитрія якому тільки його власний голос свідчив, що він не перекинувся ще цілком у персть із якої сотворив його Бог. — Рідна мама не пізналаб вас тепер, — реготався він, вишкірюючи свої білі зуби зпід чорного болота. — А ще як переверну вас зо-два рази, то митрополитом станете.

—Вам жарти в голові, — сердився о. Димитрій, встаючи на ноги. — Сонце зайшло вже, холодніє, а ми тут...

—Міряємо носами болото, — докінчив Поштар панотцеве речення.

—Далеко ще до вашого села? — запитав о. Димитрій і дивився в тую сторону, де ніби мало бути те село.

—Чи не маєте ви охоти йти пішки? — здогадувався Поштар.

—Думаю, що я скорше зайшов би пішки як возом, — відповів о. Димитрій сердито. — Чи не краще було для мене сидіти вдома? — додав півголосом до себе, зішкрабуючи патином болото зо свого плаща.

—Гай, гай, не беріть собі це до серця, панотче, — радив йому Поштар. — От ідіть у ліс, назбирайте сухого ріща й розпаліть вогонь; буде вам тепліше й мені буде видно, що робити маю. Такі переверти для мене не першинка; я наївся їх за останніх шість літ.

Вдійсности, Поштареві не багато часу забрало відвернути віз і зточити патиками та шнурками дишель. Він мав усе приготоване до таких випадків. Довгий ланцюг, рискаль, сокира й досвід у самій, цій спеціальній роботі, були під руками й за добру годину віз стояв уже на сухій дорозі, коні хрупали овес, а він сам із панотцем сиділи побіч палаючого вогню й їли черствий хліб із солониною і з сиром.

—З вами, отче, нема страху пускатися вдорогу, — сказав Поштар із повним ротом хліба, вдаряючи на те, що о. Димитрій не пожалував своєї сили при відвертанню

воза. — З такою зайвою силою, як ваша, варта їхати цими дорогами.

—Дякую за похвалу, пане Поштар, але я пам'ятатиму цю подорож до смерти, — відповів о. Дмитрій, смакуючи хліб і сало. — Нехай цими вашими дорогами їздять тільки самі...

—Попи й жиди, — підхопив Поштар і зареготався.— Та, жарт-жартом, але ця поїздка буде для вас найкращим спомином, — говорив він уже поважно. — Можливо поїдете до старого краю в гості й будете мати що розповідати.

—Я опишу ваші гаразди в часописі, — сказав о. Дмитрій.

* * *

Отець Дмитрій був один із тих українських священиків, що перші приїхали до Злучених Держав Америки служити чисельній українській іміграції. Тут, очевидно, не було труднощів, бо імігранти поселялися по фабричних і копальняних містах більшим числом, формувалися в парохії, будували церкви й відразу вже було релігійно-культурне життя. Заробітна платня по фабриках і по копальнях забезпечувала громадську стійність, а з нею й священики могли вдержуватися при парохіях без матеріальних клопотів.

Але в Канаді були інші обставини. Тут українські імігранти поселялися без ніякого проводу й плану та й опіки. Осідали вони на вільних землях тисяч-милевого простору, переважно на північній, лісистій стороні, як тоді називали Мекензевої залізниці (Кенідіян Нортен), що будувалася тоді з Вінніпегу, через Давфин, Кенору, Батлфорд до Едмонтону. Не зважаючи на віддаль від залізниць і від старих осель, започаткованих Годсонбейською й іншими спілками, що торгували шкірами, поселялись вони гуртками по кілька родин односельчан, або повітян, і скоро запускали своє коріння в нову землю. Та, очевидно, перші піонерські роки були, як звичайно вони бувають, тяжкі роки. А ще тяжчі були вони для українських імігрантів, що не привозили з собою подостатком грошей навіть на

поживу; дуже маленький відсоток був із них таких, що могли відразу розпочинати господарку, не потребувавши йти в зарібки. Така відсутність чоловіків із дому й загальна біднота не надавались для церковного чи іншого зорганізованого життя. Передовсім брак релігійної обслуги відчували переселенці дуже прикро й, чи мав колибудь і денебудь єпископ, або навіть митрополит, таке щире прийняття, яке мав о. Димитрій церковною громадою св. Димитрія, то тільки один Бог знає. Вістка про те, що він приїхав із Поштарем в четвер вночі, рознеслася блискавкою: довкруги, або, як казав Воркун, по бурдеях, і в п'ятницю пополудні Поштарева хата тріщала від народу.

— О, дякувати Богу, що ви приїхали до нас, — говорив покірно Григорій Воркун, цілуючи руку о. Димитрія. — Я оце, йдучи сюди, обраховував, що в нас є вже більш як тузин дітей нехрищених.

— А ви як знаєте про всі новонароджені діти? — запитав о. Димитрій і подивився збиточно на Воркуна.

— Та, то не я знаю, але моя жінка, Єлена, — поясняв застиджений трохи Воркун, — бо вона отак, ненароком, зробилася бабою, або, як то називають по вченому, акушеркою й зазначає собі кожную новонароджену дитину.

— Карбують на патичку, — засміявся з кута Тома Вакар.

— І всі тії живуть, що ваша жінка закарбувала? — запитав о. Димитрій, усміхаючись із Вакаревої мовної дотички.

— Здається, що вмерло двоє, чи троє, не знаю певно кілько, — відповідав Воркун, обраховуючи в пам'яті померших. — Я нарахував сім гробів на нашім цвинтарі, коли йшов сюди. Це не багато за три роки, від коли ми засіли тут. Здалося б запечатати їх, бо наші жінки бояться виходити з хати вночі, та й вдень не мають охоти йти попри цвинтар.

— Запечатано в неділю, — обіцяв о. Димитрій. — Діти померли нехрищені? — запитав він, жалуючи.

— Хто-ж мав христити їх? — відповідав Воркун. — Ніби бризькала на них Єлена свяченою водою коли вродились, але який це хрест? От, тільки так, щоб злого духа

напудити трохи. Але й тої води здається вона не має вже. Привезла маленьку фляжину з краю та й уже вихляпала.

— А як ви зо шлюбами обходитеся тут? — запитав о. Димитрій.

— Про це нехай Дьордій розкаже, — сказав Воркун, кивнувши головою на Дьордія Поштаря, що сидів на стільчику коло вікна й зашивав подушку від кінського хомута.

— На це, як притисне потреба, береться тут першого ліпшого чоловіка, що має обернений ковнірець, — сказав Поштар, не відвертаючись від своєї роботи. — В містечку є їх кілька, та й вздовж ріки тут-то-там є якісь місії, що похристять, звінчають і поховають тільки скажіть їм.

— Тільки клопіт, що ми не розуміємо їх, — завважав Павло Дуб, пригадавши шлюб його Ольги з Поштаревим Іваном. — Та й шлюб їх якийсь кудий, не такий як у нас. Нема в них ні присяги, ні вінців, ні обводу...

— Шкода, що ми не знали, що ви приїдете до нас, а то ми були б попарували заздалегідь тих, котрим час уже під вінець, — сказав Воркун. — От, повінчали б були їх і був би спокій на кілька літ.

Розпитуючи отак, о. Димитрій записував дещо в свій записник і похитував задумливо головою. Він предбачував, що, коли консисторія церкви не подбає скоро про висилку священників-місіонерів, то за короткий час, ці громади, покищо звязані прадідним релігійно-традиційним духом, розбиті будуть на релігійні секти й на безвірство й тим самим замість культурно-освітньої роботи, вестися-ме між ними завзята боротьба за впливи. І тепер прийшло йому на думку, що він, відвідуючи громади, стрічав кількох духовних осіб інших народностей. Від них він довідувався, що кольтоністи тих народів, при переселенню, завсіди мали між собою, як не державою, то церквою, плаченого провідника. Звичайно, таким провідником був священник, що опікувався переселенцями в подорожі, а потім не відставав від них на місци, де поселювалися. Поза духові потреби він був їх дорадником у всяких громадських і родинних справах і з цим, їх громадське життя, від разу було повним. Піддавалося воно змінам тільки там, де нові обставини необхідно вимагали змін для його ма-

теріяльної користі, але в своїм духовім змісті воно лишалося своєрідним. Пригадавши це, о. Димитрій мало що не заплакав, глянувши на присутніх людей. Політичними й релігійними сиротами назвав він їх своєю думкою, сиротами, над котрими ще довго-довго збиткуватимеся світ.

— Кілько родин є вже в цій вашій околиці, — запитав о. Димитрій по хвилині задуми.

— Бог його знає кілька, — сказав Воркун, шкробаючись у потилицю. — Питайте Дьордія, він знає, бо розвозить їх десь туди, по лісі, куди добрі люди не ходять. От, вилазять звідтіля час-від-часу, мов голодні медведі весною.

— Буде більш двадцятки, — відізався Дьордій Поштар недбало. — Не всіх я привіз, та й з тих, що песелив, докладного рахунку не держу.

При цій бесіді чоловіки почали обраховувати себе й тих, що не були присутні й дорахували, що було їх близько тридцять.

— Пробуйте дати знати всім, щоб прийшли на відправу в неділю, — наказував о. Димитрій, — бо гріх будете мати коли б хтось не знав і не прийшов.

— Про це не журіться, отче, — запевняв Воркун. — До неділі навіть і мертві будуть знати про вас. Але, де то ви будете правити? — запитав він заклопотано.

— Помолимося в хаті, а коли не помістимося то на дворі, — сказав отець, вставши зза стола. — Ви знаєте в кого тут є велика хата, — додав, оглядаючи Поштареву кімнату. — Це за мала.

— Я думаю, що ваша хата, Григорію, буде якраз відповідна, — відізався Павло Дуб, звертаючись до Григорія Воркуна. — Вона досить велика й майже на самій середині нашої околиці. Що ж ви скажете? — запитав він присутніх.

— Я не бороню, але не хочу, щоб пізніше хтось нарікав, що вибрали мою, а не чиюсь іншу, — завважав Воркун.

— Так, так, бо в нас є такі люди, що на відправу не прийдуть, коли вона не відбудеться в їх хаті, — доточив Воркунову бесіду Вакар, маючи на думці Павлиху Дуб.

За це, Соловій, що сидів близько Вакаря, штухнув його ліктем в бік, щоб мовчав і не висував людські вдачі

перед отця духовного, хоч і сам панотець тільки рукою махнув на Вакареву замітку.

— Є у вас хтось такий, що розуміється на церковних відправах? — запитав о. Димитрій, глянувши шукаючим зором на людей.

— Є, є, — приспішив Воркун відповідь. — От, наш Соловій знає всі відправи на память. Я вже нераз казав, що коли б так можна висвятити його, то ми мали б під руками свого власного й дешевого попа. Він і майстер добрий і на землі вміє робити, ну, був би добрий на всі боки. Текля, його жінка, була б за дяка, бо й вона виводить голосом, мов жайворонок, і тоді ми не потребували б писати листи до консисторії за священником.

— То й добре, що маєте між собою такого славного чоловіка, — сказав о. Димитрій, глянувши на Соловія, що сидів червоний мов бурак; занадто присолив його Воркун перед панотцем. — Я дам вам, пане Соловій, свій требник, перегляньте все, що треба для всеночного для утрення, для Служби Божої, для вечірні, для панахиди, для свячення води й цвинтаря, бо ви можливо забули вже про них, — говорив він, витягаючи з своєї валіски грубу, чорну книжку з кількома лентами між листками.

— Бери книжку, біжи скоро додому й вимашуй горло салом, щоб не рипіло й видержало переспівати все те, що панотець наказали тобі, — жартував Воркун із Соловія. — Не намастиш, захрипнеш...

До пізної ночі не давали люди спокою о. Димитрієви. Шукали в нього всяких порад, розпитували про старий край, про Америку й про тії громади в Канаді, що він відвідав уже. Хотілося їм висмоктати з нього все, що тільки приходило їм на думку, бо все, що він сказав було святе й непомильне.

* * *

Неділя. Воркунове подвіря було заповнене людьми від самого досвідку. День заповідався дуже гарно; найменшої хмариночки не було видно на синьому небі; сонце, висуваючись понад ліс, реготалося ясністю й теплом і розливало їх по облаках і по весною насиченій землі. Цілий

світ у своїй величі видавався більшим, як він колибудь був. Зібраний народ відчував цей величний настрій весняного ранку, розмовляв між собою побожним тихцем, ждучи на приїзд о. Димитрія.

—Який це світ гарний сьогодні, аж любо на серцю робиться, — сказала одна з жінок, що сиділи на приспі.

—Коли б так були в нас дзвони, один великий і три менші, о-то-то вигравали б вони гарно в сьогоднішній ясній тишині, — сказала її сусідка, похитуючи сумно головою.

—Один, той дуже великий, казав би: “Ба-а-ам! Ба-а-ам!”, а три менші бігли б за ним і бімкали отак-о: “Ба•• бім-бем, бам-бім-бем, бам-бім-бем”, — сказав Боркунів Корнило, що стояв із іншими хлопцями коло порога й заслухав розмову жінок про дзвони. Він це, своє дзвонення, активізував головою й руками й довів до того, що майже всі присутні там хлопці почали бамкати й бімкати й на перегони вилізати на що можна було лізти високо, щоб бути ніби дзвоном і, щоб голос нісся даліше один одного.

При таких побожнім настрою старших і при веселім хлопців, застав громаду о. Димитрій. Привитавши її з Поштаревого воза, приїхавши разом із Поштаревією родиною, він зліз і пустився йти до хати. Громада ніби проступалась, але в тім самім часі старші чоловіки тиснулися на стежку, щоб поцілувати його руку. Робили це й жінки, але ці випихали наперед й своїх дітей і загатили йому дорогу.

Отець Димитрій, як видно було, був один із тих священиків, що не любив, щоб хтось цілував його руки й також не любив тої низької покірности, що мали наші селяне перед урядовими особами. Він корчив руки, пробував сховати їх, але що це не вдавалася йому, він силою прогорнув присутних і майже побіг до хати, лишаючи за собою здивовані очи чоловіків і жінок.

Але на порозі ждала його друга несподіванка. На дверях з'явився Павло Дуб із двома бохонцями хліба й грудкою соли й поки він зміркував що то мало бути Павло почав витати його, мов владуку.

—Витаю вас, дорогий отче, в імені нашої громади по старому звичаю цим хлібом і сіллю. Витаю й тишуся (тут по Павловім лиці покотилися мов горох кілька сліз), що ви приїхали й знайшли нас у цих лісах куди загнала нас наша доля. Ми покинули старий край (тут Павлові сльози замість крапель зливалися в рівчики), приїхали сюди й живемо... живемо... живемо...

Павло не докінчив своєї промови. Слово живемо застрягло йому в горлі, він схилив голову й захлипав плачем. Отець Димитрій також не видержав; сльози закрутилися в його очах; він швидко поцілував хліб, просунувся попри Павла до хати й, щоб закрити своє зворушення, почав готувитись сповідати людей.

* * *

Воно тяжко було описати той настрій у якому дихав і молився народ у Воркуновій хаті, бо не був він буденного характеру. Тільки глянути було на лиця, то найбільший психолог не знав би був до якої категорії його зачислити. Були там, на тих лицях радість і жаль, втіха й сум, покора і гордість, але все те злиалося в одну потужну силу, що сцілювала присутніх в одно побожне ество без найменшої признаки зневіри, чи скептицизму до тих тихих і співаних молитов, що насичували те, спражене ество, мов виснаженого ходом подорожного чиста, свіжа вода. А найбільше потужився цей настрій із приготуванням о. Димитрія до Служби Божої. Його півчутна молитва змішувалася з кадильним димом і, здавалося, що ціла хата лагодилася вибухнути якоюсь нечуваною і невиданою силою.

І, вдійности, та сила спалахнула дужим духом із проголошенням о. Димитрієм “Благословенне царство”. Дяк, Степан Соловій, під впливом врочистої хвилини, трохи-трохи не задушився словом “Амінь”; здається, душа його хотіла вилетіти з тим словом із великого пієтизму, але Текля вратувала його своїм милим сопранком, а за нею ціла хата одними могутними грудьми заспівала. А вже, коли, о. Димитрій, почав співати “Христос Воскрес”, той дужий дух спільного ества, завмер був, слухаючи тих

слів, тої божественно-настроєної мелодії, але зараз таки, коли Соловій почав співати . . .

Із зажмурених побожно очей густі сльози котилися по тих змарнілих лицях; теплі, м'яккі сльози, тільки побожному настроєви відомі. Всі співали, всі злилися з тою воскресною піснею і, здавалося, не хотіли її кінчити, бо протягали її — побожно-солодким спокоем упивалися.

Проповідь о. Димитрія була дуже коротка. Розпочав він її ніби на довгу, але на самому початку завважав, що куди б він не забігав словами, то не обійдеться без плачу. І, переказавши зміст прочитаного Євангелія, він кількома словами пояснив його значіння і науку для християн, та й скінчив на тім.

Далі відправа йшла вже більше звичайним ходом. Перед св. Причастієм люди пращалися, цілувалися, а по відправі і по обіді, що відбувся перед хатою на траві, пішли всі святити цвинтар, де о. Димитрій відправив пахаиду по померших, запечатав гроби, посвятив місце під церкву на яку вже парохія мала готове місце, відправив вечірню, і виголосив довгу проповідь. З цим закінчився великий і довгопамятний день нової громади.

Але, о. Димитрій, не покинув скоро громаду; чотири дні з нею перебув і чотири дні народ не відступав від нього. Наймали Служби за покійників; приводили дітей на науку катехизму; о. Димитрій приготував їх до першого Св. Причастія; відправлялася вечірня і інші молебні щодня; а що вже о. Димитрій наговорився, то й св. Павло десь певно завидував йому, за його влучні під ту пору проповіді.

Тай треба було говорити-проповідувати! Отець Димитрій бачив, як у Америці, так і в Канаді, що народ, втікши зо старокраєвих недостатків, з бідноти, за яку очевидно винував панів і в багатьох случаях додавав і попів, дуже легенько піддавався духовій сваволі коли тільки знайшовся у трішки ліпших обставинах. Запобігти поширення такої сваволі одиноке, на його думку, було зближення священиків до народу, затерти пропасть між "попом і хлопом" не наказом із гори, але йти і брати провід не тільки в релігійнім, але й культурно-освітнім гро-

мадським життю, не поминаючи господарських справ як хто мав якібудь здібности помогти людям вчімбудь. Він бачив, що новий світ у своєму піонерському розвитку гнав вперед, зростав релігійний скептицизм, що підкопував віру, а на її місце ставив жажду багаства.

І слова о. Димитрія не впали на суху землю. По його відїзді, громада скоро збудувала церкву, де по його вказівкам, люди сходилися що-неділі, Соловій відправляв утреню, а пополудню сходилися до нього, або до Воркуна, де він прочитував часопис і книжечки, що о. Димитрій присилав їм час від часу.

РОЗДІЛ II.

Але не всі люди парохії св. Дмитрія тішилися першою церковною відправою згаданої неділі. Хто знав уже її рідке населення той відразу завважав, що не було там Ганни Поштар, її доньки Катерини, Воркунових дівчат, Марії й Елисавети, Дубового Василя й Івана Поштаря з жінкою, Ольгою. І ніхто не дивувався, що перші п'ять осіб не прийшли, бо знали, що Ганна була хвора по дитині, що, як казав її чоловік, Дьордій, вдурів бузько й приніс їй не знати нащо й пощо місяць тому, а тії решта були в наймах у містечку. Але дивно було всім чому то Іван із жінкою не показалися між людей і не тішились разом із ними відправою. Цікаві жінки пробували випитати Калину Дуб; на їх думку вона повинна була знати чому донька з зятем не прийшли; але вона на їх питання тільки здвигала плечима й замість відповідати починала молитись, втираючи хустиною ніби ніс, але більш тулила їх до своїх очей. По цім легко було здогадатися, що гіркі були для неї тії питання, та, як би була знала, що питатимуть, де подівся зять із донькою, то сиділа б була вдома й обливала подушку сльозами зо стиду, та зо злости. Не вдався їй зять, цілком не вдався.

Калина Дуб, як було сказано в першій частині нашої повісти, дуже тішилася з початку, що одружила свою доньку, Ольгу, з Іваном Поштарем. Це родинне посвоячення з таким багатцем, як був в її очах старий Поштар, вона уважала за велику честь за якою, на її думку, вганяли нишком-тишком Воркуни й Підгірні, та й всі тії, що мали готових під вінець дівчат.

—Що я хотіла, те й дістала, — хвалилася вона своєму чоловікови, Павлови, що завсіди, коли заходила між ними балачка про Ольгу, дорікав їй, що вона втопила доньку. — Ге-гей! Як би я була спустилася на тебе, то на Поштаревій господарці розчепірялася б як не Воркунова Марія, то Підгірного Парасина. Та-ж вони аж гегали з ним. Чого ніби Марія приїздила додому тоді, коли почула,

що в нас на весілля заводиться? Або, чого Парасина ходила до Поштарів майже щодня за якимись потребами? Та-ж сліпий знав які то треби були.

—Можливо, що воно й було так, як ти говориш, але я все таки кажу й бачу, що її життя змарноване вже, бо не любила й не любить його, — стояв Павло при своїм.

—Е-е, що там “не любила й не любить”, — легковажила Калина Павлові слова,— Це стара байка. Ти думаєш, що я тебе дуже любила коли ти вінчався зо мною? От, най не кажу... Я малоццо свої очі не виплакала перед шлюбом; здавалось мені, що смерть була миліша для мене, як ти; але по шлюбі, от, як знаєш, я вчепилася тебе, мов реп'як кожуха, і так держусь до сьогодні...

—Ти не вчепилася, але таки прилипла до мене, — сказав Павло й засміявся голосно.

—І що, зле тобі було зо мною? — гримнула Калина сердито. — Та-ж ти був би без мене мов сокира без топорища, але що я кажу, як топорище без сокири, — поправила вона себе, хоч і не знала чим ліпше було бути, чи сокирою, чи топориском.

—Це правда, — годився Павло, — але клопіт із Ольгою є той, що вона ні сокира, ні топориско, а Іван є собі велика довбня й вони ніколи не спаруються по людськи.

—Спаруються, не бійся, — вмовляла Калина Павла.— Ольга нарозумиться, бо яка-ж їй біда за ним? Ганна доглядає її мов маленьку дитину, старий Поштар півслова лихого не скаже їй, а Іван, та що Іван? Він ото, що їсти і часом виспатися увійде до хати. А ти знаєш (тут вона притишувала голос), як умре старий Поштар, то все майно перейде в Іванові руки...

Павло не дослухував своєї жінки в таких балакучих випадках. Він, щоб не сердитись, виходив на подвір'я, або, як така бесіда траплялася неділями, лягав на постіль, накривав подушкою голову й пробував у сні втопити свою журу. Гірко йому було слухати жінчиних слів знаючи, що донька від самого весілля ходила мов перестрашена, ні коли не відвідувала його дім, а коли він приходив до Поштарів, то вона, мов би стидалася, дивилася в землю й на його батьківські питання відповідала таким голосом, що

аж рвався від тяжкого жалю й докору. Він знав причину її сумного поведення, відчував її гірку долю, але поза це він був безсилий направити лихо на добро. Винував жінку, але й це не здалось до нічого.

А Калина з поза втіхи, що одружила Ольгу з багачем, не бачила тих душевних злиднів, що донька переживала. Вона відвідувала її дуже густо й, щоб приподобатися Поштарям, навчала й наказувала їй, щоб була покїрна своєму чоловікови, любила й слухала його, та й старих Поштарів шанувала, бо такий є Божий приказ. А Ольга слухаючи, гляне було на свою матір такими очима, що просять помилування, подивиться хвилинку і, щоб не показати свого душевного болю, вибіжить на подвір'я й сховається десь там, щоб дати волю сльозам. І не входила до хати доти, доки мама додому не піде.

Добачувала й Ганна, що її невістка ходить чорним сумом покрита, та й догадувалася звідкіль той сум походить. І, щоб його прогнати, вона нераз сяде було на ліжку, прикличе Ольгу до себе, пригорне її до своїх грудей, та й розраджуючи пестить і цілує, мов маленьку дівчинку. Пробувала вона посадити великі та солодкі надії в її серце, щоб вони росли й втіхою пахли.

При таких пестошах Ольга відживала трохи; усміхнеться бувало заплаканим сміхом, охочою стане, до роботи жваво візьметься, але не надовго. Бо, як тільки Іван увійде до хати, вона стане, мов задеревіє; серце лякалось й переставало бити від його появи. Щось силою намовляло її втікати кудись, забувала що робить; миски й горнята падали її з рук; все на виворіть робила.

А Іван дивиться бувало, усміхнеться злобно, та й до неї: — Вже я дороблюсь з тобою! — говорить було й сухим сміхом сміється. — Випестила тебе твоя мама думаючи, що за якогось пана видасть, що за образом буде держати тебе, але вона не стрілила там, де ціляла. Я тебе до борони запряжу й волочити будеш.

— Май розум, синку, що ти говориш? — гамувала Ганна Івана. — Не бачиш, молода ще, не знає сили в роботі. Підожди, вона привчиться, пізнасть твою добру натуру, бо ти не такий злий, як показуєш, і все буде добре.

—Як би ви менше вступались за нею й не пестили, то я показав би їй, як то бути моєю жінкою, — сердився з доброю натурою Іван.

З такими то любощами та надійними словами їх розмова кінчилася.

* * *

Іван Поштар, як уже знаєте, мав дуже черству натуру. Злість запалювалася в йому навіть, як говорив на-смішливо старий Поштар, і за те, що кінь, або бик хвостом махав не в той бік, що він хотів. Ганна, звичайно мама, втихомирювала його лагідними словами й надіялася, що він, коли одружиться, подобріє й злагідніє так, як багато молодих чоловіків робить під свіжою й любовою рукою своїх молодих жінок. Але вона завелася в своїх надіях. Ольжина рука не мала сподіваної сили змякшити його тверде серце, та й іще більше, вона зо своєю скрайно-невинною вдачею, що свідомо й павутинки не розірве, замість змякшувати гартувала його на кремій. Не подобалось йому все, що вона робила. З призи́рством дививсь він на неї, як вона їла, як говорила, як ходила, як дивилася й навіть її усміх бурив у йому злість. Гляне було він на неї та й дивиться, мов вовк на ягня. Щось лоскотало його зловити її й скрутити так сильно, щоб вона аж спі-вонила з болю. Це, здавалось йому, було б для нього великою насолодою. Він навіть почував, що солодко було б йому навіть і тоді, коли б вона стала, як то кажуть, дуба проти нього, затулила свій кулак і гримнула ним по кінськи в його чоло. Він відчув би її силу, таку силу, що на його думку, мала Воркунова Марія й що він із глибини свого черствого серця поважав.

Та, можливо, Іван відносився би був ласкавіше до Ольги, як би усе було зробилося, що говорилося його й її батьками перед весіллям. Але, як то звичайно буває між людьми, сьогодні обіщують коні й корови й сиві воли та злота мішки, а завтра обставини так якось складуться, що й куцохвостой телички не дадуть і наслідки відомі — сварка. Таке то з Іваном сталося.

Перед весіллям, коли Поштарі й Дуби по старому

звичаю запивали слово, Павло Дуб, згодившись силою обставин видати Ольгу за Івана, запитав Дьордія, як то він думає вивінувати сина на нове господарство. Хотів він знати на що, як то кажуть, дає він свою доньку.

— Та, то так, — говорив Дьордій сухо, — як знаєте, в нас нема більше дітей крім Івана, бо Катерина звіялась і не навертає додому, і вся господарка, що тепер ніби наша, буде його, як я вмру. До того часу будемо жити вкупі, бо так легче буде дороблятися. Сам я, як знаєте, не дуже люблю робити на землі; мене до фірманки тягне; і воно незле буде як він робитиме на фермі, а я фірманити. По при домашню господарку він зможе легко обрабляти й свою ферму й довести її до контракту. Він має вже там хату, але треба ще виорати кільканадцять акрів землі, викопати криницю, обгородити, бо інакше контракту не дадуть. Але це вже моя голова зробить; фірманкою зароблю робітників, щоб корчували й загородили дротом. Як бачите, ми ніби будемо робити спільно, але як би йому повернулась голова й він не схотів жити разом із нами, то матиме свою готову господарку. Я дам йому, що належиться, ніби що зможу дати.

— От, бачиш, як вони гарно розказують, — хвалила Калина Дьордія перед Павлом. — Та-ж то навіть соромно було питати їх, бо самі очі бачать, що воно не може бути інакше тільки так, як вони розказують. Ти ліпше скажи чим ти свою доньку обдаруєш, щоб пасувало до їх маєтку.

— Ой, не журіться тим, — жибоніла приязно Ганна на відповідь Калині. — Ми не вимагаємо від вас нічого-сенько, бо гріх би був обдирати бідних людей, — додала вона без найменшої свідомости, що словами “бідних людей” потягнула по Калинінім серці, мов рашпілем по бляшці.

— В нас не треба вимагати приданого, бо ми давно вже приготували його для неї, — сказала Калина гордо, придушуючи злість; вона мало що не захлиснулася, почувши скромні слова Ганни, й не знала чи йойкнути, чи заголосити зо злости. — Та ж у ту саму мінуту, коли вона вродилася, я, ми обіцяли дати їй пару волів, як не буде

коней, зо дві корові й зо дві сотки телярів і, що обіцяли те й дамо, — додала рішучо.

— Як дасьте, то не завадить, — сказав Дьордій і усміхнувся до Павла, що зиркав не дуже приємно в Калинин бік. — За таким приданим я сам женився б щороку.

— Дамо, що зможемо дати, — проворкотів невдоволено Павло, повтаряючи Дьордієві слова. Він мав велику охоту тарахнути кулаком об стіл і розбити це, як він думкою називав, клочане весілля з яким його жінка загонила його в темний кут із приданим.

— Ви не потребуєте зтягатися з останнього, — різала далі Ганна Калинине серце, — бо є в нас дякувати Богу коло чого й на чім господарити. Ви обоє немолоденькі вже, маєте більше дітей, є кого вінувати. От, як зможете зтягтися й дати Ользі одну коровчину отак, на відчепне, то буде з вас. Не будуть вони бідувати при наших маєтку, коб тільки Бог здоровля дарував.

— Нас би люди висміяли, що ми не дали того, що обіцяли, — стояла Калина при своїм. — Ми не такі, як ви собі думаєте про нас, — додала й покрутила сердито губами.

При такій розмові закінчили вони слово, хоч і ніхто не знав на чім стали. Очевидно, з їх бесіди виходило, що Калина з утіхи, що видасть доньку за багача, готова була дати їй увесь свій маєток; Ганна з утіхи, що матиме гарну невістку, готова була прийняти її, як то кажуть, голу й босу; Павло, розраховуючи свій маєток і свої потреби припускав, що одна корова для Ольги повинна бути на початок вдоволяючим приданим; Дьордій, міркуючи про те, що йому самому здалося б, поцілував би Павла, як би він мав розум і лишив для себе воли й корови й дав Ользі тільки дві сотки. За ці гроші він, Дьордій, купив би пару потужних коней, ніби для Івана, але сам вживав би їх для своєї фірманки на переміну з тими, що він мав; а Іван, слухаючи бесіди, погодився зо всім, що сказала теща й, як видно було пізніше, постановив ні кришки опустити з обіцяного.

По весіллю тижні й місяці збігали, але ніхто не споминав про Ольжине придане крім Івана. Він час від часу

підкидав Ользі під ніс, що мовляв обіцяли багато, але забули дати. Ганна загишувала його, замирювала, бо певна була, що сват, Павло, не міг дати все те, що сваха Калина обіцяла. А сам, Павло, готовий був дати колибудь одну корову, але Калина ждучи, щоб він продав своє поле в старім краю й частину одержаних грошей дати зятеви, не напирала, ну, стидалася давати йому, як вона казала, одного хвоста. — Прийдуть гроші, зробимо баль, запросимо сватів, дітей і сусідів і передамо придане, як належить, при людях, — говорила вона, уявляючи собі вплянований празник.

Але Павло не спішився продавати поле. Він ніби писав туди про продаж, але ставив таку ціну, щоб того поля не продати. Зрештою, він бачив, що доньці не зле живеться матеріально. Вона мала що їсти й що вбрати й не потрібно було йому стягатися й наповняти вже повну, як він казав, Поштареву бочку. Сам, Дьордій, також не мав смілости домагатися чогобудь від свата для сина, але сказати правду, він дуже пильно слідив за перепискою Павла, перевіряючи чи не одержав він грошей із краю. І так тяглася справа аж до весни.

Аж сталося щось такого чого ніхто не брав у рахубу — тиждень по св. Юрію породила Ганна Поштар хорошого сина, Петра. Поява цього маленького гостя на світ відразу затроїла спільне життя Івана з батьками. Від самих уродин малого братчика, котрим Ганна тішилася мов золотом, Іван цілком зноровився; ні спати, ні їсти він не приходив до хати. З початку Ганна думала, що він стидатється й не звертала уваги. Ольга виносила йому їду до шпихліра, де він зробив собі постіль і так минали дні за днями. Дьордієви також не було в голові допитувати сина, впрочім, він мало коли був вдома й не заглядав що хто робить.

А Іван користав, як то кажуть, з кожної нагоди. Обсіявши поле, він, не кажучи нічого нікому йшов на свою фарму й робив щось там до пізньої ночі. А вночі, коли старого Поштаря не було вдома, ладував на фіру повні міхи збіжжя й огородини й відвозив дс своєї хати. Вкінці, четвертого тижня по уродинах брата, він заманив Ольгу,

щоб поїхала й допомогла йому направити загороду на їх ф'армі. Ольга, хоч-не-хоч, послухала його, поїхала й не вернула вже до Ганниних пестощів.

* * *

— Іва-а-не! кричав протяжно старий Поштар, приїхавши з міста й по старій звичці кликав сина, щоб виходив, випрягав коней і здіймав із воза накуплений крам. Але він немало здивувався як побачив, що замість сина, вийшла з хати Вакарева дівчина, Софія, і повідомила його, що Івана нема вдома.

— Куди ж його вхопило? — питав він сердито, злізаючи з воза.

— Він забрався мешкати на своїй ф'армі, — відповідала несміло дівчина, стоячи коло воза й ждала на розказ, що робити має.

— Як то на своїй? Чого на своїй? — допитував сердито Поштар, розглядаючись по подвір'ю. — Що тут за порядки? — крикнув він гнівно до Ганни, що, держачись одвірка, стояла на порозі хати.

— Не знаю, що казати й що робити, — гомоніла вона ледвечутним голосом. — Звихрився, забрав Ольгу й вже другий день не показується сюди. Лишив все лоском і, як би Вакар не прислав був дівчини, все поздыхало б було без їди й без води.

Дьордій не допитував більше. Він плюнув із пересердя, увійшов у хату, роздягнувся, напився смачно води, вийшов, розпряг коней, здіймив із воза накуплений крам, заніс до хати, умився й сів мовчки до приготованої вечері.

— Він не казав тобі нічого? — питав Дьордій Ганни, набираючи повну ложку сира зо сметаною.

— Я від нього слова не чула від коли цей малий вродився, — прогомоніла Ганна крізь плач. — До хати він не входив та й...

— От, удався, сучий син, — прочамкав Дьордій повним ротом сира. — І шукай для таких, як він, добра на світі.

Дьордій їв так захланно й скоро, що Ганні аж мороз

пробігав по тілі. Лякав її той його поспіх, бо не добром він пахнув.

— Де йдеш? — запитала вона тривожно, коли він скінчив їсти й виходив із хати. Боялася вона, що він розлючений побіжить до Івана, а там тільки один Бог знав, що могло статися.

Але Дьордій не відзивався. Він вийшов із хати, став, кинув оком понадвірю, зайшов до шпихліра, звідтіля до стайні, зо стайні до пастівника, де при окурі Софія доїла корови, оглянув худобу й, вертаючись попри загороду коло кучі, порахував свиней. При цім огляданню, видно було по його лиці, як бурилася в йому злість, бо він раз-у-раз спльовував.

— Не бачила ти, не брав Іван нічого з обійстя? — запитав він грубим голосом, коли ввійшов знов до хати.

— Не знаю, чи він брав що, чи ні, — відповіла Ганна, плекаючи малого Петрика й глянула зо страхом на чоло.

— Не знати, чи ти завважала б була, як би він взяв був віка.

тебе й завіз десь там у калабаню, — сказав Дьордій, придушуючи злість залізним сміхом. — Та ж він мало що лишив нам. Старий віз, плуг, борони й косарка зчезли з подвіря; старі воли, дві корові й кілька штук ялівнику зниділи десь, стара льоха з поросятами пропала, шпихлір порожний мов бубен, бо збіжжя й муки мало що лишилося.

— Та, хто-ж то знав, що він допустить до такого, — сказала Ганна, плачучи. — Мені й до голови не приходило заглядати за ним.

— Щастя, що він півхати не відрізав і не забрав, бо ти й цього не доглянула б була, — сказав Дьордій зневажливо. — Але ми порахуємось обидва, — додав він грозливо й, оглянувши й поробивши на подвірю, що треба було, пішов сердитий спати.

Другого дня, ранісенько, йшов Дьордій до сина. Йдучи прудко, він ніс із собою дуже тверду постанову — у формі здорового, лозового патики — якою він думав набити розуму в Іванову голову. Сердитий він був, коли виходив із хати, але вході, за кожним кроком, злість гаснула й він, ніби злагіднював її, бив патиком по траві,

по корчах, мов би вправлявся для остаточного розрахунку з непослушним сином. В поспіху він не завважав коли перейшов свою фарму й спинився коло нової огорожі Іванової фарми. “От, шельма”, воркнув він сердито, завважуючи, що Іван не то воріт, але й фіртки не зробив у плоті куди була протоптана стара доріжка. “Відгородився від мене мов від запеклого ворога”, воркотів далі й почував великий жаль до сина.

Дьордій переліз вориння й подався в напрямі хати. Ідучи, він мимоволі звільнив хід і оглядав нову господарку. Маленьку хатину з двома маленькими віконцями й з дахом покритим цілиною він знав, бо будував її з Іваном, але більшої від хати стаенки накритої копицею шувару й низенького курничка та ще якоїсь там шіпки він не сподівався бачити. Та й свідчили вони, що Іван від довшого часу пригтовлявся перенестись на своє, бо того всього не можна було збудувати за короткий час. Прийшовши ближче, він побачив коло стаенки воза й косарку, а в долині в малій загороді рохкала льоха з поросятами, можливо з радости, що свого старого господаря побачила. Поза це все нічого, крім ліса, не було видно ні чути.

Дьордієви лячно чомусь робилось коли він наближався до хати й дивився на маленьке чотиришибне вікно; якийсь понурий сум визирав із тої непривітної хатчини. Але, як кажуть люди, злість не знає страху; вона пре людину вперед, хоч би й на смерть. То ж і Дьордієва злість не дала йому надумуватися довго над тим, що він зробить, коли Іван стане проти нього дуба й схоче віддати бійку за бійку, поминаючи повагу до батька. Він підійшов до хатних дверей і, не стукаючи, зловив за клямпку, потягнув, потрутив, але вони не подавалися, замкнені були. Він лишив їх і глянув крізь вікно до кімнати, думаючи, що син із невісткою вилежуються ще, але там крім повних міхів, що займали майже половину кімнати, й застеленої веретою постелі на землі, нікого не було. Він легче зітхнув, хоч і невдоволений був, що не може зігнати скоро злість із свого серця.

Подумавши щось хвилинку, Дьордій пішов до стаенки. Відтворив двері, глянув і раптом подався взад. В стайни

стояли його корови, теля й перелякана, бліда Ольга з дійницею в руці.

— Де Іван? — крикнув він, ставши в дверях так, щоб не випустити нікого й заглядав по кутах.

— Він оре цілину, — залебеділа Ольга голосом повним дитячого страху й завертілася, щоб сховатися, втечи від сердитого свекора.

— Не бійся й не дивися на мене так, мов би я хотів різати тебе, — говорив він трохи м'якше й при цім заходив у стайню, щоб перевірити, чи невістка говорить правду, що сина нема там. — Де ж він оре? — запитав, оглянувши стайню.

— Он-там, за сіңокосом, — відповіла й кивнула головою десь туди, на північний захід.

— Ти виганяй корову й льоху з поросятами й гони їх додому, — диктував Дьордій невістці. — Мама ледви дишає, а ви мудрішки покажете. Дам я вам мудрішки, одно з другим, дивись.

— Я невинна, то Іван...

— Невинна, невинна, я знаю, що ти невинна, — торкотів Дьордій півсердито, — але ви обидві з мамою розпустили його; боїтесь його, мов чорт свяченої води, й робить, що сам хоче. Але я провчу його так, що памятатиме до гробної дошки.

Погрозивши отак, Дьордій таки побіг у ліс. І не встигла Ольга поставити молоко в хату з думкою бігти, сама не знала чого, за сердитим батьком, як почула крик, лайку, а далі, за кілька хвилин, батько вертався бігом без патика в руках, з подертою сорочкою, без шапки, з розкудовченим волоссям і аж пінився від злости.

— Я його, такого то й такого сина, на віки до криміналу запхаю, — кричав він, йдучи попри хату, не звертаючи уваги на Ольгу, що стояла мов скамяніла й туманними очима дивилася йому вслід.

* * *

— Ти чув, що сталося? — питала плачучи Калина Павла здалека ще, прибiгши на ферму, де він зо своїм

хлопцем, Осипом, корчував. — Кара Божа паде на нас! Судний день надходить! Ти зарився тут у корчах і не вголові тобі, що кругом тебе діється, що світ до гори ногами перевертається, — лебеділа вона сварливо, прийшовши ближче

—Що ж то сталося такого, що світ мусить перевертатися? — питав Павло, покліпуючи здивовано очима.

—Ти не кліпай, мов дитина, — але йди й роби щось, бо цілий світ сміятимеся з нас і з наших дітей, — сварила вона здивованого чоловіка. — Покарав нас Бог, не знаю за які гріхи.

—Ти не плети нісенітниць, але скажи, що сталося,— посварив Павло жінку, кинувши сердито ломаку на купу ріща.

—То в тебе нісенітниця, що вони побились, що один одному хотів дні вкоротати? — всердилась вона на відворот. — Та-ж старий іде завтра до міста, щоб молодого до криміналу впхати, — добавила вона, щоб потвердити, що те, що вона говорить, не є нісенітниці.

—Ти не слинься, але скажи, хто то є той старий і той молодий, — питав Павло, хоч і догадувався хто вони могли бути.

—Ге, ти не знаєш? — запитала прикро. — Тобі треба завсіди штуркати в голову, щоб ти здогадався, — додала зневажливо й зараз таки почала розповідати, що вона переймила, от, півгодини тому, Вакареву Софію, що йшла сказати своїй мамі, Тетяні, що вона лишиться ще в Поштарів на кілька днів, бо старий Поштар іде завтра до міста подавати сина, Івана, до суду за те, що він обікрав його, а потім гнав за ним із ломакою, мов за псом, і був би забив як би він був не втік. А далі, при стисліших її допитах, Софія, хоч і мала наказ від Ганни, щоб держала язик за зубами, пояснила їй, Калині, як та крадіж сталася, ніби, як то Іван всердився на свою маму за те, що привела його на світ брата, як він крадьки забрав на свою ферму половину Дьордієвого маєтку, бо не хоче робити на мамині бахурі, як Дьордій ходив сьогодні рано до Івана, щоб нарозумити й пригнати його разом з худобою й свиньми додому, як Іван вирвав із Дьордієвих рук патик і ним

змастив його так дуже, що його плечі самі синці, — і що думаєш, не перевернеться від цього світ? — запитала, скінчивши бесіду.

—Ото-то гарного зятика ти вибрала, — сказав Павло сумно. — Я предчував, що воно дійде до такого, бо старий загонистий, а молодий перевищив старого понад голову; не буде між ними ніколи ладу.

—Не буде, не буде, як ти будеш говорити й робити так, як ти робиш, — зприщилася Калина. — Як би ти був таким чоловіком, як треба, то пішовбись до одного й до другого, поговорив з ними на розум, зібрав їх до купи, погодив, бо самі очі бачать, що вони обидва винуваті, хоч я все таки кажу, що старий повинен мати більше розуму й не пускатися до бійки. Забрався Іван на свою фарму, то що ж тут страшного? На своє пішов. А, що він забрав щось трішки більше, як належалось йому, то й тут також нема нічого страшного, бо то нечужий, але свій забрав. Сват, Дьордій, повинен мати обачіння на це, бо хто ж ніби придбав отой увесь маєток, як не Іван? Він пять років товквся по фармі день і ніч, а цей шестий вони обидвое з Ольгою пипнили коло господарки, бо сват був тільки гостем вдома й, коли судити поправді, їм належить більше. А, що він забрався на своє, то хиба би хтось із глузду зійшов щоб його винував, бо сліпий бачить уже, що уся господарка не піде в Іванові руки по смерти старого, бо є вже спільний, Перто. Ганні так треба було його, як мені вінка на голові. От, вродився він на поругу. . .

Павло слухав жінчиної бесіди й бачив, що вона цілком хилилася на Іванів бік, оправдувала його з неспасеного гріху що він ніби бив батька й це не подобалось йому. Бо, справді, коли вже діти піchnуть бити батьків, то знак тому, що судний день надходить. Та, як-не-як, він також схилявся до жінчиної думки, що сват, Дьордій, повинен мати більше розсудку в своїй голові, як зять, Іван, і не допускатися до бійки. Але що ж він, Павло, міг зробити в цім випадку? Сват запеклий чоловік і, як то правда, що Іван бив його, то він не подарує йому цього хоч би й сам у пеклі застряг. От, хиба би Іван упокорився перед ним, перепросив, руки й ноги обцілував і зарікся на хрест свя-

тий, що не протягне вже ніколи рук до батька, то тоді можливо старий простив би йому. Але він предчував, що, як молодого трудно буде прихилити до покори, так старого трудно буде вговорити до прощення — обидва були запеклі вдачею.

— Треба пробувати погодити їх, — сказав Павло по надумі. — Ти йди до Івана, поговори з ним і нарозум його, щоб перепросив батька за бійку. Скажи, що то дуже тяжкий гріх простягати руки до батька, або до мами. Кара Божя жде його на цім і на тім світі. Ти в більшій приязни з ним, як я й він скоріш послухає тебе, як мене. А я тимчасом піду до Дьордія й буду пробувати вгамувати його, щоб пом'як трохи й не тягався з сином по судах на сміх людський. Ти з одного боку, а я з другого й можливо вдасться нам звести їх до купи й до згоди.

— А бачиш, як я гарно привчила тебе, — сказала утішно Калина. — Ти таки зараз кидай роботу та й іди до свата, а я піду до зятя так, як кажеш. Тільки уважно язиком обертай, щоб ти до гіршого не довів, — перестерігала вона, пускаючись їти коровячою стежкою, що крутила в напрямі Іванової, нової господарки.

* * *

Воно не трудно було вгадати, як вдалася й скінчилася Калинина місія до зятя, Івана. Хто бачив її, коли вона перестрашена верталася бігцем зтої місії й оглядалася мов би медвідь гнався за нею, а потім, як вона голосила вдома й проказувала, що світ уже таки перевернувся до гори ногами, то це був знак, що її переговори скінчилися дуже драстично.

— Ти, можливо, не обертала язиком уважно? — питав із гірким жартом Павло, пригадавши їй пораду, що вона дала йому, коли вони розходилися з надіями погодити батька з сином.

— То ти винен, — заплакала вона ще гірше, — бо, як би ти був розумніший, не післав би був мене, невинну й слабу жінку, до того лютого опришка, але сам пішов до нього.

При цім вона розповіла свою пригоду з лютим зятем.

— Прийшла я до них на поле — він з Ольгою цілину орав волами — й ледви дихала, бо неблизько воно на мої слабі ноги йти до них. Сіла я в борозну та й жду поки не повернуть із другого кінця поля. Але вони не спішилися прийти й запитати мене чого я прийшла до них в таку душну днину. Я ждала нетерпеливо хвилину, дві, а далі мій терпець урвався й я потелепалась до них.

— Сказала я їм “Боже помагай”, а він визвірився на мене й замість подякувати, каже: “Ви якого дідька прийшли сюди?” Я, як це вчула, таки на місци засторопіла, та й з плачем до нього, подоброму: “Іванку, синку, не будь бузовіром, бо тяжко Бог покарає тебе. Я до тебе подоброму, а ти до мене пововчому; я до тебе з Богом, а ти до мене зо злим духом; хто ж таке бачив та й чув? А він, думаєш, слухав мене? Та, де! Накричав на Ольгу, щоб волів поганяла й вдавав так, як би мене не було там.

— Але ти, думала я собі, не збудешся мене так легко та й за ним у слід пустилась борозною. Іду, проказую, навчаю: що воно дуже великий гріх простягати руки до батька, бо такі руки посхнуть, вкалічють, хвороба покрутить їх, бо кожний батько радий небо прихилити своїй дитині; що батько, поки жие, має право навчати своїх дітей добрим словом, ділом і навіть буком, як слово не має моци; що батько не забив би був тебе, бо ще ніде не траплялося, щоб батько сина навчаючи вбив на смерть, от, впереше кілька разів прутом куди вгодно та й зараз таки жаль йому стає, бо він не чужу, але свою кров бе. І тому батькови треба стерпіти, прощати, хоч би він і загнався часом, пересолив свою науку, бо так Бог приказує. Але ти не маєш Бога в серцю; лихий тебе, синку, опугав, бо ти до свого рідного батька руки простягав. Він прийшов до тебе, як до своєї дитини, запитати, розпитати чому ти відокромився від нього, чому ти лишив хвору матір із малою дитиною, а ти за ним із буком гонив . . .

— На ці слова він, як не обернеться, як не гаркне: “Якого ви чорта вчепились до мене?” і подивився так злобно, аж кров у міні застигла. Я, — каже він, — усіх вас на одну гиляку повішу. Як женили мене з цією скис-

лою, то обіцяли їй воли й корови й гроші, а той старий пройдисвіт, ніби Дьордій, усю господарку обіцяв, а тепер що? Що ви дали мені? Оцю слиняву, що коровячого хвоста боїться? Я навчу вас, як то дурити мене!

— Я, слухаючи, стояла та й тремтіла, як осиковий лист. От, думала собі, що він, як вихопить істик, як парне мене, то тільки ногами задригаю. Але він вгамувався, плюнув зо злости й погнав воли. А я вже спокійно до нього, з плачем: “Ми тобі, синку, все дамо, все, що обіцяли, тільки добрий будь. Та й батько твій не всердився би був на тебе, як би ти був порозумному розійшовся з ним. Він навіть більше дав би був тобі як ти сам взяв, бо він знає, що ти заробив, що належиться тобі. Але ти поквапився, забрав, а це на крадіж здається й тому він всердився. Але він подобріє й простить тобі як ти підеш до нього, впокоришся, перепрочиш як належиться, руку поцілуєш...”

— Я думала, що він змякне від моїх слів, але де там! Він раптом як скипить, як скричить, як вхопить кицьку та прямо в мою голову шпурнув. Щастя, що я спамяталась, схилилась і почала втікати, а то без голови принесли би були мене люди додому. “Ви всі злодії”, кричав він за мною. “Ви всі змовилися проти мене й хочете, щоб я за кожну крішку вам руки цілував. Але недочекаєте того!” І за кожним словом кицьки аж бренили попри мою голову й ледве я втікла від нього живою.

Розповідаючи, Калина хлипала плачем мов маленька перестрашена дитина. Жаль серце роздирав, що зять, котрого вона леліяла своїми любимими думками не вдався добрий.

— Може Бог нарозумить його, — розраджував Павло. — Перейшов тепер на своє, пічне вязати кінці до купи й побачить, як то тяжко зточувати їх самому без помочі батьків. Невгарен він іще розпізнати, що то значить жити в згоді не лиш з батьками, але й сусідами.

— Ой, коби то Бог дав, — сказала Калина заплаканим голосом. — Але поки нарозумить, осміють нас люди й не мож буде ніде лица вказати. Коби хоч старий мав розум і не дрався з ним по судах. Як він, не бісився на тебе?

— Мовчав і не казав, що робитиме з ним, — відпо-

відав Павло. — Але я певний, що він не подарує йому; Дьордій не з тих, щоб забув зневагу. Як би не Ольга, я би й півоком не глянув у їх бік. А так, терпітиме вона та й нам не буде солодко.

РОЗДІЛ ІІІ.

— Ото велике щастя має ваша Марія, що не злакомилася на Поштарів маєток і не одружилася з Іваном, — шептала Текля Соловій до Єлени Воркун, де Єлена полола грядки. — Я оце йшла від Поштаря — соли й сірників ходила купувати — й повернула до Дубів, а там такі плачі аж сүм побирає.

— А там що знов сталося? — запитала Єлена, глянувши налякано на свою молоду сусідку.

— Ви не чули? Та ж Іван забрав майже всю Павлову худобу, запер у свій пастівник і каже, що вона належиться йому за Ольжине придане.

— А Павло що на те?

— Павло посилає Калину. “Ти — каже він — наварила й наколотила то йди тепер та й їж”. А вона, знаєте, боїться Івана мов вогню.

— Боже борони кожного від таких клопотів, — прошептала Єлена, згинаючись до роботи. — Біда воно як люди не мають нічого, але й біда як мають, — говорила вона, промикаючи листаті вже бураки. — От, погризлись і ніхто не знає котре з них винувате.

— Та хто ж винен як не Іван, — осудила Текля без надуми. — Він такий загонистий аж страшно приступити до нього.

— Може й він, але я все таки кажу, що старі повинні мати більше розуму й зацитькати його, — не годилася Єлена з Теклиним осудом. — Старий, Дьордій, зноровив його й він в’їдається тепер вбоки всім їм. Бо, сказати побожому, нащо ж було тої бійки? Бійка не приводить до доброго. Як старий знав, що сам не порухується з ним по доброму, то взяв би був Павла, чи мого Григорія й поволеньки, погосподарськи, так-і-так синку, ти знаєш, що й тобі треба й мені треба, ти віддай дещо, я дещо додам, дечим будемо обходитися обидва й був би вовк ситий і коза ціла. А то ні, тільки бука в руки й гайда справу робити. А воно знає, яке добрийдень, таке дайбоже, та

ще й тут, у Канаді, де син не потребує дбати за батьківську ласку, бо кожний має свою фарму.

— Вони обидва одної вдачі, — сказала Текля з погордою, приклякнувши до роботи. — Мені тільки Ольги шкода.

— Хто ж не шкодує її; бідує жінка. Але й Павло не обійшовся з ним полюдськи. Ніби обіцяв, що дасть це й те, але вже рік минув, а він не дав нічого. До чого ж така робота? Бачиш, що не можеш всего того дати, що обіцяв, то приклич його, або піди до нього, поговори з ним, що я тобі, синку, чи Іванку, дам тепер тільки це й те, бо бачиш, круто коло мене, сам тільки доробляюся, а пізніше додад решту, вдвоє більше дам, як лиш все добре піде мені в руки. Він послухав би, бігме послухав би. Він хоч і сукритий, терпкий, загонистий, але людина. А до людини як заговориш полюдськи, пощирости, то, хоч би вона була найгірша, тверда як кремій, подасться, змякне. Не вщербив його Бог на совісти, має він її, треба тільки знати як до неї зайти, приговорити. Всего, дівочко, є тут досить, тільки розуму й доброї волі бракує.

— Ви це так фاینенько говорите аж любо слухати, — засміялася добродушно Текля. — І, як би Іван був вашим зятем, ви не мали б із ним клопоту настільки, що сине за нігтем. Але ви не знаєте, що він затіває. Якось Калинина Олена забігла до Ольги крадьки, бо Іван грозить, що ноги поломить комубудь із Дубових, як застане на подвір'ю, або в хаті, і Ольга наказувала, щоб переказати Василеви, щоб він своєї фарми пантрував, бо Іван напосівся вигнати його з неї . . .

— Як вигнати? За що вигнати? — запитала Єлена за-трівожено.

— Замельдує інспекторови, що Василь нічого не робить на ній, той огляне, справдить і фарма може попастись комусь іншому. Ви знаєте, що воно не можна так, ніби взяти гомштат і не робити на нім. А Василь за три роки не зорав ні скибки та й ніякого будиночка не поставив. Має він ніби вже готове натесане дерево на хату, та й ніби обгородив її дротом, але це мало допоможе, бо то треба мешкати на ній шість місяців кожного року й зробити якусь

признаку, що не сидить дармо. Іван знає це й зо злоби направить когось із тих, що дуже ласі осісти на ній.

— То було б дуже негарно з його сторони, — сказала Єлена й глянула трошки налякана в бік, де була Василева фарма. — Що ж Василь завинив йому?

— Ой, завинив, — сказала Текля ніби оскаржуючим голосом. — Та ж він втопив би Василя в ложці води за вашу Марію.

— Як за Марію? Чому за Марію? Він же ж жонатий уже.

— Жонатий, але куди ходить то все споминає її.

— Хто ж тому винен, що інша доля судилась йому? — сказала Єлена, втираючи запаскою спітніле лице. — Воно кожному приписано хто чием має бути від самої коліски й за це не повинно бути ні гніву, ні ворожнечі. Я тому й не мішаюсь і не дуже гризуся долями моїх дівчат . . .

— Бо знаєте, що Василь Марії судився, — підкинула Текля й засміялася весело, підсуваючись ближче до Єлени.

— Бог знає чи судився, чи не судився; все те в Його руках, — відповідала Єлена отак, гей би знехотя. — Вона десь там у місті й хто знає де її доля блукає . . . Ти кажеш, що Іван може направити когось, щоб Василя з фарми вигнав? — запитала вона цікаво й видно було, що Марієна доля й Василева фарма збігалися до купи в її думках.

— Чому ні; він на все здібний, — відповіла Текля. — Ви повинні повідомити їх, Василя й Марію, про цю небезпеку. Марія пише до вас дуже густо, знаєте, як вона там з Василем поводитьсь, що вона думає про весілля й я певна, що, коли вона довідається про Іванове затівання, нажене Василя додому та й сама може приїхати, щоб фарму засидіти для себе. Знаєте, фарма добра, мамі будуть під боком . . .

— Ей, ти цокотухо, — ніби сварила Єлена Теклю. — Ти так хитренько словами підводиш, мов піч підмальовуєш. Кортить тебе видзюбати з мене чи не збирається в нас на весілля й думаєш, що я нічогоісенько не знаю, що ви обидві переписуєтесь й вона пише тобі все, що думає й не думає, а ти пишеш навіть кілька зайчиків вивелось у нашій околиці . . . Не згадує вона мені про весілля та й не знаю,

що казати. Я починаю вже журитися трохи, бо заходить вона в роки, а дівчина, як трошки перецвите, губить принаду, ну, знаєш, на все є свій час. Коли б я вміла писати то напімнула б її, сказала б, що так-і-так треба робити. Але що ж? Старий мій диктує, а хлопчисько, Павло, каблучить щось там і регочуться, їржуть мов коні з написаного. Не вголові їм, що вона з кожним роком старіється, але тішуться, що вона заробляє грошей та й купує для нас що треба... А-ну, скажи поправді, що вона до тебе пише?— запитала вкінці, примилуючись до Теклі.

— Не пише вона нічого тайного,—признавалася скромно Текля. — Згадувала, що бачить Василя кожного вечора, що він приходить до Фрейзерів мов до свого дому, але вона не дуже дбає за ним, бо має багато інших хлопців, що, як би вона хотіла, видалася б колинебудь за такого, якого би сама хотіла навіть і за Василя. Згадувала також, що вашу Елисавету водить якийсь Бил, ренчар, що має багато худоби і коней...

— Чекай, чекай! — спинювала нагло Єлена Теклю. — Який то Бил? Що за Бил?

— Або я знаю, що він за один; якийсь, здається, англійець.

— От, ще того бракувало, — затрівожилась Єлена. — Аж мене голова заболіла від цього. Кажеш, водить її?

— Так Марія пише й як то буде приписана її доля, то не допоможе вам журба.

— Ей, дівочко, не говори так; пиши їй, щоб не вдуріла й привела мені якогось такого з яким я й слова не розмовлюся, — просила Єлена, придушуючи плач. — Вони мені нічого не кажуть, здається, обдурюють. Але я поїду до міста, сама поїду й перевідаю. Я їм якась мама, що повинна знати, що вони задумують робити... Прийди до мене в неділю, порадимся, листа мені напишеш до них, — припрошувала вона Теклю, вже при відході. — Пропали вже мої ночі, бо ока не зажмурю.

* * *

Єлена справді не могла спати вночі. Дубові клопоти з зятем нароювали їй великі рої влізливих мов комарі ду-

мок і вони, бзінькаючи настерливо, руйнували її душевний спокій і відганяли сон. До того ж сердив її й Воркун, бо, хоч вона розповіла йому цілу історію звечора, він не взяв собі до голови тих на її думку грозливих небезпек, що висіли над їх домом, але спав і фортотів, як вона казала, по кінськи без найменшої тривоги. І над ранком, коли вже когути п'яли по дванадцять разів запорядком і, коли Воркун змякшував уже своє сонне форкання, вона почала думати вголос.

— Ти спиш, харкотиш, аж вікна дріжать і не вголові тобі наші діти, — оскаржувала вона Воркуна шепотом, щоб хлопців не збудити, коли він пробудившись глянув на вікна, щоб зміркувати чи не час вставати.

— Е, дурне вчепилось твоєї голови, — сказав Воркун недбало, приміщуючись вигідно на теплій постели; сон тягнув його ще в тую сонно-пахучу царину, де він губив свою свідомість і де прагнули пролежати ще спокійно, бо-дай кілька хвилин його спрацьовані руки, плечі й ноги.

— Як дурне? Як пусте? — сердилась Єлена. — не жаль тобі буде коли Іван вижене Василя з фарми, або, коли Єлисавета віддасться за якогось там безвірка? Та й Марія розпаношилась і гне вже кирпу. Забуває, що вона не вісімнадцятка вже, двадцять і один минуло їй, і ще рік, два, та й про монастир думатиме, бо й вдівець не гляне в її бік.

— Ото не мав би я розуму та її сушив собі голову чужими фармами й дівочими примхами, — проворкотів Воркун, накриваючи голову веренню. — Як собі постелять, так виспляться, — додав зпід верені.

— Я бачу, що ти не хочеш сушити; то тільки я мушу носити грижу в своїй голові день і ніч, — жалувалась вона докірливо. — Тобі, щоб тільки дівчата гроші давали, а решта не обходить тебе; спиш собі спокійно мов скупана дитина.

— Я рад би знати, що я мав би робити? — запитав Воркун півсердито.

— Думай щось, кажи щось розумного.

— Ну-ну, я думаю вже, — сказав він на відчіпне.

— Що думаєш? — запитала Єлена цікаво.

— Думаю, що як би ти не робила з мухи вола, ти спала б спокійно й другому не завертала голови; а так сама не спиш і другому не даєш, — толкував він, не розкриваючись. — Що має статися, то станеться, хоч би ти головою в мур біла. Ти сама завжди співаєш, що кому яка доля приписана від колиски, то така вона буде, хоч замуруйся.

— Е, це я сама знаю, але ти чоловік, батько й повинен мати більше розсудку в своїй голові.

— Що? Може ти хочеш, щоб я за дівочими долями бігав?

— Не бігав, але поїхав до міста, подивився там на дівчат, поговорив з ними на розум, наказав їм, щоб не заглядали за витрішками, але йшли додому; я сама від роботи рук не чую; та й Василеви сказав би, що фарма пропадає. Старий Дуб не має чим поїхати й сказати йому, бо той, його зятиско, воли забрав.

— О-о-о! То все, що ти хочеш? — сказав Воркун, ніби здивовано.

— А ти думав, що я заставлю тебе на стіни дертись?

— Я того не зробив би, але до міста, то я з віскоком. Сьогодні доорю той кавальчик цілини коло ставка, завтра дам волам відпочинок, а позавтра поїду, як Бог дасть здоровля. Приходить час сіно робити й мені вже рук не стає косити косою й громадити його краблями; здалися б косарка й грабарка, а Марія писала, що вона з Єлисаветою мають уже на стільки грошей, щоб купити їх.

— От, бачиш, як вони дбають за тобою; тільки ти за ними й вухом не ведеш, — посварила Єлена Воркуна подоброму. — не дуже ти смачно хропів би, як би не вони...

Воркун не відзивався, бо жінка святу правду говорила, хоч і переборщувала трішки, бо він не одним, але обома вухами водив за своїми дівчатами. Вони-ж його, як казав Тома Вакар, на ноги поставили. Обидві, Марія й Єлисавета, придбали йому три корові й він, разом із тою, що сам купив і з волами та природним прибутком затрішки довше як три роки свого життя в новім світі, мав уже одинацятєро штук худоби. А це на його й на рахунок сусідів був поважний доробок. Соловієви спілку з волами й возом сплатив; дав йому троє пацят, теличку й трохи грошей; і

мав свій власний віз, залізні борони, плуг, старі сани, на весні висіяв дев'ять міхів пшениці, три вівса й один ячменю, а на це літо то косарка з грабаркою усміхалися до нього. Чого ж більше треба? З роси й води йшло багатство в його руки; за два роки він восьмеро штук свиней продав новим імiгрантам на розплодок; і тепер, як би так дівчата пристаткували ще з рік, то й коні були б, але . . .

— Воно добре, що дівчата дбають і дають нам кожний зароблений грейцар, — продовжала Єлена далі, — але це не буде довго. Сьогодні-завтра подружаться й не то що не дадуть більше, але й свій доробок можуть забрати від нас. Не бачиш, не чуєш, що між людьми діється?

Такі Єленині здогади затрівжили трохи Воркуна, а ще тепер, коли Іван Поштар наробив стільки клопоту своїм батькам. Іванів поступок, очевидно, покинував пальцем і перестерігав кожного батька в новій громаді, щоб дуже уважно обходився зо своїми дітьми в господарських справах. І Воркун бачив тую пересторогу, але не довіряв, щоб його дівчата хотіли скалічити його, ніби забрати від нього все те, що вони придбали йому своїми заробленими грiшми.

— Ов-ва, як заберуть, то свої своє заберуть, — сказав він ніби недбало. — Але я таки вірю, що вони лишуть щось і для нас.

— Та й я не дбаю, що заберуть, але щоб без сварок обійшлося; оце гризе мене, — добавила Єлена згідно. — Я тільки постиваю, щоб не трапилися нам такі зяті, як Дубови трапився; не дай Боже нам такого. Тому я й говорю та наказую тобі, щоб ти трохи зазирає за нашими дівчатами й наказував їм, щоб вони добре призиралися з ким будуть свій вік вязати. Марія пише до Теклі, що вона не дбає за Василем, а Єлисавета водиться з якимось Білом; повіддаються за якихось голопятників, без роду, без дому, що ні в пліт ні в ворота, і піде їх світ марно та й ми не будемо мати потіхи.

— Вже я наговорю їм, коли буду в місті, — обiцював Воркун, схопившись із постелі. Час був уже вставати, бо досвіток із ранком сміялися вже білим сміхом крізь вікна до хати.

РОЗДІЛ ІV.

Тимчасом, коли Воркуниха журилася днями й ночами своїми будучими зятями й молила Бога, щоб не покарав її якимись відлюдками, її доньки, Марія й Єлисавета, жили собі спокійні в містечку без ніякої тривоги які долі ждуть їх. Знайшовшись у нових обставинах у яких не потребували слухати матірних журливих бесід про те, що вони їсти-муть і чим, як казала Єлена, плечі накриють, збували вони будні дні при роботі, а неділями з великою утіхою зривали хлопцям очі, проходжуючись по вулиці. Не були вони, Боже борони, одні з тих, що навмисне показуються хлопцям і бігають за ними — ні, такими вони не були. От, вийдуть собі та й ідуть Парасину Піргірного або Катерину Поштареву відвідати. А подорозі, ну, знаєте, молодих хлопячих очей не бракує в містечку; цікаві ці очі; не стри-маєш їх, щоб на дівчат не зиркали. Дивишся, а вони вже таки прилипали то до Марії, то до Єлисавети, та й судили котра з них гарніша. А вони, дівчата, відчували такі при-зирства хлопців; утішне тепло нагрівало їх серця; й, як були знайомі між ними, Марія почаствує їх усміхом, приви-тає, та й підуть обидві далі, перешіптуючись про нові вра-ження. І було це великою та солодков прикрасою їх жит-тя в наймах, хоч і так, загально, не мали вони причини на-рікати на свою долю.

Марія, проживши з Фрейзерами півтретя року й, зжив-шись із ними мов із рідними батьками, не мала, як вона сама казала, найменшої думочки й охоточки покидати їх і виходити заміж. “Не було й не буде мені ніколи такого добра, як маю я в Фрейзерів”, писала вона додому й до Теклі. “Аж тоді, коли наженуть мене звідсіль, відправ-лять, буде мені однаково чи шукати іншої роботи, чи ви-ходити заміж, бо сьак-чи-так, мое добро скінчиться.”

І, щоправда, Марія жила в Фрейзерів мов, як то ка-жуть, у Бога за дверми. Воно не було те, щоб, скажім, вона не мала роботи тільки спала, їла й бриндзю біла — ні, роботи було досить для неї, але саме співжиття Фрей-

зерів можна було без пересади зарахувати до того закуточка, що ніби є десь там у Бога за дверми. Живучи згідно, побожому, вона не чула за півтретя року ні сварки, ні лайки не тільки між членами родини, але й її ніхто не посварив і не віднісся до неї згідливо. Всі вони уважали її за свою, а стара пані Фрейзер, з дійсною матірною любовію, завсіди кликала її “дорога дитино”, або іншими пестливими словами.

“Пані Фрейзер”, говорила не раз Марія, згадуючи свої найми, “була б зомліла коли б хтонебудь із нас розсердився, завів сварку, або заляв. Нераз бувало, зібю я з поспіху в роботі горнятко, тарілку, або іншу посудину й, як звичайно, розсерджусь сама на себе й заплачу зо злости, бо шкоду вчинила, а вона прийде, подивиться, віддує збиточно губи й ніби сміється й жалує мене, зацитькує, мов тую маленьку розплакану дитину, що ледве ходить впаде й стукнеться трішки в щонебудь. — Ти не хотіла зробити того, я знаю, — говорила вона любо-тихенько. — Впало, збилося, невічне воно. Чого ж сердитись та плакати? От, тільки поволеньки, уважно, не спішишь дорогенька, — приговорювала й сама черепки спрятає, щоб шкода в очі не лізла. Її мягенькі мов шовк тепленькі слова мое серце, душу вповивали легенько; ангел не жінка була вона.

“Вбудень поробим роботу, посідаєм обидві й вчить вона мене плести то якісь мережки, то панчохи, то светри та й до машинки шити заставляє то запаску, то спідничку або кафтаник для мене. І все, щось вона було робить, мені показує, привчає, що й як печи й як варити та заправляти, щоб смачне було. Коло себе держала вона мене й добром із свого серця годувала.

“Кожної неділі ми всі йшли до церкви, четверо нас, коли Маргарети й Джона не було вдома. Вона прибере мене й свого Артура як сама хотіла й шле нас обоїх вперед, а сама з паном Фрейзером йде за нами та все призирає чи одежа стоїть на нас як треба й при вході до церкви поправить то це, то те, щоб все лежало гарно. В церкві сідала в лавку, садила мене коло себе, мов доньку, Артур сідав коло мене, а Фрейзер із краю. А коли ті старші були

вдома, то Маргарета моє місце займала, я коло Маргарети, коло мене Джон, коло нього Артур і Фрейзер із краю. Так вони мене до своєї родини зачисляли навіть у церкви, між людьми. А коли траплявся хтось із чужих, вони ніколи не оминули, щоб не познайомили мене з ним. “Це панна Воркун” було кажуть, не згадуючи, що я служниця.

“Та й коли Маргарета була вдома літом, пані Фрейзер ніколи було не казала, що: — Ти, Маріє, зробиш це й те, — але: — “Ви дівчата, зробіть те й це”. — Не робила вона різниці між нами, та й ми обидві не різнилися. Спали на одному ліжку, разом лягали, разом вставали й разом до роботи брались. Помиємо, попрячемо, порохи постираємо в кімнатах, поперемо що треба, а потім, як вільного часу лишаєся, вчить вона мене писати й читати по англійськи, або на органі грати та пісень співати. Та й убрані ми були однаково. Підуть вони обидві до крамниці й куплять полотна з дрібненькими квіточками та й вишємо ми собі, носити пробудень, чепурненькі блузки. Повбчраємось у них, запасками підпережемось, волємся каптуриками накриємо, обнімемось і заглядаємо в велике дзеркало, як то пасує нам. Втіха, кажу вам, була велика, мов весна красна, мов сонце ясне”.

Але Марія не розказувала всего про себе; не пасувало їй говорити своїм дітям, що Василь Дуб через неї держався містечка й навіть за свою фарму не дбав. Літом працював він у трачці й заробляв не зле, але зимою замість того, щоб бути вдома й робити щось на фермі, він вишукував собі в місті станцію за маленькою оплатою й святкував. Час від часу, як не було дуже зимно, рубав він людям дрова, або відкидав і прокидав сніжні намети чи то коло хаг, чи коло крамниць і тим заробляв він на харч і тішився, що не потребує тратити запрацьованих літом грошей.

З початку, першого року його перебування в місті, він дуже несміло залавляв коло Фрейзерової хати, щоб побачити Марію й поговорити з нею. Але пізніше, до чого повела сама Фрейзерова, він збувся своєї несмілості й заходив до Фрейзерів мов би до своїх вуйків. Вони не противились його візитам. Сама Фрейзерка любила його несмі-

лу вдачу й рада була коли він приходив і розганяв, спеціально Марії, вечірну нудьгу.

— Так воно повинно й бути, — говорила вона до Марії. — Він не повинен стидатися зайти в хату й поговорити як джентелмен. Схочете вийти на прохід, чи на якусь добру виставу, він повинен попросити мого дозволу, бо не гарно воно ні тобі, ні йому, коли я не буду знати куди ви ходите.

Марії не треба було повторяти цих слів; слухала вона порад своєї доброї господині; й як добра дівчина, поведилась, як Фрейзерка бажала та й Василя осмілила. Він приходив в будень і в неділю, посидить годинку, дві, побесідує й кожний раз, коли виходив із хати, лишав щось неказане, нескінчене, мов би навмисне на те, щоб мати претенсію прийти знов. Вона пізнавала це по його очах і певна була, що, коли б дала йому нагоду висловити свої думки й згодилась з ними, він таки взавтра покинув би місто й забрався на фарму.

Але, як вона сама говорила, не хотілось їй міняти риб за овес, ніби, покидати добру й легку службу за яку ще й платили незле й замість неї йти на фарму та гризти корчі. Не по душі була їй така обміна, хоч часом і боялася, що Василеві урветься терпець, покине її й оженився з Парасиною Підгірного, або Поштаревою Катериною, що також, як видно було, покладали свої надії на нього. Чергувала вона своїми думками раз за службою, раз за ним; жаль було одного й другого покидати; і слідила уважно за його поведінням. Нераз бувало, як він не покажеться кілька днів, виростав у неї страх, що він махнув уже рукою в її бік і іншу водить. Тоді всяка робота здавалась їй ярмом, веселість губилася, зазірала у вікно до пізної ночі й, не діждавшись, ішла плачучи спати. Але сон в таких випадках не скоро приходить, страшні думки відганяють його й вона з розпуки постановить закінчити своє дівоцтво й Василеве парубоцтво, як тільки він вернеться ще до неї.

Але такої сильної постанови Марія не виконувала, не тому, що не хотіла, але сам Василь своїм поведінням змякшав його. Він, хоч і навмисне, не відвідував її якийсь час, хотів було показати, що він не дуже розпадається за

нею; але в тім самім часі терпів і заглядав крадьки вечерами коло Фрейзерової хати чи не заходить хтось інший до неї. А воно не було без того, щоб хтось не зайшов до Фрейзерів; мали вони досить приятелів, старих і молодих, та й сама Марія не була без них; і коли він зобачить когось, спеціально якогобудь парубка, то, ого! Душа йому застивала й серце тріскало. І ждав він нетерпеливо поки гість не вийде, а потім сам заходив покірно, ніби якісь дуже важні новини приносив, і заглядав у її очі так щиро, так проникливо, що Маріїн страх, ніби з того, що Василь покинув її, счезав мов дим у повітрі. Верталася її веселість, а з нею й Василеве виждання.

* * *

В тім самім часі, коли Марія жила собі побожому в Фрейзерів, її сестра Єлисавета, не мала такого самого щастя. Служила вона в Грифіна, знаного вже нам молочарника, замість Поштаревної Катерини, що знайшла собі іншу роботу в місті, і, очевидно, не зазнавала тих щиробатьківських ласк, що привязували Маріїне серце до Фрейзерів. Грифінова ферма була велика й вимагала багато праці. Тут треба було вставати рано в п'ятій годині й вганяти собою до десятої вечером, щоб скінчити потрібні щоденні роботи. Не було тут часу на приязні розмови, на навку мови, на шиття й на інші поза домашньо-господарські справи. Нагодувати й обіпрати дванадцяттеро осіб, а попри це ще й дріб, телят і свиней та город доглянути, не давали й мінуточки вільної.

Але, хоч Єлисавета не дорівнювала Марії з вдачею; була повільніша й менше захопна бути вище всіх у роботі; все ж таки, засвоївшись скоро в нові обставини, вона стала, як висловлювалася Грифінка, її правою рукою в хаті, а на подвірю, хвалився Грифін, побивала в роботі парубків. Сказати правду, поводитись вона мов у себе вдома. Раз, пізнавши порядок щоденної роботи, не треба було заставляти й заглядати за нею чи зробила вона діло як треба. Скоренько, охотно поробить вона свою хатню роботу, вибіжить на подвіря й загляне до курника, до те-

лят, до свиней подивиться, дасть їсти, води поналиває в жолоби, насварить наймитів, наговорить їм, що вони не варта навіть того хліба, що їдять, бо волочать ногами, мов колодами й ховаються в стайню в зимі від зимна, а в літі від спеки й наробить такого галасу аж, як казав смішком Грифин, курки кудкудакали зо страху. Цим вона випрочувала Грифинку, що любила, як казали слуги, встромити свій ніс у кожную дірочку й сварити всіх за все.

— Лиши це, сама зроблю, а ти йди й подивися понадвірю, — говорила нераз Грифинка до Єлисавети, — бо я певна, що там все вже погинуло з голоду. Я не маю вже сили бігати та сваритись з ними, а не насвариш — не зроблять.

А Єлисавета рада була з цього; не любила вона пріти в душній кухні; на подвірю, на свіжім повітрі був її рай. А ще коли слуги були на обійстю, вона, зараз, таки знаходила гудзики, щоб ніби сваритись із ними, перемовлятися. А вони були добрі хлопці, доброї вдачі, не противились її сваркам. Зажене було вона їх вичистити гній із курника, або з хліва, або якийсь інший порядок зробити, вони послухають охотно, працюють і язиками мелять. Весело було їм і, за її сварку, ще й чеколяд, або цукорків принесуть ввечером. А старий Грифин смішком-жартком стару корову подарував їй, таку, що виходила вже, як він казав, з моди.

Проживала Єлисавета в Грифинів і не знала, що там її доля кукала до неї. В Грифинки був брат, старший уже парубок, років поверх тридцять назбиралось йому. Мав він багато землі, близько двадцять миль від містечка, де випасав череду худоби й табун коней. Мешкав там із двома робітниками в маленькій хатчині, неліпшій від Грифинового курника. Між людьми ходила поговірка, що він був дуже грошовитий, хоч на показ скидався на бідного пастуха, такого, у котрого, по людській думці, завсіди вітер віє в кишенях. Писався він Вилиям Р. Пикл. Але це була банково-урядова назва, бо популярно він знаний був тільки як Бил, а для пояснення котрий Бил, додавали люди слово “ренчар”.

Бил-ренчар рідко приїздив до міста й то залежно від сезону. Як, скажім, приїде, він перед Різдом і відсвят-

кує його в містечку, то ніхто не сподівався бачити його скоріш кінця квітня. Весною він з'являвся густіше, але коли приходив час сінокосів то люди в містечку забували за нього. Показувався він десь серед осени, звичайно, з чередою худоби на продаж. Вибирав він старі й ялові корови, старі бики й бугаї, щоб не марнували паші через зиму, заладовував їх в вагони й висилав кудись. В цей час він із своїми робітниками справляв свято, звичайно, в коршмі, де вони пили, частували один одного й всіх знайомих тих, що поздоровляли їх. Посвяткувавши отак день-два, зникали вони непомітно й жаден із них не показувався до міста кілька тижнів.

До міста приїздив Бил на невеликім, але жилавім, перістім і біло-окім кони, що здавалось одного ступня не робив без наказу свого пана. Називався Джим. Обидва вони були дуже популярні зо своїми вдачами. Першого люди уважали за великого скупаря, хоч в сути річи був він наскрізь добряга, стидливий і скромний, що нікого ніколи й словом не нарушив, а другий, хоч на зверх світив овечою вдачею, кусав мов злючий пес і бісився коли хтось із чужих навмисне приступав й хотів сідати на нього. З цього він мав славу, що ніхто, крім Била й одного з його робітників, не поїде ним, хоч може й сісти на нього десь із плота. Тому Бил і не пильнував його й не привязував, коли приїздив до міста.

Бил рідко відвідував свою сестру Грифінку. Ноподорозі було йому та й охоти не мав заходити до неї. Причина до цієї неохоти була смішна на вид — сестра завжди, коли він загостив, наклонювала його до женячки. А він дуже, дуже не любив як хтонебудь устрявав у його приватні справи.

— Живеш, мов пустельник, — говорила вона з докором. — І, що за втіха тобі з тих грошей, що ти складаєш тисячами в банку? От, сам не їсиш і другому не даш; нікому користи з них. Роки проходять; а ти немолоденький уже; і вмреш не заживши родинного щастя. Тобі аж просяться гарна хата, таки тут, у містечку, гарна жінка та й дітей кількоро, щоб наш батьківський рід не звівся. А так, як ти живеш, стидно мені людям признаватися, що ти мій

брат. Ходиш неголений, обдертий, опущений, та й там, у твоїй хаті на фермі, я певна, некраще як у наших хліві — так люди говорять.

Бил слухав сестриної бесіди, гляне по хаті та на її дітей і, не завважуючи ніби того родинного щастя, що вона згадувала, не дослухував до кінця, виходив чим скорше з хати й зарікався не приходити більше. Дуже чуйний він був на таку бесіду. Та й мав він іншу думку про свою женячку, тільки не виявляв її нікому. В сути річи він мріяв про зложення кількадесять тисяч доларів; за ними він і приїхав сюди, на захід; потім він вернеться на схід, де родився й де є багато гарних і доброго роду дівчат, він вибере одну з них, одружиться й заживе в розкошах по саму шию. Гарно, дуже гарно, представлялася йому його мрія й тому він навіть і не думав про женячку тут, де все ще дичиною пахло. Та й дівчат не бачив він тут таких, щоб були йому до смаку; він рідко й приглядався тим, що були тут. Через це він і не дбав про себе. Ніхто не бачив його за останніх десять років у одягненого посвяточному; короткий індіанський шкіряний кожух, шкіряні штани з вовною по боках, смушева шапка зимою, а ширококрисий капелюх літом і з високими холявами черевики та червона хустка на шиї були для нього незмінними так, як для його коня, Джима, руді латки на білій шкурі.

Але, як говорила Єлена Воркун, ніхто не знає де й яка доля кого чекає, то ж не знав її й Бил. Він, хоч і не любив сестриної балачки про свою женячку, все ж таки не додержував свого зарікання не відвідувати її. От, стріне в містечку котренебудь із її дітей, або швагра, і не міг відмовитися їх просьбі зайти до них на обід, чи на вечерю, чи так собі на коротку візиту. Раді вони були йому, передовсім діти, котрим він всяких гостинців приносив. Та й сам любив слухати, як ці діти кликали його вуйком, Билом, та з розявленими ротами слухали коли він оповідав їм, як він перших років полював дикі звірята, як торгував з індіанами, та й тепер торгує ще з ними, дає мясо зо старих коров і бугаїв за шкіри з бобрів, з водяних щурів і з інших пушистих диких звірят. Розказував та-

кож кілька коров, телят, телиць, биків має й кілька лошат вродилося за рік. Втішно було не тільки дітям, але й старим слухати таких балачок; це ж про багатство говорилося; та й він сам любувався в них, то тим він тільки й жив. А коли вже Єлисавета служила в Грифінів, він не стямився як то сталося, що він почав приїздити густіше до містечка й ніколи не оминав, щоб не повернути до них.

Можливо, що до такої зміни не прийшло б було, коли б не Джим. Бил, коли приїздив до Грифінів весною чи літом, пускав його пустопаш на подвір'ю, от, приїде аж під хатні двері, скочить, вдарить його легенько по хребті, сам зайде до хати, а Джим, як неголодний, стоїть собі й дрімає, а коли почував голод то лазив сюди й туди, шукаючи за травою. Єлисавета нераз бачила цього, як вона називала, таркатого каюса й, коли завважувала, що він ходить корито від корита, визбируючи губами зерно, вона бігла до стайні, набирала вівса з дертею в скринку й гостила його. Таке приняття повторила вона кілька разів і Джим із вдячності дозволяв Єлисаветі гладити себе, а одної суботи він навіть і вух не нашурив, коли вона встромила ногу в стремено, розмахнулась і сіла в сідло.

— Дивись, дивись! — сказав нагло Грифін, заглянувши з хати Єлисавету на кони. — Дивись, як вона гарцює ним.

— На Бога святого! — крикнув Бил зо страхом, зриваючись з крісла. — Він розібе її ногами й зубами, — додав уже в дверях.

Але на дворі, замість бігти й гамувати коня та ратувати дівчину, Бил стояв і якось дуже дивно дивився як Джим підкидав собою й біг до воріт без найменшої признаки на злість. Завернувшись звідтіль, Єлисавета скочила з сідла, погладила Джима по хребті, а потім по шиї, зловила за гриву між вухами й збиточно потермосила. Вона не завважала, що Бил підходив до них.

— Стережись, бо він вкусить тебе; він кусає й бе ногами чужих людей, — перестерігав Бил і, наближаючись, затамовував своє схвилювання зо страху й диву.

— О, я не боюсь його; він не вкусить мене, дивись, — сказала Єлисавета, оглянувшись і, мов на злість Било-

ви, підсунула своє плече під кінську голову, обняла її й пестила, погляджуючи рукою біле переднісся.

Бил стояв, дивився на двох нових приятелів і не знав, що казати їй що робити. Він бачив, що кінь замість шурити сердито вуха, кусати й бити ногами, прижмурював пестливо очі, ніби дрімав, любуючись дівочою рукою, що посувалася легенько по його лиці.

— Що за чорт стався? — проворкотів тихо до себе, перекидаючи очима з коня на Єлисавету й на відворот. Дивно йому було, як ця дівчина, на котру він не звертав ніколи уваги, зуміла прикоськати й здобути довіря в коня, що мав на цілу околицю славу неприступного. Та ж за цю вдачу він найбільш любив його. А тепер...

Бил мимоволі задержав свої очі на Єлисаветі. Задержав, приглянувся й відчув десь там у своєму нутрі, що знайшов і відкрив якусь незнану ще для нього тайну.

* * *

З початку, почавши від згаданої суботи, ніхто не звертав уваги, що Бил не тільки кожної суботи, але й неділями перебував у містечку. Також і він сам не міг пояснити собі ясно чого приїздив і задержувався довше як колись, недавно. Щось завсіди бракувало йому вдома, бо сам кухарив для себе й для двох робітників і виправдовував свої поїздки чим міг. Їхав скоро, без перестанку двадцять миль дороги за дві години і, замість вертатися в неділю рано, як то він звичайно робив, просиджував неділю й аж в понеділок їхав додому.

Але, як кажуть люди, шила в мішку не сховаєш, вилізе воно ще й вколить несподівано. Люди, звичайно люди, помічують зміну в людині й допитують чому й як то вона сталася. Ну й не закриєш, не викрутишся, а ще й тоді, коли дівчина на умі. Не міг і Бил запорпати своєї зміни, бо до Грифинів почав приїздити без ніякої принуки та й пересиджував там цілими днями. Сидить бувало й за Єлисаветою очима водить. Вийде вона не подвіря, а він вже й не всидить у хаті; на подвірю краще. Побачить він, що Єлисавета його коня годує й пестить то він і собі

за нею, ніби гладить коня, а на Єлисаветі очі держить. Весело було йому в Грифінів.

Одної суботи приїхав він до Грифінів і привів дуже гарну осідлану кобилу. Говорив, що вона має трошки більше як три роки, ще невпрягана, але за те привчена вже до сідла й носить дуже гладко. Вона лишилася сиротою, от тільки три місяці мала коли її мати застрягла в трясовині й загинула. Він виплекав її коровячим молоком і приблindив мов ягнятко. Від малечку вона росла коло хати; за округками хліба й за вівсом заглядала. І виросла на красуню. Хтось там обіцяв йому великі гроші за неї; до карити хоче купити її; тому він і привів сюди. Але того когось ще не було, ну, не прийшов і він лишить її в Грифінів на якийсь час поки той не прийде. Про нове сідло він не міг багато сказати, от, купив його в римаря для себе й забере, як приїде возом до міста.

Інтересна була та кобила. Слово за словом він, на подвірю, представив її Єлисаветі й навіть обіцяв заплатити, коли вона доглядатиме її день, два. При цім він показав Єлисаветі як накладати сідло, як затягати паси, як скорочувати ременці від стремен, а потім як вилізати й злізати тоді, коли б забаглося її проїхатись кудибудь. Він навіть тепер не буде мати нічого проти, як вона сяде й поїде на спробу чи вона не полохається часом.

А Єлисавету не треба було припрошувати до їзди. Їхали впарі. Бил був дуже веселий і балакучий. Він підганяв свого перістого, щоб держався разом із Єлисаветиною каштанкою й споглядав скося на веселу дівчину. Обидві вони, Єлисавета й Джені — так Бил кобилу називав, — пасували одна одні хоч на образ покладь. І проїхавшись отак з милою ходом і бігцем, вони вернулися й, Єлисавета пішла скоро до своєї роботи, а Бил до хати.

— Чи ти не залюбився часом у нашій Єлисаветі? — запитала жартком Грифінка, витягаючи хліб із печі. — Бачу, що ви обоє сприятеливались від якогось часу, а сьогодні вже й на прогульку їздили кіньми.

— Чарівна й добра дівчина, — сказав Бил, сідаючи коло стола, де Грифінка вивернула чотири круглі бохонці

хліба. Гарячий запах хліба й балачка про Єлисавету спліталися дуже приємно з собою.

— Золото не дівчина, — докинула Грифинка й глянула збиточно на брата. — І тямуща, і розсудна, і працюювата, але...

— Що але? — підхопив Бил і глянув допитливо на сестру.

— Ти не знаєш, що вона галичанка?

— І, що то шкодить? Чим вона різниться від інших дівчат?

— Нічим, тільки не шляхотного вона роду, — відповідала Грифинка, споглядаючи здивовано на брата; вона не сподівалася, що він так скоро запалиться любовію до дівчини, а ще до Єлисавети, до галичанки. — Її батьки приїхали сюди з Європи без грошей, осіли десь там на ферму й живуть ягодами й зайцями мов індіани. Вона, коли прийшла до нас, не мала нічого на собі крім бідненької блюзки й старого кафтаніка. Тільки уяви собі, що вона ні спідного шмаття ні панчіх не мала.

— Але тепер має.

— Доношує те, що я викидаю, бо кожний цент, що заробляє в нас, посилає своєму батькові...

— Це добра прикмета, — встромив Бил свої слова похвальним голосом.

— Одно тільки убрання купила, ніби про неділю, але й те дістала дешево, — продовжала Грифинка, накладаючи тісто в таси. — Вона має сестру, можливо знаєш, що в Фрейзерів служить. Вона й полотно купила й вшила задармо...

— Кажеш, Фрейзерева Марія Єлисаветина сестра? — запитав здивовано Бил.

— Ти не знав? Та ж про це всі заїці знають.

— Я думав, що вона Фрейзерчина донька, або сестра, або якась інша близька своячка. На таке вони й скидають, ся коли я бачу їх в місті.

— Не донька, та й не сестра. Приняла її Фрейзерка до хати два роки минуло в зимі ледве теплу й вигладила та випестила й хвалиться тепер більш як донькою. Обидві роботи не мають; бо що ж то за робота коло четверо

душ у хаті й без господарки на подвірю; тай припишнюють одна одну. Дивно мені, що Фрейзерка така скупа на все, але держить і платить її більше як ми Єлисаветі платимо. А це псує, бо, коли б не вона, наша не домагалася б більше грошей. А то прийде Марія сюди й як зачне словами підмилуватися коло Гриффина, то звідсіль то звідтіль і викрутить пару доларів більше для сестри. Та коби хоч держали свої гроші для себе, але де там. Все, що зароблять обидві, батько забирає. От, якось то змовилися, щоб косарку й грабарку купити для нього. А він, кажу тобі, такий собі масноязыкий, що, хоч і не знає мови, вивговорив би в тебе все, що ти маєш, за півдармо. Прийшов сюди в осени й без ніякої згоди вибрав одну з найліпших коров — каже, Єлисавета заплатить, — та й забрав додому. А Гриффин, знаєш, доброї вдачі, ще й старі сани викинув йому на віз.

— Інтересні люди, — сказав Бил про себе.

— Дуже інтересні, — потвердила Гриффинка смішком.
— Ти уважай, бо він може й твою кобилу взяти й сказати, що Єлисавета заплатить.

— Заміняємось, — засміявся Бил весело.

— За Єлисавету? Мені здається, що він схоче дуже багато додатку, сміялася Гриффинка також.

— Як схоче, додаю.

— Ти вдурів? Та ж вона багато молодша від тебе й дуже проста дівчина, ну, знаєш, галичанка. Не будеш мати з ким між людей вийти.

— Фрейзерка вигладила, прибрала й привчила її сестру так, що не стидається виходити з нею між людей мов би з донькою, — боронився Бил, нахмурившись.

— Чи не хочеш ти, щоб і я робила так, як Фрейзерка?

— Не зашкодило б, як хочеш мати пристойну братову.

— Не мала б я роботи. Впрочім вона й так не схоче тебе.

— Її воля, а мені можна пробувати.

— Ти не говорив іще з нею про це?

— Ні.

— То й не кажи сам нічого поки я сама не вивідаю,

що вона думає про тебе, — сказала Грифинка. — Воно стидно було б коли б вона...

Тут Грифинка мусіла перестати говорити, бо до хати увійшла Єлисавета з оберемком дров на руці. Грифинова стара шапка, що вона носила коли виходила на подвіря до роботи, засунулась їй аж понад вуха, дашок сторчав вгору й це разом із її жмутками чорного волосся, що висувалися зпід шапки, з чорними бровами й очима, що були повні втіхи, робили її показність таку якусь весело-збиточну-приємну, що Бил аж свої очі забув на ній.

— Ти знов не мала роботи й обливалась водою з тим лінивим Петом? — сварила Грифинка Єлисавету, завважавши, що її лице й сорочка на грудях були мокрі.

— А він чому ходить мов не своїми ногами, — сказала Єлисавета весело, взявши з ослончика дві ведрі, щоб води внести й таки в тій хвилині вийшла.

— От, бачиш, що в її голові тільки й те, що з хлопцями дражнитись, — сказала Грифинка ніби невдоволено. — Вона водить їх за носи куди сама хоче, а вони один із одним чеколядами її годують.

Бил не відзивався вже. Він вийшов на подвіря й з хлопцяю втіхою приглядався, як Пет, один із наймитів, стяв мокрий із бляшанкою в руках і грозив Єлисаветі, що він не тільки обляє її водою, але занурить у жолобі з головою, як тільки зловить її у свої руки. За цю грозьбу вона ніби пустилася бігти за ним з ведром в руках, але повернувшись, бо Пет забіг у стайню й звідтіль показував уже пальцями, що не боїться її.

— Де ж ти кобилу поділа? — запитав Бил Єлисавети, коли вона справилась із повними ведрами до хати.

— Завела до стайні й привязала до жолоба.

— Будеш доглядати її?

— Буду я й Пет, — сказала Єлисавета, не задержуючись; вона навіть не глянула на Била так, як він бажав. Звичайним чоловіком він був для неї, от, як котрийбудь із старших, що приходили до Грифинів.

Марія й Єлисавета рідко коли відвідували себе вбудень; не вигідно було. Грифін мешкав добру годину ходу за містечком, а на це не було часу ні одній ні другій вдень, а вечером хоч Марія мала досить часу, але Єлисавета не мала й сходило до того, що одиноке неділезне пополудня лишалось їм на сходини, як було гарне верем'я. Зійдуться було вони, поговорять, листи напишуть до батьків, до Теклі, Парасину Підгірного й Поштареву Катерину відвідають і з тим веселости та всяких думок на цілий тиждень напрутають для себе, звичайно, дівочий світ багатий на мрії та вповиті думки, а ще й тоді, коли хлопці починають зазирати та очима кидати в той їх світ.

Одної неділі Марія ждала на Єлисавету; обіцяла, що прийде зараз по обіді й підуть до іміграційного дому, де група нових переселенців приїхала й ждала на виїзд на фарми. Хотілось поговорити з ними та розпитати про старий край, але минуло пообідя, минуло вже й пополудня, а Єлисавети не було. Прибігла аж по вечери й така схвильована, така задихана, мов би копа вовків гнала за нею. Прибігла, вхопила Марію за руку й таки силою потягла вгору сходами до кімнати.

— Що сталось з тобою? — питала здивована Марія, в кімнаті вже, приглядаючись сестрі, що кинула собою ницьма впоперек ліжка.

— Стидно мені розповідати; біда вчепилась мене, — проворкотіла Єлисавета придушеним ковдрою голосом. — Я вже жениха маю, — додала й засміялася ще й ногами задрігала.

— Якого жениха? Що ти плетеш? — питала Марія сердито. — Та ж мама тобі коси обмиче, коли ти будеш тут женихів водити.

— Я не водила й не воджу, але він сам вчепився.

— Хто ж він такий?

— Бил.

— Котрий Бил? Який Бил?

— Той, що їздить до нас на таркатім кони; ти бачила його минулої неділі як ми обої на конях їхали.

— А побий його божа сило! Той кривоногий, що го-

литься тільки раз на рік? — сказала Марія й засміялася вголос.

— Не голиться, але багач. Казав, що має більше худоби й коней як всі фармарі тут, у цій околиці, а гроший у банку має тисячі.

— А-я, хтось рахував їх, — сказала Марія тихше. Пригадалось їй, що Фрейзер нераз говорив про якогось Била-ренчаря й ніби дивувався, що він такий багатир, але живе мов пустельник. — Де ж він мешкає? — запитала цікаво.

— Недалеко звідсіль; каже, що двадцять миль до його фарми; він має багато фармів.

— Чи він говорить щонебудь з тобою про женячку?

— Сказав мені сьогодні пополудню; ми на конях їхали.

— А ти що казала?

— Я сказала йому, що я ще молода й не думаю видаватися скоро, але як він таки дуже забаг женитись то нехай іде до нас додому й запитає мами й що вона скаже те й буде.

— А ти як? Любиш його?

— Не знаю. Він мене якось так захопив, що я не мала навіть часу подумати чи люблю, чи не люблю. Він казав, що поїде до нас на ферму коли батько буде в місті й їхатиме додому.

— Ото файно! Не знаєш чи любиш але посилаєш, щоб ішов сватати тебе. Де ж твій розум? — сварила Марія Єлисавету. — Що ж ти собі думаєш? Чи ти гадаєш, що видаватися то те саме, що яблуко вкусити й кинути? Чекай, напишу я мамі, що ти тут виробляєш.

— Що ж я тепер зроблю? — заплакала розбурхана першим несподіваним сватанням дівчина. — Він вже віддавна заявляв коло мене, кобилу привів з фарми, щоб я їхала з ним. Я навіть ніколи не думала про нього, бо він старий вже. От, думала, приходить, бо скучно йому самому на фермі.

— А Грифинка знає про це?

— Здається знає, бо колись-то сама пригадувала мені, що він залюбився в міні й сватати буде. Але я думала, що вона жартує, сміється з мене та й в голову не брала її

слів . . . Ой, коли б батько приїхав до міста, поїду я додому.

— Гай-гай, не плач, — зацитькувала Марія розплакану дівчину. — Нема чого плакати. От, як підеш додому, забудь сказати Грифинови, щоб заплатив тобі за останні два місяці. Приїде батько й треба буде йому купити дещо на ферму. Ти знаєш, що ми косарку й грабарку обіцяли купити цього літа. А тому, своєму Билови, не кажи ні слова; я сама з ним поговорю та й огляну його від ніг до голови. Може й справді увійшов би, як не трапиться ліпший.

При цім Марія сміялася весело, втерла Єлисаветині лице, поправила волосся й приобіцяла, що вшиє для неї нову сукню, коли вона видержить іще в Грифинів бодай до Різдва. А по Різдві якось то буде.

РОЗДІЛ V.

При самім кінці місяця вересня був у Воркуна великий рух у хаті й на подвір'ю. Бігали з хати й до хати жінки й дівчата з закоченими поза лікті рукавами й носили воду, дрова та інші речі, а на подвір'ю сновигалися чоловіки й хлопці, одні рубали дрова й дивилися за дівчатами, другі зачищували подвір'я й заглядали за дівчатами, треті ходили сюди й туди й приставали там, де був найбільший спад на дівчата, звичайно, людська вдача химерна, а ще й тоді коли з хати бухає запах смаленої свинини, смалених курей і свіжо-спеченого хліба й калачів. Словом, веселість із втіхою насичували Воркунову хату й подвір'я й здавалось сиділи вони вже по діточому на кількох ослонах, що Соловій із Воркуном зробили коло комори.

— Впало це на мене несподівано, мов яструб на курку, — говорив заклопотано Воркун, прибігши з хати з жердкою в руках якою він міряв місця, де мали столи стояти. — Коли б я був знав скоріш, я був би приготовлявся поволеньки з загоді, а тепер все на алярм роби.

— В кого є великі діти, спеціально дівчата, той повинен знати, що до весілля може прийти так скоро як у пальці свиснути, — сказав Соловій повчаючо, накреслюючи цвяком дошку для пилки.

Воркун глянув скося на молодого майстра, нахмурився збиточно й просвистав тоненько, ніби казав: “А ти звідки такий мудрий взявся?” А далі, придержуючи дошку, сказав вголос: — Е-е, ти знаєш, — почав був скузуватися, але нагло скрутив та й: — Та, що ти знаєш про такі справи? Ти молодий ще і не знаєш, що чоловік не має часу думати про такі витребеньки як весілля. Діти ростять якось так невидимо; ти робиш, стараєш на них і завсіди думаєш, що вони маленькі, а тут раптом не стямишся, бо воно приходить і благословення просить... Але де тобі це знати...

— Але Марію й Василя то й сліпий бачив, що вони за півчверта року готові були колибуть одружитись, — до-

казував Соловій, кинувши на бік відпилки і ждав на Воркуна, щоб поставив другу дошку на розсохи.

— Е, говори своє, — сказав Воркун, наставляючи дошку. — Що з воза впало, те й пропало. Не зробив колісь, зробимо тепер і буде на цей раз і на другий лишиться, — додав, втихомирюючи Соловія, щоб не докоряв йому.

Та, щоб не казати, Марієне весілля захопило Воркуна таки дуже несподівано. От позавчора приїхала вона з Василем із містечка, був то понеділок, і на четвер, як казала Єлена, настрімголов весілля зарядила. Правда, не вимагала вона великої паради, от тільки маленької вечері хотіла, такої як ото люди в місті справляють, по своїм шлюбі, для своїх близьких приятелів. І то не в четвер, але таки в понеділок, бо вона не була вже дівчиною, але справдішною Василевою жінкою. Але Воркун, а ще більше Єлена спротивилася відкалатати весілля ні-сяк, ні-так.

— Перше вісілля в мене має бути: перше весілля, — диктував Воркун твердо. — Що ти взяла шлюб ні сьак, ні так, то це твоя справа, а моя є зробити тобі весілля як належить, розумієш? Якже ж так мѡжна? Ти ж не сирота.

— Так, так, Марійко, тато правду кажуть, — лебеділа Єлена більш крізь плач. — Не бачила я де й як ти шлюб брала, батьків і дружок твоїх не виділа, та й не знаю хто тебе до шлюбу вбирив та виряжав, то нехай хоч гостей приймемо по старому весільному звичаю... Якось то на виворіть робиться в цій Канаді, — додала Єлена, затамовуючи плач.

І не було для Марії іншої ради тільки вволити волю батькам, замінити своє, як казав Воркун, куце весілля за довге й відложити його на четвер.

— За два дні ми наваримо й напечемо такого, що й на цілий регімент стане, — говорив бундючо Воркун, — бо є що варити й з чого печи. Твоя робота буде піти й по старому звичаю просити на весілля хата в хату; це твій обовязок; а за решту нехай не болить твоя голова.

Отак порадившись, розгойдався вже був у Воркуна весільний рух таки в понеділок. Хлопці, Павло й Корнило,

побігли просити сусідів до помочі рубати дров, різати свиню, кури, смалити, скубчи, поробити порядки понадвірю, а Соловій, як майстер, щоб столів і ослонів придбав. А у вівторок і в середу рух уже не гойдався, але кипів. Зійшлися сусіди, старі й молоді; числилися вони з такими справами як весілля й похорони, бо небуденні це справи, багато помочі потребують; і помагали хто в чім міг. Весело весілля приготувляли, бо якже ж можна інакше?

Все ж таки хто міг читати людські ліця завважував, що в тім веселім настрою закрадалася тінь загадочности в декого зо старших; не ясно було для них чому так нагло весілля вискочило. Така наглість, звичайно, кидає підозріння про які мало говориться між приятелями, але дуже багато думається, ну, припускають люди всякі здогади, що може через те, або через те... Така то вже людська вдача здогадуватися.

* * *

Причин, що довели до несподіваного на показ Маріїно весілля, було кілька. Не були вони борони Боже такі про яких люди часом думають, але не говорять — ні, вони були собі звичайні, що чиняться, як то кажуть, поза людські плечі й ніхто не бере за них відвічальности. От чинять люди одно, а тим часом той чин вистроїть щось іншого, несподіваного й дивного. Так воно було й тут. Причини висувалися потайки мов би вони лежали повязані на шнурочку в старому збанку й хтось тягнув їх одну за одною з цікавості, на потіху собі. І, очевидно, перша з них була поголоска, що Іван Поштар хоче з пімсти вигнати Василя Дуба з його фарми. Через неї то Єлена Воркун вигнала Воркуна до містечка скоріш, як він сам думав їхати.

А Воркунови навіть і не снилося, що він своєю поїздкою прискорить страту своєї доньки, що так щиро підбищувала його збагачуватися. Він їхав і розмірковував та обчисляв скільки йому ще треба, щоб він був повним господарем і рівнявся зо старим Поштарем. Виходило на його рахунок, що коли дівчата, Марія й Єлисавета, подержуться в роботі рік-два, то він зможе вхопити біду за

хвіст і тріпнути нею об землю мов гнилим гарбузом. При цім він дуже вперто відганяв думку про те, що вони, дівчата, можуть котрогобудь дня одружитися — про це він думав так, як думають люди про свою смерть, що мовляв, ми знаємо що вона прийде, але це буде аж . . . Ну, знаєте, ніхто не потребує смерти тепер, але відложують її на неограничений час, на колись і мають дуже велике бажання, щоб це колись ніколи не прийшло.

Але Воркун не був такий злий, щоб бажав своїм донькам старого дівоцтва; він мріяв про зятів і уявляв, які то вони повинні бути згідливі та розумні; але під цю пору вони, дівчата, були для нього сильними підпорами й він хотів задержати їх такими якийсь час. От він приїхав до містечка десь під північ і, не шукаючи собі нічлігу десь у стайні, переночував на возі, а рано ранісько проходжувався вже вулицею попри Фрейзерову хату, вижидавши, щоб Марія показалася. Не смів він іти й стукати до дверей та будити господарів. От ходив собі, заложивши руки на спину, та й роздумував що то він має купити. Але його роздумування мішалось, пленталось, путалось й все бігло за порадою до Марії. Там, у неї, ждала на нього розв'язка й порядок, бо як вона скаже так воно буде. Також тут, при цім приході, пригадав він свою маршруту першого літа, коли він роботи шукав і дивився на велику купу непорізаних дров коло Фрейзерової хати. Він аж засміявся з пригадки. Тоді він ходив мов божевільний; голод скавулів вовчими голосами; привиджалися йому його діти, кістяки не діти, з запалими з голоду очима й личками й сині аж чорні від того голоду; а тепер . . .

Воркун малоощо не перелякався, коли Марія вибігла несподівано з хати й зо словами “Ай, тато” бігла до нього аж на хідник. Вона прибігла до нього, зловила руками за шию, поцілувала в лице, приголубилася, тішилася дівчина батьком мов маленька дитина матерю. А він стояв, кліпав жваво очима, підсміхався й приговорював: “Та йди ж ти, доню, бо з ніг мене звалиш”. Він ніби боронився, відтрусчував її легенько від себе, але в тім самім часі хотілося йому взяти її на руки мов маленьку дитину й попестити на

всякі батьківські лади. Але вона була за велика для таких пестошів. Ніби душею з серцем була вона ще дитиною для нього, але тілом і віком заставляла, як він сам говорив, “Славайсу” собі казати навіть його, її батька. Дорослою вона була. Він дивився на неї своїми батьківськими очима й бачив той повно-розквітлий але заспаний іще чар її очей та обличчя, що разом із її веселою вдачею манив до себе теплими невидними промінчиками.

Привитавшись отак, Марія завела Воркуна до кухні й висотавши з нього всі новості з дому та з околиці й взаїну впевнила його, що він без косарки й грабарки не поїде додому. Це надуло його втіхою, ну й гордістю, бо хто ж би не чувся гордим із таких доньок, що він мав. До того ж він відчував, що вже й коні ставали йому на ноги, його власні коні; їх форкання причувалися йому. Це Марія нашептала йому, що вони обидві, з Єлисаветою, пришпарують кожний цент із своєї платні й дуже можливо, що прийдуть в гості до мами кіньми на різдвяні свята. Утішна була ця обіцянка. Затемнила вона цілком Єленину журбу та здогади, що її дівчата за витрішками бігають. Та ж таких витрішків тільки дай Боже. З цієї причини він не хотів навіть і згадувати, що Єлена наказувала забрати їх додому. І був би можливо таки не згадав коли б сама Марія не згадала.

— Мамі вже десь очей не видно з роботи, — сказала вона зажурено. — Не плачуть вони за нами?

— Наказувала й переказувала, щоб ви обидві йшли додому, — відповідав він задумано, щоб не зрадити свого побоювання, що вони можуть послухати мами й покинути службу. — Казала сказати вам, що не може дати собі ради з роботою, ну, знаєш маму. Вона хотіла б зробити все за один день і нишпориться всюди, де треба й не треба. Є ніби, як знаєш, чотири коровчині до доєння, шістьнадцятеро свиней нагодувати, курей і всякого іншого дробу наплудила повне подвіря й є коло чого бігати. Я сам казав би, щоб ви їхали, але що ж ви будете робити там всі три? От будете бігати одна поза одну, але ко-

ристи не буде, бо знаєш, на фармі ніхто не платить за роботу. Але не думай, що я стою за тим, щоб ви не їхали. Боже борони! Це ваша воля; не хочу, щоб хтось нарікав на мене; хочете оставатися, добре, — не хочете, також добре. Гроші, грішми; добрі вони як є, а як нема, ну, то нема...

Марія слухала й дивилася збиточно на батька; дуже кортіло їй поскоботати його пальцями попід бороду. Вона певна була, що, коли б мама слухала його, сказала б: “Ей, чоловіче! Але ти крутиш, крутиш непареної”. Але вона не могла щось такого висловити хоч і знала куди він стріляє.

— Перекажіть мамі, — говорила вона пестливо, — що я плету для них тепленький свитер і тепленькі вовняні черевики куплю на зиму... Привезу кіньми, — додала весело, показуючи руками як то вона тії коні гонитиме.

— Та вже, що ви зробите те й буде; я не мішаюсь до вас, — сказав він ніби дуже недбало. — А що то за віра той, Єлисаветин Бил, чи як він, ну, знаєш? Ти писала до Теклі про нього, — запитав він пошепки, оглядаючись чи хтось не підслухує. — Мама, від коли тее вчула, спати не може. Боїться, щоб...

— Шшш, — зашикала Марія, приложуючи пальці до уст і червоніючись засміялася легенько. — Скажіть мамі, що все те, що я писала, є вилами по воді писане.

— Та вже, як і на чім би ви не писали, уважайте, щоб якого стиду нам не нанесли, — перестерігав Воркун. — Ти знаєш його?

— Він Гриффинчин брат, — відповідала пошепки Марія. — Багатир він. Коней і худоби в нього без рахунку та й кажуть, що грошей повно в банку має.

— З такими треба дуже уважно обходитися; такому багачеві нема що довіряти, — покизував Воркун перестерігаючо пальцем. — А Єлисавета як? Прихильна йому?

— Вона ні сюди, ні туди. Каже, що він не має хлопчакої вдачі, ну, старший уже парубок і такий собі, що не вміє поговорити з дівчиною по людськи. Але вона каже, що, як би не трапився їй ліпший за п'ять років, вона прийме його...

— Старого діда, — докинув Воркун із сміхом. — Ти говорила вже з ним?

— Говорила. Я колись то питала його чи не має коней на продаж, а він каже: “Іди на мою ферму й вибери собі такі які полюбиш”.

Воркун глянув цікаво й здивовано на доньку. — І ти певно була вже там? — запитав недовірливо.

— Ні. Я намовляла його, щоб пригнав сюди.

— Прижене?

— Казав, що прижене в осени разом із худобою на продаж. І я певна, що прижене, бо хтось йому сказав, що коли він хоче дістати Єлисавету то мусить мені догодити, ніби в ласку стояти, — сказала Марія, сміючись.

Воркун дивився на дівчину й не давав ради думкам. Бігали вони до Єлисавети, від неї до Била, від Била до коней, потім збігалися всі до Марії, але якимось, як він казав, не штимували одна до одної. Дивно йому було, що його діти так скоро засвоїлися в нові й чужі для них мовою й звичаями обставини й виразно вже притоптували для свого життя стежку без його й Єлениної поради й помічі без чого, він думав, вони ніколи не зможуть і ступня зробити. Бо що ж вони були? На його рахунок вони були ще діти, дівчата, котрим ледвещо молоко під носом висхло. Сподіватися від них якогось далекосяглого планування було для нього неімовірним.

— Ти не навязуй із ним якесь купно без мене, — говорив він поважно, — бо то не пасує дівчині заходити в такі справи та ще й без грошей. Люди будуть думати, що ти, ну та й мене причеплять до тебе, що ми обоє готові проміняти Єлисавету за коні. Стидно буде.

— Не журіться тим, тату, — запевняла вона батька, — бо стиду ми не наробим вам. Схоче він продати коні тано, добре, — не схоче, не куплю. А Єлисавета також як собі схоче. Буде він прихильний їй, полюбить вона його, добре, а не полюбить, ніхто її силувати не буде. Я якось перекажу їй, щоб прийшла сьогодні, або завтра вечером і поговорите з нею.

— Та, моє говорення з вами то, як бачу, мало зава-

жить, — сказав Воркун ще й рукою махнув безнадійно.

Завважила це Марія й думала, що батько докоряє їй і задумалася дівчина.

— Ви гніваєтеся на мене тату? — запитала по хвилі з просьбою.

— Хто, я? Чого ж я мав би гніватися на тебе, дитино? Я, от думав, що, коли привіз вас до Канади, погинете тут з голоду, або, як видержите, проклинати будете мене за злидні, ну знаєш, як воно було першого року. Тяжко було, дуже тяжко. Але тепер, я бачу, що ви ніби вже задзумбалали Канаду, посідали на неї мов на смирну кобилу й їдете, а я, так мені здається, її хвоста держуся.

— Ото все, що ви видумали? — засміялася Марія. — Чекайте, — почала вона придобрюючись, — ми купимо візок, посадимо вас і маму на нього й ми будемо їхати, а ви везтись, як каґонери.

— Тільки не виверніть у болото...

— Ми рівенькою дорогою будемо їхати...

При такій бесіді застала їх Фрейзерка й Фрейзер. Снідання було майже готове й вона запросила Воркуна на каву. Побалакавши з ними трохи на міґи, а трохи при помочи Марії й умовившись, що Фрейзер сам догляне купівлю косарки й грабарки, Воркун вийшов у місто з дуже мудрими очима.

* * *

Під вечер десь коло сьомої години, стрінув Воркун Василя Дуба на вулиці.

— От трапив, мов пальцем в око, — сміявся він, поздоровивши Василя. А далі, щоб висказати все, що він мав на умі, почав розказувати Василеві про клопоти його батьків із Іваном Поштарем та й про ферму згадав. — Ти, як хочеш задержати її для себе, мусиш іти й робити щось на ній. Знаєш, таке є право й воно мусить бути виконане. Вона ніби могла би постояти так, як вона є, між добрими сусідами якийсь час, але між нами, як чуєш, закрадається вже сусідська ненависть. А де вона наклюється, то будь

здоров! Пасуть сусіди один одного так, що й хати розімкненої не лишиш.

— Я був би давно вже довів її до контракту коли б усе було йшло так, як я хотів, — жалувався Василь, хоч знав, що Воркун не розумів, що крилося в його словах. — Тепер я не знаю, що робити. Я привик уже до міста й не маю охоти йти в корчі між комарів і сваритися з сусідами. Ніби Іван стане ліпшим коли я осяду на фермі?

— Ліпшим, чи не ліпшим, це його діло, — почав Воркун переконувати Василя, не знаючи чому, — а ти не пусти землю зо своїх рук, розумієш? Зарібки в місті не прогодують тебе так, як ферма. Ти ніби робиш тут, заробляєш, але дорібку не видно ні ззаду, ні зпереду. А на фермі ти прочистиш пядь землі й бачиш і знаєш, що вона твоя й, що є з неї якась користь на довший час. Доробок твій із неї лазитиме на твоїх очах по подвірю, ну, знаєш, доробишся худібки, свиней і дробу й будеш мати потіху з того, бо воно буде твоє, Василю. Та ж один стовпчик, що забеш у землю сказав би тобі, як би міг: “Я твій, Василю, твій поки не зогнию, бо ти мене у свою землю забив”. Ти не крути ні-цеї, ні-тої, тільки збирайся, хоч би й завтра, купи що треба й роби як кажу. Ідь і спокій. Приїдеш, ми збіжимося, скидаємо для тебе хатчину, криницю викопавмо; ти помагав нам колись будуватися; і все буде як Бог приказав. Осядешся, оженишся; бо на фермі, як знаєш, без жінки як без рук; нема кому навіть шнурка придержати коли сучиш; і зарахуєшся до людей, до господарів, таких порядних як твій батько.

Василь слухав Воркунової намови й хоч шукав, але не міг знайти певних аргументів на відмову, бо правдою дихало кожне його слово, але...

— Ви це гарно говорите, — сказав задумано, — але я не маю на стільки грошей, щоб стало на все, що треба мені буде на фермі.

— А тобі кілька треба? — запитав Воркун гостро. — Та ж я певний, що ти маєш тепер більше як я, Соловій і Вакар мали всі три разом коли приїхали сюди. І, знаєш, ми приїхали на безлюдя, а ти відразу осядеш між сусідів

і коло батька. Це багато значить. Ти не завертай самому собі голову, але йди на ферму. Ми не боялися приїхати сюди аж з Європи, то ти не повинен мати страху їхати вже на свою власну ферму...

Воркун говорив, але не розумів Василя. Не знав він того, що, коли б так його донька, Марія, тільки оком моргнула й головою кивнула в той бік, ніби додому, то його слова були б цілком непотрібні. Василь був би з вискоком поїхав. Але він не додумувався й не здогадувався й навіть сердився, що він, Василь, такий надійний хлопець, син поважного господаря, зіпсувався вже містом, цурався землі задля якої його рідний батько покинув рідний край і шукав уже іншого щастя в місті.

— Будеш сам для себе робити, — продовжав далі Воркун, — будеш сам собі паном, бо трубка не буде кликати тебе до роботи, але твоя власна охота будитиме тебе рано. Схочеш, робитимеш — не сочеш, будеш лежати; ніхто не нажене тебе ні до роботи, ні з роботи. От посієш, дивишся й тишишся як воно росте; радієш коли тобі одна коровка, а потім друга телятко приведе; а там льоха з десятеро маленьких підсвинків нарахує. Ти стоїш серед подвіря, розглядаєшся й кажеш: і це моє, й це моє, й це моє, ну знаєш, чие ж воно може бути, як не твоє. А-ну подумай над цим і скажи чи не правду говорю? А тут у місті, ну, що ж ти? От зазиратимеш панам у руки, щоб роботу дали. Та й ніби заробиш тих пару центів, ну, але що з них, як ти не маєш де втикати їх так, щоб вони ніби приносили якусь користь, щоб не можна вибрати їх, бо гроші кортячі. Раз ти пустив їх із своєї кишені то, ого братку! Вже вони не вернуться до тебе. А земля, хлопче, це така собі скриня, що чим більше ти вложуєш в неї тим більше вона держить, ну, шпарує для тебе, щоб ти й твої діти та правнуки мали що черпати з неї...

— Але ти роби так, як ти хочеш, — звернув Воркун на іншу ноту. — Я раджу тебе по своєму, а ти, ну, ти вже не маленький і як собі постелиш, так виспишся. Подумай, добре подумай і скажи мені завтра чи поїдеш, чи...

З цим вони розійшлися: Василь пішов, зігнувши голо-

ву, до бараків коло трачки, де працював, а Воркун побіг подивитися до своїх волів, що паслися недалеко за містом привязані до приколонів і де він ночував на возі.

* * *

На другий день під вечер Воркун готовий уже був відїздити додому. Накуплені речі були вже спаковані на возі; розкрючались там вздовж скрині грабарка зо своїми залізними граблями, що нагадували ребра з якоїсь передісторичної звірини, зпід тих ребер сторчало зубчасте крило косарки, що своїми зубами нагадувало хавку такої самої потвори, що нагадували граблі; зпід задинки виставлялися оковані дишлі й кільканадцять вигиблюваних дощок; все було завязане й привязане, щоб рано-ранісенько їхати на стрічу сонцю золотому. Воркун сидів на скринці коло воза й, розмовляючи з Василем Дубом, покурював люльку й водив очима то на волів, що паслися недалеко в корчах, то на дівчат, що сиділи на траві й хихікали весело, розмовляючи щось пошепки. Була там Марія, Поштарева Катерина, Парасина Підгірного й ще якісь дві, котрих Воркун не знав.

— О, вже ідуть, — сказала нагло Марія, показуючи рукою на двох їздців далеко ще на дорозі.

— Хто їде? — запитав Воркун, — приглядаючись.

— Зараз побачите, — відповіла Марія провокуючо.

— Гелов, тату! — кричав здалека дівочий голос із коня й з тим криком кінь рвав, як казав Воркун, на всі чотири ноги й за хвилину коло воза зчинився веселий гамір.

— Та ж я тебе, дівчино, не пізнав би зо свічкою, як би ти не призналася до мене, — говорив Воркун, оглядаючи зо сміхом Єлисавету від ніг до голови. Її ширококрисий капелюх, червона хустка на шії, шкіряні й вдекоровані цятками індіанські рукавиці якось й так приманчиво згоджувалися з її чорнявим лицем, із чорнявими веселими очима, з чорним волосям, що вона заплела в дві косі й спустила їх собі на груди ніби по індіанськи, що не треба було дивитися довго на неї, щоб не залюбитись по вуха. —

Як би тебе мама побачила тепер, то не знаю, що вона сказала б, — сказав Воркун по своїх оглядинах.

— Насварили б і сказали б, що я з віри вийшла й дурію, — сміялася Єлисавета, примілюючись до Воркуна. — Але Ви нічого не кажіть мамі, бо я тільки тепер так зібралася . . . Він так хотів, — додала вона, кивнувши головою на Била, що в тій хвилині надіхав до гурту.

— Видно, що ви обоє однакові з розумом, — сказав Воркун, приглядаючись Билови, що задержав свого таркатого коня й не знав що робити, чи злізати, чи сидіти. Він убраний був на таку саму моду що й Єлисавета, тільки з тою ріжницею, що він мав старі вже на верх вовною штани, мав маленьку русяву борідку й грубу вовняну сорочку. З лиця був досить приємний, а по очах видно було, що не був збиточний.

Єлисавета, завваживши, що Бил не має смілости приступити до гурту, хоч і знайомий уже був із Василем і з дівчатами, підбігла до його коня, взяла за поводи й привела до Воркуна й почала знайомити їх. Вона дивилася збиточно то на одного, то на другого й із дитячим гумором ожидала як то вони обидва розмовляться. Вона певна була, що батько не втерпить, щоб не розвести балачки.

— Приємно мені познайомитись з тобою, — сказав Бил, простягаючи руку коли Єлисавета сказала хто то Воркун є.

Воркун хоч і не розумів слів, але побачивши простягнену руку, він скинув шапку підійшов до Била, привитався, відійшов на бік і станув, не знаючи що робити далі.

— Гарний день сьогодні, — сказав Бил, розглядаючись по небі.

— Що він каже? — запитав Воркун дівчат.

— Каже, що гарний день, — сказала Марія.

— О, ес, ес, ес, — захопив Воркун скоро. — Гуд, гуд дей сьогодні. Но рийн, погода гарна, сіно, ю ноу, гий, сіно аж проситься робити. Ю сі, я вже маю косарку й грабарку й коли тільки прийду додому, ю ноу, мі ком гоум і раз беруся до сіна. А ви як? Наробили вже сіна?

— Що він каже? — питав Бил дівчат.

— Тато питають чи ти сіна наробив багато, — пояснила Марія, переповівши йому початок бесіди.

— О, мої робітники мають уже зо сто фір скошеного й згромадженого, — сказав Бил спокійно.

— Що він каже? — питав Воркун, кліпаючи скоро очима.

— Каже, що має вже, зо сто фір сіна в копицях.

— Сто фір! Фі-і-ів! — посвистав Воркун із диву. — Ви мусите мати великий табун коней, ю ноу, горс, і кілька черед худоби, ніби кау, ю ноу.

— Що тато кажуть? — питав Бил.

— Тато кажуть, що ти мусиш мати багато коней і худоби, бо багато сіна наробив уже.

— Так, так, — potwierджував Бил, звертаючись до Воркуна. Він вірив, що Воркун розуміє його кожне слово але не може висловитися, тому й звертався до нього зо своєю бесідою. — Мені потрібно до триста фір сіна, щоб перезимувати добре всіх коней і худобу, — говорив далі, спершись на ручку сідла. — Воно треба завсіди мати в запасі багато сіна, бо часом, як западуть глибокі сніги, коні не годні гребсти ногами й пастися; треба годувати їх готвим сіном. А худобу треба завсіди годувати.

— Що він наговорив? — запитав Воркун невдоволений із того, що не розуміє бесіди. От побалакав би собі тепер з багачем, ну й... Він тут глянув на Єлисавету й усміхнувся.

Дівчата перевели бесіду. Воркун похитав згідливо головою, подумав щось і, приступивши блище до Била, мов би хотів щось пошепки говорити з ним.

— Чи не продали б ви мені пару конят, ю ноу, мі монн, а ю горс, — говорив він, показуюючи руками на коня й на кишеню.

— Чому ні, — сказав Бил, усміхаючись і не допитував дівчат про сказане; він зрозумів чого Воркун хотів. — Ти бачиш тую кобилу? — говорив він далі показуючи на Єлисаветину каштанку. — Вона молода й від добрих батьків. Лишилася сиротою маленькою, бо її мама застрягла в балті й загинула там, і я вигодував її коровячим молоком. Я

маю вдома ще одну таку й коли б їх спарував то гарнішої пари не знайдеш.

Дівчата перетлумачили скоро бесіду. Воркун прижму-рив одно око, підійшов до кобили, погладив її по хребті, потім по животі, обійшов довкола, глянув її в зуби, потім пішов і потягнув її за хвіст, віддалився, подивився, поду-мав, похитав згідливо головою й цмокнув.

— А кілько то ви заправите за таку пару кобилок? — запитав він, перехиливши голову, мов би жартував.

— Двіста доларів, — повторив Воркун, коли дівча-Воркуна, ніби по знайомості.

— Двіста доларів, — сказав Бил і моргнув оком на та повідомили його про ціну. — Фі-і-і-ів! Двіста доларів, — посвистав і знов повторив суму. — Як би я мав їх, ніби гроші, то я зараз би пане—містер витяг їх із кишені й по-ложив на вашу руку. Але давати дві соточки тоді коли в мене й двох долариків не має кишені, то це цілком не сходиться одно з одним. Ми поговорим про це пізніше, ну, знаєте, тоді коли я попірюся трохи, бо в мене ще й пишків нема тепер. Вибачайте, що я ніби торгуюся, але про гроші не думаю; це вже така людська натура шолопа-ти в солomé за зерном, або, як то кажуть по нашому, про-бувати в кума розума.

Дівчатам прийшлося довго пояснювати Билови, що Воркун наговорив. Пробували вони, забігали словами зо всіх боків, щоб передати вірний зміст сказаного, але їх ограничене знання англійської мови не дозволяло їм висло-вити вповні так, як вони бажали. Все ж таки зо всього то-го, що вони сказали, Бил зрозумів в чім річ і засміявся широко.

— О, то все добре, містер Воркун, — говорив він, усміхаючись приязно. — Я задержу їх доти, доки ти гро-шей не встараєш. А тим часом я провчу їх до тягла. Впро-чім, вони не здібні ще до тяжкої роботи; молоді ще орати цілину й двигати такий тяжкий віз, як це твій, далекою дорогою. Яюсь то буде, — додав, простягаючи до Воркуна руку. — Щасливої тобі дороги; сподіюся, що побачуєш з тобою незадовго.

Бил, поздоровившись, поїхав до містечка, а Воркун якось дуже смішно дивився йому вслід, а потім на Єлисавету.

— Як вам подобається? — запитала Марія й засміялася весело.

— Як би мав наш язик то увійшов би, — сказав Воркун, сідаючи на свою скринку. — Видно, що не фудується хоч і багач. Ніби фільварок має, але не дре носа вгору.

В тім самім часі Василь і дівчата почали натягати Єлисавету за її парубка, що от обіцяв уже поїхати незадовго на фарму сватати її. А Єлисавета замість сердитися, обстоювала себе й його й дражнила їх, що коли одружиться з ним, буде спати допізна, буде мати наймичку, буде їсти самі ласощі, вбиратися в шовки, ну, житиме мов графиня...

— В постолах і з веретою на плечах, — докинув Воркун, жартуючи, почувши Єлисаветину хвальбу. — Він коли приїде до нас і побачить наші гаразди то схилиться, приляже до свого таркатого й шурне, мов кіт від пса, втікаючи з нашого подвіря. Де ж ви бачили, щоб такий пан женився з бідною дівчиною? Він ніби може ходити, залавяти мов кіт до сала, але йому може бути інше в голові. Чув я багато про те, як то панські паничі, а то й старі пани зводили бідних дівчат із ума-розума. Хто б то довіряв їм? Він на зверх може здаватися на ангела, але хто може сказати, що він своїм серцем затіває? Ніби він не має собі рівних дівчат? Має, чому не має, але він так торгує, як я коні, ніби пробує в кума розума. Я би казав тобі, — говорив він до Єлисавети, — щоб ти держалася здалека від нього, бо на зле не тяжко ступити.

— Не журіться, тату, — сказала Єлисавета, похнюпившись; вона жалувала тепер, що привела Била на показ батькови; журитись він буде, а ще як мамі вповість то мама ще гірше битисяме журливими думками. — Він як буде дуже налазити до мене то я покину Грифінів і піду додому.

Воркун готов був уже сказати, щоб вона вже таки йшла й збиралась їхати додому, але Марія перебила йому.

— Ти й я поїдемо додому нашими кіньми, — сказала

вона певним голосом. — Щоб ти через каваліра покидала роботу то це був би сміх. Хто ж таке робить? Я ж казала тобі, що доки ми не заробимо на коні доти ми додому не підемо. Поїдемо тоді всі, — додала вона, повівши рукою на дівчата й на Василя.

— Мене не споминай уже, бо я йду завтра, — сказав Василь, глянувши на Марію проникливо.

— Ти їдеш? — запитала Марія й нахмурилась. — Чого їдеш?

Мушу їхати, бо моя фарма не хоче вже довше ждати на мене, — відповів він півсердито й глянув скося на Марію.

— О-о-о-о-, — закакала Марія протяжно. — Що ж я зроблю, що не хоче? — додала вона, закрашуючи свій голос трішки сарказмом; вона відчувала докір у Василевих словах.

З цим їх бесіда увалася. Єлисавета, побажавши батькови щасливої дороги й, напереказавши для матери десятки обіцянок, сіла на свою каштанку, зтиснула їй обцасами й вихром полетіла додому; дівчата, попереджали Воркунови що вже мали для своїх материй; побігли до своїх хатів, де працювали; Василь потягся з Парасиною Підгірного, а Марія ще довго гризла спідну губу верхніми зубами й розмовляла з Воркуном поки не стемніло.

На другий день, ще перед сходом сонця, Воркун відїздив додому й віз на своїм возі попри накуплені речі Василя Дуба й Парасину Підгірного.

* * *

Василь, приїхавши додому, відразу взявся господарити на своїй фармі. Зійшлися сусіди, помогли збудувати хату, викопати криницю, а далі він сам уже прочищував кавалочки не дуже зарослої лісом землі, щоб придбати хоч трохи землі під сійбу на другу весну. В міжчасі пробував дійти до якогось сусідського й родинного порахунку з Іваном Поштарем. Треба було, бо батькові воли, що без них він не міг обійтися, паслися спокійно заарештовані в

Івановім пастівнику разом із рештою худоби, (тільки на щастя одна корова втікла до маленького теляти й попри теля годувала своїм молоком і Павлову родину), не турбуючись, що Василь і Павло не мали чим патика до хати притягнути. Ходив до Івана сам Павло, але його місця не мала успіху, бо Іван сховався десь у лісі, наказавши Ользі, що порубає старого сокирою, коли б він відважився забрати худобу. А Павло був м'яккої вдачі; не мав він напасної сили, щоб провадила йти на розбій із противником; і лишив справу неполагодженою.

— Я не піду до нього, — говорив він Василеві крізь плач. — Йти по доброму то це таке саме, що братися до медведя з великими руками. Та й тобі я не раджу йти, бо ви обидва молоді, зчепитися й хто знає, що воно може вийти з тої зачепки. Хиба би ти Воркуна попросив, щоб пішов або сам, або з тобою; він, можливо, закрутив би йому голову своєю бесідою, як нерозумною то якоюсь дурною; він знає як то зайти сюди й туди.

Ця Павлова думка подобалася Василеві; він уже з досвіду знав, що перед Воркуновими аргументами трудно встояти; і одної неділі попросив він Воркуна до цієї роботи. Воркун не відмовився.

— Ти добре сліди його очі коли я буду говорити, — говорив він Василеві, йдучи до Івана.— І коли побачиш, що з них скачуть іскри, то ти кашельни, а я тоді зверну бесіду на іншу струну, ніби на більш приємну. Знаєш, воно треба вгадувати, що чоловік думає в той час коли говориться до нього. Як він не любить твоєї мудрої бесіди, то це значить, що шкода твоїх слів, бо замість зробити з нього приятеля, ти зробиш із нього ще гіршого ворога, як він вдійсности є. А коли бачиш по його очах, що він схиляється, ніби мякне, то тоді дай йому волю, щоб виговорився, висказав свої жалі. А ти тимчасом міркуй як би ті його жалі, просушити своїми словами.

Василь, слухаючи Воркунової інструкції, засміявся сумно.

— Побачимо, що з того буде — сказав він недовірливо, та й при таких міркуваннях ішли далі до Іванової са-

диби. І застали його з сокирою в руках, направляючи з Ольгою загороду для свиней.

— Добрий день ти, безбожнику, — кричав Воркун жартобливо здалека на привіт Іванови. — То тобі мудрагелю не стає вже будних днів для роботи, що й в неділю увихаєшся з сокирою? — говорив він сварливо, підійшовши ближче.

— Мушу, — бурмотів Іван на відповідь і скоса глянув на своїх гостей, — бо ця дитьча льоха не питає, що то неділя, але рве вориння на тріски.

Воркун приглянувся молодому господареві; сердитий він був, такий сердитий як тільки свині можуть зробити чоловіка сердитого, та ще й Івана, що й без свиней був сердитий.

— Ти вже, нівроку, розгосподарився гарно, — почав він похвальним голосом, оглядаючи подвіря. — Хатку таку спеціальну збудував, стаенку, карничок, та й місце гарне й вигідне вибрав для обійстя. Горбок, ну, ти ніколи не матимеш болота коло хати. За це даю тобі великий кредит.

— А-я, розгосподарився, — дуднів Івана грубим, але трошки мягким голосом, прибиваючи цвяком ворину до стовпця. — Твердо держи, — крикнув він твердо на Ольгу, що придержувала другий кінець жердки й навіть не глянула на брата й на сусіду. — Чоловік, як робить сам для себе, завсіди зробить щось такого, що видно й що йому добре, — говорив він зухвало, йдучи до другого кінця ворини. — Не стій тут стовпом, але йди до хати; тебе вже не потрібно тут, — накричав він на Ольгу, що відступилася, стала й не знала, що робити.

— Ти чогось дуже сердитий сьогодні, — сміявся Воркун, моргаючи на Ольгу, що глянула на Воркуна, а потім на брата, зігнула голову й пішла дуже сумним ходом до хати.

— А-я, будь добрий коли тобі всякий дідько збитки робить, — воркотів Іван, посіпаючи вориння чи не відривається якесь. — Ви чого прийшли? — запитав, оглядаючись і аж тепер приглянувся Василеві. — О-о, то ти? Я думав, що то Соловій...

— О-то файно, — хихотав легенько Воркун. — Гості вже свої ноги вистояли, а ти аж тоді пізнаєш їх.

— А-я, гості, — махнув Іван зневажливо рукою й цім обмацував кожну ворину в плоті, йдучи довкола загороди.

— Та, я знаю, що ти не любиш гостей, бо й сам не ходиш до нікого, — говорив Воркун легенько, — але то, Іванку, вже так від Бога дано, що чоловік мусить мати сусідів, ну й гостей, чи він хоче, чи ні. А що дано Богом, то вже, братчику, мусиш приймати, бо не збудешся їх, хиба підеш під воду мешкати, але й там риба зазиратиме тобі у вікна.

— Я це знаю й бачу, — сказав Іван і усміхнувся крадьки. — Бог дає сусідів, татів, тестів, швагрів, але дідько орудує ними.

— Е--е-е, тобі тільки так здається; воно так не є, як ти собі думаєш, — розмякшував Воркун Іванове серце. — На перший пункт, то тут, у Канаді нема ще дідьків; ну, не приїхали ще зо старого краю самі та й не думаю, що хтось привіз одного-двох у пазусі; отже, з цієї причини, вони ніким не орудують, бо їх нема. Не дурні вони їхати сюди й вганяти за людськими душами по корчах, як ти за худобою. Ге, файна робота! Та ж дурненький бичок не покине доброго пасовиска й не піде на таке, де мав би вибивати собі зуби до каміння пасучись. Ти забудь цей пункт, а другий пункт ти також мусиш забути, бо коли ти будеш згадувати їх дуже густо чи треба, чи не треба, то можеш наплодити їх сам собі повну хату так багато, що не всидиш в ній. А-ну пристав собі, що вони сидять в тебе в печі й на печі, та й шкіряться до тебе вдень і вночі, ну й як би ти почувався, га? А далі тут замордували тобі свиню, а там корову, а там знов вола тріпнули в ясла, що ж ти тоді зробиш, кажи? Проситимеш Бога, щоб вигнав їх? Ім. Бог, знаєш, добрий чоловік. Він дав тобі голову на карк і сказав: “На, маєш, держи її й вживай її так, щоб тобі добре жилося й памятай, що, що посієш, чи наплодиш, те й матимеш.” Так воно, Іванку, записано стоїть у книгах, як хочеш знати. Та й Бог не карає бичем, але калачем; це

не є така собі справа, що взяв на пальці й фітькнув нею десь туди на бік, не оглядаючись . . .

Воркун сипав словами й пильно приглядався Іванови, щоб вгадати яке то враження роблять вони на нього. Слідив його й Василь по умові, але не кашляв. Виходило, що можна було сипати далі, бо й сам Іван, слухаючи бесіди, підходив черепашиним ходом із другого боку загороди до місця, де стояв Воркун з Василем. Завважав це Воркун і почав товкти далі.

— Так, так, Іванку. Все теє записане в божих книжках і все йде мов на трибах. Ніхто Бога не здурив і не здурить. От, хочби й третій пункт, що я зараз вилочу тобі мов на долони. Ти кажеш, що сусідами дідько орудує, Але ти бігме не знаєш, що говориш і ти можеш гніватися на мене за це або як собі хочеш, бо я тобі виразно скажу, що злих людей нема на світі. Ти можеш назвати мене дурнем, але я не відступлю від цього. А-ну подумай так, полюдськи, й запитай себе й мене хто з нас злий? Ніхто й ще раз ніхто. Ти добрий, я добрий, ну й Василеві не бракує нічого. А що ти погаркався з батьком одним і другим то це ніби думаєш вийшло з того, що хтось із вас злий? Ніколи. Ти забудь це, бо воно вийшло з того, що ви всі хочете бути добрими . . .

— Ха-ха-ха-ха, — зареготався Іван на ціле горло аж луна лісом пішла. — Добрими кажете? Ха-ха-ха. Бодай вас із такими добрими . . .

— Що, може скажеш, що воно не правда, га? — питав Воркун, пробуючи задержати найбільшу серйозність. — А-ну подумай сам і скажи чи не правду кажу, що ви всі добрі тільки не знаєте як тим добром ділитися . . .

— То ж то й є, — підхопив Іван, спираючись на пліт побіч Воркуна, — що одні хочять загарбати все для себе, а другим . . .

— То ж то й є, — повторив Воркун Іванові слова, — що один забере для себе все, а другому не лишить нічого. От, хочби наприклад ти. Забрав у тестя всі хвости й держиш у себе не знати на що й по що . . .

Іван подивився скоса на Воркуна, а Василь кашельнув.

Але Воркун не зважав на пересторогу й тягнув далі.

— Чи ж вони потрібні тобі? А-ну скажи так, поправді, чи не правду говорю? Ти забрав їх без потреби, держиши, а тесь не має чим скибки в'орати. Чи це, думаєш, справедливо?

— Нехай не дурить, — буркнув Іван і виплював нагризену тріску.

Е-е, що ти вигadaв. Говори це, небоже, до неї, — сказав Воркун, показуючи на лежачу в холоді свиню. — Де ж ти бачив, щоб такий порядний чоловік, як твій тесь, дурив когось, а ще й свого зятя? Не смішися хлопче, бо я завсіди уважав тебе за порядного чоловіка. Дивись, приїхав Василь, почав робити на своїй фармі й не має чим дурного патичка притягнути, чи відтягнути, де його не треба. Не має, бо їх воли справляють собі вакації в твоїм пастівнику. Для них тільки дай Боже таких свят, а тобі й не в голові, що йому облізла на плечах шкіра від вориня, що він мусить двигати на своїм хребті. І скажи, хто тут винуватий? Що ж тобі Василь завинив? Та й чим, кажи? От, він молодий, ти молодий та й добрий; бо знаю, що хочеш, щоб правда була між людьми; і вам тільки жити та добром ділитись отак, по сусідськи, по швагерськи, розумієш? Тоді дідьки не будуть орудувати вами, не бійся. Забракло йому, чи тобі щонебудь, ти побіг до нього, позичив і вже є, обходишся поки своє купиш. А ти знаєш, що чоловік не може купити всього того, що потрібне йому в господарстві на початку. Не вистарчає, хоч крути куди хочеш. А в злагоді він купив одно, а ти друге й доробляєтеся поволеньки...

— Ге, коли б воно було так, як кажете, — сказав Іван, схиливши голову.

— Буде, буде, — прискорив Воркун, почувши згідливу нотку в Івановім голосі, — тільки ти мусиш попустити трошки.

— Як попустити? — запитав Іван і глянув на Воркуна проникливим оком.

— Верни тестви худобу.

— Що ви кажете? Худобу вернути? — питав Іван на-

смішливо. — Нема дурних. Нехай дадуть те, що обіцяли, — додав зухвало.

Тут Василь закашляв кілька разів, але Воркун тільки рукою махнув.

— Гай, гай, не будь дурний, — бив він далі легеньким голосом. — Ти вхопився обіцянки й держишся її мов п'яний плота. А я даю собі голову стяти, що тая обіцянка не казала, що вона має бути сповнена зараз по весіллю. Хто ж би так, подурному, обіцював? Та ж сам здоров знаєш і бачиш, що тесь, коли б все те дав, що обіцяв, то сам мусів би з торбами йти й жебрати поміж людей. Та ж вони ледве почали господарку й треба їм й цього й того... А воно нема звідки взяти. Правда, вони казали, що дадуть тобі це й те, але там не було думки, що все за один раз. От одного року коровчину, другого року бички, третього щось іншого, такого, що тобі дуже треба, та й щоб собі великої діри не зробити. Бо, знаєш, в них є ще більше дітей і кожному треба щось дати, ну та й самі не поставлять зубів на полицю... Чекай, чекай, прийдеш і ти колись до такого, як дочекаєш своїх дітей дружити. Згадаєш ти мої слова й скажеш, правду той Воркун говорив. Ти не думай, що я маю тут якийсь свій інтерес... Ні. Я тільки так по сусідськи, говорю тобі, бо знаю, що ти розумний чоловік, любиш послухати старших людей, не любиш жадних шахрайств... За це люблю тебе й хотів би бачити, щоб на кожному твоїм колику щастя сиділо. Ти це знаєш... Погодишся й буде тобі добре з ними, а їм з тобою, та й мені буде весело жити з добрими сусідами, чи як кажеш? — запитав він і вдарив Івана пощирости долонею по плечах.

Іван напростувався ліниво, глянув на Воркуна якомсь так і покірно й сердито, подоброму й позлому, але на загал видно було, що він був уже зломаний.

— Що ж ви хочете, щоб я робив? — запитав, мов заклопотаний дружба, що не знає весільних порядків.

— Що робити? Ото маєш мені господаря, — жартував Воркун. І при цім вхопив його руку, а потім Василеву, злучив їх і: — Оце ви маєте робити, — приговорював, потрясаючи злучені долоні. — Потисніть один одного так,

щоб кожний із вас аж вевкнув на завдаток доброго сусідства. Ну, нехай чую . . .

Але Іван і Василь не вевкали, як Воркун хотів. Вони ніби стискали один одному долоні, але тее стискання й їх настроїв дуже влучно нагадував двох хлопців, що, мов горобчики чубляться за якусь річ, але надійде хтось із старших, розборонить і заставить подати собі руки. Вони глипали один на одного то боком, то скоса, пробували усміхатися, то бути дуже серйозними, але все це провокувало Воркунови такий сміх, як ото провокує малий збиточний хлопець, що причепить собі вуси.

Все ж таки перемиря було dokonане, бо Іван, випустивши Василеву руку, відвернувся, мов стидлива дівчина й, мов би сам до себе, бубонів півголосом:

— Як тобі треба волів, то можеш взяти, я не бороню. Та й решту худоби забери, бо я не маю часу доглядати її.

— А що? Не казав я, що ти добрий чоловік? — примашував його Воркун дійсною ширістю, зловивши його рукою поза шию. А далі, мов би хотів змовитися з ним вчинити якісь збитки, відвів його трохи на бік і звеликою цікавістю вмовляв пошепки: — Ти йди зараз таки до хати, приберися по святочному, скажи Ользі, щоб також зібралася й ми всі четверо займемо худобу до тестя . . . Мой! Та ж він із диву випулить такі великі очі, як цибулі. (Тут Воркун захихотався дрібненько з утіхи). А теща? Фі-і-і-ів! Ну, не знаю, що вона скаже? . . . Обкладе тебе поцілунками, мов жиди гамана кулаками . . . Гай, скоренько, не втягайся, — домовляв він Івана й тягнув до хати. — Не знаєш, не має Ольга квасного молока? Я би вже сорбнув щось . . . Сонце припікає, стає душно, а ти не здогадуєшся погостити гостей, ну, хоч би й буком, як молоко шкодуєш.

І замолов Воркун Івана, так замолов, що він непоказув уже найменшої впертості тої неділі.

* * *

Павло Дуб справді, як жартуючи вгадував Воркун, випулив був із диву очі ще більші як цибулі коли побачив

на своїм подвір'ю Івана з Ольгою й свою худобу. Він, як видно було, збирався йти десь до сусідів, бо зібраний був і як став коло дверей так і скамянів. А Калина, коли побачила їх крізь вікно, мало не впала з лавиці, де вона сиділа, розмовляючи з Парасиною Підгірного. Вона схопилася, звертілася, побігла до постелі, вернулася, глянула знов у вікно, приглянулася довше, щоб впевнитися чи то часом не привид з'явився їй. Але то не був привид. Воркун сам навмисне пригнав худобу перед самі вікна й наробив такого крику мов би стоголову череду пригнав і заганяв до загороди.

— А-гов! — кричав він, жартуючи під вікном. — Ви вдома? Спите? Вставайте, виходіть і відчиняйте хату, стайні та кошари, бо ми турка побідили й ясир відбили, та й його самого в полон узяли.

На таку важливу новинку повибігали всі з хати й станули коло порога, але ніхто не знав, що робити, й що казати. Навіть і Воркун притих і приглядався якось дуже смішно то хатним, то Іванови, Ользі й Василеви, що стояли перед хатою, мов незнайомі й несмілі чужинці, вагаючись приступити ближче дверей поки не попросять. Раптом, ціла ця сцена нагадувада йому й похорон, коли винесуть мерця й поставлять перед хатою для останнього прощення, й весілля, коли виведуть молоду з хати, винесуть придане й ждуть, щоб хтось, як то називають, сказав прощі, ніби урядово молода попрощалася з батьками. Чергувалися тут веселість із сумом і, коли б хтось був заплакав, то безумовно, заплакали б були всі, а коли б хто був зареготався, то без ніякої іншої принуки захехекали б були всі присутні на всі заставки.

— Ге, — гекнув вкінці Воркун ніби невдоволено і збирався відходити. Видно, що мене вже не треба тут. Я звів вас до купи, а ви стоїте мов той парубчак у старім краю, що збереться перший раз танцювати, ніби в парубоцтво хоче зайти, і стоїть попри самий танець, держить у жмени на поготові чотири крейцарі, щоб кинути їх собі під ноги тоді, коли якась дівчинисько вхопить його до танцю . . . А-ну, — звернувся він раптом до Калини.

— Ви чого переступаєте з ноги на ногу мов би вас підшви пекли, чому не просите гостей до хати? Чи може хочете, щоб я загнав вас усіх до середини мов гусей до курника?

— Та я нічого, та я так . . . — залебеділа Калина й при цім справилася до хати, переступила поріг, але нагло вернулася, вийшла, оглянулася, зайшла знов до хорім, а там обернулася, підійшла до порога й видно було, що вона, як казав Воркун, цілком згубила була голову. От, робила вона тую маршруту, як то кажуть, інстинктивно, як ластівка, що вчить своїх ластівят вилітати й залітати до гнізда під стріхою.

— Завважав Калинину біганину Воркун, засміявся, і, вхопивши якусь там хворостину, почав христити двері, мов передвожа, й співав весільної співанки тої, що співають, коли молодого заводять до хати: “Ой дай Боже добрий час, як у людей так і в нас, і в щасливу годину, розвеселім родину”. Це зрушило до сміху навіть і Павла, а Калина підбігла до Івана й почала милими словами та голосами запрошувати його до хати.

* * *

Павло й Калина, вдійсности не знали як дякувати Воркунови за його посередництво, що змякшило зятеве серце й він вернув худобу.

— Ходив я, Григорію, мов туман, бо не знав що казати й що діяти, — говорив Павло щиро до Воркуна, відпроваджуючи його геть за ворота на дорогу, додому. — Хотів було шукати якогось суду, щоб розправив нас, але де ж знайдеш його не знаючи язика? Прикро було, ой прикро. Нераз, дух святий при нас, такі чорні думки чіплялися моєї голови аж страшно робилось . . . Не знаю як я відвдячуся вам за ваш розум та за вашу добру волю?

— Ей, дайте спокій, не згадуйте, — відмовлявся скромно Воркун. — Воно нема за що дякувати. От трапилось мені підійти його, ну, трапив на таку мінуту, та й на таку бесіду, що взяли верх над ним. Це може кожчому трапитися, не тільки мені.

— Ой, не кожному, — заперечувала Калина, похитуючи недовірливо головою. — Та ж я знаю сама по собі, бо й говорила до Івана так, як до дитини, руки перед ним зложувала мов перед образом і зо сльозами в очах просила, благала, але чи допомгло? Де там! Він був би перевалив мене кицками, як би я була не втікла . . . Воно таки треба мати щось у собі, щоб помагало в таких випадках.

— Так, так. Воно таки треба мати щось і в голові й в серцю, бо без того шкода слів, — притакнув Павло.

— Е, то вам так здається, що воно щось є такого, — відпекувався Воркун; він боявся, щоб не зробили з нього якогось знахоря, що ніби має якусь чорну силу й може людям поза добро й пакости творити. — Нема сьогодні на світі нічого такого, щоб робило християнина моцнішим від Бога, — продовжав він, щоб знулювати силу, що Дуби приписували йому. — Все, що є, то тільки те, що з християнином треба дуже легонько обходитися, бо ніхто не любить, щоб шкрабати його твердо чи то пальцями, чи язиком. Та ж дурненьке теля любить вас коли ви ходите коло нього по людськи; воно ще й головку натягне, щоб ви чухали його попід шию. Але вдарте, копніть його, ну, то тоді побачите, що воно, як тільки підбірує, наставить вам роги . . .

— Ми нашого Івана не били й не копали, — спротивилася Калина, бо думала, що Воркун порівнював свій приклад до Івана; ніби шкрабнув її трошки твердо язиком за те, що вони не обійшлися з Іваном подоброму з приданим.

Воркун зрозумів Калинину думку й, як то кажуть, вкусився за язик.

— Та вам ніхто того не закидає, бо знаю ваше добре серце, — примастив він Калинине чуття. — А що було між вами то тільки через те, що ви думали інакше, а Іван інакше. Але нехай воно йде з вітром, — додав, пускаючись іти скоріше. — Треба йти, бо жінка до хати не пустить.

Відпровадивши отак Воркуна, а потім Івана з Ольгою додому, інший вітер повіяв у Дубовій хаті. Повеселішав

Павло, а Калина почувалася, як би чвіркою їхала. Зять нарозумився, та й син, Василь, здавалось їй, прийшов до розуму, бо от таки того вечора відвів Парасину Підгірного додому. А це не абияке значення мало, ну, пахло весіллям і вона приготовлялася нишком до нього.

— Ти, старий, — говорила вона приязно до Павла, — дивись, щоб усе було на поготові, бо хто знає чи Василь не прийде до тебе десь цими днями й скаже: “Тату, я женюсь”. І, що ти тоді зробиш, як не будеш мати не то свині на заріз але й ослонів та столів. От є тепер воли вдома, є чим поїхати до міста й треба купити чого нема в нас. Завези кілька міхів пшениці, заміняеш за муку та й якогось частунку купиш, бо яке ж то весілля без чемериці? Покладеш страву на стіл, хоч би найлучшу, то не має вона смаку; от зиркають гості один на одного, поглипають на господаря й думають: “Ото, небоже, наварив ти, але не примастив”.

А Павло схилявся до жінчиної бесіди й робив, що можна було, щоб справді не захопило його весілля несподівано. А Калина тим часом відвідувала Підгірних дуже густо, запрошувала їх до себе, голубила словами Парасину й тішилася, що візок із її надіями котився по такій дорозі, що вона хотіла.

Та й Парасина тішила її. Вона приходила до Дубів дуже густо не тільки неділями й святами, але й у будні дні. Прийде, бувало, в неділю, й засидиться аж під вечір, ніби з Оленою та з Калиною розмовляє й розповідає їм про свою службу в місті та й про Воркунових дівчат, Марію й Єлисавету, що на її думку не дуже гарно поводитися, бо поанглійшилися й водяться з якимись “кавбоями”, та Бог-зна з ким. А Калина залюбки слухала такої розмови й, похитуючи розумно головою, додавала: “Та ж я давно знала, що з них ніколи нічого певного не буде”. Такий додаток тішив Парасину й вона вже таки уявляла себе Калининою невісткою. Присвоїлася була дівчина до того, що почала приходити до Дубів і на тижни й, ніби в товаристві Дубової Олени, що носила Василеві їду на ферму, ішла там, де він працював, помагала йому в роботі й при цім

приманювала його своєю бесідою та солодкими й пишними усміхами.

А Василь не був зроблений із каменя. Сердитий на Марію, що водила його за ніс із женячкою, не скидався Парасининих залицянь. Він відводив її вечорами додому, відвідував Підгірних й всім, хто бачив їх разом здавалось, що от-от треба вже печи калачі й взяти куркам ноги, щоб були напоготові нести їх на весілля. Бо сама Парасина була гарною дівчиною; вона колибуть могла заступити Марію своєю вродою; і тому ніхто крім Теклі Соловій, що була дуже великою приятелькою Марії, не мав причини не вірити, що вони не подружаться. Все справилося було до весілля, навіть старий Дуб не думав інакше.

— Ти, сину, ходиш, водишся з дівчиною, люди говорять про твоє весілля, але я нічого не знаю, що ти думаєш-гадаєш, — говорив він до Василя, провіваючи на вітрі нову намолочену пшеницю. — Коли ти думаєш щонебудь про женячку то скажи, не стидайся: Ти вже немолоденький і можеш отверто говорити про неї... Не хочу, щоб ти заскочив мене з нею цілком неприготованого.

— Яюсь то буде; скажу вам коли прийде до того, — відповів Василь задумчиво й неохочо.

— Я знаю, що скажеш, але воно не добре чекати крайньої днини, — говорив далі Павло.— Треба поїхати до міста купити дещо та й вдома є багато дечого, що треба зробити.

Василь не відповідав уже. Він підносив корито з пшеницею, ставив на шнур, потрясав ним дрібненько й посвистував тоненько на вітер, щоб не пустував, але полову забирав, і при тім думав що йому робити. Він сам бачив, що без женячки не обійдеться, бо мешкати самому на фермі ніяково, але з котрою дівчиною женитися — ну, тут був гудз, якого він не міг розв'язати.

В дуже складнім положенню знаходив себе Василь. День і ніч розмірковував на всі боки як би то вилізти з нього, але не знаходив виходу. Розуміється, що коли б він не оглядався був на нікого то вихід був би дуже легкий. От оженився з Парасиною й спокій. Але як йому було же-

нитись із нею, коли Марія не сказала ще йому крайнього слова, мовляв: “Не жди, бо я не піду за тебе”? Покидати її без такої відповіді було на його думку негарно, а ще більш тоді, коли він, до того часу коли їхав додому, не ставив питання своєї женячки перед нею, як то кажуть, рубом. Сердитий був нераз, але ніколи не доходив до крайности, щоб сказати їй своє останнє слово; він, як казала Текля Соловій на сміх, мяцкав і ждав переступного року, щоб Марія сватала його, а не він її. Він бачив тепер свою нерішучість і не винував уже Марію, але сам себе, що до цієї пори не був жонатий із нею. А далі, яким лицем світив би він перед Воркуном коли б він оженився з Парасиною? Це питання було для нього ще більшою кількістю, як сама Марія. Та ж він увесь час думав, що все, що Воркун робив і говорив до нього то тільки тому, що сподівався мати його за зятя. Ну, та й не без того, щоб він не любив Воркуна; мати його за тестя, кликати його татом, здавалося йому, було щось такого, без чого не можна обійтися.

Провіваючи тепер пшеницю, Василь хрупав завзято сухе зерно й думав, думав, думав . . .

— Я візьму кілька міхів пшениці й поїду сам до міста, — сказав він, насипаючи останній міх з чистим уже зерном.

— Як зарядиш, так і буде, — сказав Павло, завязуючи шнурком міх. — Ти знаєш що треба купити й що робити в таких справах, як весілля, бо я німий у цім краю.

* * *

Калина виряжала Василя до міста мов до шлюбу. Вона христила й благословила його та наказувала, щоб вертався скоро, бо вона не спатиме виглядаючи його день і ніч. Раділа вона, що в кінці діждеться вона невістки такої якої її серце бажало — Парасину вона думками голушила.

А Василь, їхаючи, дуже тверду постанову клеїв у своїм серцю не піддатися Марії. Не схоче вона, думав він со-

бі, їхати з ним додому то він не буде просити та благати, бо щож ніби вона паня велика, чи що? От скаже їй “Будь здорова”, накупить, що потрібно; дошок на двері та на віконниці, шибок на вікна, завіси, клямбки та й всего того, що мама наказувала купити; приїде додому і...

Туга велика налягала на його серце коли приходилося йому думати, що він не з Марією, але з Парасиною братиме шлюб. Ця туга, здавалося йому, великим мішком піску сиділа на його плечах і тиснула, давила й витискала глухий жаль аж серце боліло.

Приїхавши до міста десь пополудні, Василь заїхав на торговлицю, випряг воли, привязав до воза, накидав перед них сіна, обтрясся від сміття й пішов на головну вулицю оглянути, як то кажуть, де що стоїть... Ідучи хідником, він почував у своїм серці щось такого ніби страх — неспокій вигинався на всі боки з думки, що він скаже Марії коли стріне її. Це мимоволі заставляло його приглядатися здалека прохожим жінкам і дівчатам і, коли котрабудь із них здавалася здалека на неї, його серце починало танцювати дрібушечки, підскакуючи аж під саме горло. Якийсь віщий голос шептав йому дуже вперто, що він має стрінути її.

І, справді, не встиг Василь оглянутися добре як із дверий крамниці мов би змовилися станули з ним око-в-око Марія з Фрейзеркою. Станули й там таки заплішили його долю на віки.

“Цілих три дні я ходив мов зачарований, — признався він пізніше Соловієви, що дуже цікавий був знати як то сталося, що Василь приїхав додому жонатий. — От знаю, що стара й молода відьма — говорив він жартуючи, — взяли мене попід руки мов арештанта й, розпитуючи як живеться мені на фермі, завели мене до Фрейзерової хати й там за три дні обрихтували мене до шлюбу. Знаю, що тягали мене, Марія, Бил і Фрейзерка, до крамниць, вибирали убрання для нас обидвох; для мене чорне, а для Марії біле, шовкове й вельон і перстені й ще щось там, не знаю, як воно називається. Вони вибрали а я платив, бо так Марія казала. Третього вечера перед вечеркою зібрано

нас до ідальні убраних і визицированих і там якийсь священник звичав нас, ніби прочитав щось із книжки, насунув нам перстені на пальці й кінець. Якось воно все так скоро склеїлось, що я ще й сьогодні недовіряю чи я жонатий, чи мені сниться.

Сказати правду Василь не довіряв, що він жонатий, але він скоро прочунявся, коли приїхав додому, бо мама наробила такого крику й плачу, що він хоч-не-хоч мусів перенестися до своєї хати куди завіз і Марію по старому звичаю в четвер вечером по весіллю у Воркуна.

З причини Калининої, як казав Воркун, революції Марієне весілля не було таке гойне, як бажали собі обої Воркуни. Було ніби гостей повна хата, було що їсти й дещо випити, але кожному було омкно знаючи, що Калина ходила вдома з завязаною головою й прирікала, що такого шлюбу й такої невістки вона ніколи не признасть хоч би її живцем у гріб закопали. Вона певна була, що Василеві пороблено було щось, заворожено його от хоч би самим Воркуном, бо на її думку в цім чоловіці нечистий гніздо мав. І мати такого чоловіка за свата, ну, це вже не для неї.

РОЗДІЛ VI.

По Василевім весіллю громадське життя покотилося своєю звичайною дорогою. Осіння пора наганяла людей прятати ярину з городів, молотити ціпами збіжжя, направляти то стаенку, то карничок, то хату що, як казав Воркун, обчухали літом вітри й дощі не згадуючи свиней і курей. Та й треба було збудувати, чи доточити де що до будиночків, бо не містилася вже худібка; більше свиней лишалось на зиму, та й дріб не рахували вже жінки на пальцях; множили його без рахунку на втіху собі, та й на їду, бо продати не було кому. Все це треба було зробити завчасу, бо кожний день міг уже без дива принести осінню слоту, що мов би з мусу закінчується снігом. А коли вже впав сніг то й роботі кінець. Така поспішна робота займала людям час, а з нею ціла громада нагадувала спокійне муравлиско, де ніби є жвавий рух, біганина, але все придержується певної рівноваги.

Але життя громади, хоч і здається на спокійне муравлиско зверху, нагадує також і торфове поле в яке всилиться вогонь у час сухого веремя; підпалить його хтось навмисне, або нехотячи... Тліє воно потайки більшими й меншими пляями; здалека не видно; і пашисть задушливим сопухом, продуваючи легенько тут-то-там неспілими струмочками сивого диму. Невинне воно на показ; вогню не видно; але в його нутрі жевріє де-не-де такий жар, що можна цілого бика спечи. Та й вибухне воно не раз полум'ям, як роздує його хтось; розшпортає і навмисне, або нехотячи пустого вітру додасть; всякої буває між людьми; і спалахне, засичить, попече й потахне знесилившись. Це так ненависть, що її, як казала Воркуниха, злий дух, зчез би, між людей розсіває, щоб людські серця розпалювала до злости задурно-запусто. Але буває й так, що розжариться воно аж біле стане, а тут прийде дощик, посіється, звогчить, зменшить його силу, або й цілком затушить. Це так, по Воркунових словах, людська любов ненависть убиває.

Та й наша нова громада заражена вже була незгодою, в якій ненависть гніздо собі робить. Ненавиділись Поштар із сином; дихала, як казав сам Дуб, вогнем Калина на Воркунів; а по весіллю Підборіжні дивилися скося на одружених молодят, ну, та й на старого Воркуна й, можливо, бажали, щоб щастя не садило квіток на їх життєвій дорозі — химерна людська вдача, до всього здатна допуститись.

Але хто-як-хто ненавидів когось то не дорівнював Калині з її ненавистю до Воркуна.

— Окропом очі випарю, коли б переступив мій поріг отой опир із дідьчими очима, — кресала вона словами завсіди коли Павло пробував змягчити її злість. — Будь добра, кажеш, але не кажеш за що. Чия ж то була рука, як не його, що Василь вдурів і дався зловити відьми в руки? . . . Ой, як би я знала тутешний язик, я би все до гори ногами перевернула, бо такого шлюбу не признаю й таки не хочу відьми за невістку . . . І я розлучу їх; я поставлюсь на те хоч би мала сходити ноги поколіна.

Але тим часом, як Калина сходжувала ноги, життя котилося вперед і везло з собою нові потреби, особисті й громадські. Одні потреби йшли з гори, а одні з долини й силували людей сходитися та обговорювати їх більш при нагоді, на сусідських сходах, без певного проводу й без звичайного зборового порядку. Їх бесіда скакала несподівано з одної теми на другу без певного закінчення. Чому воно було так, то найкраще висловився про це Воркун, коли вже громада збудувала школу.

— В краю, — говорив він до Вакаря, що завсіди був проти всього, — лишали батьки дітям усі порядки з роду в рід і тому не потрібно було їм морочити свої голови як зачинати їх наново. От, жили вони, та й ми з ними, й дивилися готовому в руки. Скажу правду, що мені самому ніколи не приходило до голови подумати й провідати як то наша церква, школа й громадський уряд вдержувалися. Я знав, що все було цісарське. Ми платили цісарєви податки, а він платив попам, професорам і всяким іншим екзекутникам, що надсилали нам з гори. А тут сам будуй і

сам удержуй, і тому трудно покищо при звичається, та навчитись. От, добре, що Бог Поштаря нагилив нам на сусіда — без нього ми бідили б.

А, Дьордій Поштар, як вже знаєте, любив фірманити. При цій роботі, очевидно, він здобував досвід у всіх справах громадського життя й, чим більше зростала громада тим частіше він їздив до містечка за різними людськими потребами; не було господаря в новій околиці котрому він не послужив чимось. З цієї причини не було такої неділі чи свята, щоб у його хаті не було когось із його сусідів із проською купити щось у містечку, або полагодити якісь там справи. Він, з привички вже, не відмовляв; приймав замовлення, одних записував, одних держав у пам'яті, їхав, купував, привозив, роздавав і завсіди старався заробити щось на них.

Але така купівля справляла йому багато клопотів; трудно було запам'ятати всі речі, та й привезти їх додому в доброму стані не завсіди можна було. В багатьох випадках замокали вони на возі, як не зо споду за час переправи через потоки, то зверху за час дощу, або, не видержуючи довгої подорожі й тевкання, роздиралися паперові опакування й мішечки з наслідками, що змішувалась сіль із цукром, чай із тютюном, риж із вапном, а вдатку, хоч і не було мішанини, пахли нераз речі душливим запахом нафти. Така шкода, очевидно, не справляла приємности ні йому, ні замовляючим і, щоб оминати її, він, маючи досвід яких то речей люди потребують найбільше, почав купувати їх у більшій кількості за власні гроші й розпродувати подрібно вдома. Таким способом із ходом часу він, можливо навіть несвідомо, став правдивим крамарем.

Та й попри своє крамарство, за що називали його жінки жидом, був він також неофіційним листоносом для цілої громади. Це робило його злучником між примітивною можна сказати громадою і цивілізованим світом, а його дім став новинкарсько-торговельним осередком. То ж і не диво, що нарід із цілої околиці сходився там, особливо неділями й святами, і полагоджував свої справи.

Другої неділі по Василевім весіллю Поштарєва хата

була повна людей. Поштар, приїхавши з міста в четвер, розголосив по околиці, що має дуже важні справи розповісти й цей розголос не був даремний. Зійшлися чоловіки та й жінок не бракувало; цікаві були послухати, що то за новинки Поштар привіз. Осінній день був дуже гарний; нагадував іще літо; і кожному хотілося вийти кудись і нудьгу розігнати. Чоловіки зайняли велику кімнату, де містилася крамниця, а жінки скупчилися коло Ганни в кухні й прислухувалися через двері до чоловічої бесіди.

— Не знаю, що то було б сталося коли б ви, Дьордію, були втопилися, — сказав Воркун, вислухавши Поштаревого оповідання, що він останньої подорожі додому втопився би був при переправі через потік, як би не якийсь там гєбрід (чоловік із мішаного подружжя білих людей із індиянками); він трапився на час і виратував його.

— Та, що сталося б, — сказав ніби недбало Поштар. — От, не мали б ви всі ким поштуркуватися. Ви сидите собі спокійненько вдома, — говорив він далі з вдаваним докором, — спите від сонця до сонця в теплих ліжках, їсте на час і, як хочете, робите щось а ні, то вилежується в холодку. А тим часом я мушу їхати днями й ночами, спати на возі, як порожний, а під возом, як наладований, їсти сухий хліб... Все це тільки, щоб робити вам усім вигоду.

— Ц-ц-ц-ц, — зацікав насмішливо Тома Вакар, що сидів під стіною на землі коло дверей і пакав маленьку люльку з кривим цибухом. — От-тото ви стратилися та змарнилися розпадаючись над нами, — говорив він, прижмурюючи очі, і приглядався збиточно Поштареві, що останніми роками, як казала Єлена Воркун, наклав на себе сала як борсук на зиму.

— Ви, Томо, не завидуйте їм, — говорив ніби дуже поважно Воркун, — бо вони не винні, що товстіють; от обкусали їх комарі та й спухли, — додав він і пухнув чегеньким сміхом.

Поштар не боронився від посмішків. Він сидів при кінці стола, спершись ліктями на нього, та й підсміхався вдоволено. Перед ним лежала невеличка бляшанна скринка з

вічком, що він дуже недбало відтворює і опускає із пальців, щоб воно гримало.

— Вуйко Дьордій на всі боки грубнуть, бо от вже залізну скринку купили на гроші, — вмішався до бесіди й Соловій, приглядаючись цікаво Дьордієвій забаві з вічком.

— Вона, небоже, на щось важливіше як гроші, — сказав гордо Поштар, виймаючи зо скринки щось таке по формі як молоток. — Оцим я буду від сьогодні бити печатки на ваші листи.

— Ов, а то звідкіль ви дістали? — запитав Воркун, що сидів близько Поштаря й оглядав печатку.

— Губерман дав; він наставив мене поштарем на нашу околицю, — пояснив Поштар, витягаючи зо скринки велику жовту конверту в якій було кілька листків поштових марок. Ви від тепер будете купувати в мене ці марки, я буду пакувати ваші листи в цей мішок (тут він показав присутним грубий із червоними пасами мішок із колодкою), везиму його до того англійця, що мешкає коло того бобрового потоку, що на нім збудували місток минулого року, а він доручить мені другий мішок із тими листами, що йдуть до нас.

— А той, ваш губерман, як знає, що ми всі мешкаємо тут? — запитав Вакар із притаєною ненавістю.

— Як знає? Та ми всі є записані в його книжках...

— Хто записав нас? — запитав сварливо Вакар, позираючи сердито на Поштаря.

— Ви самі записалися тоді, як фарми брали, — пояснювала Поштар.

— О, тоді... — кинув Вакар словом, успокоївшись. — Я думав, що то ви не маєте роботи й записуєте нас там де треба й не треба.

— Хто би записував вас, — сказав Поштар недбало. — От той поштар у містечку вже від довшого часу клопотає мені голову, щоб ми зробили собі пошту тут, ну, та й сам я пригадував нераз, що здалася б пошта, але не було спіху. Вкінці прийшло від губермана, щоб я назвав нашу околицю якимись словами і я круть-верть назвав її Липа, бо більшість із вас походить із села Липівців. Вони

приняли й так на печатку поставили та й дали мені в руки, щоб орудував нею.

— О-о-о, то ви вже цісарську службу дістали, — сказав протяжно Вакар.

— То й добре, бо від тепер не будемо стояти в їх ласку, щоб відносили й приносили з містечка наші листи, — успокоював Воркун заздрісного Вакаря. — Тепер вони мусять, інакше обрубують їм штерна.

— От бачите, які ви мудрі робитеся ізза моїх плечий, — завважав Поштар. — Держу для вас крамницю, пошту заложив... І ніби ви думаєте що я дуже побивався за нею? Та, де там! Казав я їм, щоб назначили котрогобудь із вас, от хочби Соловія, але вчепились мене й мусів брати. Ти, казали вони, чесна людина, знаєш людей а люди тебе, маєш крамницю, знаєш мову, незле маєшся з господарством, ну, та й з людьми живеш у згоді; ти одинокий, що можеш держати пошту. Я слухав і думав і вкінці згодився послужити вам і в цім ділі так, як служу в інших. Бо ця робота не є собі жарт. Кожної суботи я мушу вставати дуже раненько чи то дощ, чи буря, чи град, чи мороз, заметіль і їхати тих тридцять миль, щоб привезти туди й забрати звідтіль ваші листи...

— Так, так, — притакнув Воркун. — В державній службі то хоч тріскай але мусиш бути на час. За те й платять ліпше, як ви за корчування.

— Та яка там плата; це я взяв більше задля вашої вигоди, — сказав Поштар недбало.

— Ой, Боже, Боже, які то ви добрі, — сміявся збиточно Вакар. — Ви ще готові на якогось благочинного висвятитися й роздати свій маєток між бідних, або нову церкву збудуете.

— Та церква церквою; стане нам цеї, що маємо на якийсь час, але нам школа здалася б, — сказав Воркун. І хто ж з нас, як не ви, Дьордію, поклопочитесь нею?

— Про це я знаю дещо, — сказав Поштар, відсуваючи скринку на бік. — Стрічав я якогось панка, що школами займається й слово по слові він розпитував мене кілько дітей у шкільному віці є в нашій громаді...

— А ви що йому? — запитав Вакар.

— Сказав, що в нашій громаді дітей мов курят на весні.

— А він що?

— Обіцяв, що приїде сюди, обрахує дітей і заложить школу.

— Нове ярмо на шию, — пробурмотів невдоволено Вакар.

— Е, що там ярмо, — перечив Вакарєви Воркун. — Школа нікому не завадила й не завадить... Діти виростають, дармують, і лишуться туманами такими як ми.

— Я рад би знати за які то гроші збудуємо школу й чим будемо платити вчителям, — допитував Вакар, пикаючи завзято свою люльку.

— В лісі дерева досить; нарубаємо, обтешемо кожний по кільканадцять кавалків і збудуємо...

— А гонти, а вікна, а лавки...

— Коби вже зруб звести, а то решту ми постараємо якось, — потішав Воркун Вакаря.

— Буду я бачити, що то вже постараете, — сказав недовірливо Вакар. — Та й хто вчитиме в вашій школі...

— Це вже не наша жура. Впрочім, як притисне, ми Соловія запряжемо до роботи; він збудує нам шкільний будинок, а тоді бука в руки й дітей до науки займемо. Як моя Марія жартком-смішком навчила мене сяк-так читати, то він зможе дітей навчити письма, бо він трохи ліпше битий в нім як вона.

— Воно здається, що тут треба буде вчити дітей по англійськи, — сказав Соловій більш на те, щоб відпекатися від вчительства. — Що ж я навчу їх, як я сам нічого не знаю.

— Коби вони по нашому знали писати та прочитати дещо, а по англійськи навчуться як їм треба буде, — доказував Воркун. — Як знаєш одно письмо то й друге приходить легко. Так бодай мої дівчата говорять.

— Ой по англійськи таки треба знати писати й читати, — сказав Поштар, — бо без такого знання ніхто далеко не зайде. От дали мені пошту, але шкіра трясеться

на мені зо страху чи я вдам виписувати все, що треба. Ніби я знаю всі букви, та й розумію трохи мови, але коли приходиться прочитати, чи написати щось, то я прію поки розберу, бо тутешне письмо не таке як наше, що ніби як чуеш так пишеш; тут треба знати якийсь спелюнг, чи як там, і він забиває мені голову... О, я забув пригадати вам, що дали мені книжку в яку я маю регіструвати всіх, що родяться й всіх, що вмирають, — сказав Поштар, витягаючи з мішечка велику чорну книжку. — До неї я мушу вписати всіх, що вродилися й тих, що повмирали до тепер від коли ми приїхали сюди, бо такий є наказ згори.

— Це значить, що вже буде кара, — завважав Воркун, — бо де є наказ там вже є й кара.

— А ви думаете, що Дьордій дармо їздять до міста? — обізвався Вакар. — Вони понавозять нам іще таких наказів, що треба буде шукати другої Канади, щоб втечи від них... Не знаю на що тим панам у місті знати кілько нас родиться й кілько вмирає? От, сидить собі один із одним у місті та й видумує якісь записи та й накази... Та й ніби Дьордій будуть дармо писати? Коли б так, але я знаю, що за кожную таку регістрацію вони схотять заплаати грішми, або відробити день-два.

— Воно аж так зле не буде, — втихомирював Поштар Тому. — Діти не родяться й не вмирають кожного тижня й, як вам раз на рік, чи на два, прийдеться записати одно живе, чи вмерле, то не збіднієте коли дасьте мені пять шусток, або відробите півднинки. Впрочім, не дасьте мені, то дасьте комусь іншому, бо такий запис мусить бути зроблений; губерман мусить знати кілько він людей має під собою.

— Так, так, — притакнув Тома, махнувши рукою. — Воно навіть шкода говорити й противитися, бо раз даний наказ то й так має бути; ніхто не втече від нього мов від смерти... От дайте мені свого тютюну в люльку, — просив він встаючи й, вишкробуючи мачку з люльки, підходив до Дьордія, — бо ви вже не курите сякий-такий, але панський, жовтий і пахучий... Я тільки кажу, — говорив далі Тома, набиваючи тютюн в люльку, — що чим

рідше ви, Дьордію, будете їздити до міста й нюхатися з тими панами тим ліпше буде для вас і для нас. Самі пани не приїдуть сюди, не бійтесь. Не дурні вони тевкатися возами, спати на сіні, недоїдати й шукати нас по корчах, щоб записати в якусь там книжку. Знаю я їх, і я, будши вами, втівав би від них як від холери, бо раз вони зловлять нас на свою вудку, то...

— В Канаді панів нема; тут усі рівні, — сказав Соловій, підсміхаючись із розбалаканого сусіда.

— А накази хто дає? — запитав Вакар, шворкнувши сірника до своїх штанів.

— Дають урядники, от такі, як вуйко Дьордій.

— Вуйко Дьордій? — повторив Вакар і глянув комічно на Дьордія, а потім на Соловія, і, запаливши люльку, додав: — Такі урядники гірші за панів; правдиві пани не такі прикрі як їх посіпаки. Вже ти, Степанку, не годен заперечити цього, бо всі знають, що людина є людиною доти, доки не дохрапається якогось урядового крісла. Пічне вона урядувати, то будьте здорові по її людськості. Що не знаєте як то в краю було? Нераз із простого й доброго чоловіка зробиться, вибачте за слово, свиня, коли допустять його до урядового корита, або навіть на звичайного наставника в фільварку. Кричить, аж-му вилиці видно, та й до бійки пускається.

— Тут нема таких, — стояв при своїм Соловій, мов би дражнив Вакаря.

— Нема? Чому нема? От, один уже вилупився, — сказав Вакар, кинувши головою в бік Поштаря, з чого ціла хата загула сміхом. Засміявся й Поштар.

— Чекайте, Томо, я порахуюся з вами за це, — погрозив він сміючись.

— Ов-ва, — сказав недбало Вакар. — Я нічого злого не сказав; я тільки набілів, щоб ви не перекинулися в панського посіпаку зо своїм урядництвом.

— О, ні-ні, — сказав Воркун. — Дьордій мають добре серце; такого чоловіка треба шанувати, бо без нього ціла наша громада була б туманом.

Ця правдива, хоч і підхлібна на око, Воркунова бесі-

да втихомирила Вакаря й перервала на хвилину чоловічу розмову. Прислухувалися вони тепер до розмови жінок у кухні, де Єлена Воркун почала сварити чоловіків, що вони говорять самі нісенітниця, а про справи такі, як церква, жаден із них слова не сказав.

— Чи ви хочете, щоб всі наші діти брали шлюб так, як моя Марія з Василем брала? — говорила вона крізь плач. — Та ж там не було ні Євангелія, ні хреста, ні свічок, ні вінків, ні батьків . . . На чім і як і перед ким вони присягали одно одному невисповідані й незапричащені? Який то шлюб без всього того?

— Та всього нараз ми не годні говорити, — боронив Воркун чоловіків і себе перед Єлениним оскарженням. — Ми вже церкву маємо, клопіт тільки, що наших священників нема . . .

— Отець Димитрій повідомив мене, що незадовго прийдуть до нас наші місіонарі, — сказав Соловій. — Писав також, щоб ми скоро довідалися, де вони житимуть.

— То чому ж не питаєте? — запитала Єлена сварливо.

— Я можу знайти священників дуже дешевих, — сказав Поштар.

— Як дешево? — запитав Воркун.

— Якись місіонарі говорили мені вже кілька разів, що можуть нам правити, але хотять, щоб ми записалися до них.

— О, вже знов запис, — проворкотів Вакар. — Як записалися?

— Так, щоб тільки вони мали право служити нам, — відповів Поштар.

— Говорять вони понашому? — запитала Єлена, підійшовши до порога.

— Не так, як ми . . . Чтокають.

— Я на таких не пристану, — сказала Єлена й вернулася до свого сидження.

— Такий запис не принесе нам користи, — вмішався до бесіди Павло Дуб. — Бо, що з того, що вони будуть правити, а ми не будемо розуміти.

— От стояли б ми мов на турецькім казаню, — докинув Вакар.

— Нам треба такого священика, щоб по крайовому правив і щоб знав нас, а ми його; я на інакше не пристану, — проказувала Єлена з кухні.

— Як так, то ми мусимо чекати поки наші не прийдуть, — завважав Поштар, запалюючи скручену цигаретку.

— Будемо писати листи до Владики, щоб вислав нам якогось молодого, що не буде мати страху приїхати сюди, — говорив Воркун.

— Як о. Димитрій опише їм наші гаразди, то жаден із них не приїде, — сказав Вакар. — От хіба би якогось за якісь провини вислали' сюди, але яка користь буде з такого; біда завсіди бідою.

— Не було б тут біди молодому місіонареви, — вмішалася Ганна Поштар. — Є їх багато в краю; не мають місця й мусять тулитися коло старих священиків по селах.

— Та який то священик із нежонатого місіонаря, — завважала Єлена. — Такий не всидить тут довго; що задержить його як не матиме ні жінки, ні дітей? Не сподобалося йому щонебудь та й піде геть.

— І я волюю жонатого, бо була б між нами попадає, — вмішалася до розмови Текля Соловій. — Вона вчила би нас і шити й печи й варити та й пораду дала б у слабости й у наших клопотах; ви знаєте, що попаді знаються в таких справах.

— Ге, — гекнув недовірливо Вакар. — Ви говорите цієї тої, але не згадуєте з чого вони будуть жиги тут. В краю мають вони й поле й пенсію й всякі треби, але однаково нарікають, що не стає, а тут...

— Тут дадуть їм люди, не бійтеся, — доказувала Єлена. — Хату збудують, кавалок поля викорчують і виорять на грядки, а ми жінки збіжимося, посадимо, посіємо що треба й будуть мати що їсти. Та ж я сама готова дати попаді квочку з курятами кожної весни, та й баняк молока щодня, бо воно марниться; свиням виливаю.

— Їм грошей треба, не вашого молока, — підкинув Вакар на перекір.

— Будуть і гроші тільки треба зачекати, — доказувала Єлена далі. — Доробляємося ми поволеньки то й вони повинні трошки потерпіти. Дасть Бог нам то й їм буде.

— Та воно ніби так, але священик є священик і він потребує ліпшого вдержання, як ми собі представляємо, — сказав Павло Дуб. — Ми можемо обійтися чим небудь і в чім небудь; от, щоб був дах над головою й лах на плечас; а йому й родині не пасує ходити в дрантю, робити на поли й ходити з мішком і баняком поміж людей за їдою. Такий не матиме поваги між нами. Ліпше, щоб був самотний, такий, що притулиш його денебудь; таньше буде вдержати його.

— Ми не хочемо нежонатого, — сказали кілька жінок, повторяючи протест за Теклею. — Нам треба такого, щоб добрий приклад давав нам і нашим дітям, — докінчила Єлена.

— Жіноча воля, свату, — сказав Воркун до Дуба. — Хотять мати попадою між собою. Але тим часом немає ні одного ні другого й, як показується, ми змушені будемо прийняти такого, якого пришлють.

— А я таки тепер просто в очі кажу Дьордієви, щоб не заходили собі з якимись там місіонарями в місті, — перестерігав Вакар Поштаря, — бо хто знає що вони за віра. Прийдуть, вкоріняться й трудно буде буком вигнати... А, дивіться, я не кажу? Вже якесь лихо сунеться сюди, — сказав він, заглядаючи крізь двері на двір.

* * *

Коло Поштаревих воріт стояли два поліціянти з кіньми. На слова Вакаря чоловіки й жінки посхоплювалися, скупчилися коло вікон і коло дверей і приглядалися цікаво незвичайним гостям, а з тим можна було завважати, що не дуже миле враження зробили вони на присутніх своєю появою. Видно було допитливі погляди в чоловіків, а в жінок малювався страх на лицах. Бо небуденна то справа коли поліція вертиться в селі й коло хат; щось воно сталося; хтось наброїв щось; вони не прийшли дармо.

Але тим часом коли присутні зазирали у вікна, По-

штар вийшов на подвіря й скорим ходом подався до воріт.

— Гелов, гелов, Джордж! — витали його обидва поліціанти здалека, помахуючи руками.

— Дивіться! — шепнув Вакар до Воркуна. — Вони знаються вже як лисі коні й витаються мов би в гості прийшли.

Та все ж таки привіт словами й руками між Поштарем і поліціантами осмілив присутних і вони почали виходити з хати й ставали рядком попри приспу мов би до військового перегляду. А Поштар, відчинивши ворота, пустив нових гостей на подвіря й, ідучи з ними в напрямі хати, розмовляв голосно й показував щось на всі сторони руками так, мов би ціла околиця належала до нього.

Підійшовши отак разом до стоячих рядком чоловіків, Поштар почав від крайнього познайомлювати їх вимовляючи голосно їх прізвища.

— Містер Тома Вакар, — проголосив Поштар, коли перший із поліціантів підходив до Вакаря з простягнуеною рукою.

Вакар змішався. Він ніби заглядав зпоза Воркунових плечий, але не мав смілости вийти й привитатися.

— Подай руку, — шепнув твердо Воркун і, відступаючи, виставив несмілого сусіда перед поліціанта.

Вакар, держучи правою рукою сорочку під грудьми, подав ліву, але раптом завважав, що його ліва не зійдеться з правою поліціанта, подав праву й в тім самім часі завертівся, мов би його хтось шилом вколов. А тут, як надто, поліціант, приговорюючи щось, придержував його руку й усьміхався приязно.

Повитавшись з чоловіками, поліцмани зайшли до хати, повиталися з жінками, поговорили щось з Поштарем і, поздоровкавшись, пішли своєю дорогою.

— Це тії, що їздять кіньми з місця на місце, де мешкають люди й пильнують чи не діється комусь кривда, — пояснив Поштар, відпровадивши поліціантів до воріт. — А чого ж ви Томо, вертілися при витанню, мов би хтось жиглом пік, — запитав він Вакаря. — Він говорить до вас,

а ви кліпаєте очима й тупцюєте; мені соромно було перед ними за вашу поведінку.

— Ге, — гекнув невдоволено Вакар. — Тупцювали б і ви, коли б впекла вас люлька, як мене впекла.

— Люлька? — засміявся Поштар. — Як люлька?

— Та цей шибеник, Соловій, шепнув, щоб я сховав її, а я, як курич, не спам'ятався й кинув собі в пазуху, — відповідав Вакар, споглядаючи скося на Соловія. — Я зловив її рукою й держав, але коли прийшлося витатися, я випустив мало не закричав із болю.

Чоловіки зареготалися з цієї, Вакаревої, пригоди, але він сам споважнів, ще й рукою махнув.

— Смійтеся, коли вам любо, — говорив він поважно, — але мені сподобалися ці поліціанти. Що не кажіть, але вони не такі псявіри, як старокраєві жандарми. Тії ходять навурсені як трухани, страшать людей як очеретники, та й людського слова від них не чути тільки лайку. А ці прийшли, привиталися полюдськи, побалакали полюдськи, та й пішли полюдськи. Коли б я був, скажім, подав старокраєвому жандармови ліву руку, як я подав цьому, то святу правду говорю, що той морснув би був мене по морді за зневагу гонору... Та з ними здається тільки чорти витаються, бо я за ціле своє життя не бачив, щоб вони виталися з людьми.

— Тут і пани такі ввічливі, як ці поліцмани, — сказав Поштар, підсміхаючись із добродушного сусіда.

Вакар глянув на Поштаря з призириством. — Е-е, я знаю куди ви стріляєте, — сказав він, махнувши рукою. — Але я вам скажу, що в мене пан є собі пан, а чоловік є собі чоловік і, як пан є чоловіком, я злого півслова не скажу проти нього. Наприклад ці поліціанти... Та ж то смертельний гріх був би, щоб хтось нарікав на них.

— Ой, бігме, гарні з них хлопці, — прошебетала з хати Текля Соловій, збираючи свого Бориса додому. — Такі собі виплекані аж любо дивитися на них. Та й вбрані вони мов ляльки. Тії, їх капелюхи, червоні кафтани, сині з жовтими пасами штани так припадають їм до лица, що аж за очі ловлять.

— Е, ти все по дівочому задивилася на них, — сказала Єлена жартком, — і не бачила, що вони хоч і гарні на показ і в цісарській службі, але не гоноряться тим... Шанують вони простих людей як Бог приказав. От, хто ж то бачив у краю, щоб такі пани, як вони, здіймали капелюхи й виталися з такими бабами як ми? Таким варта руку поцілувати.

— Ви, здається, хотіли цілувати, але не...

— Хотіла, хотіла, — похопила Єлена, — але він засміявся й вхопив скоро руку від мене.

— Тут ніхто нікому не цілує рук, — сказав гордо Поштар.

— Тут усі рівні, — докинув Соловій.

— Навіть і жінки мають таке саме право, що чоловіки мають, а навіть і більше, — додав Поштар, — бо королева Вікторія таке право вложила.

— Та воно вже споконвіку буває так, що баба за бабою тягне, як має силу, — сміявся Воркун. — Але ви, Дьордію, не дуже це право розголошуйте, бо наші жінки як вхопляться його то не дадуть нам часу й ока прижмурити.

— Вони й без нього сушать нам голови день-вдень, — завважав Вакар.

— Бігме правду кажете, — згодився Дуб і подивився в сторону, де була його хата.

— Королева видно довідалася від когось про нас і тому видала таке право, — сказала Єлена, вдягаючи кожух. — Вона знає, що вас всіх як би не зицирував то ви покисали б покурюючи та балакаючи нісенітниці.

— Ой-йой-йой, які то ми нездалі, — надькався комічно Воркун. — Я як, не каже те право про бійку, ніби чи можна бити жінку, чи ні? — запитав він Поштаря моргнувши на нього оком, ніби хотів підмовити його, щоб сказав, що можна.

— Здається, каже воно, що не можна, — відповідав Поштар підсміхаючись. — Але знаєте, що й красти не можна, але крадуть поки не зловлять. А бійка, ну, знає-

те... Каже пословиця, що жінка не бита як коса не кле-пана.

— А клепало б вам поза вуха, дивись, — сварила Єле-на, вдаючи, що була дуже сердита. — Годуй вас, вбирай, обпирай, постіль застелюй вам і бігай та дозираєй кожну крішку в хаті й на подвірю, помагай... та, коли б тільки помагай, а то більшу половину роботи робимо на фармі й ви маєте ще лице жвєндяти язиками... Та ж як би не ми то вас давно вже воші й хробаки зіли б.

— Правду кажеш, — сказав Воркун, вдаючи дуже се-ріозного. — Але й дім вже додому, бо там діти десь уже на хату повилізали, визираючи нас.

* * *

— Не вгадуєте ви чого тії поліціянти приїздили? — питав зажурено Дуб Воркуна, йдучи з ним додому від Поштаря; вони, як старші вже люди, відмовилися їхати на Соловієвім возі, бо, мовляв, гріх воно мучити худобину тоді, коли християнин може ще пішки йти.

— Хто ж може вгадати? — відповів Воркун. — По-штар ніби казав, що то їх робота їздити поміж людей і вишукувати чи не діється комусь кривда.

— Оце й журить мене, бо хто ж як не він сам чується покривдженним сином і спровадив їх сюди, — здогадувався Дуб. — Не завважали ви, що він, як розмовляв з ними, показував руками туди, де Іван мешкає?

— Може воно й так, але я не мав би його за чолові-ка коли б він на свого власного сина поліцію спроваджував, — сказав Воркун.

— В нього все можливе, — сказав Вакар, йдучи поза-ду Воркуна, — та й ще тепер, коли той, Іваниско, забрав із його поля дві фірі пшениці й дві вівса в снопах. І то при моїх очах брав, бо я тоді за худобою шукав і, на йо-го фарму зайшов і, кажу вам, так тії фіри втолочив, що воли ледве затягнули. Я кажу йому чому береш, а він ви-звірився та й каже: “Мовчіть, бо як вас потягну вилками то не киркнете”. Я й замовчав та й старому нічого не ка-

зав, бо, яка ж ніби мені рація підложувати свою голову й крижі під гралі за чужий маєток. Але той робітник, що робив зо мною, виповів Поштареві все, що до нитки.

* — А старий що на те? — запитував Дуб здивований.
— Я не чув нічого про це.

— Він заскреготав зубами й не сказав півслова.

— То зле, дуже зле, — сказав Воркун. — Вони поріжуться обидва колись.

— Забере поліція зятя, всадить до криміналу й . . .

Павло з розпуки й жалю не докінчив, що мав сказати. Втішно було йому останніх кілька тижнів, від коли Воркун вговорив Івана, щоб віддав худобу, але тепер ця втіха хрупнула мов суха хворостина.

— Не спробували б ви, Григорію, помирити їх? — запитав Павло Воркуна благаючим голосом.

— О-го, — сказав безнадійно Воркун. — Тепер, коли вмішається між них поліція й суд, то й сам Христос не помирить. Закон не дарує. Вкрав хтось щонебудь, зловили, покарають, засудять . . .

— Здається мені, що Іванови належить трохи збіжжя, бо він орав і сів, — завважав Дуб.

— Та воно ніби так понашому, але в суді не знають, що йому належить, — поясняв Воркун. — Суд каже, що, як тобі належить від когось щось, іди й впоминайся. Як не дає подоброму, тягни його перед суд, але сам не бери, бо це крадіж.

— А ви де таке вимацали? — питав комічно Вакар.

— Навчили мене пани в краю, — відповів Воркун поважно. — Ви знаєте стільки я мав клопоту з жіночим братом. Тесть, коли умирав перед жнивами, розписав свій маєток на них обох, бо більше дітей не було. Було там трохи пшениці на одній нивці, але сама нивка припала братови. При розписі не було мови, як ми маємо поділитися збіжжям; от я думав, що поділимся пополювині з кожної ниви, а брат, інакше думав. Припала мені нива, казав він, з пшеницею — моя пшениця. Я не погодився, але він зайшов, вижжав, склав у копи . . . Я не перешкаджав йому, але взяв війта, пішов до нього, щоб злагоду зробити по-

доброму. А він вперся й каже: скарж мене. Ну, думаю собі, скаржити не буду, але зроблю сам собі справу, ніби таким коштом і наймив фіру, поїхав, забрав половину збіжжя, а потім дав йому знати, що може йти й забрати свою половину збору з ниви, що жінці припала. Але він не пристав, подав мене до суду й я, коли б не вїйт, що був моїм свідком, пішов би був до буждигарні за крадіж... Заплатив кошти й дістав напимнення, що красти не можна; ну, знаєте, зробили мене злодієм. — Як належалось тобі, а він не хотів дати, ти повинен був прийти до мене й доказати, що тобі належиться, — виспівав мені судія, — інакше ти винен.

— І пшеницю віддали?

— Мусів, — сказав Воркун. — Суд сказав, що як я хочу пшениці, мушу подавати швагра до суду.

— Значить, що й Іван мусить віддати старому все, що забрав, — завважав Дуб.

— На таке воно сходить, — сказав Воркун. — Та, коли б на тім скінчилося, то добре було б, бо, як засудять відсидіти кару за крадіж в арешті, то лишиться пляма на нім і на його родині на віки. От, казати будуть, це той, що в криміналі сидів.

— Ой, нещасна година, — простогнав Дуб. — Кара Божа паде на мене й не знаю за що... Подумайте, свату, та відверніть від нас таке лихо.

— І ви думаете, що Воркун годен допомогти щонебудь тепер коли той, ваш сватиско, Поштар, знається зо всіми панамі? — сказав Вакар і засміявся згїрдливо. — Він має вже верх над вами; я сказав йому в очі в його власній хаті, щоб не розпанюшувався, бо воно доходить до того. Продає товари по ціні, яку сам накладає; ніби за готівку дешево, а на відробок два рази дорожче й я мало що купую, але винен і винен і відробляю як літо так і зима, але відробити не можу — все щось невідроблене лишається. А тепер він і поштар і якийсь записник, чи писар, живих і вмерлих, а далі дійде до того, що ми й курки не продамо без його дозволу.

— Та воно так не буде, щоб він задзумбалав нас і

робив тільки те, що йому любо й що користь приносить тільки в його кишеню, — потішав Воркун сусідів. — Розповідали Василь і Марія, що звідсіль, недалеко, яких тридцять миль на південь, виміряли й будують залізну дорогу й, коли збудують, він спустить трохи носа, бо буде нам ближче до інших крамниць. А що до пошти й до його писарства, це державна служба й, як він буде дуже розбирати собі, ми вже маємо тут таких, що знають язик і вони підуть десь туди, де можна прискаржити його.

— Це не в голові мені, свату, — сказав зажурений Дуб. — Не сходять мені з ума поліціанти. Я сам у своїй голові думаю, що, як би розговорився з ними й пояснив, чому Іван забрався від старого й чому забрав збіжжя, вони можливо сказали б своє слово старому, щоб попустив хоч трохи. Шкода, що Василя й Марії нема тепер вдома; вони поговорили би з поліціантами на розум... Але, як би не було, то я таки прошу вас, свату, поговоріть із Дьордієм, щоб він помирився з сином; підемо обидва завтра, як дозволить вам час, — додав, навертаючи до своїх воріт.

* * *

— Ото притиснуло багачів, — сміявся Вакар, коли Дуб пішов на своє подвіря, а він з Воркуном прискорили хід додому. — Шкода мені Дуба, бо добрий чоловік, але, як би так зайшло щоб його жінку поліція накрила зашобудь то я танцював би зо втіхи.

— Хто тішиться чужими клопатами, той своїх матиме повні міхи, — сказав Воркун на науку Вакарєви.

— Так, так, — годився Вакар. — Ви мусите обстоювати її, бо вона ваша сваха, але сказати правду, як би не вона, то багато менше клопотів ми мали б тут. Бо, ніби, з чiego почину вся та колотнеча сталася як не з її? Віддавала й женила й таке наженила, що аж поліція мусить приходити й справу робити.

— Хто знає чи вони якраз прийшли за тим? Можливо вони прийшли тільки так собі на обзорини.

— А чому тільки до Поштаря, не до вас, або до мене?

— Можливо були й в нас, але ми не бачили.

Вакар замовк. Проходили вони попри цвинтар і, поздіймавши шапки, христилися та шептали молитву.

— Тут будемо всі рівні, — сказав Вакар, скінчивши молитву.

— Будемо, — потвердив Воркун, — але поки зрівняємося, то треба нову, гарну церкву збудувати, щоб лишилася як пам'ятка по нас для наших дітей, внуків і правнуків.

— Для дітей маєток важніший.

— Маєток можуть розтринькати, ну, можуть собі голови розбивати за нього, а церква свята, громадська, буде нагадувати їм, що вони люди.

— Дивно якось у цій Канаді чиниться, — сказав Вакар півголосом по хвилині мовчанки. — Як би був хто говорив мені, що я в своїм життю буду мати п'ятеро штук худоби, кільканадцятьоро свиней і дробу повне подвіря, то я був би сказав, що той, хтось, несповна розуму. І також, хто ж міг таке говорити, що ви й Дуб будете сватами? Нераз думаю над цим і сміюся сам до себе, мов божевільний.

— Новий край і нові порядки та й кожний для себе робить.

— Це багато значить тільки я ще мушу робити для когось.

— Помаленьку вийдете з того. Підростять ваші бички, діти підбірують і будете мати своє тягло, робітників і хто знає чи й ви не станете Дубовим або Поштаревим сватом.

— Ого. Це був би судний день, — викликнув Вакар і засміявся голосно. — Як би так сталося, то я сам нову церкву збудую на божу хвалу.

— Тим часом, цієї осені, мусимо збігтися докінчити стару громадську.

— Докінчимо, — сказав охочо Вакар. — Я робитиму коло неї до останнього дня, поки не скінчитьсяся.

* * *

Тим часом, коли Воркун із Вакарем, йдучи додому, розмовляли про те, що лізло на язик, Іван Поштар сидів

у Дубовій хаті і, перестрашений, радився тестя і тещі що йому робити. Поліціанти були на його подвір'ю й, хоч він сховався з Ольгою в хаті й не відзивався на їх клик, ну й не знав чого приходили, все ж таки гризло його сумління, що вони не приходили дармо. Впрочім сам його батько грозив, що спровадить на нього поліцію коли не відвезе назад збіжжя й не віддасть бодай три штуки худоби, то чого ж більше треба?

— Я не піду додому ночувати, — говорив Іван подіточому, — бо вони можуть мене стягнути вночі з ліжка й забрати з собою.

— Та вже, де би ти не ночував, сину, але сяк-чи-так то мусиш взавтра раненько відвезти батькови збіжжя й відігнати худобу, — радив йому Дуб. — Бо візьмуть, запакують до арешту й нанесеш цим стиду й собі, й нам, і батькови й своїм дітям — кримінальником називати будуть тебе люди.

— Йому належиться збіжжя, — противилася Калина. — Він орав, сів, і сват повинен брати це в рахубу.

— Сват нічого не лишає без рахуби, — сказав Дуб сердито. — А ти, коли б менше говорила то й клопоту менше було б. Всі знають, що йому належиться, але це треба доказати перед судом — самому не можна брати, бо то рахується за крадіж.

— А тебе хто так накрутив, що й ти за сватом тягнеш, — запитала Калина сварливо.

— Здоровий людський розум так судить...

— Чи не наляв тобі того розуму отой опир, Воркун?

— Хоч би й він, то що тобі до того? Завтра, — звернувся Дуб остро до Івана, — прийде сюди Воркун і ми всі три підемо до батька й зробимо справу, розумієш?

— Без Воркуна не можна обійтися? — противилася Калина.

— Я люблю, як він говорить, — сказав Іван глухо.

— То й ти з ним? — гримнула Калина й закліпала жваво очима.

— Він добрий чоловік, тільки ти зненавиділа його мовщазника, — сказав Дуб. — А воно вже час, щоб ти вики-

нула собі з голови свої мухи й примирилася до того, що він порядний чоловік, та й наш сват.

— Скоріш у мене волосся виросте на долони ніж я полюблю його, — прирікала вона сварливо. — Ти не знаєш того, що він належить до тих, що можуть врочити когобудь своїми очима, а як би поставив руку на когось нового місяця, то всю красу відбере. Знаю я це по його очах, бо ворожка говорила мені в краю, що хто має дуже чорні очі й дуже веселий, то така людина непевна, ну, вміє чарувати. А Воркунові очі чорні вуглики; такі самі й Марія має; і тому я держуся далеко від них. Не казала я цього нікому, але тепер сказала, щоб ви знали з ким маєте до діла.

— Так довго, як чоловік христиться й молиться, він є чоловіком з котрим нема страху сходитися, — заперечив Дуб Калинине відкриття. — А ти, як боїшся, щоб він не відібрав від тебе красу, то дурій далі.

— О, я знаю, що ти рад би був, як би мене перекривило на всі боки, — залебеділа Калина жалем, — але я не дурна, не бійсь. Оминатиму його як чорт свячену воду.

— Дурне вчепилося твоєї голови, — сказав Дуб Калині, махнувши рукою. — Іди Іване додому, бо Ольга боїтимеся сама сидіти в хаті. А завтра забудь прийти раненько до батька, та й Воркуна не бійся, бо він не наврочить тебе, — додав сміючись.

— Не казав Василь чого він і Марія поїхали до міста? — запитала Калина Івана, що справився був відходити.

— Казала, що має багато дечого закупити та й якісь речі забрати, що лишились там, де вона служила.

— Ти густо ходиш до них?

— Не маю часу ходити; Ольга ходить, а Марія прибігає до нас що другий день.

— Дивись, щоб вона твоїм життям не сколотила, — перестерігала Калина. — Я це давно мала сказати вам обоїм, але ви не показуєтеся до нас, а по Василевім весіллю жадне й не навертаєте. В щім щось є вже . . .

— Іди-іди, Іване додому, бо ти готов, поки вийдеш, набрати стільки страху перед чарівницями, що боїтимеся

поріг переступити, — сказав насмішливо Дуб. — Та й пам'ятай, що коли будеш добре обходитися з відьмами й опирями, то щастя матимеш, інакше шкодитимуть.

— Так, так, намовляй, — сердилася Калина на Павла. — Сина зчарували, загнуздали й він бігає тепер за нею мов цуцик на шнурочку. Та й ти ходиш за старим, мов ягня за вівцею; без нього, без його поради ти далі й на своє подвіря не вийдеш... Не чув ти, — питала вона Івана, — як та друга відьма Воркунова з тим дідичем поступає?

— Казала Марія Ользі, що їх хиба гріб розлучить.

— О, я не кажу? Зчарувала, причарувала дурного до себе й буде наживатися багатством, — воркотіла ненависно Калина. — Ти скажи Ользі, нехай прийде до мене, бо я боюсь іти до неї. Недужа я, та й боюсь, щоб там Марії не застати.

— Ой, жінко-жінко, не гріши перед Богом і перед людьми, — напоминав Дуб пощирому. — Та ж сказати правду, то гіршого інклюза нема понад тебе.

— То я в тебе інклюз? Ти чуєш-Іванку, що тато кажуть, — сприцилася Калина плачем. — Ой, мамко рідна, чого ж я дочекалася, — заголосила вона й зловилася долонями за голову.

— Мовчи! — крикнув Дуб, аж вікна дзвенькнули, — бо як вхоплю якусь ломаку то так тя спишу, що памятатимеш до гробної дошки.

Іван вибіг з хати, не сказавши навіть добраніч, а Калина зарила голову в подушки на постели й хлипала.

— Агі, — вивалив далі Дуб свою злість, ходячи по хаті. — Як вчепишся чогось то гризеш і гризеш мов хробак суху дошку. І вже таке вигризла, що не маєш лиця вийти кудибудь. Дивлюсь, посходилися сьогодні жінки до Поштаря, балакають, розмовляють, з поліціантами витаються, жартують, а ти своїм язиком засудила себе в свою хату мов у кримінал, сидиш і видумуєш нісенітниці.

Калина слухала, але мовчала.

— Якого ж ти лиха хочеш від Марії? Чи вона байстрючка, чи покритка? — продовжав далі Дуб. — Дівчина

розумна, господарна, шпаровита, чесна й чого ж більше треба? Полюбив Василь, собі полюбив, бо він житиме з нею не ти й не я. Чого ж затроювати їх життя своїм дурним базіканням, та й ще других намовляти, щоб бокували від неї. Час вже мати розум; вона ж наша невістка, дитина. Тяжким гріхом покарає тебе Бог, в гадину перемінить . . .

—Ой!— зарюмала Калина, мов би Дуб не словами, але бритвою потягнув по серцю; йому самому стало страшно від такої страшної кари, що якось несподівано прийшла йому на думку. Заплакали діти на постели і неділесний вечер, що звичайно минає весело, тяжів в хаті, мов зіпсута кров.

* * *

В понеділок рано відбувався мировий суд в Поштаря. Підсудні, сам Поштар і син Іван, сиділи зо схиленими головами, слухали, як казала Ганна Поштар, золотоязикого Воркуна й зиркали один на одного по вовчому як він признавав право одному, або другому, пробуючи не зрадити жадного.

— Кажете, Дьордію, що ви не просили мене погодити вас із сином, — говорив Воркун по прилімінарній бесіді в якій дійшло було до того, що Поштар, розсердившись, грозив, що викине його з хати. — Але вірте мені, що я за жадні гроші не прийшов би був сюди коли б не уважав вас за доброго чоловіка (тут Іван зиркнув на батька й скривився kwasно). Не дурний я ставити здорову голову під евангеліє, не бійтеся. Я прийшов до вас із сватом Павлом як до чоловіка чесного, статочного, розумного й розсудного; та ж навіть пани в місті признають вас за такого й на те конто дали вам цісарську службу. Вони, та й я з Павлом, певні за вашу стійність і, хоч розсердигтеся часом, вмієте гамувати себе. Це дуже велико стоїть за вами (тут Поштар зиркнув на сина, мовляв: “Бачиш псявіро, який я є?”). Наприклад ви розсердилися на Івана, що він забрав без вашого відома свою пайку, що йому при добрій волі й при добрій злагоді належалася (тут Іван

зиркнув на батька мов би казав: (“Як вам це смакує, га”). Чуєте? Кажу: при добрій волі й злагоді, — повторив Воркун ці слова з притиском, бо завважав, що Поштар зчервонівся зо злости й зробив рух вставати ізза стола, де снідав, — бо знаю, що ви при такій установі дали б йому більше як він сам узяв. Гей-гей, знаю я вашу вдачу, та й знаю, що маєте, дякувати Богу, звідкіль давати не одному але двом, або й тром синам, як би були, й це значило б для вас те саме, що блоха вкусить.

На ці слова Поштар успокоївся, а Воркун тягнув далі.

— Тепер ви можете подумати собі, або сказати: “Як так, то чого ж ти, дурний Воркуне, мелеш язиком як знаєш, що я добрий і справедливий, а син робить усе навиворіть?” Як би ви подумали чи сказали так, то я відповів би вам оце: “Мелю тому, що ви, Дьордію, добрий чоловік. Чому добрий? Добрий тому, що ви до сьогодні не запхали свого сина до криміналу (тут Іван глянув на Воркуна побілівши зо страху). Чому не запхали? Не запхали тому, що знаєте, що це не пахне добром. А чим-же воно пахне? Пахне оцим: Іван пішов, відсидів кару, прийшов додому з пятном, що він кримінальник із батькової руки та й з пімсти чигатиме на вас, підсідатиме, щоб вам ноги поламати (тут Поштар глянув зо страхом на сина й сховав ноги під лаву, а син засміявся глумливо).

— Нехай нас Бог боронить від одного й другого нещастя, — прошептала Ганна крізь плач, зложивши руки мов до молитви.

— І, що ж ви думаєте, не дійшло б воно до такого з пімсти? — доводив далі Воркун утішний, що попав несподівано на дуже чуйне місце в людській вдачі. — Бо хто ж сіє пімсту, як не злий дух, зчез би? От підмовить, настроїть чоловіка проти чоловіка й тішитися, як вони чигають один на одного й тягнуть себе взаємно в пекло...

— Що ж я мав би робити по вашому? — запитав Поштар неспокійним голосом і дивився на Воркуна, як на дійсного порадинка.

— Нічого, — сказав Воркун недбало завваживши, що зловив Поштаря, як то кажуть, за тонке й може гнути

його куди схоче. — Сиділи ви покищо тихо до тепер, то сидіть і від тепер. Сталося — минулося; вмерлого з гробу не вертають. Та й знаєте, як здохне вам худобина, або, вибачте за слово, свиня, ви не лишаєте стерво під хатою, не закопуєте під порогом, але затягаєте десь у пустий закуток, де люди не ходять, і там закопуєте. Отак зробіть із цим — закопайте й забудьте. Взяв Іван, ну, то взяв, — свій узяв, не чужий. Як би чужий, то будьте певні, що я півслова не сказав би вам — до криміналу такого й спокій. Але Іван, ваш син, з кости й крові, і воно не пасує вам, такому поважному господареві, тягати свої кости й кров по судах, а потім всадити в кримінал...

— Але він сам притискає мене до того, — майже кринув Поштар і глянув сердито на сина.

— Він не буде притискати, не журіться, — потішав Воркун, приступаючи до Івана. — Ну, скажи тут, перед людьми й перед святими образами: Будеш, чи не будеш?

— Не буду, — продуднів Іван півтихо, занурившись.

— Піднеси голову, дивися мені прямо в очі й скажи ще раз, бо я не чув добре, — домагався Воркун, взявши Івана під бороду й підносив схилену голову.

— Не буду, — прогудів Іван сердито, увільняючись від напасного судді.

— Злагода скінчена! — проголосив Воркун, ставши серед хати вдоволеній, що вдалося йому витягнути з Івана приречення. — Тепер уважай небоже, бо, як зломити слово, то підеш аж закуритися за тобою. Дане слово, Іванку, святе слово, закон, і хто зломить його того жде кара на цім і на тім світі... Забудь, викинь собі з голови думку, що батько ворог тобі, бо це грішна думка. Що він сердитий був на тебе, то на це була причина — ти знаєш яка. І я кажу тобі в очі, що як би він був іншої вдачі, скажім, такої, що не вміє гамувати себе, то за перший раз зловив би був тебе на шнур і на тополю повісив. Ти не вір, що ти потужніший від нього, бо це тільки так тобі здається — молода лоза не має тої сили, що стара. Це кожний знає... Та й не думай, що він не знає, що треба тобі й волика, й коровки, й поросятки, й курочки, ну, та й пшенички й вів-

сика, бо чим же годуватимеш їх? Та й самий із Ольгою не будеш кулаків гризти — він хоче щоб ти добре мався, бо це гонор мати сина багача... Чи як кажете Дьордію? — запитав розбалакий суддя, сідаючи коло Поштаря.

— Та, щож я тут годен сказати? — проворкотів Поштар невдоволено.

— Чому ні? Ви ж господар у своїй хаті й свого маєтку... Ваше слово значить більше як моїх сотка.

— Та я сказав би тільки те, що він забагато взяв, — процідив Поштар несмілим голосом; жаль йому було, що Воркун не натискав Івана вернути йому бодай одну корову й двох трирічних бичків, що можна було колибудь продати за добрі гроші новим імігрантам.

— Правду кажете, Дьордію, — ніби годився Воркун, але, як видно було, його думка була інакша, бо він шкробався в потилицю й хмурився, шукаючи в голові способу направити закарлючку. — Але... ну, я й сам те бачу, що забагато взяв, але це свій узяв, не чужий. Та й яка ж вам ріжниця з того, що у вас буде двое-трое штук худоби менше, або більше з такої череди, як ви маєте? Або, також, яку ріжницю зробить вам, що намолотите шістьсот, або п'ятьсот бушлів збіжжя? Це для вас нічого — ви тої ріжниці не відчуваєте... Ге-гей, як би я стояв так, як ви, я би перехрестився й лишив справу так, як вона стоїть, бо хто знає чие завтра? З собою нічого не заберемо на той світ тільки наші гріхи...

— Ой, гріхи, гріхи наші й більше нічого, — прошептала Ганна побожно. — Стопурчиться християнин, рветься, дреться, нагарбує...

— А для кого він нагарбує, як не для своїх дітей? — підхопив Воркун, перебиваючи Ганні побожну бесіду. — Сам не зїсть всього, але годує їх поки молоді, дрібні, а як підростуть до людей, дає їм на розплодок всього того, що сам має, бо такий є божий і людський закон.

— Тільки зле, як вони самі беруть, — підкинув Поштар сердито.

Воркун замовк на хвилину. Він відчував, що Поштар був оправданий нарікати на сина, але що ж він міг пора-

дити? Обидва вони були впертої вдачі, а таких трудно звести до тривкого миру. Задоволити старого намовою Івана, щоб вернув те, що він на думку старого, взяв за багато, він уважав за гірше як намовити старого щоб лишив справу так, як вона сталася. Бо саму надвижку трудно було оцінити, щоб була вдоволяюча для обох. Та, надівсе, розходилося йому здобути довіря в Івана не тільки для себе, але й для Поштаря, й для Дуба. Посвоячені вони були женитьбою дітей тай жили в сусідстві, й недовіря одного псуватиме гармонійне життя.

— Забудьте це, Дьордію, — просив Воркун Поштаря. — Іван дав слово, що не буде вже докучати вам і чого ж більше треба? Помиріться й буде вам і нам весело жити; будемо сходитися й помагати одні одним у прикрих випадках, а це значить більше як всі воли, й корови, й все багатство.

— Так-так, старий, — притакнула щиро Ганна. — Послухай Григорія й забудь за кривду; прости йому, а Бог тобі простить так, як в Оченаши сказано.

— Золоті слова сказали ви, Ганно, — похвалив Воркун щиру жінку. — І я прошу вас, Дьордію, викиньте зо свого серця ненависть за вчинену вам кривду, а Бог надгородить вас вдєсятеро . . .

— Гай-гай, досить уже вашого казання, — сказав Поштар, встаючи зза стола й глянув півсердито на Воркуна. — Перед вашим язиком трудно встояти й я піддаюся, але ти, — звернувся він до Івана — німаку, памятай, кажу тобі тут, перед людьми, що, як ще раз потягнеш рукою за чим небудь із моєї фарми, то або ти, або я піду на шибеницю, розумієш?

— На-маєш! — засміявся Воркун. — Я думав, що ви поцілуєтеся обидва а, ви дивіться, що наговорили.

— Нехай подякує вам, що я не поцілував його буком, — торкотів Поштар і вертівся по хаті, мов би шукав за буком. — Де ж, бійся Бога, людські діти, як діти, якісь людяні, якісь розсудні, а цей мов виродок якийсь, агі!

— Гай-гай, старий, не гікай при людях, бо стидно, — втихомирювала Ганна чоловіка.

— Нехай йому буде соромно, не мені, — торкотів далі Поштар. — Дивись на його ноги й скажи мені чи то черевики, чи . . . ну, не знаю, що то є. А штани? Та то тільки знак, що вони були колись штанами. Чи не соромно мені признаватися, що він мій син?

Поштар вийшов із кухні і за хвилину вернувся з парою нових грубих черевик і з новими штанами.

— Бери та спробуй чи добрі будуть, — крикнув він і кинув крам перед Івана. — Та й Ользі скажи нехай прийде сюди, бо знаю, що за твоєї голови в неї ноги не ноги, але ратиці, — додав він, заглядаючи у вікно. — О, я не кажу? Той дурень ніколи не запряже коні, як треба, — заворкотів сердито й вибіг на подвір'я, до наймита.

— Не знаю, що думати й що казати, — здвигала Ганна плечима й дивилася то на Івана, то на Воркуна, то на Дуба.

— Тай я не знаю, — сказав Воркун.

— Якесь диво, — сказав Дуб.

— Ти, Іване, вбувай скоро черевики та вбирай штани й втікай, бо тато можуть відобрати, як побачуть, що ти втягаєшся, — сміявся Воркун. — Та й ми, Павле, забираймося, щоб нам не дали якогось краму . . .

— Старого трудно зрозуміти, — говорив Дуб, йдучи з Воркуном додому.

— Трудно, — потвердив Воркун. — Але можна накручувати його тільки треба знати як.

— Та й накрутили ви його сьогодні . . .

— Аж хавки болять.

— Коли б хоч не дармо.

— Думаю, що ми проломили лід між ними й це вистарчить на якийсь час.

РОЗДІЛ VII.

— Не знаю, чи то християнинови так Бог призначив чи то хтось інший приписує, що одна грижа мене а зараз таки друга на голову лізе, — говорила зажурено Єлена Воркун, шворкаючи головкою капусти по січкавниці над коритом. — Гризламся Марією, що не хотіла видаватися скоро, а тепер гризися Єлисаветою, що наперлася йти за того, Боже прости мені, кальвіна.

— А я, як би був тобою, вухом не вів би в той бік, — радив Воркун, витісуючи з сухої берези макогін, щоб було чим насічену капусту втовкати в бочку. — Він не є якийсь зайда, котрого ніхто не знає; ціле місто знає його; і коли вона хоче його — добре, це її діло... Вона житиме з ним, не ти.

— Що то є кальвін, мамо? — запитав Корнило, хрупаючи середину капустяного качана й загатив своїм питанням проповідь, що мама готова була вичитати батькови.

— Кальвін? — повторила Єлена слово, шукаючи в голові за поясненням. — Кальвін, синку, це такий чоловік, що ніколи не молиться й не хреститься, ніяких свят не держить і навіть у неділю рубає дрова, гній возить, ну й не говорить понашому.

— То, Бил, є кальвін? — запитав хлопець не довіряючи, щоб такий на його думку добрий чоловік, як Вилиям Р. Пикл, був таким страшним, як мама описала.

— Що ж він може бути іншого, синку? — відповідала сумно Єлена. — Не бачив ти, що він, коли був тут з Єлисаветою, не хрестився ні до їди, ні по їді; не молився ні рано, ні ввечір; він, казала Марія, не визнає ні хреста, ні образів, ні свічок, ніколи не сповідається — для нього нема нічого святого...

Корнило, обстругуючи свіжий капустяний качан, видно було по його твари, боровся думками між Билом, а кальвіном, пробуючи знайти між ними різницю. Але трудно було. Він, від першого знайомства з цим кальвіном, запи-

сав його в своїй голові як найліпшого чоловіка, крім батька, на світі, а тут мама що іншого говорить; два скрайні характери в одній особі, очевидно, замутили йому хлопчачий ум.

— Та хто знає чи він вдома не молиться й не бе поклони не два, але три рази на день, — сказав Воркун, оглядаючи макогін; він підсміхався, але не знати чи з макогона, чи з бесіди.

— О, я знаю, що не в голові тобі за кого Єлисавета віддасться, щоб тільки багатий був, — посварила Єлена Воркуна, висипаючи насічену капусту в бочку.

— Чому ні? Ношу й я грижу в голові, але що зроблю коли вона справилася вже на одно, — боронився Воркун. — Битися з нею не буду, це одно, а по другому, на кого вона ждатиме? — Розлучимо їх — це можна, — але потім може до смерти нарікати на нас як би попала на якогось, що ніби буде христитися й молитися, але вогнем дихатиме. А так, що сама вибере, те й буде мати.

— Єлисавета казала, що в нього худоби й коней без рахунку, — сказав Корнило втішний, що батько тягнув трохи за Билом. — Він обіцяв, що дасть мені маленького коника, щоб я мав чим їхати до школи, як збудують.

— Вам обидвом уже так вбилися коні в голову, що готові й мене проміняти за них, — сварила жалібно Єлена батька й сина. — Не жаль вам буде як Єлисавета піде від нас, Бог знає куди, десь у далеку сторону між чужі люди й збисурманить сама себе й своїх дітей, як буде мати. Ні вона до нас, ні я до неї не піду, а хоч би й пішла то яким язиком розмовлюся з ним і з дітьми?

— Вона навчить своїх дітей говорити понашому, — обіцював Воркун, пробуючи потішити добру жінку.

— Та яка то буде наука? Вона вчитиме по своєму, а він по своєму й виїде таке, що діти не будуть знати ні одного, ні другого, а ще як будуть хлопці то таки не послухають її.

— А я думаю, що Єлисавета буде господиня в хаті й поставить все на свій лад, — сказав Воркун, пробуючи налати справі надійний образ. — А тим часом наша ба-

лачка варта те саме, що бити прутом по воді. Хто знає, чи вони поберуться; от, ніби, водяться, але завтра, чи коли будь, може щось одному, чи другому, сісти на ніс і вже по всьому.

— Я би Службу Божу найняла, як би сталося, як кажеш, — сказала Єлена зідхнувши легше. — Бо я би таки дуже хотіла, щоб вона була десь тут близько нас, щоб я могла колибудь побігти до неї подивитися, що вона робить, бо знаєш, кожне молоде не знає всього, що треба. Ні зварити, ні спечи, ні коло дітей маленьких ходити не можна навчитись так, як має бути, зза дівочтва. На це треба доброї свекрухи, або мами близько, щоб провчила на початку, як дівчина віддається. Та й таки, знаєш, я хочу, щоб моя хата не була пусткою неділями й святами на старість. Як то весело буде, коли прийдуть до нас зяті з доньками, сини з невістками, нанесуть-приведуть повну хату внуків, що не знагимеш де їх посадити й як приймати з радости. Це будуть наші рідні діти, великі й малі. Засадиш їх за стіл та й дивишся...

— Як вони працю твою нищать, — засміявся Воркун щиро, втовкаючи капуста в бочці.

— Та тобі тільки сміхи в голові, — сердилася Єлена, — і не думаєш про нашу старість і про дітей. Тільки дивись. Віддається Єлисавета за того Біла й що з того? Можуть вони й приїхати до нас десь на якісь свята, але чи розмовлюся я з ним, поговорю полюдськи? Посадиш його за стіл разом із всіма дітьми понімому та й сидітиме там понімому, бо якже говоритиме, як не знає понашому? Та й з одної миски він не буде їсти з іншими. Не знаєш, що Марія, коли він їхав сюди, привезла для нього таріль, виделка, ніж, горнятко з підставкою й ще щось там, щоб він мав із чого й чим їсти? Не буде він між нами до ладу ні вчім.

Воркун не відзивався вже. Він не ріжнився думками від жінки; пребачував, що посвоячення з Білом не буде, як він казав, штимувати їх родинному життю такому, як малювала його Єлена. Він відчував уже це тоді, коли Біл гостив майже цілий тиждень у нього; він ніби ночував у

Василя, але цілими днями перебував у його хаті; але коли б не Єлисавета, що, як казала Єлена, торкотіла з ним цілий час й була переводчицею між ними, розійшлися б були такі зарозумні як і зійшлись. Та поза це Бил сподобався йому. Поважний, тихий ввічливий; він ніколи не підсміхався з Єлени, що, хоч, ніби, не любила його, що він чеплявся її доньки, говорила про нього навіть без думки, що він не розуміє її й припрошувала його по своєму звичаю до їди. Він водив жадібно очима за її бесідою, мов би від тої бесіди залежало ціле його життя, завжди допитував Єлисавети, що мама каже, й відповідав поважно; найменшої тіни погорди до всіх не було видно ні в його мові, ні в поведенню. А далі, хоч-не-хоч, його багатство входило грубо в рахубу. Він називав його дідичем і видати свою доньку за такого дідича, мало свою принаду. “Можливо, це не буде такий, як Дубів, що вирвав би придане мертвому з зубів”, думав собі Воркун нишком, підсміхаючись із думки, що коло цього й самому можна буде погрітись трошки, ну, бодай танше купити щобудь, бо Бил, як видно було, не мав камяного серця.

— Яюсь то буде, — успокоював Воркун зажурену жінку. — Як би притьма Єлисавета таки видалася за нього то вона навчить його понашому говорити й тоді він на все наше пристане.

— Ой коли б то Бог дав, — сказала Єлена півбезнадійно. — А ти помалу товчи тим макогоном, бо дно висадиш, — посварила вона Воркуна, що не жалував сили піхаючи капусту в бочці. — Та й вклади ці головки, як скінчиш, щоб були крижавки на голубці зимою.

— Придадуться на весілля, — усміхнувся Воркун, вкладаючи головки.

* * *

До того часу й тим часом, коли Воркунишині крижавки квасились, Єлисавета переживала тую зміну, що нишком перестроює безжурну дівчину на повну з розмаїтими та докучливими думками відданицю. До Маріїного весілля фуркала вона вільно думками, посмішувалася з Билвих

несмілих залищань без думки, що незадовго прийдеться їй рішати про свою будучу долю. До того ж, відчуваючи над собою той, неписаний родинний закон, що не дозволяє молодшій сестрі дівочити, а ніколи видаватися поки старша сестра не одружена, вона, хоч і була вже здоровим підростком, уважала себе за молоденьку дівчинку, що без матірних порад і опіки не сміє ще й на вулицю вийти. І, як добра дівчина, вона придержувалася цього закону під Маріїною опікою; без неї вона звичайної хустини не купила, та й одного centa не держала в себе, бо всі її зароблені гроші через Марію належали до батька.

Але по Маріїнім весіллю вона відчула ту самоту, що заставляє дівчат думати про себе. І, здається, що Бил дав почин до цього. Він дружив Василеві при шлюбі, а Єлисавета дружила Марії. Марія й Фрейзерка прибрали її так якое чепурно, що навіть сам Фрейзер, підморгуючи крадьки на Била, називав її чорнобровою квіточкою й, як господар хати, посадив її до шлюбної вечері коло стола віч-на-віч із Билом. А Бил, підголений і підстрижений і вбраний по святочному, також показувався на гарного, молодого парубка, багато молодшого, як Єлисавета знала його. І, одно з одним відчували між собою якое свого рода зближення; ловили себе взаємно очима...

По вечери та по короткій забаві відпровадив Бил Єлисавету до Грифіна. Обое їхали кіньми. Коло стайні Бил скочив скоро зо свого таркатого, підбіг до Єлисавети помогти їй злізти з каштанки. При тій помочі Бил, забуваючи на свою несмілість і на ввічливість, а можливо нехотячи; бо всякої буває, як хтось зісаджує дівчину з коня; пригорнув її до себе та й поцілував. Єлисавета, признавшись пізніше, що це був перший припадок у її життю, не приняла його ввічливо й замість відплатити міра за міру, вдарила розлюбленого напасника по лиці.

Поповнивши цей безкарний злочин, Єлисавета затривожилась, побігла до хати, а там до своєї кімнати й, не роздягаючись, лягла плачучи на ліжко. Плакала всіми дівочими плачами які тільки навідуєть дівчат із любови та з ненависти, з радости та зо смутку, з доброти та зо зло-

сти, і багато інших, що поливають сльозами наглий, добрий чи злий настрої. Але, сказати правду, вона не могла пояснити собі чого плаче. Правда, жалувала, що вдарила Била; він такий добрий і щирий... Але це була тільки маленька іскорка, що запалила плач; без неї можливо, вона обійшлася б була без нього; бо задержувала вона його в собі цілий день із думкою не показати Марії свого жалю та свого дитинства.

Але з ходом часу її плач губив свою силу, прояснювалися думки, а з ними й Бил ставав ясніше перед нею. Він держав на лиці руку, глядів сумно й мов би шептав щось із жалю. Ой, як хотілось їй вибігти з хати, перепросити його! Але...

Тої ночі Єлисавета пізнала, що вона не є вже молодою дівчинкою, що з Маріїним шлюбом знято з неї закон малолітності та, що від сьогодні вона мусить уже вести свої дівочі справи сама без Маріїних порад і опіки. Правда, ці думки не були для неї ясні; не могла вона піддатися нагло дійсності, але думка про те, що, як Марія могла дати собі раду в чужому світі, не знаючи з початку ні бе, ні ме, вона також поставиться йти сестриною дорогою, а ще й тепер, коли вона може вже сяк-так розмовитися з чужими людьми. З цим вона й заснула.

* * *

Бил цілком не гнівався на Єлисавету за невдячну подяку за його поміч злізти з сідла. По катастрофі, він стояв хвилинку приголомшений несподіванкою, глядів загадочно на ледви видну в темноті хату, а далі віддуд збиточно губи, похитав головою й при цім зловив каштанку, розсідлав і, лишаючи її на подвір'ю, поїхав своїм Джимом до містечка.

Іхаючи, він сміявся сам із себе за невдачне залицання до Єлисавети, але тішився, що ніхто не бачив його пригоди. Одначе в тім самім часі постивав, що вона може прискаржити його сестрі, Грифинці, а ця висміяла б його на всі боки за його, як вона називала, дурноту, бігаючи за дикою

дівчиною, що, на її думку, не була йому до пари. От недавно обоє сперичалися над цим питанням.

— Ти безпотрібно шукаєш собі клопоту, бігаючи за дівчиною, — говорила вона півсердито. — Правда, вона вродлива та й робітниця з неї не аби яка, бо знає порядок завести всюди, але має хлопячу вдачу, ну, дика ще. Не бачиш, як вона поводитьься з нашими наймитами? Коли б не оминали її, кожний мав би чорні очі з її рук за їх, як вона каже, лінивство. Думаєш, що вона, як би ти оженився з нею, стерпить тобі що небудь? Забудь, бо битиме таку няньку, як ти, кожного дня.

— О, я не боюсь її, — сміявся він самопевно. — Я маю досвід, як поводитися з нею, з молодих коней, що я привчаю до сідла й до тягла...

— Ти думаєш приміювати свій досвід із кіньми до жінки? — запитала й глянула скісно на нього.

— Чому ні? Яка є різниця між ними? Головне є здобути довіря до себе.

— В кінський спосіб не здобудеш довіря жадної жінки — спротивилася вона сердито, що брат робив таке нефортунне порівнання, понижаючи жінок. — Чекай, мій дорогий, скажу я Єлисаветі, — грозила вона; просіваючи муку в бляшанну велику миску.

— Я не кажу в кінський спосіб, але в лагідний, — бовронився Бил, заглядаючи крізь вікно, чи не йде Єлисавета з города, де викопувала з наймитами бараболі. — Наприклад, коли я хочу щоб мій молодий кінь не боявся мене, я перш усього мушу переконати його, що я не є його ворог. Розуміється, що не легко зловити його в лагідний спосіб на шнур, як він від уродження не мав кантаря на голові. З цим більшість із них аж шумиться зіпрівши бігаючи та скачучи зо страху. Але раз зловлений треба успокоїти його лагідним голосом і спокійними рухами. Особливо він дуже боїться за свою голову, а цю боязнь не легко перемогти. Одинокий на це спосіб навчити його йти за мною. Зловлений на шнур, він гальопує довкола мене, з початку далеко, а далі я зтягаю поволеньки шнур і цим зближую його до себе. Він, очевидно, знесилиться бігом і починає ходити.

Коли вже близько, тоді й я починаю йти поволеньки взад, щоб бути, як кажуть, лице-в-лице з ним пробуючи, щоб він вкінці сам вштовхнувся до мене . . .

— Штовхне вона тебе, не бійся, коли будеш таким способом навчати її, — засміялася Грифинка, доливаючи води до тіста.

— Я не говорю про неї, а про коня, — звернув увагу Бил, захоплений своїм оповіданням.

— О, як так, то перепрошую тебе, — сказала, глянувши на нього з гумором. — Ну, а далі що?

— Далі я пробую доторкнути рукою його ніс, — продовжав він. — Очевидно, він підкине зо страху головою, але я повторю ще й ще раз доти доки він не повірить, що мій дотик є приятельський. Коли він призвичається до моєї руки, я погладжую його ніс вище й вище аж до вух. Але тут треба дуже уважно поступати, бо кожний кінь боїться за свої вуха більш за що інше. Поволеньки я погладжую його понад очі, попід вуха, поза вуха, а звідтіль і за вуха. Як він стоїть уже спокійно, то це значить, що я здобув його довіря й можу вже поступово попліскувати його по шії обов'язково стоячи перед ним. Потім я закидаю йому кінець шнура на шию, а далі на хребет. За кожним першим разом він здригається, але не скаче. Я посуваю шнуром по хребті все далі й далі аж до хвоста, а вкінці й по ногах. — За годину-дві часу ми зприятлюємось і він іде за мною до стайні, де я частую його вівсом. Пізніше він не противиться коли його сідлати або запрягати лагідним способом.

Грифинка місила тісто на хліб, слухала братової лекції й підсміхалася оттак, як сміються старші люди з якоїсь поважної бесіди малих дітей.

— То ж то й клопіт з тобою, що ти пересяк кінським духом на фермі та й забув, що жінки мають інші вдачі від кінських, — сказала коли Бил закінчив свою бесіду. — І кажу тобі прямо в очі, що, як будеш провадити такий кінський романс із дівчиною, а спеціально з Єлисаветою, то ніколи не будеш жонатий, — додала вона, припліскуючи долонями тісто.

— Чому? Чи дівчата не люблять лагідних чоловіків?
— питаючи дивувався Бил.

— Люблять, але така лагідність мусить бути жива, весела та буйна, — пояснювала вона, накриваючи тісто білим полотном. — Впрочім, дівчата люблять ловити хлопців на шнур і їх прикоськувати.

— Як вона не хоче мене, то я мушу її ловити . . .

— Це можливе, але памятай, що таке ловлення має змисл тільки тоді коли між ними є, бодай до якоїсь міри, любов одно до одного. Інакше воно зайве, — навчала Гриффінка брата. — Я не противлюсь твоїм заходам приподобатися Єлисаветі; це твоє діло; але я не бачу, щоб вона показувала хоч трохи любови до тебе. Правда, колисьто я питала, як ти подобаєшся її . . .

— Що ж вона сказала? — запитав цікаво Бил.

— Казала, що ти добрий чоловік і . . .

— І що більше? — допитував він нетерпеливо, бо сестра здержалася була.

— Дивувалася чому ти до сьогодні ходиш нежонатий.

— І більш нічого? — сказав невдовелено; він хотів почути щось іншого, ліпшого про себе.

— На запит, чи не подружилась би з тобою, вона засміялася та й каже: “Як би Бил не здавався на курку, що хоче здихати, та не ходив неголений і нестрижений по кілька місяців то я можливо подумала б над ним. Але це може бути аж тоді, коли моя сестра вийде заміж; тепер я й за принца не видамся”.

— О-о, — окнув він задумчиво, вислухавши переповідь сестри про свої духові й зверхні недостачі, та й з цим закінчив бесіду.

— Підстрижися, підголися й скачи мов вісімнадцятилітний хлопчик, тоді не треба буде закидати шнура на дівчину, — кинула вона йому на вздогін коли виходив з хати . . .

Бил засміявся щиро коли пригадав цю бесіду з сестрою; а далі, як він реформував себе внутрі й зверху по її пораді; як він засакакував коло Єлисавети вже ніби зреформований, пробуючи здобути її довіря; як він здурив

себе думаючи, що вона по Маріїнім весіллю, розніжена весільним настроєм, позволить залицятися до неї чинно...

— Ти повинен запити свій успіх на ловах за дівчиною келишком мощної горілки,—сказав Бил насмішливо до себе, заглядаючи в дзеркало в кімнаті гостинниці, де ночував. А далі, розглядаючись додав: — Чудова дівчина! Манить і бе... Але...

* * *

Єлисавета не встала рано як звичайно вставала. Виплакавши сьози й виладувавши з ними незрозумілі для неї почування зо свого серця, спала розхрістано днвовижним сном, що не числиться з годинами. Він не дбав, що вона наймичка й повинна бути на час при роботі, але з утіхи, що може погуляти собі в її сонній непритомности, малював для неї різні страхіття та вистроював різні збитки, що можливі тільки в сні.

А Грифинка свідома, що молоде, прогулявшись до пізної ночі, потребує трошки довше спати, не будила наймичку.

— Нехай виспиться, — говорила при сніданню до своєї челяди, — бо з невиспаної нема роботи.

Та не тільки з цього згляду не будила Грифинка Єлисавету; вона від якогось часу почала поводитися з нею, мов би зо своєю донькою. Картала її за хлопячу вдачу, відтягала від такої роботи, що належала до наймитів, посилала до містечка за крамом, та й не гнівалася коли вона збиралася в неділю рано до церкви, а по відправі гуляла каштанкою куди хотіла. До того ж приучувала її до хатної роботи, що сама знала.

Та цього ранку вона мов би забула за дівчину. Сама приготувала снідання, дітей спорядила до школи й поралася коло хатної роботи, не зважаючи на наймичку.

А наймичка, проспавши звичайну пору, що завсіді спадала на шосту годину, схопилася десь коло девятої, протерла заспані очі, глянула на годинник і скочила мов попарена. Чулася не своя; голова тяжка була та й настрої був такий, що плач розводить. Але зо страху, що господи-

ня сваритиме, вона скоренька обмила заспане лице холодною водою, причесалась, одягнула буденну одіж і несміло вийшла до кухні.

— Виспалась? — запитала Грифінка, усміхаючись, миючи начиння, але скоро споважніла, заглянувши бліде лице дівчини. — Ти хвора? — запитала стривожено й, втираючи руки в запаску, підходила до Єлисавети, що скоренько вхопила мітлу й почала замітати.

— Ні, — відповіла вона сухо, відвертаючись... — Голова боліла вночі.

— Зачекай хвилинку, нехай погляну на тебе, — домагалася Грифінка, зловивши дівчину за плечі й привертаючи до себе.

Єлисавета глянула на господиню, мов із злості, обернулася й побігла плачучи до своєї кімнати. Чого плакала й чого втікала тільки Бог знав — сама вона не могла пояснити свого настрою.

Грифінка настрашилась; якась невиразна думка мигнула в її голові; чи не був то її братчик причиною плачу дівчини? Вона не бачила ще її такою. Чи не пробував він ловити її на шнур? — запитала себе думкою й усміхнулася криво.

З тим вона пішла до кімнати, присіла коло Єлисавети й почала пестити словами й руками та допитувати чого плаче. А Єлисавета, слухаючи ніжних слів, притулилась до доброї господині, перестала плакати, а вкінці схопилась, мов би пробудилася нагло, взяла її за руку й витягала з кімнати.

— Ходім, — говорила удаваним веселим голосом, втираючи з поспіхом заплакане лице й очі. — Все дурниці... Жалую, що заспала... Чому не збудили мене?... Вчора прогайнувала цілий день, а сьогодні роботи понад голову...

Грифінка, йдучи за дівчиною, дивувалася з її поведення, але не допитувала про причини.

— Ти поснідай; зберися та й поїдеш до крамниці купити дещо, — сказала спокійно, взявшись домивати начин-

ня. — Запряжеш кобилу до візка, або верхом, як хочеш . . . Провітришся, легше стане.

Сказати правду, Єлисаветі тільки й треба було того. Зментрожена думкою, що Марії не буде вже в містечку й, що Бил не подарує їй зневаги, та й не тільки сам буде мститись, але й Грифинку підмовить щоб нагнала зо служби, наставилась нагло покинути будучі уявлені, несприятливі обставини й поїхати додому. По вчорашній бесіді вона знала, що Василь і Марія мали виїхати на фарми сьогодні рано й, як ще не поїхали, застане вона їх, поїде разом з ними. Ця думка приплила їй до голови як раз тоді, коли Грифинка пестила її словами й руками на ліжку. “Покручусь трохи по хаті”, подумала собі, “зберусь крадьки й побіжу до містечка, а там . . .”

На цім слові вона раптом станула. “А що буде тоді, коли не застане вже Марії? З яким лицем вертатимеся до Грифинів? Що вона зробить без Маріїної поради? згримали її ці думки одна за одною, а далі ще й інші прибігли засапавшись і питали: “А що ти зробиш коли проженуть тебе зо служби? Як і з ким поїдеш додому? Пішки не підеш, бо далеко та й дороги не знаєш . . .”

Аж тут несподівано Грифинка посилає її до крамниці! Єлисавета мало що не підскочила з радости. Всі журливі думки нагло зникли й вона вже таки уявляла, що їде з сестрою додому. І, щоб не тратити часу, вона миттю пішла в свою кімнату, збрала свої речі в клунок, вхопила папір зо списом речей, що мала купити й, за хвилину, неснідавши, гнала вітром верхом на каштанці до міста. Заїхала прямо до Фрейзерів. А там побігла до хати й за кілька хвилин виходила сумна зо схиленою головою; її веселість як скоро зявилася, так скоро зникла; бо Василь і Марія поїхали додому зо сходом сонця.

Ліниво взяла кобилу за поводи, пішла до крамниці, купила потрібні речі, зложила в мішок, вийшла й, не оглядаючись, відвязала свою носільницю від стовпця та й збиралась сідати . . .

— Зажди, я поможу тобі, — почувла вона знайомий го-

лос; Бил вийшов ізза рога крамниці й, усміхаючись, ішов просто до неї.

Побачивши його, Єлисавета, почувалася дознаку так, як відчувається хтобудь коли стратить щось великого, але зараз таки набуде щось малого. Уявляючи собі його за ворога, вона не сподівалася почути від нього ласкавого слова.

— Скачи, — сказав він, наставляючи руку, щоб ставила ногу. — Ти гніваєшся на мене? — запитав пошепки, над самим вухом, вивуватим голосом.

Єлисавета глянула на Била так, мов би він якусь велику тайну відкрив для неї. Це не був вчорашний Бил; вчорашного вона боялася, стидалася його й, хоч знала, що він пас її очима, завсіди уважала, що вона йому не до пари, а його залицання були для неї жартом; але тепер цей Бил змінився в її очах. Його подіточому невинне усміхнене лице, його м'яккі сині очі прошибли її наскрізь; жаль стало старого парубка.

Не зважаючи на його руку, вона, зловившись гриви, вискочила похлопячому на кобилу.

— Прошу, подай мені мішок, — сказала лагідно, поправляючись на м'ягкому хребті каштанки. — Про гнів не думай; я не вмію гніватися, — додала, беручи мішок.

— Чому сідла не взяла? — запитав, мов би вчився говорити, подаючи їй ремінні поводи.

— Добре й так, — сказала й усміхнулася збиточно. Взяла поводи, розмахнула, ніби кобилу страшила, й вдарила Била по плечах. Кобила пруднула гальюпом вперед, лишавши здивованого любовника розмірковувати над дивною вдячею любої дівчини.

* * *

Не минуло й двох тижнів, як Єлисавета сиділа вечером коло свого столика і писала лист до Марії. Писала й просила під милійбіг, щоб найскорше приїхала до містечка, бо вона готова колибудь одружитися з Билом. “Одначе”, писала вона між іншим, “я без твоєї поради й присутності ніколи не одружусь. До мами не пишу про це, бо знаю, що вони будуть плакати, коли почують. З цим я здаюся на

тебе. Як скажеш, так буде, тоді й мама примиряться.”

Марія їхала до міста й, як казав Василь, аж іскрами сипала зо злости на сестру.

— Дивись, що той бахур виробляє, — воркотіла на возі. — Та ж вона готова тим, своїм весіллям, маму в гріб загнати. Видаватися забагла! Ге-гей, оженю я її аж зіпріє. Трать тепер такі гарні дні й їдь на дурні витрішки . . .

Та, як показалось, Єлисавета не дуже пріла від Маріїної злости. Правда, Марія не допустила до весілля; розрадила сестру; бо відчувала й знала, що таке весілля було б вбійчим для мами й, щоб віддалити його, або й розбити, вона намовила Єлисавету, щоб поїхала додому бодай на кілька днів, а там батько з мамою скажуть їй своє слово. Сама вона, хоч і не противилася мати Біла за шваг-ра, не хотіла робити батькам прикрости та жалю своїм свавільним поведінням; досить було того, що сама одружизись якось так, на мамин рахунок, без порядку.

Але й тут не обійшлося без несподіванки. Бил, довідавшись про їх плян, звихрився також їхати на фарми. Не по душі було це для Марії; вона відстрашувала його головню далекою дорогою та невігодною ночувати подорозі, але нишком думала що іншого. Де ж мама примістить його? Та й чим і як гоститиме коли вона не має нічогісенько такого, що треба для чужого гостя? Ні тарілки, ні ложок та видельців цинових, ні горнят, ні ножів; одні-одинокі ложки мала, та й ті деревяні, що з краю привезла. Чи їстиме він деревяною ложкою з одної миски зо всіми разом? Та й що зварить мама для нього? Для своїх вона зварить щобудь, приправить і, як казав батько, їж аж розперізуйся, але він . . . ну, сміятисяме з їх простоти та бідноти.

Але Бил не чув Маріїних думок, а на голосне відстрашування сказав, що не боїться ніяких невігод; бо пережив їх дуже багато; і хоч-не-хоч мусіла вона згодитися з його постановою. Накупила, спеціально для нього, і тарілку, й горнятко, й ложку, й видельця, й ніж, і трішки чаю, кави та цукру, та й поїхали — Марія, Єлисавета й Василь волами, а Бил візком, запряженим до гарної пари коней.

Цілий тиждень гостював Бил у Воркуна. Ночував у Василя, але цілими днями перебував у свого будучого тєстя й, як казала Єлена, перетарахкував нісенітницї з Воркуном при помочі Єлисавети, або на міги. Приймав усе, як воно було без найменшої погорди й цікавився життям чужих йому людей. Очевидно, Марія пробувала приймати його, як казав Воркун, попанськи, але він таки першого дня зробив її прикрість своєю цікавістю.

Марія приготувала дуже гарний обід, ніби на моду якої вивчилась у Фрейзерки. Прибагаючи якісь там присмаки, не пильнувала гостя, що, вийшовши з Василем на подевіря, розпитував про околицю, про сусідів, де хто мешкає, як зветься й, провідавши де мешкає Воркун, пішов втоптаню вже стежкою в той бік, коли Василь пішов шукати волів, щоб відігнати їх батькови. Якась невидима сила тягнула його в тую сторону, і затягнула прямо під Воркунову хату.

Єлисавета привитала його заклопотано й здивовано, бо не сподівалася його перед обідом і самого, без Марії — вони умовились були інакше. Але не було іншої ради тільки познайомити його з мамою, з хлопцями, ну й батькове знайомство відсвіжити. Але його поява не зробила веселого враження в хаті; не було тої живої та втішної гутірки, що буває коли прийде в хату сподіваний гість; всі почувалися якось дуже невідгідно. Воркун стояв серед хати й усміхався понімому; Єлена стояла коло печі й не знала що робити зо своїми руками; Єлисавета стояла коло мами й водила нетерпеливо очима по всіх — говорила пізніше, що було їй дуже соромно; а хлопці, Павло й Корнило, не здіймали очей із гостя; Павло стояв коло порога й дивився скося то на Била, то на Корнила, що скрадаючись підсувався непомітно, очевидно, переповнений цікавістю помацати гостя й провирити чи він є дійсна людина, чи якийсь інше сотворіння.

Відчув і Бил той тупий настрій хатних. Він відразу зрозумів, що незнання мови; цьої найбільш необхідної посередниці спільного життя людей; висіло між ними невидимим рядом і спинало обміну думок та бажань.

— Ну, як тобі поводитьься? — запитав Бил Корнила; що присунувся був досить близько; і ніби кинув цими

словами на те невидиме рядно, мов горохом до стіни, пробуючи несвідомо розтріскати тупу мовчанку.

Корнило так, як всі, відкрили ширше очі, глянули на Біла, а потім на Єлисавету.

— Кажі, що дуже добре, — заставляла Єлисавета Корнила відповідати по англійськи, зрадівши й сама приступила до брага, пояснивши питання.

— Дуже добре, — сказав Корнило непевно, але втішний, що Бил вибрав його до розмови.

— Чому ти не йшов до школи сьогодні? — питав далі Бил також втішний, що таним коштом балачку розпочав.

Корнило не кліпаючи питав очима Єлисавету.

— Кажі, що тут нема ще школи, — навчала вона брата, усміхаючись до Біла.

— Дир . . . ноу . . . Е-е, я не вмю так сказати, як ти кажеш; ти скажи йому, — відмовлявся Корнило заклопотано.

— Пробуй і кажі: “Тгир . . . из . . . ноу . . . скул . . . гір”, — прослябізувала Єлисавета речення.

— Дир из ноу скул . . . гір! — гіркнув Корнило голосно на закінчення й присунувся ближче до Біла. — Тато кажуть, що збудують школу в зимі, але ми будемо ходити до неї аж в літі, — додав він осмілившись і, ніби нехотячи доторкнувся пальцями до Білового рукава.

Тепер прийшла черга на Біла допитувати Єлисавети, що Корнило наговорив і з цим хата повеселішала. За кілька хвилин Корнило стояв уже близьенько побіч Біла й випитував про все, що тільки лізло на його хлопячий ум. Присунувся ближче й Павло заздрісний, що брат зприятелювався з гостем, ну й не похвалював братову влізливість. А Воркун аж дрижав із нетерпеливості ждучи, щоб вмішатися до балачки. Тільки Єлена стояла здалека й усміхалася ні весело, ні сумно й, здається думала собі про гостя, що, мовляв: ти так між нами пристаєш, як горбатий до стіни.

Але Бил несвідомо пробував притулитися дуже близьенько коло Єлениної стіни. Розбалакавшись при допомозі Єлисавети з Корнилом, а потім із Воркуном, забув за Маріїн обід. Він полюбив їх цікаву вдачу й з кожною хвили-

ною почувався все більш і більш, як то кажуть, вдома.

А Єлена, по старому звичаю, що наказує гостити гостя чим хата багата, відкликала Павла й заставила зловити та зарізати найбільшого молодого когута, що не дуже гарно піяв, і взялася готувити обід, лишаючи Єлисавету полагоджувати мовні непорозуміння між бесідниками.

За балачкою час скоро минав і Воркун аж здивувався коли побачив, що Єлена застелила святочною скатертю стіл і заставила його кряти хліб. Він взяв великий бохонець, спечений із меленої на жорнах із примішкою купованої муки, перехристив зо споду ножем і краєв великими клиноватими грінками, розкладаючи їх на краю стола. Тим часом Єлена внесла дерев'яні, жовті мов віск ложки й велику миску звареного й заправленого сметаною когута.

—Ну, пане-містер, засувайтесь за стіл і живіться на здоровля, — просив Воркун Біла словами й руками. — Скажи Єлисаветі нехай іде сюди, бо ми нічого не варта без неї, — звернувся до Єлени, що ждала щоб гість сів.

Але Єлисавети не було. Бідна дівчина, загуторившись з бесідниками, забула за обід. Але коли почула запах страви з кухні здогадалася й із захвату, не кажучи нічого мамі, побігла до Марії, щоб взяти, як казав пізніше Воркун, панський тульс, ніби таріль, видельця й ніж для Біла. Але локи вернулася, він домучував уже обід так, як міг.

Тяжкий був для нього цей перший обід у Воркуна. Не знаючи порядку та столових звичаїв, що були для Воркунів освячені й передані їм з діда-прадіда, трудно було йому прикластися до них. Не знав він, що по закону домашні, діти й господарі, не сідають до стола разом із гостями, чи з гостем; що господиня доносить чого треба й припрошує жінок, як є, а господар припрошує й частує чоловіків; що на святочні прийоми не варять буденних страв, передовсім бараболь і якоїнебудь каші; що мясо є першою стравою, а борщ останною; що гості обов'язково мусять втягатися з їдою, наприклад, як казала Єлена, навчаючи дітей звичаю, не поштиво є вганяти сюди й туди ложкою від рота до миски, мов би хтось стояв із буком над карком, але їсти помаленьку й за кожним куснем ждати поки не попросять,

бо інакше назвуть ненаїдою. А далі не знав він, що за кожную ложку треба дякувати й між ложками треба підносити заслуги господарів та прихвалювати багатство стола й при тім вести таку розмову, щоб не оскорбила нікого на чести. Словом, він не знав, що небуденний гість у Воркуновій хаті завжди одержував небуденну гостину до якої домашні не мали права.

Тому дивно було йому, що ні Воркун, ні Єлена, з дітьми не сідали до обіду. Він сидів за столом і оглядався здивовано не знаючи, що робити. Велика миска мяса та грінки хліба доказували, що нагодували б пів-тузина осіб, але одинока ложка говорила, що все те наставлене було для одної. Але, як то їсти? Ложкою мясо, а ще й куряче, трудно споживати.

— Преси, нехай ідять, — заставляла Єлена Воркуна. — Може вони стидаються, додала й вийшла до кухні, де хлопці торгувалися котрому з них належиться когутова голова, а котрому печінки, а потім котрий із них має сидіти коло Била.

— Прошу, прошу не втягайтеся, — припрошував Воркун гостя, показуючи на страву. — Беріть хліба, тягніть когута за лабу та споживайте на здоровля . . . Вибачайте, що не маємо чим ліпшим погостити вас.

Але Бил здвигнув плечима, засміявся ніяково й видно було, що не чувся приємно.

— Де ж Єлисавета поділася? — проворкотів Воркун до себе заклопотано, оглядаючись по хаті й у вікна. А далі, мов би пригадав щось, приступив до стола й, не сідаючи, взяв грінку хліба, розломив і вмочив у запражку. — Беріть і робіть так, як я роблю, — приговорював, вкусивши хліб.

Бил здогадався в чім річ, відломив кусник хліба з грінки й вмочив у запражку.

— От, бачите, що воно не зле, тільки треба спробувати, — прихвалював Воркун гостя утішний, що спровокував його до їди, і при тім витяг пальцями кавальчик мяса. — Беріть, тягніть і вмочайте в сметану; воно йде гладше, — додав жартом, пробуючи збуденнити гостину для гостя.

Практичне Воркунове припрошування осмілило Біла. Все ж таки, не маючи охоти вмочати пальці в сметану, він, як казав пізніше Воркун, взявся на штуки, і замість пальцями, витяг кусник мяса ложкою, поставив на грінку хліба, витяг із кишені ніжик і придержуючи ложкою, рубав його, затакав на вістря й їв. За кілька хвилин він управився й хоч нескладно, давав собі раду навіть ліпше як Воркун.

— За це “мі лайк ю”, ніби, я люблю вас, що не гордите нами й чуєтеся так, як вдома, — хвалив Воркун Біла й, забуваючи що він сам ломить закон гостинности, не переставав показувати йому як вмочати хліб у запражку та тягнути мясо з миски. А Бил, зрозумівши “мі лайк ю”, сказав, що він любить Воркуна також і, уплітаючи смачну страву, сміялися один із одного, ніби зо своїх хитрощів мов два дуже старі приятелі, що нагадують один одному молоді літа.

Марія, прибігши з Єлисаветою з дому, мало що не заплакала зо стыду та зо злости побачивши, що Бил з батьком кінчили обід; запізно принесла вона названий Воркуном панський тульс. За це насварила вона Біла, та приобіцяла не дати йому їсти три дни як що він далі втікати з її хати без її дозволу. На це Бил дуже гордо відповів, що він не має страху, бо пані Воркун приготвила такий смачний та добрий обід, що він наївшись, може бути чотири дни без їди.

При цій пригоді з обідом, Бил уже не мав клопоту з їдою; полюбив їх щирю простоту й приймав без погорди все чим гостили. Правда, не сидів він, як казала Єлена, увесь час на їх карку, але обїздив околицю конем, бо як сам говорив, знав її ще незаселеною з перед кільканадцяти років, коли займався ловами. Пізнавав іще старі стежки коло Вакаревого озера й третього дня поїхав одною з них відвідати своїх старих знайомих, що жили десь там на індянській резерві, яких тридцять миль від Воркуна, і задержався там цілих три дни.

За цей час Воркуни мали доволі часу обговорити справу Билової дружби з Єлисаветою. При цім, очевидно, не

обійшлося без рад і порад із боку сусідів, що уміють багато дечого закрутити й розкрутити в таких справах.

Наприклад, Соловіїха була дуже противна тому сватанню. “Та ж я не вийшла б заміж за такого підкашистого та шпакуватого хоч би прийшлося дівкою посивіти”, говорила вона до Єлисавети, вдаряючи на Білів тонкий стан і на видну вже сивину поза вуха. “Тобі належиться гарний, молоденький хлопчик-соколик, а не старий дідуган, що моголою пахне.”

Вакариха знов із іншого боку бачила небезпеку. “Він”, говорила вона сумно, плакаючи вже третю дитину від коли приїхала до Канади, “за кілька років заковязне, лишить тебе з купкою маленьких діточок і що ж ти тоді роби́гимеш? Видаватися за іншого трудно, бо мало є таких дурних, щоб ішли робити на чужі діти, хіба якийсь килавий знайдеться, що не має де притулитися”.

Не видержала й Поштарка, щоб не сказати своє слово. “Та він не є ще такий старий, щоб скоро вмер; такі вужавки, як він живуть довго; але хто його знає, що він за віра? Можливо він мав уже кілька жінок і покинув їх? . . . Таким протертим старим парубкам немож довіряти; ласі вони на молоді дівчата . . .

А молода Поштарка, Ольга, крізь сльози напоминала Єлисавету: “Дивись сестричко, як він не вміє полюдськи говорити, як тільки про багатство думає, то плюнь тричі на всі боки, перехрестися від нього, бо скоро зівяне твоя молодість під його рукою”.

А чоловіки хиталися в цім питанню. Соловій полюбив Біла, тільки дивувався, що такий багач сватається до такої бідної дівчини, як Єлисавета; щось тут не сходилося в його думках. Ця загадочність знеохочувала його радити дівчині сяк, або так, бо не хотів нарікань на себе. Вакар знов дивився на Біла, як на якогось збанкротованого дідичевого панича, що проциндрив батьківські, або цісарські гроші, втік до Канади й тут вдає себе за порядного чоловіка. З таким він ніколи не держав би руки й оминав як холеру. Дуб тільки рукою махав. “Не знаю його, та й не кажу нічого”, говорив він спровола, “але ліпше нехай

би він шукав собі жінки між своєю верствою”. А старий Поштар посмішкуючись говорив, що дурень той котрому щастя пхається в руки, а він міркує чи брати його, чи ні. “Що там віра, що там мова, от, жіночі витребеньки — багатство ґрунт. Та й яка різниця між молодшим і старшим парубком? Обидва дурні коли женяться з молодою, чи старою дівчиною. Але коли хоче женитися, то по що боронити козі сіна?”

Та, Єлисавета не дуже піддавалася духови всіх тих, сусідських міркувань. Вона слухала їх мовчки, але не припускала до серця — Бил був добрий для неї й кінець. Тільки мама підсичена тими гадками, тривожила її.

— Не маю я, дитино, нічого проти нього, — говорила вона крізь плач, коли Марія поставила справу на денний порядок перед батьків, щоб, як вона казала, урвати кінець і не колотити Билом, ніби його сватанням. — На око він показується добрий, але в середині Бог його знає який він. Поговорити з ним не вмю та й не можу провідати якого він роду та плоду. Та й нікого розпитати про його рід, чи він добрий, чи жінок шанує... Добрий чоловік, дитино, дар божий. Найчорніший хлібець смакує з ним ліпше, як біленька булочка з якимось недолюдком без серця. Саме багатство, донечко, облуда, піна на воді, як нема серця. Не миле воно буде коли ходитимеш у страху перед чоловіком — проклинатимеш свою долю та й висушиш своє серце плачучи позакутках...

— По старому звичаю ми мали б поїхати на обзорини до нього, подивитися, що він має, як господарює, але, хоч би й поїхали, то до кого? З ким там поговоримо? В нього ж ні батька, ні мами?... Чужі ми, дитинко, чужі як язиком так і вірою...

— Та й старший він від тебе близько вдвоє, а такого вже трудно наломати та нагнути куди треба. Такий забуває вже що то бути молодим і як ще трапиться сукритий та задрісний то гірш тобі буде як наприписі, бо зоритиме за тобою ненависним оком коли заговориш, чи засмієшся до знайомого між людьми... Знаєш, ти ще молоденька й з молоденьким чоловіком погуляла б отак, вряди-годи, —

молоде молодого знає й відчуває, бо натура однакова, а старий . . . Не спарується весна з осеню ніколи.

Єлена говорила їй, здається, не знала, що плаче, бо не витирала сліз, що викрадалися з її очей і скочувалися прудко по лицю, лишаючи за собою мокрі доріжки. І, вдійсности, вона не хотіла плакати; вона була навіть горда, що багатий пан сватає її доньку; але десь там у глибині її серця кублився той матірний повний страху жаль за дитиною, як ото буває коли мама виряжає свою доньку в чужу сторононьку, між чужії люди. Цей жаль розпинав її серце на згадку, що Єлисавета, одружившись з Білом, пропаде для неї мов камінь кинений у воду. Бо на що ж вона привела її на світ, виплекала та вигодувала, як не на втіху собі поки житиме? А так, яка ж буде втіха з неї? Чи зможе вона доглянути її, маму, на старість? Та й які ж то будуть внуки й правнуки з такої дружби? . . .

Очима своєї душі вбачала Єлена, несвідомо, як чуже життя зо своїми чужими для неї звичаями перлося просякнути в її домашню збудовану віками святиню, що була непобідимою твердинею для її прабабок. В ній переховувалися своерідні родинні святоші, звичаї та порядки духового й матеріального життя, що в тих святощах родилося, плекалося та передавалося новим поколінням. А тепер, у новім краю, вона бачила як тут-то-там крушили основи її святині: Марія одружилася без ладу, а тепер Єлисавета . . .

— Ти, старий, сидиш та й кн्यсиш — чому не скажеш своє слово? — жалувалась вона на Воркуна, що сидів коло печі й плів мотузок із конопляного лича.

— В таких ділах я мало говорю, бо це жіноча справа — сказав він байдужно. — Але від себе я би сказав, що з весіллям не треба спішитися, бо хто необдумавши добре справу спішиться, той смішиться. Нічого не горить і не пече, щоб хапатись. Чи як ти кажеш, Єлисавето?

— Як ви скажете так і буде, — сказала дівчина півтихо.

Єлена легше зідхнула, почувши пораду й згоду відложити весілля.

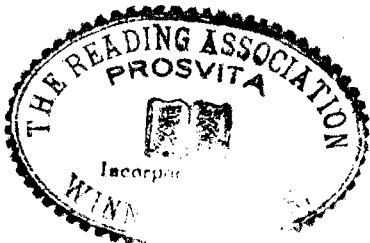
— Котрась із вас скажіть йому, що, як хоче, нехай зачекає до літа й тоді, по Зелених Св'ятах, або по Петрі, зробимо весілля, бо тепер у нас кінці не сходяться до купи, — сказала Єлена утішна, що навислу чорну хмару відвернено на якийсь час знад її дому.

* * *

Бил, не знаючи дійсної причини чому його сватання обійшлося без певного порозуміння, прийняв відложення без питань. І, щоб привязатися ближче до Воркунів, він, як казала Єлена, вимантив її хлопця, Павла, їхати з ним додому. Вона противилася пускати дитину з хати, але коли він заручив, що хлопцеві нічого злого не станеться, що ходитиме до школи й, що, як не полюбить бути далеко від дому, привезе його назад. Єлена згодилася, ніби більш із мусу, бо інакше Павло був би перевернув хату до гори ногами коли б був не поїхав.

Єлисавета побула з тиждень вдома, потім як Бил поїхав, і наслухавшись маминих та батькових напімнень, поїхала до містечка й стала на службу в Фрейзерки. За це Грифинка гнівалася на неї, але за те Бил був вдоволений.

А Єлена, хоч і успокоїлася трохи по Биловім відїзді, не переставала журитися. Кожна робота нагадувала їй Єлисавету, то весілля, що, як вона казала, висіло у повітря й наказувало їй бути приготованою навіть із крижавками, що вона заставляла Воркуна ставити між січену капусту в бочку. Не раділа вона ним так, як не раділа коли їхала до Канади, але обставини були потужніші від неї — мусіла піддаватися з надією що все прийде на своє місце колись. З такою її журбою сніг осінь накрив, а потім весна змела його й квітки посадила.

РОЗДІЛ VIII.

— Не знати, гей, де ваш сват, Павло, обертається тепер? — Не дає про себе ніякої чутки мов зпід води.

— Не чув і не знаю де він і що робить. Знищився чоловік аж жаль згадувати.

— Кажуть, що, як Бог хоче когось покарати, тому розум відбирає.

— Я не вірю, щоб Павло прогрішився чимнебудь у своїм життю; він був наскрізь добрий чоловік.

— То ж то й є, що й добрий грішить, бо хоч сам не робить гріха, то за те іншим попускає грішити. Що, не знаєте, що доброго свині їдять? Наприклад Павло... На лиха було йому Канади? Мався добре: було поле, було гарне господарство — тільки жий Павлику, хлібець жувай і Богови дякуй. А він, ні! Через свою мяку натуру послухав жінки й ніби забаг більшого багаства. А Бог, кажуть, гнівається як хтось вибаранчає, мовляв, не контетний ти коровою, то й теляти не матимеш.

— Та то, знаєте, біда де жінки дзвонами дзвонять; ніби верх держать у хаті; бо надзвонять таке, що є що видіти.

— Ну й хто ж тому винен, як не самі чоловіки? Гм... Візьмім хоч би й Павла. Коли б він не гнув був хвоста перед жінкою, та не схилився перед нею мов загулюканий наймит, але погаратав кілька разів ті дзвони, то мав би був спокій до самої смерти.

— Та це легко говорити, але знаєте, де є війна там є й каліцтво, а сват обходив це мовчанкою.

— Та й вимовчав таке, що на старість жидам воду носитиме.

— Не думаю, щоб воно аж до того дійшло, бо він не продав іще леваду; вона годна прогодувати двоє-трое їдців таких як він.

— Втім то й гудз, що він мав чим двоїти...

— Ніби, кажете, на двох конях їхати...

— Це ви якурат угадали. Він був ніби ні ваш, ні наш; ні тут, ні там; от сидів чоловік мов сорока на колу. Як би він був у моїх штанах то не гедзився би був так, як і я . . . Мені вишумів уже старий край з голови як порція горілки через ніч — ні духу, ні пуху. Бо чого ж ніби? Що ж я там лишив? Панські коні? А Павло гойдався сюди й туди, стара потручувала своїм язиком і вилетів . . .

Отак бесідували між собою Воркун із Вакарем першої осінньої неділі, йдучи до Поштаря зговоритися про мологьбу збіжжя кіратом. Минаючи Дубове подвіря, не могли вони здержатися, щоб не сказати дещо про свого сусіда, що в тиждень по св. Петрі згедзився й втік, як казав Поштар, від комарів аж до старого краю. Впрочім, люди всякої пояснювали його гедз. Дехто складав вину на його жінку, дехто винував його самого, але всі дивувалися, що такий добрий та пристойний господар покинув ні с'як, ні так свою родину.

Але, як казав Вакар, що й святий у небі заклене, як щось його допече, не то звичайний смертник, що з бідною родиться та й умирає з нею. А Павло, від коли приїхав до Канади, не міг обігнатися від біди, та й не видержав . . .

Як вже згадувано в першій частині цієї повісти, Павло Дуб не міг і зжитися з обставинами нового світа. До того ж і клопотів плодилось у нього більше як у сусідів; та ж сам зять, Іван, зробив його передвчасно сивим, потім Василеве весілля вибілювало його волосся; бо Калина не переставала воркотіти та називати невістку відьмою; а вкінці сметь Ольги доїхала йому кінця.

— Отут щось у мене трісло, — говорив він повним жалю голосом, показуючи рукою на свої груди, — бо ніхто тільки я винен за її смерть.

З того жалю та розпуки ходив завсіди з відкритою головою, почорнів від грижі й, як би не Василь і не Воркун, ночував би був на дончинім гробі. Туск такий припустив до себе, що поза нього світа не бачив.

До того ж і Калина таки на правду згубила була голову. Із жалю за донькою голосила постійно та біла головою об стіни так, що й її треба було доглядати, щоб собі смерти

не заподіяла. Та й трудно було розрадити її, бо уроїла собі жінка, що їх хата покладена на нечистім місці; що щось пороблено їм недобрими людьми, ніби зачаровано, заморожено та наслано злих духів, що мали б їх зо світа зігнати. Це повіря разом із жалем зробило її такою сукритою та підозрілою, що не тільки сусідкам але й своїм дітям та чоловікови не довіряла коли вони пробували розважати її, бо здавалось їй, що всі були в змові проти неї.

Гірке та сумне життя в Павлові хаті. “Як я видержу це до кінця то житиму поки світа та сонця”, говорив Павло до Воркуна, коли цей, не жалуючи слів, пробував розрадити та вивести його з темної сумом пересяклої пропасти.

З того всього Павло, одержавши недавно гроші за продане поле, постановив вернутися до старого краю. І, не кажучи нічого жінці, він зговорився з Поштарем про продаж своєї ферми й думав, що без ніяких клопотів покине новий світ, де не було для нього ніякого щастя. Там він мав ще досить велику леваду, де, думав, покладе хатчину й доживатиме старого віку хоч у бідності, але в спокою. Ця думка відживила його надії — душу підкріпила, але не надовго . . .

Калина, довідавшись про Павлів замір, відразу зновилася.

— Краще тут живцем зогнию ніж маю вертатися до краю на сміх людський, — голосила вона сердито. — Вицюркались ми зо свого маєтку, погубили дітей, то нехай і нас зточуть хробатки туг. Чого й на що підемо туди? З торбами ходити? Не хочу . . . Не піду . . . Живою не візьмеш мене . . .

З цим зчезли Павлові надії — не хотіла помилювати його його доля та увільнити від засуду на каторгу, що він переживав. І він рад-не-рад не згадував уже про поворот, але думкою, мов той злодій, що напосядеться вкрасти щобудь, перебував на своїй леваді й малював у своїм умі круговид свого рідного села. Там був рай; там був спокій; звідтіль щастя, мов люба дівчина на любого хлопця, моргало приманчиво на нього. Ходив мов сонний. Замкнув-

шись у собі, він не договориював ні з домашніми, ні з сусідами, а коли бувало стане з ким на розмову то скаже слово-два, мов на відчепне, й все дивиться десь туди понад ліс до схід сонця. А нетерпеливий зробився такий, що крий Боже. Найменший недолад у роботі кидав його у злість і відганяв від діла. І ця нетерпеливість поконала його...

* * *

Того ж літа, так як і кожного літа, Павло орав цілину волами. Клопоти клопотами, любиш чи не любиш, але їсти треба й, хоч-не-хоч, робити мусиш як не з охотою, то з мусом. А Павло, очевидно, орав і з цим панком, що люди називають, мусом. Сказати правду, він не є вередливий коли робота йде порядно, от робить людина й навіть забуде, що він іде з ним попід руку, але коли дане діло йде мов віз по збродженій худобою й замерзлій під зиму дорозі, що, як казав Вакар, відбиває християнинови бебехи, тоді він, той панок, стає такий нарваний, так розізлить чоловіка, що смерть здається за сестру. А орання цілини не тільки для Павла, але для всіх, що мали, чи мають з цим до діла, не належить до впорядкованої роботи, мовляв: запряг, нагнав і вивертається скиба мов киприй медівник. Воно має свої питомі викрутаси, що кидають чоловіком на всі боки, навіть вгору та в долину, й висотують з нього всяку терпеливість, а ще більш тоді коли сонце хмари зість й вітри заколише.

Липневий день був напричуд гарний, розуміється, коли дивитись було на нього з поетичного горбка. Кількаденний дощ виполокав повітря й землю зо всіх брудів і разом з буйною зеленою та з чистою небесною банею цілий світ зливався в одну величну гармонію краси в якій купалося розкішне життя рослин і тварин. Творець цієї краси, могуче сонце, не розкидало, але заливало своїм теплом і ліс, і поле. Від його тепла буяла зелень і квіти й дихали солодко-розкішними запахами. Гарний день був, такий гарний, що навіть Павло Дуб дихав глибше й почував, що його журба вивітрювала з голови.

І таки не зле оралось Павлови до полудня. Нічний вогкий холод, що звичайно буває по дощи, не скоро втік від сонця з прогалини вліс; держався він, зникаючи поволи, десь підполудне; але пополуднішна спека напирала з такою силою, здавалось, що земля не видержить, але закипить мов вівсянна каша у великому горшку.

Та, з самою спекою можна ще було погодитися; людина й худобина не з воску зроблені, щоб розтопилися; але з язвою комарів, що здіймалися роями з густої та буйної трави, не можна було дати ради. Прибагав Павло всяких способів, щоб відганяти їх: розпалив вогонь в кількох місцях по поли, накидаючи зеленої трави на сухий хворост, щоб диму наробляла; носила Калина ведро з сухими розпаленими ковінками накритими вогким мохом, поганяючи воли; носила Олена банячок із окурком, ведучи воли; але все те, здається, більш сердило комарів як відганяло. Бо, замість втікати в ліси та дебри, вони здійсмаючись хмарою не падали знов на землю, але густим дощем обліплювали плугаторів і впоювалися в їх спітнілі тіла. Сопів Павло, фляцкаючи себе раз-у-раз долонями по лицьях, по потилици, по плечах; пашіла Калина запалена сонцем та обкусана комарями; горіла Олена обжалена мушною; а воли, бехаючи себе сердито головами по боках, сопіли аж ревли з нетерпеливості. А вже коли доходили вкінець прочищеного поля, що припирало до невеличкого ставу оброслого високою травою, то тут рвалися всі нитки терпеливості для волів і для господарів.

— Держи! Куди ведеш? Стій! Гов! — кричав Павло на Олену й на волів, що піддерли хвости вгору й за хвилиночку бовтались уже у воді разом із плугом. Пробувала Олена задержати їх воловодом; держав Павло плуг за цеппиги що мав сили, але замість сперти вони затягнули Олену майже по пояс, а Павла по коліна у воду.

— Маєш Канаду — маєш твій рай, — процідив Павло кризь зуби, глянувши гнівно на Калину, що стояла над водою й вертілася, не знаючи що робити. При цім він глянув якось загадочно на волів, похитав головою, обернувся й пішов борозною в напрямі хати.

— Ти куди справився? Куди йдеш? Чому не виганяеш? — посипала Калина питаннями, тупцюючи, ніби хотіла йти виганяти воли й бігти за чоловіком.

— Виганяй та й ори сама, як хочеш, — кинув Павло словами, оглянувшись та й далі пішов.

Калина стояла, як то кауть, ні в цих, ні в тих; здалося б волів вигнати, але й за чоловіком кортіло побігти; злість почала варитися в її серцю.

— Та кажи куди йдещ, ти . . . — кричала вона на вздогін, не знаючи як Павла назвати, підбігши за ним кілька кроків.

Але Павло не відзивався й не оглядався. Він чим далі прискорював хід мов би втікав із поля бою, де грозила йому неминуча смерть. За кілька хвилин він зник у лісі, лишаючи Калину, як вона сама казала, мов серед води, приголомшену його гедзом.

* * *

Вигнавши з Оленою воли з води, Калина, запалена гнівом на чоловіка, пробувала заступити його місце коло плуга. От, — думала собі, що Павло піде до хати, напеться води, охолодиться, закурить, відпічне злість перетреться, й вийде знов до роботи. Він від смерти Ольги, нераз уже гедзився, але скоро приходив до себе, то ж і тепер прийде. З того всього вона навіть приготовлялася висповідати його за нетерпеливість, бо хто ж бачив, щоб господар втікав від роботи й покидав жінку з дитиною зо згедзиними волами серед поля? Хто ж таке робить?

Але розюшені спекою й комарями воли не мали найменшої охоти слухати Калининого голосу; перлися знов у воду, або в ліс. З ними й плуг норотився мов би й йому допекли комарі. Ледве загейкали їх, мама з донькою, до кінця поля близче хати. Це забрало досить часу; досить на Павлове охолодження; але дармо Калина ждала, Павло не показувався. Зо злости, Калина випрягла воли й обидві з Оленою займили їх та пігнали близче хати, в пастівник.

Мов шершень забренила Калина до хати, сподіваючись

застати Павла лежачого на постели. Там вона думала скупати його та змастити словами від ніг до голови. Але...

— Де ж його вхопило? — промимрила до себе, оглядаючись по хаті і при тім страшна думка мигнула в її голові; він нераз, як вона казала, шамрав, що, як вона не згодиться їхати до старого краю, він сам втече, або візьме посторонок і...

Страх прошиб Калину, пробіг хребтом і застряг у серці на згадку цих Павлових прирікань. Не вже ж він...? Страшна думка...

Вибігла на подвіря, справилась до стайні, але раптом задержалась.

— Біжи скоро за Василем, — закричала розпучливо до Олени й зо словами “що я тепер робитиму” заголосила на ціле подвіря. А далі почала кликати Павла, та проповідувати так, як ото над мертвим проказують плачучи: “Господарю мій, куди ж ти вибрався, на кого ти лишив мене з діточками?”...

Сіла на поріг і заводила аж сум лісом стелився.

* * *

— Ви, свахо, за чим так заводите? — запитав здивовано Воркун, ставши коло розплаканої Калини. Він шукав за одною зо своїх коров, що, як казала Єлена, була на цих днях, нібито мала вположитися, а можливо вже й зійшла-ся була з телятком, бо не показувалася сночі коло окуру. Йдучи попри Вакарів став, де худоба з цілої околиці мала своє літниско й, не знайшовши її там, він скрутив сінокосом в напрямі дороги й так, несподівано, на Дубове подвіря набрив. Почувши Калинине голосіння, він із цікавості та й сусідського обов'язку повернув, щоб розпитати, що сталося.

Але Калина не відповідала йому на питання. Не завважавши його приходу, вона аж злякалась коли він заговорив. Перестала раптом голосити, схопилася мов попарена й забігла в хату.

Воркун стояв ні в цих, ні в тих; омкно, як він казав,

було йому з того, що сваха якось так подурному поводи-лася. Іти до хати, ну, якже ж іти коли не просять? Іти до-дому, не провідавши що сталось, також не випадало; не-полюдськи воно буде, бо ніхто дармо не голосить; щось мусіло статися, якесь нещастя.

Постоявши отак кілька хвилин, Воркун посвистав то-ненько, засміявся ніяково, скрутився так, як той, що не знає котру дорогу взяти, й подався до стайні звідкіль вела стежка на город, а там далі через фарми до зятя, Василя.

— Йди-йди там, до стайні, та подивися на свою робо-ту, — кричала плачем Калина на здогін Воркунови, коли він наближався до згаданого будинка. — Потішся нею...

Воркун оглянувся, подивився на хату звідкіль лунав голос і, думаючи, що Калина сварила котресь із своїх ді-тей за якісь збитки, пустився йти далі. Йому й не снилось, що вона оскаржувала його за дуже страшний злочин. Бо хто ж як не він винен був за всі її клопоти, а тепер за те, що Павло, на її думку, повісився на бантині в стайні? Так вона уявила собі й певна була, бо чого ж він прийшов на подвіря в таку годину? Потішитись прийшов із її нещастя.

Пройшовши попри стайню, Воркун, йдучи попри город почув скорий тупіт ніг із ліса. За хвилину побачив перед собою Василя, Марію й Олену, що бігли на стрімголов стежкою.

— Що понаривало вас сьогодні? — запитав він свар-ливим голосом, спинивши дітей. — Понаїдались печериць, чи якогось іншого лиха?

— Тато десь зникли, — видихав задиханий Василь відповідь.

— Як? Куди? Коли пропав? — посипав Воркун пи-таннями недовіриливо.

— Не знаю... Мама... ні, то Олена каже, що тата нема...

— Подуріли, бігме подуріли, — сказав Воркун, йдучи за дітьми до хати. — Старий зарився десь у солому й спить, а вони вганяють; позапалюватися можуть.

— Ой, всиротив нас, всиротив... — голосила Калина

коли побачила йдучих. — Не буду я мати просвітної гондинки на цім світі . . .

— Та скажіть мамо, як то було, що тато . . .

— Ти ще допитуєш? — крикнула вона сердито, не даючи синуви докінчити речення. — Піди й подивися в стайню, там побачиш куди ви всі загнали його . . . Ви й мене доведете до того . . .

Побіг Василь, за ним Воркун, а за ними й Марія з Оленою побігли подивитися що то батько виробляє в стайні. Але на їх здивовання стайня була порожнісенька. Перегорнули старе сіно в яслах, знайшли кілька старих і свіжих яєць, але батька не було. Василь виліз на під, оглянув, поштуркав копицю сіна вилками — спокій був усюди; дармо павутиння піврав.

— Що ви, свахо, пленечите про Павла та про стайню? — питав Воркун Калину, що стояла тепер на порозі й якось загадочно гляділа на йдучих зо стайні дітей.

— Його нема там? Він не ви . . . (хотіла сказати “висить”, але нагло урвала на “ви”, звертілася, мов би шукала за чимось що впало тепер із її рук і зараз таки змінила голос). Де ж він здимів так нагло? — запитала їдким голосом і оглядалася по подвір'ю. — А може він . . .

Тут вона одним рухом обкрутилась, забігла в хату, а там до скрині й за коротеньку хвилину наробила такого крику, мов би між гадем знайшлася.

— Ой, забрав, бігме закрав усі гроші та й потікся на зломану голову . . .

— Куди та з чим потікся? — питав Воркун; йому вже на сміх збиралось із невторопаної жінки.

— Гроші забрав . . . До старого краю втік, — відповідала вона плачем. — Біжіть, ловіть злодія . . . Він не забіг ще далеко . . . Ой, лишив мене голу, босу з дітьми на боже покаяння . . .

— Та ж ви, мамо, маєте гроші в руках . . .

— Я знаю, що маю, але не всі . . . Одного вузлика бракує, — пояснювала вона Василеві крикливим плачем. — Тут було триста, а тут було двіста, — говорила, показуючи велику хустку з вузликом завязаним ниткою в однім

розі. — Одні є, а тих, що були завязані в цім розі нема... На, бери, рахуй і скажи котрі він забрав чи двіста, чи триста...

Василь розв'язував вузлик і рахував жовті десятки.

— Кажеш, є триста? — питала вона закриваючи собою гроші, щоб Воркун не дивився на них.

— Триста, — сказав Василь.

— Щастя має, а то я була б йому все волосся обдерла з голови коли б був взяв триста, бо це за моє поле гроші, не за його, — грозила та сварила люто Калина. — А тепер ходім, біжім, може вздогонимо його на дорозі, — додала, ховаючи гроші в пазуху.

Калина вибігла на подвір'я й справилась до воріт.

— Чому не йдете, чому не біжите? — питала вона дітей, що стали з Воркуном коло хати й якось смішно й дивно дивились у її бік.

— Дивіться, що я зловив! — кричав утішно Дубів Осип, йдучи з пастівника й показуючи дві великі щуки, що він зловив на сильце в Поштаревім, як вони казали, потічку.

Осип, скалічивши, або, як казала Калина, просадив ногу на острій лозовий штипок два тижні тому, ходив на киржі, що сам собі змайстрував. Через це каліцтво не міг він помагати батькови орати цілину, ніби, поганяти воли й носити окур у банячку, його місце зайняла мама, а він плентався коло хати шукаючи розради з Іринкою. Але сновигати цілий день по подвір'ю навкучалось йому й, щоб не знудитись, шкутильгав до потічка, сідав на вигіднім беріжку й чигав за щуками, що підпливали вгору водою. Любувався рибами коли вони посувалися чередою проти води й засилював сильце тільки на найбільших тоді, коли вони відпочивали при березі. Багато втіхи мав він із тими щуками. Заложить бувало сильце поволеньки, непомітно, на, як він казав, щучачу качачу голову, сіпне патином і аж регочеться коли перестрашена розплюйхліб забуркає водою, ну й більшість із них виривались разом із сильцем. Сьогодні він зловив дві найбільші й ішов скоро додому, щоб похвалитися своїм здобутком. Він ледве ніс рибу.

— Ти каліцуне, чому хати не пильнуеш? Не бачив ти тата? Де тато пішов? — накрила Калина хлопця питаннями.

— Тато пішли до вуйка Дьордія тютюну купити, — відповів Осип без найменшої думочки про якісь клопоти, шкутьельгаючи до криниці, де хотів обчистити рибу.

— Тютюну? За двіста доларів тютюну? — кричала Калина, але її голос стратив майже всю силу; здавалось, що той голос жалував за тим, що не так сталося як він думав. — Я дам йому тютюн, чекай! — погрозила вона, вертаючись до хати.

— Скільки рейваху задурно-запусто, — сказав Воркун, ніби до себе, але й до всіх і при тім справився йти на до рогу.

— Скажіть мамі нехай не журяться за Перісту; вона вположилася й має таку гарну теличку, як китичку, — сказала Марія на вздогін батькови.

— А я дурний бігаю та шукаю за нею цілий день по лісі . .

— Вона з нашою Маланкою ходила . . .

— Приженеш, коли тая китичка підбірує ходити, — сказав Воркун та й пішов дорогою додому.

* * *

Тим часом, коли Калина, як казав Воркун, справляла рейвах, ніби за тим, що Павло страгився, а потім, що втік до старого краю, він сидів у Поштаревій крамниці, курив і торгувався з Поштарем за свій маєток. Розлючений комарями та волами постановив він твердо продати ферму й доробок і проти волі жінки поїхати до старого краю. Поштар не відраджував його.

— Як ви наважились то ніхто не має права здержувати вас, — говорив він ніяково. — Дам вам за землю по чотири долари за акер, а за худобу гурт-на-гурт три сотки й спокій. Дику землю можна купити тут по три долари за акер, але я накидаю вам по одному доларови тому, що ви маєте вже будинки й здвадцять акрів обробленого поля.

Павло, обраховуючи скільки то грошей прийде зо всього, та скільки він стратив на своїй, як він казав, шту-дерації, ніби на своїм переселенню з краю, а тепер до краю, невдоволений був Поштарєвою ціною. На його раху-нок Поштар повинен був дати йому по шість доларів за акер і чотири сотки за худобу. Тоді страта затерлася б трохи, отак, що вернувшись до старого розбитого гнізда, він не потребуватиме робити на чужім поли. Не буде, ро-зуміється того багаства, що було, але можна буде якось карпаничити, ніби звязувати кінці до купи.

Але Поштар і слухати не хотів про підвишку.

— Мені не треба вашої фарми, — говорив він байдужо, — бо я маю досить клопоту зо своєю. Але щоб по-могти вам отак, посусідськи та познайомости, я візьму її з ваших плечий за гроші, що-м сказав. І таки кажу вам святу правду, що я вже каюся, бо я так, із загаряча, за-грубо підсадив ціну; вона не варта тих грошей; але, як знаєте, я свого слова ніколи не касую й, як хочете — беріть ту ціну що даю, не хочете — ваша воля, я вас не буду силувати.

Це так Поштар вголос говорив, а думкою він куди далі сягав. Сказати святу правду, йому вже таки здава-лось, що він рахує поверх три сотки доларів чистого зарі-бку, продавши фарму якомусь іншому, грошовитому пе-реселенцеві; він мав уже багато таких купців, що бажали осістити десь у заселених околицях замість іти на дикі безлюдні землі. Але цього засягання він не міг показувати Павлови; байдужність купця завсіди збиває ціну вдолину.

— Як так, то я пораджуся з жінкою та й скажу вам, чи ми будемо кумами в цім ділі, — сказав Павло свідо-мий, що жінка не пристане на ніяку продаж, але треба було сказати щось, щоб сват не думав, що він хоче сте-ряти маєток за безцін.

— Радьтеся, а я від свого слова не відступлю; я на-віть можу завдаток вам дати, — говорив Поштар, витя-гаючи з кишені жмуток помятих доларів. Беріть, коли даю, бо іду завтра до міста й впахую їх у інше місце.

Така. Поштарєва, добросердечність розмякшила Пав-

ла; він справився був брати гроші, але в тій хвилині згадав свого сина, Василя, і здержався.

— Та нехай буде ваше слово без завдатку; я вам довіряю, — сказав Павло, встаючи з лавиці. — Скажу вам крайнє слово завтра рано, поки до міста поїдете, — додав уже у дверях.

Идучи навпрашки фармами до місця, де орав цілину, Павло не спускав з думки Василя. Якось не до ладу показувалось, що він шукав чужого купця на свій маєток тоді, коли син повинен був бути перший. Та ж Василь, крім одної корови, не взяв і не домагався більш нічого з його доробку, хоч йому, як синові, належалось багато більше як те, що зятеви, Іванови, дав. Продати йому фарму за половину тої ціни, що давав Поштар, не було б жалю, бо свій купив, не чужий. А за гроші...

Тут Павло зайшов у глухий кут із своїми думками. Василь не мав грошей; можливо нашкодав би якусь соточку зо своїх зароблених грошей, але за мало їх буде; на шифкарти не стане з тими, що є в скрині й з тими, що мав за поясом. Дотого ж і його злість перетерлася; якось жаль робилося на згадку покидати нову громаду. Клопоты-клопотами, всюди вони бувають між людьми; можливо ліпше буде пізніше — хто його знає? Та й зо злости чоловік багато дечого зробить такого, що ні пришити, ні прилатати...

Павло, отак думаючи, навіть засміявся з себе самого, що він якось так не вгамовано взяв зо скрині двіста доларів із такою певністю, як є сонце на небі, що він, навіть не повертавши до Поштаря, піде прямо пішки до містечка, а звідтіль до старого краю втече. Всіх грошей не брав; тих триста доларів лишив жінці, бо вони були з її пайки, а ці, двіста, він держав із тих, що привіз із краю, на чорну годину, а ця чорна година, як раз трапилася була сьогодні. За них він мав увільнитися раз-на-завше з египетської неволі, а жінка... ну, він лишив її фарму й увесь доробок. Продасть, поїде за ним, як схоче, а не схоче...

З такими думками Павло на свою ріллю прийшов. Димилися ще окури по поли; сторчали невеличкими купками

пiрвані скиби нагорнені плугом, що не мав сили перетинати густого коріння; лежали густо повитягувані з рiллi розкрячені пеньки та недогарки пнів i дерева; все те пахло спузую, димом i пересякле було, так Павлови здавалося, його й волячим потом. Тяжке, кострюбате показувалося те недооране поле, але близьке його серцю; Там далі нивка зелено-колосистої пшениці купалася в гарячих проміннях сонця...

Глянув на ставок вкiнці поля — волів не видно було...

— Чи не потопились разом із жiнкою й дiвчиною? — майже прошептав Павлю цю думку й, із цiлої сили побiг у той бiк. Заслiплений страхом, він навіть своїх бiлих штанiв не пiдкочував, нескидав, але як був, так i у воду залiз. Бродив по пахи, здiймивши руки вгору й шукав босими ногами за втопленими вздовж i впоперек...

— Ви за чим шукаєте? — питала Марiя здалека, йдучи з Василем дорогою додому; вона ще й засмiялася дзвiнко.

Павло прямо здурманiв коли почув голос невістки. Стояв серед ставка з руками вгору й здавалося, що збирався пiрнути.

— Мама за вами свiт перевертає, ми мало що не потрiскали бiжучи шукати вас, а ви воду в балтi мiряєте, — дзвонила Марiя далі вже над водою.

— Ой, не смiйся, дитино, з мене, — говорив мов крiзь плач Павло, виталапуючись на берiг. — Обмарить якась бiда чоловіка й справить на якийсь таке, що смiх людям казати...

— Чого ж ви шукали в водi? — запитав здивований син.

— Волів шукав... Думає, потопились... Згедзились були й у воду забiгли, — говорив пiвсердито мокрий батько й оглядався заклопотано, не знаючи що з собою робити.

— Воли, мама, в пастiвник загнала... Ставайте тут коло вогню й обсушiться трохи, — радив син батькови, докинувши сухого лому на погасаючу ватру.

— Досить, синку, сонця; пече воно безтями; обсушить скоро . . . Накидай сиріє трави на вогонь, щоб димилась, бо комарі очі виїдають.

Ставши отак коло диму, Павло розповідав дітям свою пригоду з волами й притім стіскав та викручував воду зо шмаття. Зловився за пояс і аж побілів зо страху . . . “Згубив гроші?” шибнула думка. Пошукав пальцями — легче стало, але не дуже . . . “Розмокли — розлізуться”. Стояв мов на терню й молив духом Бога, щоб діти скоро додому пішли . . . Просушить гроші на сонці.

— Ви обсушіться та йдіть ского додому, бо мама знидіє з плачу за вами, — сказала Марія, побачивши, що батько не договорює. З тим вони й розійшлися.

Павло, поки обсушив себе й гроші, то сонце над заходом було. Йшов до свого подвіря мов з хреста знятий. Пекла перцем шкура обжалена комарями, виснажений сонцем і спрагою, він ледве телепався стежкою до хати. Тяжке, мов млинський камень, пригноблення почував у своїм серцю.

Не встиг він показатися на подвірю, як Калина з порога почала йому сварливого марша прочитувати. Він мовчав, хоч серце кровію обкіпало. Без мови увійшов у хату, без мови напився води, ляг на постіль і без мови вийшов до схід сонця з хати . . .

Кілька днів пізніше Калина одержала лист, де було написано.

“Дорога жінко: Мені дуже дурне приступало до голови й, щоб не згубити своєї душі, взяв двіста доларів і їду до краю. А ти, як схочеш, можеш також їхати. Попродай худобу, а фарму лиши на Василя; він сплачуватиме нам потроху. Роби так, як умієш, бо мені Канада не плявдує.

Павло Дуб.”

Павлове несподіване дезертирство наробило багато поговірок та балачок у громаді. Люди, як звичайно, всяко судили. Одні жалували за ним, звалюючи всю вину на Калину, а одні нарікали на нього, що лишив жінку з дітьми в чужім краю мов серед води в човнику без весел. Але, загалом, жадна сторона не відважувалася прищипити вину їй, або йому й сказати, що так воно було, не інакше, бо Павла не було, щоб поясниці справу зо свого боку, а Калина, навіть на диво своїм дітям, затялась й ні доброго, ні злого слова не говорила. Правда, не знаючи де він подівся, вона плакала й голосила поки листа не дістала, але потім перестала плакати й, як казала Ганна Поштар, скамяніла жінка. Ховалась від людей і навіть із своїм сином, Василем, не договорювала, от скаже було слово-дві та й по розмові. Через таку мовчанку ніхто не знав її думок і це, очевидно, сердило цікавих людей.

Але, що вона не дбала про Павла, то кожному на зверх ясно було. Бо, замість спродувати маєток і їхати за ним, вона взялася господарити, як казав Вакар, на всі заставки. Від сонця до сонця нишпорилася з дітьми на поли; цілину доорала; ріллю вичистила з коріння й заволочила; сіна напратала; і при тім, затиснувши губи, ходила мов темна ніч.

Змінилася жінка, дуже змінилася. Як що говорила до дітей то завсіди тихцем і з придушеним жалем. По вечери виходила на подвіря й крадьки посипала попелом землю коло воріт, стежку коло фіртки в город, хату довкола; на приспу під вікнами, сперши на стіну, ставила цебер отвором на подвіря; та й в хаті на вікна ставила миски лицем на двір, щоб і вони помагали попелови й цеброви відганяти та відвертати погане лихо, що, на її думку, зліталось з цілого світа, наслане недобрими людьми, щоб її шкоду творити. Бо хто ж, як не те лихо, заволоділо Павлом, помикітило йому розум і пірвало до старого краю?

Отак забезпечившись попелом і начинням знадвору і зхати, клякала вона перед образами й довго-довго молилася пошепки. Потім хрестила хату, діти й себе, лягала й плакала нишком, щоб діти не чули. З початку, зараз по Павловім дезертирстві, приходили жінки розважати її, але,

завважавши, що вона ховалась від них, скоро почали сусідські стежки споришем заростати. І, хто ішов, чи їхав дорогою, завсіди якось скоса споглядав на її сумне подвіря, що нагадувало собою тее, з котрого на днях мерця винесуть.

Все ж таки добрі люди не покидали її; Воркун через Василя помагав їй у всім чим міг; навіть Вакар, що язиком ніби тішився з її горя, але не відказувався, як треба було допомогти щос із тяжкої роботи, як він називав, соломяній вдовиці. Воркуною қосаркою й грабаркою Василь сіна накосив і згромадив; Вакар поміг звести в стирту; Василь Поштаревою жниваркою вижав збіжжя, а Вакар снопи в стіжки звозив. А коли прийшлося говорити з Поштарем про молотьбу збіжжя його кіратом, що Вакар називав кінською ціпарнею, то Воркун без відома Калини назначив для неї день.

— На сам перед змолотимо ваше збіжжя, — говорив Воркун до Поштаря тої неділі, коли вони йшли обидва з Вакарем і розмовляли про Дуба, — а від вас перетягнем до свахи, Калини, бо гріх був би облишити її. Тай Василь привезе до неї своїх кілька фірчин, щоб за одним махом змолотити, бо шкода тягатися з машиною за тих кілька снопів аж на його подвіря. Від неї перетягнемось до мене, а потім Вакаря, Соловія й інших, як схочуть, обмолотимо.

— Клопіт тільки, що сваха не має чим та й ким робітників відробляти, — завважав Поштар. — Наприклад, я з наймитом буду робити в неї, але кого ж вона до мене пішле?

— О, не журіться цим; якось то буде; заплатить вам за молотьбу, — потішав Воркун, — а робітників Василь відробить...

— Або я вам зарахую, бо то ви мене наймаєте, — сказав Поштар сміючись.

— Про мене, рахуйте, я не збіднію, — сказав Воркун байдужо.

— Е, Дьордій і Богови зарахував би день за те, що через нього неділю тратить, — сказав Вакар на сміх при відході.

РОЗДІЛ ІХ.

— Ви не дуже наповнюйте міхи, бо зле їх носити як нема защо руками держати, а до того ще й підірватися можете, хребет трісне, — говорив Дьордій Поштар до Григорія Воркуна, споглядаючи хриво як Воркун тевкав міхом до землі, напихав дручком так твердо, що міх мало що не тріскав від пшениці.

— Як має бути повний то нехай буде такий, як треба, твердий, щоб не погинався на плечах, — відповідав Воркун, посмішкуючись скрито. — А, як підірвуся, ну, знаєте, від цього збіжечка варта й відлежати, бо гарне вродилося, видає гарно так, що й хребет вибачатиме раз на рік.

Це, так, словами перекинулися Поштар з Воркуном, коли Поштар своєю молотаркою Воркунове збіжжа молотив.

Перший раз, Воркун, вже не ціпом, але машиною на новім господарстві в новім світі молотив збіжжа. Надоіло було пацькати ціпом цілу зиму минулими роками і, цієї осені, зміркувавши, що не стане зими змолотиги сім стіжків, наймив Поштаря з машиною.

Три дні молотила машина в Воркуна. Триста міхів пшениці, триста вівса та й ячменю з півтора сотки намолотив. Ой, який то він втішний був! Багато більш втішний як пізніше коли намолочував тисячі бушлів всякого збіжжа своєю власною машиною. І памятав він це, перше млоування, як один із найкращих споминів, таї сміявся зо своїх тодішних бажань мати на своїм подвір'ю всіх своїх сусідів зо старого краю, щоб приглядалися та дивувалися, що він, Григорій Воркун, котрому в краю не ставало хліба від старого до нового, розбагатів в Канаді так, що мусів вже машину наймати збіжжа молотити. Гордими, та багатими очима дивився він на новий світ!

Нераз бувало, пізніше вже, розповідав Воркун своїм внукам про тую втіху, але вони не розуміли його. Чого ж

було тішитися? Що ж триста міхів пшениці в порівнянні до повних великих шпихлрів, що їх батьки насипали кожної осені? Цілими вагонами відсилали та продавали, не міхами. А він гляне на них, похитає сумно головою та й розповідає:

— Так, так мої небожатка, велика втіха була з тих міхів — більша, як з теперішних повних шпихлрів, — бо сіяли ми не на продаж, але щоб було що їсти. Маленько було поля, не було чим обробляти; руками порпали, руками сіяли, руками збирали, руками молотили; руками жорнили; тяжко було, а до того ще як і посіялось то мало коли обійшлося без морозу. Тепер нема якось тих морозів, а тоді мов навмисне шкодили, майже кожного року шкодили. От, пригнітить пшеничку тоді, коли вона молочком налита та й по хлібі. Чорний такий, тай смаку в нім не було. Та й такого збіжжечка продати не було кому, бо хто купить половину? Тоді і здорового трудно було продати. Міг би був десь збути коли б легко було завести, а то треба було здорових коней, або волів, щоб затягнути пару мішечків до містечка. Ідемо, бувало, три, або й чотири дні, залежно від веремя, привезсмо, тай просимо, набиваємось щоб купили і, як виторгували по доларові за міх пшениці, то вже аж надто добре було. А то по пятьдесят центів продавали щоб додому не везти. Не було хісна з продажі — для себе сіяли і тішилися коли вродило гарно і мороз не пошкодив. Держали таке збіжжечко рік від року на хліб, та на насіння.

— А того року, кажу вам, таке збіжжечко вродило, таке вросло, як ліс. Виповнилось гарно, морозу не було і, коли прийшлося збирати, ми з покійною бабунею не могли ради дати. Жали серпами, підкошував косою з каблучкою і валив підкошене на стояче, але не полягле воно було в один бік, покручене було, і я забігав то звідсіль то звідтіль, а вкінці знемігся, пішов до Пошгаря, наймив жниварку з кіньми і вижав. Таких, кажу вам, купок наставив, що не було куди возом заїхати.

— Звезли ми обоє з бабунею те збіжжа в стіжки, а я тільки оком кидав, питаючи: коли я його змолочу?

Знаєте, верем'я таке непевне — сухого треба, щоб молотилось добре. А тут тобі фляковиця хляпне в осени, а зимою мороз тріщить, духи запирає. Махнеш пару разів ціпом і рук не чуєш — замерзають. Цілу осінь і цілу зиму треба було капарити щоб пару стіжків змолотити. І тої осени я не стерпів — найняв Поштаря з машиною. Не була та машина отака, як тепер, що жре снопи по чотири зараз. От, знайшов він якесь старе доробало, казав, десь між німцями, полатав, повязав і молотив собі. Кіратом молотив . . .

— А що то за кірат? — питали внуки діда цікаво.

— То був такий варстат, — поясняв Воркун охочо. — Тоді в нас дві парі коней і дві парі волів обертали ним, отаке собі веретено, стовп, а до того стовпа прибиті були чотири дишлі, а до тих дишлів запрягали тягло, ніби коні, або воли, а це тягло ходило собі довкруги стовпа і обертало його. Разом із ним оберталося прироблене на споді, як у фуркалі, велике колесо з трибами, а ці триби обертали мале колесо з трибами. Це мале колесо мало довгу вісь, або хвіст, що виставлявся далеко на бік невисоко понад землю, щоб тягло могло переступати його коли ходило довкруги. На кінці того хвоста прироблене було колесо без трибів. На це колесо заложували пас, а цей пас обертав мале колесо з боку машини і телепав нею аж підскакувала, здавалося нераз, що фуркне вона трісками у повітря, коли ваш батько, Корнило, підганяв тягло бігом — він тоді за погонича був, ніби машиністом.

— А коням і волам не крутилося в голові коли вони йдучи крутилися довкруги? — допитували діти.

— Крутилося, чому ні. Всім нам крутилося в голові в початках підкинув Воркун ці слова, пригадуючи свої власні початки в Канаді, — але ми їм завязували голови міхами щоб не бачили світа і не страхалися тарахкання та калатання машини. Потім вони привикали, як всьо живе привикає до всього.

— І скоро молотила тая машина? — питав хтось із старших внуків.

— Молотила, як на той час, скоро, скоріш, як ціпами

молотили б були тії, що коло неї робили. А було нас дев'ятеро. От, здається мені, що таки тепер бачу, як Соловій стоїть коло стола, ніби коло бубня, і пускає в нього снопи, розстрясаючи їх рівненько і, пускаючи не цілого зараз, але потрішку, щоб машину не задушити. А коло нього стоять, мов друзки, Софія Вакарева з одного боку, а Олена Дубова з другого з серпами в руках, беруть снопи, що Софії кидав зо стіжка Дубів Осип, а Олені ваш батько, Василь, обертають їх чівками до бубна, розстинають перевесла і підсувають Соловієві під руки. А він спритний був у тій роботі; ніхто не міг так рівненько пускати снопи як він. Отак кидають, машина гудить, тарахкотить, а вони співають, або перемовляються, ніби сваряться, що хтось там не робить так, як треба. А Корнило сидить собі на помості кірату з батогом в руках і вигейкує мов би череду худоби гонив на торг. Тішився, що возився і, що поганяв.

— А покійний Вакар ніякої іншої роботи не хотів тільки соломі, що виходила з машини драбиною, відкидати та полову відгортати. От, таки так, як дивлюся на нього тепер, як він, покритий порохами що й очей не видно, сміється до мене з під тих порохів і кричить: — Великомоцний пане, дідичу, куме Григорію, як там пшениця сиплеться? — Це, так, він з мене, ніби сміявся, кпив подоброму, що я, як він казав, в пани записувався, ніби машиною почав збіжжа молотити. Сам він не хотів щоб Поштар молотив. — Змолочу сам, ціпом, — говорив сварливо, — і не дам тому лупієви (так він Поштаря називав) по пять центів від міха. Я й так дную й ночую в нього, відробляючи довги, а ще як додасть за молотьбу, то готів забрати все моє збіжжечко, а мені тільки полову лишить.

— Та й справді, тяжко було тоді за гроші. Тепер, ваші батьки, тисячами обертають річно, та й ще не стає. А тоді й десяток не було. Продав хто кілька мішечків пшениці, взяв кілька доларів і не знав котру діру заткати скорше, бо всюди світилося. Покійна бабуня вісім років носила тії чоботи, що з краю привезла. Від зими до зими босими ногами стежки топтала, цілу фарму сходила слід-

у-слід, а зимою, коли вже не стало чобіт, мішками ноги обвивала щоб на двір вийти. Не було за що нових купити. Передала була Марія, мама ваша, коли служила в місті, сукняні черевики, як дарунок на Різдво, але Павло зносив.

— Ще, як хто міг вирватися літом на заробітки, легше ставало не тільки тому хто ходив, але й цілій громаді. Приїдуть під зиму, принесуть по пару десяток, та й діляться одні з другими. Довжки віддають, купують то свиней, то теличок, то бичків парують, отак, торгують між собою до-ти доки Поштар зо своїм склепом не забере тії грошики за марфу і не відвезе до міста. А тут, близько, не було в кого заробити. Як хто наймав до якоїсь роботи то все на відробок, або платив, як казав Вакар, мішком, ніби міх пшениці давав, як мав, за робучий день. І томуто Вакар не хотів молотити машиною та платити Поштареві по пять центів від міха, бо вони велико значили в той час.

* * *

Отак-то Воркун, згадуючи своє перше молочення машиною, звязував своє оповідання внукам. Були недостачі, але, як він сам казав, дуже велико почувався. Несвідомо вбачав, як змінювалися часи: жниварка виганяла з поля косу й серп, а молотарка з току ціп. Зростало господарське життя понад робучі руки господарів і їх родин. Треба було помочі машини в роботі на подвір'ю, а в хаті, як казала Єлена, треба було більше горшків купувати.

Коли машина почала молотити в Поштаря, то до Ганни навідувалися майже всі жінки щоб приглянутися що вона варить робітникам, як варить і скільки, як дає страви на стіл, щоб знати як робити коли машина до них прийде. До тогож таки обраховували кільки то горшків, мисок та ложок треба буде позичити, бо й цього не мали досить. А Єлена, то приходила таки кожного дня помагати Ганні варити та печи; бо не було кому допомгти їй. І навчилася вона багато дечого, що стало їй в пригоді.

При машині можна весілля таним коштом справляти. --- говорив жартком Воркун при вечері в Поштаря. --- От,

молодий з молодою кидав би через день снопи зо стіжків, дружки стояли б коло столового і розрізували б та подавали б йому снопи, дружби відгортали б полову, а староста носив би міхи до шпихліра. Ну, всій саржі і всім гостям знайшлася б робота — перепускалися б. Не псули б дар божий задармо. Вечером гуляли би кому охота, є коло чого.

— Е, в тебе тільки жарти в голові, — відізвалася Єлена, доливаючи борщу в миски. — Не втямці тобі кілько то котори з цим варевом. Ми, обидві з Ганною, вже ніг не чуємо бігаючи щоб вам зварити та спечи. Але буде тобі весілля коли машину до нас затягнуть. Марія при дитині, Текля також не лишить дітей, Тетяна ледви лазить, а Ганна, як бачите, ледве на ногах стоять, — відлежемо, обидві оцю молотьбу. Будеш сам варив та пік . . .

— Ов-ва! Я в ночі наварю й напечу, а в день їсти будем, — дразнився Воркун, хоч і побоювався, щоб не дійшло то такого, як Єлена предсказувала. Та й знав він чому вона сварила його за жарти — не хотіла вона машини.

— Змолотиш ціпом, не бійся, — говорила йому тоді, коли він міркував, чи кликати Поштаря молотити, чи ні. — Зима довга, що меш робити? Лежати та бандиги гнути? А лежанка нічого не принесе, а як змолотиш сторонку (копу), або дві на день, то таки заробиш щось в себе. От, хочби пять міхів намолотив, то це буде півтретя шустки, рахуючи по пять центів від міха, що мусиш Поштареви заплатити. Ти ніби більше брав на день в краю як молотив по чужих? Та коли б тільки пять центів, то Бог би брав, але то більше. Ніби ти не знаєш, що Поштар минулого року бика зарізав, безрогу заколов на молочення. Та й зтрубіли робітники, з кістками зіли все, що було, ще й курей мусіла Ганна дорізувати. А в нас нема що колоти та й різати — хиба всі кури дам на стіл, а потім саме зеренце будемо трубіти, бо не буде ні юшечки, ні душечки з курятинки. Таки кажу, що нема ще на що тягнути машину та й громаду людей, бо що змолотять, те й зідять.

Але Воркун не піддавався. Прикро приходилося моло-

тити цілу зиму і він обраховував на всі боки, доказуючи Єлені, що молотьба не буде дорого коштувати.

— Дивись, — говорив він не так дуже певно, — робітники не будуть нас нічого коштувати, бо ми, з Корнилом, заробимо в самого Поштаря на стільки, що він, змолотивши нам, ще нам буде винен, а не ми йому.

— А ти відколи зачав рахувати Корнила за робітника? — питала Єлена насмішливо. — Таке дитиня, а він вже його в робітники пхає, та ще й до Поштаря, що з старого робітника жили висотує як найме до роботи. Не пушу я хлопця до роботи, забудь це.

— Не бійся, стоятиме він при машині за старого робітника; поганятиме коні в кіраті, — не піддавався Воркун. — Минулого року поганяв Вакар і, розуміється, рахувався за старого робітника, а цього року я так зроблю, що Корнило робитиме тую роботу. Сидіти на помості на кіраті і підганяти тягло хто небудь потрафить. Там тільки крику треба, не сили. І заробить на день міх пшениці криком, — додав він і сам засміявся зо свого доказу.

— Те, що він заробить, я не хочу знати, але скажи ти мені, звідки ти їду вижуриш для робітників? — допитувала Єлена, пробуючи засунути Воркуна в кут питанням.

— Ми, значить я, Василь, Соловій і ще дехто, підемо до Поштаря, купимо старого бика, або стару льоху, до спілки. Забемо, поділимося і прогудеш змолотників два-три дні. Потрохи варитимеш, щоб не переїдалися, не так, як Ганна, побагацькому.

— За що купиш, як в жадного з вас цента готового нема?

— За пшеницю заміняємо, або на відробок візьмемо.

— Та вже роби як хочеш і як знаєш, бо я бачу, що я з тобою не договорюсь порозумному; ти все на своє гнеш. Я ж кажу, що воно нема з чим розганятися за машиною, але тобі ані вдумці, що нема звідки. Забаг машини, як дитина мами і не відговориш. Як би ми зіли все те, що намолотимо ціпами за зиму, то . . .

Не знала Єлена що далі казати і на тім стало. Воркун згодив Поштаря, поставив Корнила в робітники не тільки

в Поштаря, але для всіх, котрі годилися брати машину і був спокій із того боку.

Але з їдою, про що згадала Єлена в Поштаря при вечері, не було надійно. Купили вони безрогу так, як Воркун плянував; десять міхів пшениці обіцяли дати за неї; але коли закололи її і поділили між собою, то так, на око, дуже мало було того мяса, от, ледве по тридцять фунтів кожному зайшлося, бо на пятеро розділили.

— Якось то буде, — сказав Воркун, перебігши в пам'яті свою бесіду з Єленою. — Коли скінчимо тут, в Дьордія, підемо до Калини. Там буде, разом із Василевим збіжжем, на два дні, а може й на довше. Тим часом ти напечеш хліба зодві печі, наробиш голубців бочку, насічеш бураків корито, бобу навариш зодві ведрі, а до того маєш бочку капусти квашеної, бараболь повну яму, бербеничку сира спрятаного, чесночку кілька віночків і нагодуємо ми своїх робітників, аж пообдуваються.

— Буду я видіти хто обдується, — сказала Єлена і сама засміялася з іншими з Воркунової поради, що й як вона має їду приготувляти. Та це так, на жарт, але вдійсности вона таки журилася, спати не могла через те вариво. Помагаючи Ганні, вона бачила, що Ганна не жалувала мяса. Поштар забив трирічного бика, зарізав підготовану льоху і було звідки не жалувати. Кожного дня на снідання пражила сало й мясо, на обід варила великий котел волонини, а не вечерю такий самий котел свинини, і все те миналося. Інших страв мало їли, бо й сам Поштар говорив, що він не приїхав до Канади їсти бараболі, капусту, біб і інші напхайкишки. Це він лишив за морем, а тут мяса давай, бо є! А Єлену страх збирав, бачучи те захланство на мясо — як вона поставиться зо своєю, як вона казала, крішкою, що самому Поштареві не стане? Він же ж їстиме в неї, як ціпарник, ніби той, котрий машину доглядатиме. Тай варити для всіх на снідання, на обід, та на вечерю не було жартом. А до того ще як не вдасться вариво!

Дуже билася думками Єлена — так дуже, що малощо

не розхворілася з тої грижі. Томуто й сердилася на Воркуна, за його жарти.

* * *

Але все проходить — мусить проходити. Змолотивши в себе, Поштар перетягнув машину до Калини. Тут уже Василь порядкував на подвір'ю. Він своє збіжжа зложив в стіжки коло маминих, щоб не тягатися з машинок, і тим самим заступав батька в роботі. А в хаті порядкувала Олена під дозором Марії, що, відчуваючи болючо Калинину ненависть до себе, не відважувалася варити разом з Оленою, але варила і пекла в своїй хаті і переносила готові страви до Калини.

А Калина нідочого пальцем не диткнулася. Завсіди вбрана в кожух і завита в грубу хустку так, що ледви очей видно було, ходила мов сонна по подвір'ю і, ніби, доглядала курей, свиней, та худоби, а до машини, та до кухні навіть не глянула, бо завважувала, що Марія, передаючи Олені готові страви коло машини, закрадалася й сама до хати щоб побачити як Олена порядкує. Та не тільки бокувала вона з ненависти до невістки і до Воркуна від своєї хати, але й комору замкнула на колодку щоб ніхто нічого не брав без її відома. Пантрувала кожну пригорщу муки, кожний кусник сала, кожну ложку сира, що Олена брала до хати, щоб не дай Боже не взяла вона більше, як треба і Марії дала. За час обіду й вечері завсіди вишукувала собі роботу на подвір'ю щоб не бути разом з робітниками в хаті. Затялась вона була, як казав Вакар, на послідний карб, уявляючи, що всі сміються з неї, тішуться її нещастям та показують на неї пальцями, мовляв: через тебе твій чоловік до краю втік. Одинока Іринка тішилася її ласками та довірям, а Василь, Олена і Осип були вже підозрілі, бо з сусідами товаришували.

Але, як діти так і сусіди привичаїлися були до Калининого поведіння і ніхто не зачепав її ні зчим. Півтретя дня молотила машина, а її мало хто бачив. Марія зтягалася чим могла з своїх провіянтів, варила й носила до хати сукритої свекрухи, незнаючи, що тим самим ранила її сер-

це до крові. Здавалося їй, що Марія навмисне робила те, щоб їй допечи.

* * *

Тим часом, коли Марія годувала змолотників, як казав Поштар, марципанами, Єлена бідькалася вдома чи їй хліб вдасться; чи викис добре, чи не буде глевкий, чи випечеться однаково як зо споду так і зверху, та чи страви вона вдасть зварити так, щоб робітники не хворували від них. Бо щось таке про Ганну шептали минулого року, а навіть і цього, що через ту хворобу від страв, Поштар мусів як не два, то певно один день молотити довше, бо, як казав Вакар, ціпарня, ніби машина, в животах гуділа та різала, а стіжки ждали погоди. Цього, такого шепоту, вона дуже боялася і наперед обмірковувала як би то запобігти щоб його не було. Чула вона від Марії, що свинина недоварена, а воловина переварена шкодить людям, але Бог його знає як довго варити щоб одно було недоварене, а друге переварене.

З того всього, щоб оминати нещастя, Єлена постановила замащувати страви в піч. Там, вона певна була, що вони так випечуться від півночі до обіду, що ніяка хвороба не видержить. Так вона нераз робила празникові обіди і гості їли отак собі, май-май, але не хворували. Така постановова навіть потішила її; менше клопоту буде з варевом. На снідання вона напружить шкварків, дасть сира, а за обід і за вечерю піч відповідь. На те конто запросила вона Теклю і Тетяну і приготвила мало що менше як те, що Воркун жартком вчислював при вечері в Поштаря.

І відповіла піч Єлені. А, Воркун, жартком-смішком, коли робітники сіли до першого обіду, обвів оком стіл і тільки губами цмокнув. Не сказав нічого, бо не годиться господареві свою власну хату хвалити, але за те Вакар захихотався і мов би Воркуновими устами сказав: — Тут тільки князя й княгині бракує, та порційки, щоб з рук до рук бігала — ото-то було б весілечко. —

* * *

По молотьбі, мов по празнику, тишина покрила громаду. Господарі обраховувалися за молочення та за робучі дні і вийшло, що майже ніхто нікому не був винен, навіть Поштареві мало хто потребував платити грішми. А, Ваккар, хоч і лишився немолочений, то за те відробив Поштареві свій довг, а в сусідів заробив кільканадцять міхів пшениці і вівса. Не потребував він спішитися зо своїм молоченням.

Довго споминали люди ту, першу молотьбу, а Єлена, пригадуючи її хихотала сама з себе, що вона не знала тоді міри ні горшкам, ні стравам.

РОЗДІЛ Х.

Минула осінь — прийшла зима . . .

— От як то добре, що збіжечко змолочене, — говорив Воркун, внісши до хати нарку дров. Мороз тисне, аж тріщить, носа годі виставити . . .

— А тебе хто заставляє виставляти ніс на мороз? — питала Єлена з кута коло печі, де сиділа на маленькім стільчику і дерла піря. — Від ранку до пізної ночі волочишся по селу, мов громадський гайдук, не знати чого й за чим.

— Мушу волочитись, бо я, як знаєш, не простий собі чоловік тепер, а голова школи, — сказав Воркун бундючо, роздягаючись.

— З тебе така голова, як з мене піп . . . А ти, голово, не вимахуй кожухом на всю хату і не роздувай піря, — посварила Єлена чоловіка, що, здавалось, навмисне замахнув кожухом по хаті щоб її розсердити трішки. — Молотити збіжжа зимно було, — продовжала вона далі, — а ходити по селу не зимно? Виставив тебе Поштар у те, най не кажу, пусте головство, щоб мав ким поштуркуватися, ніби, ти дурний Григорію ходи, лазь, та голову свою суши, а я сам сидітиму в теплі та видумувати щось таке щоб людем спокою не було. Хто ж таке видів, що в таку студінь школу починати будувати?

— Тепер є на те час, — оборонявся Воркун, накладаючи дров у піч, — хоч ніхто не буде таки зараз. От радились сьогодні як би то найтанше збудувати. Дехто про що б з дощок, а дехто з дерева . . .

— А ти куди преш? — запитала Єлена, обтрясаючись від піря. — Ти вечеряв вже? — запитала, присуваючи кітлик з водою до вогню.

— Гостила нас Ганна чаєм, але тепер не зашкодило б лигнути щобудь, — відповідав Воркун, сідаючи коло стола. — А що до будови, то я стою щоб будувати з дерева. Дощки треба купувати, а дерево сами пристараємо — є,

Богу дякувати, його досить тут. Тепер не молотимо тож і часу є досить нарубати й обтесати.

— Та й я так кажу, — годилася Єлена, наставляючи на піч ринку. — Сидіти цілу зиму без роботи — зогниєте, а так відробите бодай податок, бо його й так нема чим платити. А я таки здогадюся, що то Поштар пре щоб з дощок будувати, бо він нездатний до роботи, тільки торгувати йому любість, зарібку хоче.

— Та не тільки він, але й Соловій за ним потягає. Каже, що з дощок гарніше робота виходить.

— Е, Соловій також розпаношився. Вміє там трохи кленцати сокирою і вже легенького хлібця забагає. Тай яка то школа буде з дощок? Хиба тільки на літо, від сонця, та від дощу, але на зиму то буде вона мов кошниця — тепла в ній не задержиш... Бери, та їж, — додала вона, поставивши пригріту страву на стіл.

Пригадував собі Воркун оцю бесіду з Єленою про школу — неміг її забути, бо він перший раз того дня з першим сусідом посварився, з Поштарем. Мусів сваритися, хоч і не хотів, але жінці не признавався.

Тай хто ж не сварився би був за таке? От, ще літом, десь в той час коли Бил гостював у Воркуна, ніби, як казала Текля, залавяв коло Єлисавети, приїздив до Поштаря якийсь, як назвав його Вакар, лапцун, ніби, шкільний організатор, щоб школу заложити. Скликав громаду, списав, дітей зрахував, вибрали заряд шкільний — та, яке там вибрали! От, голосували, піднімаючи руки вгору на того, кого Поштар покликував. Вибрали трох — Вакаря, Соловія і Воркуна. А той, лапцун, назначив Поштаря писарем-скарбником, а Поштар назначив Воркуна головою заряду і справа була скінчена — шкільна громада по назві, Липівці, була з'організована і урядово зареєстрована. Ніхто не мав найменшого спротиву проти членів заряду, бо інакше не могло бути. Передовсім, як можна було обійтися без Воркуна коли він і так, без вибору, рядив громадою? Чи де дорогу прорубати, чи поправити, чи місток зробити, чи щонебудь із громадської роботи треба було зробити, то без його поради не обійшлося. Що він сказав, те й роби-

лося спільно, шарварком. Тай проти Соловія ніхто нічого не мав противного. Він рахувався за вченого, ну й майстер був, а Вакар, сусід Воркунів, і Поштар, здається, отак собі, на жарт покликав його до заряду. Правда, настрашив їх всіх організатор, як відїздив, бо наказав що то заряд зробити мав. Пахло податком. Набуття шкільного городу, будування школи й хатини для учителя, огорожа, копання криниці, меблі до школи не могли бути придбані без грошей. Але Воркун прогнав той страх. — Підосінь, — говорив він організаторови, — не зможемо розпочати будови. Дехто пішов до роботи, а ми домашні робимо сіно тепер, а потім прийдуть жнива і нема куди розганятися з будовою — заждемо до весни. Зимою нарубаємо та натешемо дерева, а коли сонце загіє, по обсівах, візьмемось до роботи.

Сподобалася Воркунова порада організаторови, а ще більше громадянам і на тім стало. Збирався потім заряд на засідання кілька разів в справі вибору місця під школу, та вложення податку, але ці справи пішли так легенько, що шкода було скликати збори.

— Школа має бути на порожній землі через дорогу від цвинтаря, а податок на цей рік не сміє бути більший як три долари від фарми, — говорив урядово Воркун на одних зборах. — Ви, Дьордію, пишіть це, як вмієте і скажіть тим панам у місті, що всі ми на це згодні. Податок заплатимо тоді, коли повертаються тії, котрі пішли до роботи, бо тепер нема звідки заплатити... Хто на це згідний? — запитав, коли Поштар звернув йому увагу, що над такими справами, як податок і вибір місця під школу, треба голосувати.

Але хто ж міг бути незгідний із тим, що Воркун казав? Навіть Вакар, котрому кісткою в горлі стояв тридоларовий податок, голосував за, побачивши, що всі підняли руки. І так час минав. Ніхто, навіть і заряд, набувши землю під школу, не інтересувався справою аж до загальних річних зборів. І, власне, на цих зборах зайшла перша суперечка й незгода в громаді, а передовсім між Воркуном і Поштарем.

Як право вимагає, Поштар виробив, як вже знав, фінансовий звіт приходів і розходів і представив його перед збори. Показалося, що він не злий був збирач податку. З двадцять і трох податковців, що записані були до шкільної громади, тільки трох висмикнулися якось із його рук не заплативши. Але й розходи також показали його дбайливість. Він порахував собі двадцять і п'ять доларів за писарство, десятку за поїздку до міста в справі купна землі під школу, кілька доларів за вписові книги, за печатку та інші прибори так, що з п'ятьдесять і сім доларів зібраного податку лишилося в касі тільки одинадцять доларів. Це обурило громаду, а ще більше Воркуна.

— Я не сподівався з вас, Дьордію, що ви будете всіх нас так лупити за таку дрібничку, — говорив Воркун із жалем. — Кожний із нас стягався як міг щоб заплатити оту дачку, а ви її в свою кишеню впхали. Та й до того самі ви мені казали, що без мого відома не маєте права цента видати, а тим часом, як бачу, то ви можете й мою фарму без мене комусь продати... Чи не добре я кажу? — питав він присутних податковців.

— Добре, добре! — прогуділо кілька несмілих голосів, скриваючись одні поза других. Небезпечно було виступати проти Поштаря в його хаті, бо кожний мав з них якесь діло, звичайно, як з крамарем і багачем, що, як здавалось, мав кожного з них в руках, але загального невдоволення не можна було закрити.

— Видите, Дьордію, що не тільки я з тим незгідний, але всі противні тому, — тягнув далі Воркун. — Громадські гроші свята річ і не можна ними фітькати на всі боки без порядку. Хотілисььте плати за роботу, та за поїздку, то треба було мені сказати, що так-а-так, то я не з каменя, знаю, що чоловікови належиться за роботу. Ви мене дуже вкололи цим, всіх нас вкололи...

Поштар, сидючи на стільчику за лядою, здавалось навіть не слухав Воркунового оскарження. Він підсміхався скрито, долобаючи зуби.

— А, я вам скажу оце, — сказав він по хвилі мовчки, — що я вашого писарства не хотів і ви мене не най-

мали. Впхав мені його в руки отой, що був тут від губермана, бо бачив, що інших тут нема таких щоб на таких справах розумілися. І я взяв його задля вашої вигоди. Він мені й плату назначив. Невгодно вам, шукайте собі іншого, я не стою за цею роботою, бо з нею більш клопоту як плати.

Сказавши це, Поштар навіть не глянув на людей тільки далі долобав зуби. В хаті стало тихо — ніхто й не порушився. Помішалися люди в думках. Одні думали, що він стане на сварку з Воркуном і по свому звичаю пічне кричати, а одні сподівалися, що він буде якось викручуватися, але з того всього він поступив якось так, що ні розсердив, ні потішив нікого.

Вкінці, коли вже тої мовчанки було досить навіть самому Поштареві, він устав, оглянув присутних і якось так ні-подобному, ні-позлому, пригадав їм про збори.

— Чого ж мовчите? Вислухалисьте справоздання, то тепер маєте вибрати нового урядника, або всіх нових. Бачите, тії, що були вибрані вліті, не дописали, не знають людських грошей пантрувати, бо ще не бродили в таких справах. Тож тепер, як хочете, я вам скажу, що Воркунови вийшов вже речинець, Соловій має бути при службі ще один рік, а Вакар два. Тож вибирайте на Воркунове місце когось іншого, — сказав він останні слова з притиском.

— Ге, — гекнув Вакар. — А я вибираю таки Воркуна, бо він відважний.

Поштар усміхнувся зневажливо.

— Ви, Томку, вперед номінуюте, а потім, як хтось вашу номінацію піддержить, будете голосувати, коли більше таких номінацій буде. Так право каже.

— Я не потребую номінувати і не потребую щоб мене хтось піддержував, бо я не паний, я відразу голосую. А вашим правом ви можете собі . . .

Щось Вакар мав на язиці сказати, але Соловій штовхнув його в бік, він вдарив себе рукою по губах і замовк.

— Я номіную Михайла Волоса, — сказав Поштар, мовби на жарт. — Хто мене піддержує?

— Я, — обізвався Петро Дрозд, що разом з Волосом походили з того села що й Поштар і навіть були якось там посвоячені.

— Як так, то я піддержую Вакаря, — сказав Соловій.

— Нема більше внесків? — питав Поштар оглядаючи присутніх.

— Нема, нема, не несуть нікого, — сказав насмішливо Вакар. — Голосуймо вже.

— Ви, Томку, як не знаєте права, не тицькайте свого крейцара там, де не треба, — посварив Поштар Вакаря. — В таких виборах як це мусить бути порядок, інакше може бути кара. Ще раз питаю: нема більше внесків?

— Видно, що нема, — сказав Воркун. — Досить нас двох — менше клопоту.

— Хто вас піддержує, що вже досить? — питав Поштар.

— Я, — крикнув Вакар. — І запишіть, щоб пани знали, що я завсіди за Воркуном стояти буду, бо він вартує.

— Чи всі за тим, щоб номінацію замкнути? — питав Поштар.

— Всі, всі, — сказало кількох.

— Як так, то приступимо тепер до голосування. Хто за Воркуном, нехай піднесе руку вгору.

Піднесли всі, навіть Волос і Дрозд. Поштар глянув і засміявся згїрдливо.

— Повідомляю, що Воркун зістав вибраний до заряду на три роки, — проголосив він голосно. — Г памятайте, що то не я вибирав, але ви самі і з ніякими скаргами до мене не приходіть більше. Збори закінчилися.

* * *

Ідучи додому гуртом, Вакар, Воркун, Соловій і інші, обговорювали вони шкільні справи, не оминаючи й Поштаря.

— Я вам уже давно говорю, що він, Поштар, останний лупій, — говорив сердито Вакар. — Наївся він моєї праці, але абих голий ходив, кору з дерева гриз, то не

буде він мене більше дойти. Довг йому відробив і, тепер, може йому дулі під ніс тикати і що мені зробить?

— Так, так, Томку. Всі ми знаємо, що він лупій, — говорив Воркун, — і дре та бере та й каже, що йому належить, але що зробимо? Здатний він чоловік до всього й на добро й на зло і тому з ним треба уважно обходитися, бо придасться.

— Ого, вже я не буду його святкувати, — стояв при своїм Вакар. — Він узяв усіх нас за дурнів і робить, що сам хоче. Не бачилисьте сьогодні як він поведився? Ніби так: Ви люди говоріть собі що хочете, можете мене в моїй власній хаті злодієм назвати, але, сяк чи так, ви з моїх рук не вирветесь.

— Мусимо вирватися, — сказав Соловій.

— Мусимо, — годився Воркун, — але як? Ким його заступимо? Ми можемо всякої говорити, але коли прийдеться до крутого, то до кого підемо? От, хоч би й школа. Котрий із нас знає щонебудь про школу? А то треба й цього й того, але де його знайти то жаден із нас не знає. До того ж, як знаєте, в нього й пошта й крамничка й кнурик і бугасць і огарчук і всьо, що тільки треба на фармі в нього є. Тому-го я й не дуже став йому на пальці сьогодні — чеши, кажуть люди, дідька зрідка.

— І ви думаете держати його далі за писаря і щоб громадську скарбонку в руках держав? — питав невдоволено Вакар.

— Мусимо держати. —

— А ваш Василь, або Марія, або таки Соловій не годні тої роботи робити? Таж, як би я був такий вчений як вони, я би йому не трпів що сине за нігтем.

— Вони вчені, але не ходжені, — сказав Воркун. — Заждіть, побачите скільки то закрутенії буде коли школу пічнемо будувати. То не хату, що скидає собі чоловік як, будь і всім від неї зась. Школа — громадська справа, а до того ще й пани згори надзиратимуть чи має вона всьо, що треба. А котрий із нас знає, що треба і де то дістати?

— Е, — екнув Вакар невдоволено. — Я думав, що ви проти нього, а то виходить, що ви за ним потягаєте.

— Мушу, Томку, мушу.

* * *

Дьордій Поштар таки свідомо поводився так, щоб показати громадянам, що він не дбає про їх ласку і, що він їх в руках має. Жадного з них не боявся, хоч і бачив, що Воркун висувався з його рук і цілу громаду за собою тягнув. Але він не вірив, що Воркунови вдасться над ним верх узяти.

І почалася вперта боротьба між двома суперниками таки на перших зборах нового заряду. Зайшло від наложення податку.

— Минулого року, тому, що в нас нічого не робилося, тільки завязалось громаду, наш податок був по три долари від фарми, — говорив Воркун поважно на тих зборах без церемонії. — А цього року мусимо збудувати школу, хату для учителя, викопати криницю, а потім спровадити учителя то на це треба більше грошей, скажім, дев'ять доларів від фарми. Як ви думаете про це браття?— питав він присутних не тільки членів заряду, але й всіх, що з цікавості прийшли послухати як шкільний заряд раду радить.

— Дев'ять доларів?! — крикнув Вакар. — Не дам, хоч мене повіште, бо не маю і не буду мати. Випишіть мене з цієї громади і лишіть мене на боці зовсім. Я таки зараз піду собі геть, — додав і таки збирався відходити.

— Гай, гай, Томку, не будьте дитиною, — втихомирював його Воркун. — Слухайте, що далі буде. Воно не так страшно, як вам здається, я вам не ворог... Ну, щож ви на те? — питав він інших.

— Та, як треба, то треба; школа мусить бути, — сказав Соловій.

— Не наложим ми податку самі на себе, то хтось інший наложить більший, бо за роботу собі візьме, — сказав Підгірний. — Школа мусить бути.

— Раз ми списалися то мусимо тягнути, хоч би й із послідного, — сказав Волос, споглядаючи на Поштаря. Дивно йому було чому він не мішався до розмови.

— Воно не зле було б врубати податок на половину, — сказав Дрозд. — Знаєте наші гаразди; шкода набирати щось чого незгодні будемо занести.

— Та, я би й centa не накладав на вас як би можна обійтися, — сказав Воркун, — але що зроблю? От будьмо згідні на це, що кажу, а потім дасться видіти. Може воно танше вийде... Ну, як ви думаєте газди? Згідні ви, чи незгідні?

Але газди мовчали — тупо мовчали. Наложувати на себе податок — таж всі вони зо старого краю втікли від податків та від тих здикутників, що податки збирали. Тай сам Воркун відчував отой неприємний спогад про них і тепер тупцював думками як би то справу обернути щоб вона не була така прикра. Але не було ради.

— Пишіть, Дьордію, — звернувся він до Поштаря, — що наш податок на цей рік буде по девять доларів від фарми, а на другий рік буде менший, бо вже не будемо школи будувати, — додав, щоб злегчити тяжку атмосферу.

А, Поштар, слухаючи бесіди, тільки й ждав щоб підставити Воркунови колодку під ноги в такій придатній атмосфері.

— Ви, Григорію, — почав він поважно, — не урядуете так, як право каже. Ви ще не є головою заряду, бо я не маю записаного щоб хтось вас вибирав на голову, це одно, а друге, я ще не є вашим писарем, бо мене ніхто не наймав, а третє, ви не маєте права вложувати податку поки не обчислите предвиджених розходів на цей рік... І, я таки кажу вам у очі, при людях, що, як не знаєте, то не беріться і невдавайте з себе всезнайка. Вперед права навчіться...

Це сказав, Поштар кинув сердитим оком на присутних отак, як кидає сердитий учитель на школярів-пустяків, а Воркуна почаствував таким оком, що каже: “А, що кумцю, як смакує?”

А Воркунови посмакувало, дуже посмакувало. Він

бідний, присів, скривився і заплакав би був, мов мала дитина, коли б не люди. Таж він так широко, так ретельно говорив, щоб всіх задоволити, щоб спокій був, а тут... Гірко почувався і таки вже от-от хотів забиратися зо зборів, але Вакар прийшов на поміч.

— Ге, який мудрий! — говорив він насмішливо. — Побачили, що Воркун говорить добре, але не на вашу руку, і ви йому тиць під ніс “права навчіться!” А, я вам на перекір ставлю його на голову, податку заплачу не девять, але девятнадцять доларів, а вас за писаря таки не хочу і, що мені зробите?

— Я також за вами стою, — сказав Соловій.

— Я стояв за вами колисьто, тай тепер не відхилюся, — сказав Підгірний.

— Кажіть, Григорію, нехай Дьордій пише, що люди кажуть, — домагався Вакар.

— Я не є вашим наймитом, — сказав грубо Поштар.

— Гий-гий! Ото я тішився би, коли б ви в наймити зіснулися! Сам на школу дерева пристараю в таким випадку. Ви покушали б наймитівської служби і знали б як то болить як хтось із когось шкіру дре. А тепер, як ви не хочете накаблучити те, що люди кажуть, то ми обійдемось без вас. Ану, Василю, бери й пиши, — звернувся він до Василя. — Пробуй тут, а вдома обоє з жінкою поправите так, щоб ясно було для всіх і не бійтеся, до криміналу не підете.

— То ви хочете щоб я був вашим наймитом і писав? — запитав нагло Поштар, прибираючи добродушний вигляд; він справді побоювався, що Василь може вирвати писарство йому з рук.

— Я вам не бороню стати нам за наймита, — сказав утішно Вакар. — Пишіть, але ми вам будемо платити так, як ви нам платите, ніби, щоб ви були завсіди нам довжні, а не ми вам. Ви розумієте, що я кажу — від грошей вам зась.

— А ви, що скажете? — питав Поштар Воркуна приязним голосом.

— Пишіть, пишіть, якось то буде, — відповів Воркун із жалем в голосі.

І, Поштар, як казав Вакар, накаблучив, а потім вибулькав, що Воркун зістав вибраний предсідником шкільного заряду і, що він, Поштар, є наймлений за писаря-скарбника. Але тут, Вакар, підніс рішучий протест і заявив, що скарбонка мусить бути в Воркунових руках і, що, Поштар, як наймит, мусить їх слухати, бо, інакше, проженуть.

Поштар, підсміхаючись скрито, прийняв Вакареві завваги і повідомив урядово, що тепер заряд школи існує вже урядово і може приступати до урядового діла, тобто, обраховувати предвиджені розходи і після них наложити податок на громадян. І, він, скоренько зрахував і нарахував, що на кожного податковця припаде около шістьдесять долларів податку, від чого, кожний, що там був, тільки присів мов приголомшений громом.

— Ой, йой-йой! — зайойкав Вакар. — От, що ви, Дьордію, навезли нам! Казав я вам колись, що ви, знюхавшись з панами, такого нам добра надієте, що треба буде другої Канади шукати щоб з цієї втечи. І надіяли, файно надіяли . . .

— Перепрошаю, пане Вакар, — сказав Поштар саркастично, — дітей до школи я не маю і тому дурень той хто оскаржує мене, що я школу запроваджую. Платити податок щоб чийсь діти вчилися а мої ні то на таке ніхто не має серця. Впрочім, ви знаєте хто-то найбільше за школою побивався, — додав він і при цім глянув на Воркуна знов таким оком, що каже: “А, як це вам смакує?”

— Та вже називайте нас як вам любо, — сказав Воркун, придержуючи Вакаря, що, як він сам казав, мав уже повний писок масних слів щоб ними надуркати Поштареві. — Але, я не думаю, що воно прийде до того щоб ми так багато платили, — продовжав він, потішаючи громаду. — Школу, хату, пліт, криницю зробимо шарварком, а до школи й до хати купимо тільки те, що не можна буде руками зробити. Собі ми робимо і, як зробимо, так воно й буде. Кожний знає, що коло нас скупно за гроші.

— Я не думаю, що губерман згодиться на таке, —

сказав понуро Поштар. — Він хоче щоб був порядок.

— А ми що, без порядку? — стояв Воркун при своїм. — Кожний із нас дасть стільки готових дерев скільки йому заїде, а потім кожний поставить стільки днів скільки треба буде до помочі Соловієви при будові і буде все по божому. Жінки збіжуться і виліплять і буде школа як дзвін.

— Школа повинна бути збудована з дощок, — сказав Поштар.

— Дощки треба купити й привезти, а в нас грошей нема, — відрубав Воркун.

— Дьордій хоче бути за махлера і заробити на дошках і на перевозі, — докинув Вакар.

— Та, воно ліпше будувати з дощок; гарніше робота виходить, — сказав Саловій.

— Не пізно гарно ходити, коби тільки було в чім, — сказав Воркун і глянув строго на Соловія. — Вмієш ти й з дерева гарно зробити, як схочеш.

— Право каже, що члени заряду не мають права робити коло школи за гроші, — підкинув Поштар.

— Ми таки не думаємо нікому платити, — сказав Воркун. — А тепер ми розходімся вже, бо, як видно, до ладу в нас далеко ще. А ви, газди, не сидіть дармо, але вишукуйте доброго й простого дерева, рубайте і стягайте додому — придасться.

* * *

Воркун ішов із тих незабутних зборів мов вибитий і сердитий такий, що навіть сніг під ногами скрипів йому твердше як кому іншому. Впік його Поштар, дуже впік і тим нагнав йому якогось дивного почуття якого він ніколи не відчував іще.

— Абих ноги по коліна сходив то йому не дамся, — говорив він до йдучих з ним Соловієви й Вакареви. — Він думає, що вже всі розуми поїв, але побачимо . . .

І, Воркун не сидів тихо. Вечерами мало коли був вдома — завсіди у котрогось сусіди гостював і вмовляв щоб були згідні з ним і не давалися Поштареві натягати. Але така робота не легка була. Битися, як казав Вакар, темно-

му чоловікови з ученим трудно, бо ти говори йому полудському, побожому, а він тобі право, закон, під ніс тиць, і чишних від нього мов від табаки. Воркун чихав, але не піддавався.

З ним треба дуже уважно обходитися, — навчав Воркун Вакаря. — Ви негодні стерпіти його чи він добре говорить, чи зле, а це не йде на нашу руку. Він бабрається в праві і знає його, а ми ні. Коло нього можна багато навчитися, притерпівши трохи. Дивіться, він каже, що член заряду не має права заробляти в громаді. А це значить, що Соловій не може будувати школу, а я й ви не можемо навіть криниці викопати, бо то буде проти права.

— А він сам може?

— Він може, бо невибраний, але наймлений.

— Не розумію щоб наймлений міг робити що хоче, а вибраний тільки те, що право каже. Тут мусить бути якесь крutarство.

— Може й є, але хто його знає... Але я десь вишукаю дійсну правду.

І почав Воркун вишукувати правди тай аж у Фрейзера впинився. Розповів йому, при допомозі Єлисавети, свої клопоти і ждав нетерпеливо на пораду.

А, Фрейзер, мав уже досвід у таких справах і на початку його порада цілком годилася з Поштарем; він мав рацію; а Воркун мало що не плакав. Виходило, що Соловій, хотівши будувати школу, мусів зречися уряду, що Воркунови ніяк не штимувало.

— Але, — пояснив Фрейзер далі, — ти також будеш мати рацію коли шкільний заряд дасть контракт на будову школи іншому чоловікови, скажім, Василеві. Тоді, Василь, як контрактор, може наймати до роботи всіх урядників. Тоді вони будуть працювати для Василя, а не для громади.

Воркун, слухаючи, витріщив очі. Щось прояснювалося йому в голові, але багато було ще темних закуточків яких він не міг бачити.

— Кажете, що так можна? — запитав, проникаючи Фрейзера очима.

— Можна.

— Але в нас грошей нема платити Василеві. —

— Будуть податковці відробляти податок. —

— Як будуть відробляти? —

— Робітники будуть домагатися грошей у Василя, а Василь буде домагатися в шкільного заряду, — пояснював Фрейзер, усміхаючись. — Але заряд не має грошей і, щоб справу залагодити, бере від Василя імена тих людей котрі працювали коло будови, числить дні і плату, випикує посвідки, що вони заплатили податок, ніби передали гроші через Василя, а Василь пише посвідку для громади, що він, ніби, одержав від неї гроші за свою роботу, як контрактор.

— Але грошей не буде — сказав Воркун, не можучи схопити пояснення ясно.

— Гроші, то посвідки, — пояснював Фрейзер.

— О-о-о-о, — заокав Воркун. — Тепер розумію. То тільки рахунок буде. А дерево також можна буде так купувати, ніби так, як ви кажете?

— Всю працю і матеріял можна так набувати — то всьо одно, що й гроші.

— А, як хтось не схоче відробляти?

— Такий мусить платити готівкою. —

— А, як хтось переробить, ніби, дасть більше матеріялу, або і більше днів поставить у роботі, що з таким робити?

— Такому треба грішми доплатити до податку. —

— Таж то всьо виходить точнісінько так, як я сам думав! — аж крикнув Воркун з радости. — Але я не був певний, знаєте, я ще не бродив у таких справах, тай сліпий я на правах цих, канадійських. Значить, що й тут можна шарварком відробляти громадську роботу.

— Як люди ухваляють так і робиться, — сказав Фрейзер.

— Дякую вам, що ми мене так гарно порадили; ніколи вам цього не забуду.

— Не згадуйте, — сказав Фрейзер. — Але не забудьте, що вам треба буде деякого матеріялу викінчити будинки. Скажіть своєму майстрові нехай виміряє всьо, що

треба і той рахунок принесіть до мене. Я вам всьо ретельно обрахую.

— А посвідки приймете? — сміявся весело Воркун.

— Прийму, як підпишете і печатку прибете.

* * *

Воркун, не пробний в записках олівцем на папері, за-пам'ятав в пам'яті ярким письмом пораду Фрейзера і, на зборах, зараз по його приїзді з містечка, Поштар не міг з дива вийти, слухаючи його відважної та плавної бесіди.

— Пишіть, що я вам кажу писати, — приказував він Поштареві. — Я тепер урядую і за всьо відповідаю.

І, Поштар, писав. Василь перебирав контракт на будову школи і хати для учителя, а Підгірний з Воркуновим братом зобов'язалися прочистити і обгородити шкільний город воринням. Волос із Дроздом мали викопати криницю, а решта податковців мали постарати дерево і помагати Соловієви в роботі. До того ж, Воркун так старався, щоб Поштар ні цента не заробив більше понад свій податок і, навмисне проголосив, що він і Соловій поїдуть до міста, поки ще була санна дорога, і привезуть своїми волами увесь матеріал потрібний для викінчення будинків, розуміється, задармо.

Очевидно, така робота злостила Поштаря. І, щоб шкодити Воркунови, він вишукував різні, як казав Вакар, фіґлі-міґлі, натягаючи право на всі боки, підмовляв своїх краянів, котрих спровадив і поселив у своїм сусідстві, щоб не слухали його, рапортував кілька разів шкільному організаторові, що в громаді діється непорядок, але все те не помагало. Навіть організатор, замість того, щоб знайти неправильність у Воркуновій роботі, знаходив неправильність у його записках як в протоколах так і у податковій книзі. Це, розуміється, сердило його і, щоб не мати більше клопоту, він настрахав Поштаря, що, як ще раз дістане рапорт і приїде та застане все впорядку, то він, Поштар, змушений буде заплатити йому подорож. Він бачив захват більшості податковців збудувати школу своєю власною

працею, найменшим коштом, не знаходив у Воркуна злої волі ломити закон і, хоч були якісь малі неточности та, він розумів, що вони були зроблені несвідомо через незнання мови.

В такій самотосі й в боротьбі двох противників робота йшла з великим поспіхом. Кожний податковець, боячись щоб йому не прийшлося доплачувати податок готівкою більше, як зарядив Воркун, ніби, девять доларів, старався доставити наложений на нього матеріял і відробити наставлені дні тоді коли його покличуть. А, Воркун, як казала Єлена, був гостем вдома. Вдень пильнував роботи коло будови, а вечерами зганяв людей на шарварок. Тай Вакар тішився, що Воркун, як він називав, скримплював дупія, ніби Поштаря, повертів майже усі діри на тиблі і тим відробив увесь податок. І, так, школа виросла скоро, мов печериця по дощі, а Воркун, нераз, уже на старости, іде бувало попри неї, гляне, тай усміхнеться, думаючи: “Отось небого наїлася моїх печінок.”

РОЗДІЛ ХІ.

Одного дня, в першій тижні місяця червня, заїхала на Воркунове подвіря бричка, а на ній два чоловіки. Фірман заговкав і задержав зіпрілі та зболочені коні перед саміським порогом хати.

— А-гов! — кричав він. — Є хто вдома? —

Але ніхто з хати не виходив і не відзивався. Чули вони гупкання, гей би хтось стовпці довбнею забивав десь там у лісі і більш нічого. Сиділи отак хвилинку-дві і міркували, чи йти пішки в сторону довбні і довідатися хто нею орудує, чи кричати звідсіль щоб той до них прийшов. Вкінці постановили пробувати одно й друге і вже збиралися злазити з брички, як на порозі з'явилася Єлена.

— Ой, Божечку милий! — крикнула вона, мов підстрілена і таки в тій хвилині, на диво чоловікам, сховалася в хату.

Чоловіки глянули один на одного допитливо.

— Це є тип людей із яких ти маєш зробити добрих горожан, — сказав фірман до свого товариша насмішливо.

І, сказати правду, Єлена, дуже, як то кажуть, неfortunно представилася чоловікам. Виліплювала вона піч із середини. Потріскала і кавальчики випаленої глини: падали на хліб, як цекла, ну, та й у страви коли замашувала їх. Небезпечно було їсти кідважно такий хліб, чи страву, бо такий кавальчик глини як попадає на зуб то наслідки не були дуже приємні. І, от, вона, цими днями, перед Зеленими Святами, вимашувала та вибілювала хату, споряджала й піч при нагоді. Мусіла лізти всередину і ліпити. А ліпити піч всередині не є легка справа. Вузько й тісно там, ну, мов у печі. Тай одежі не вбереш доброї до такої роботи — що найгіршу треба вбирати. А до того ще й від саджі і від мокрої глини не можна обійтися, то можна собі уявити якого то типа представляла вона собою чоловікам.

— Чи вони всі такі брудні й дикі? — питав товариш фірмана.

— Оскільки знаю то різниці між ними нема, — відповідав фірман з погордою. — Але шкода тратити часу на балачку. Мушу тебе передати скоро в руки цих дикунів щоб я мав час заїхати ззагоді до пошти коло річки, поки сонце зайде, бо тут нема де ні повечеряти, ні переспати.

Це сказавши, він нагнав коні зперед хати і поїхав крізь отворені ворота та ледве притоптаною доріжкою в ліс. За кілька хвилин чути було гопкання та переклик голосів, а потім голосна розмова, що ставала з кожною хвилиною голоснішою, а вкінці їхала бричка знов попри хату і везла стоячого на помостині позад чоловіків Воркуна.

— Учителя маємо! — крикнув він у бік хати, де Єлена зазірала крадьки у вікно, ховаючись щоб чужі люди не побачили.

По дорозі до школи, вступила бричка до Вакаря. Воркун ледве витяг його з хати щоб він, як член заряду, був свідком при умові учителя з громадою. Не хотів він мати ніякого діла з панами, але коли Воркун спімнув, що його присутність конечна на свідка, бо Поштар може щось покрутити, він забув за панів і поїхав.

Поштар ждав їх у школі. Скоренько форму умови вповнив сам учитель, пан Гудвин, Воркун підписав, Вакар зробив хрестик, де треба було, прибито печатку і справа була скінчена. Фірман, що був ніхто інший тільки знайомий уже шкільний організатор, дав розказ, що шкільний заряд має подбати щоб учитель мав у хаті все, що потрібне і, щоб позавтра були в школі всі діти у шкільному віці від сім до п'ятнадцять літ, та, побажавши учителеви доброго здоров'я й успіху, поїхав, зіставляючи учителя на ласці дикунів.

Але, пан Гудвин, як видно було, цілком не засумував за організатором. Противно, він так розцікавився новими для нього обставинами, що забув за нього зараз таки коли той виїхав за ворота. Без страху він, мов із неба впав десь у чужий край, між якесть незнане плем'я, що, на його думку й по словах організатора, було, ніби, півварварске,

але розумне на стільки, що й про школу думало. І, вдійсності, його перше вражіння, що воно було дике, одержав він із появи Єлени на порозі. Боса, охляпана глиною і саджею, з якимсь клубком на голові, перевязана мотузком, що держав подерту чорну плахту замість спідниці і її страх перед цивілізованими людьми, не могли дати йому іншої думки. Але, тут, з другого боку, Поштар, з котрим він міг с'як-так розмовитися, а ще більше Воркун, хоч і босий і в білих штанах і в білій сорочці спущеною поверх тих штанів і підперезаний широким поясом, і, котрого, як казав Вакар, аж писки й руки боліли від балачки словами й руками на міги, не показували того півварварства. От, як пояснював йому сам Воркун, тільки їх мова шпигила, а решта, ну, знаєте, кожний як вміє, так і піє.

— Отут ви будете проживати й наші діти научати, — говорив Воркун, коли він з Поштарем і Вакарем запровадили Гудвина до хатини. — Трохи вам скучно буде зпочатку, але не бійт'ся, привикните. Знаєте, ми ще не таке пережили перших років і якось видержали, а вам що за біда? Ми вам усе дамо, і хліба й до хліба, тільки привчіть наших дітей науки, бо, знаєте, як то тяжко сьогодні без неї. Сліпий чоловік, хоч і очі має. Кожне лихо його ошукує ще й сміється з нього... О, вибачайте! Я забув, що ви мене не розумієте, — сказав похапливо, завважавши, що Гудвин якось безрадно дивиться на нього. — В мене, знаєте, така натура, що й до худобини люблю заговорити, бо, хто знає, чи й вона часом не розуміє того, що до неї кажеться — в Бога всякої буває, але ми не знаємо, — додав він, виправдовуючись за своє красномовство.

— З вас і бик сміявся би як би розумів вашу балаканину, — сказав Поштар сердито. — Вчепилися чоловіка, як репяк кожуха і не даєте людям нагоди слова промовити.

— Мене люди на те вибрали щоб я говорив і порядок в громаді заводив, — рубнув Воркун на відповідь. — А вам, як не любо, не слухайте, — додав і таки на злість Поштареві тягнув далі. — Оце ми вам такий файний,

панський тульс, начина, пристарали, — хвалив він, показуючи рукою на бляшанну посуду, що лежала на підлозі коло спіжевого оргівача. Були там бляшенне ведро з черпаком, бляшаний чайничок, бляшаний кітлик, бляшанна ринка, бляшанні ложка, виделка, ніж, горнятко і дві миски, та й в додатку ще й бляшанна вмивальниця лежала там перевернена до гори дном. — Ми це купили для вас щоб ви не казали, що ми таки нічого не розуміємо як у вашім гатунку водиться... А стіл і крісло дістанете пізніше. Хотів Соловій склеїти для вас одно й друге, але не стало цвяхів. Та, коби було що їсти то з'їсте з колін тимчасом, а сісти сядете на який небудь ковбчик, або на скринку; пан Поштар вам пристарає з своєї крамниці. А за ліжко також вибачайте; нема в нас тепер грошей на панське зо пружинами, — поясняв він, показуючи на чотириногу, мілку скриню в куті, збудовану з необтесаних дощок. — Настелите осоки; ми на голих дошках спимо, бо з м'якого не хочеться вставати рано; накриєте веретою, а самі накриєтеся оцим коцом, що ми для вас купили і будете спати немов у перинах. Осока й сіно є вже нажаті тай висхли вже і немайте страху, що дістанете жовтільницю. От, я таки зараз внесу вам.

— Інтересний чоловік, — сказав Гудвин, коли Воркун вийшов надвір.

— Влізливий балакун, — сказав Поштар зневажливо.

— Жалую, що не розумію що він говорить.

— Нема за чим жалувати, — говорив Поштар невдоволений, що Гудвин, як чути було по його словах, залюбився вже був у Воркуні. — Його балачки не варта й слухати; от, лепече, що на язик лізе. Він собі простий хлоп...

Хотів Поштар сказати ще дещо, але з'явився Воркун з вязкою сухої трави і не дав йому докінчити.

— Отак-о, — приговорював Воркун, розстелюючи траву на ліжку, — розстелимо її рівненько, накриємо гарненько і спати будете в запахах як цар.

Гудвинови не треба було поясняти Воркунової роботи. Він відтворив свою скриню, витяг два вовняні коци,

двоє простирал, подушку і почав сам застелювати ліжку.

— О-го-го! — загогокав Воркун, ніби здивований.— Ви, як бачу, не їхати сюди отак собі, як в нас кажуть, на-галай, на-балай, але з вереннями та з подушками мов з молодою, ніби з віном.

Отак майже під вечір приймав Воркун балачкою Гудвина. Кидав він тут то там англійськими словами, поясняв руками, але малий спасибі виходив із тої балачки. Всеж таки, Гудвин, відчував в ній неокрити ширість і отвертість, що збуджували в йому велику цікавість пізнати цих, незнаких йому до цього часу людей. Сам молодий іще; от, десь до тридцятки йому добігало; студент університету і приїхав зо східної Канади щоб через вакації заробити грошей на дальші студії, а притім, простудіювати на користь свого факультету, соціяльний і економічний стан піонерської Канади і, можливо випадково, попався там, де йому й не снилося бути, ніби в чужім краю, між чужими мовою й расою людьми. І відразу дуже інтересні стали для нього ці люди. Жалував тільки, що набув уже був впередження проти них в розмові з організатором. Цей не пожалував песімістичних компліментів на їх адресу і, очевидно, попусв йому набути оригінальне знання про їх духовий характер після своїх власних студій.

Коли члени заряду пішли додому, Гудвин почав систематично оглядати своє матеріяльне окруження. Хатина, або, як називав її Вакар, притулчина (такий будинчик, що його притулюють до стайні, або й до хати), була збудована з тесаного дерева, величини дванадцять через чотирнадцять стіп, шпари заліплені глиною, без стелі, бо спусковатий дах в один бік заступав подвійну службу, двері і дві вікні домашньої роботи, оце було все чим могла похвалитися. Заносила вона ще сопухом сирого дерева і сирі глини, звичайно, піонерська. А в хаті попри згадане ліжку, ogrivача, що також мав заступати подвійну службу для варення і ogrивання, та попри, як казав Воркун, панський тульс, не було більш нічого крім Гудвинової скрині, що мала всі признаки послужити йому за тимчасовий стіл.

Школа, мов велика скриня, тридцять через сорок стіп

лежала підвалинами на камінях, із опиленими вуглами і з обліпленими шпарами та з шістьома вікнами, по три по боках, ждала з поважною мовчанкою на свою службу просвічати молодий народ на добрих горожан нового краю. А в середині ждали на тих горожан десять чотири-особових, своєї роботи примітивних лавок, стіл, лавочка для пана вчителя і таблиця на триніжці. Обширна й висока. Не приставав Воркун будувати меншу, бо: — З приплодком на діти менше клопоту, як з прибудовою школи, — переконував він тих, що не хотіли великої.

Шкільний город: два акри густого ліса з чого четвертина була зрубана й викорчувана на місце під школу; обгороджений був тополевим воринням, повязаним лозовими вужавками до подвійних стовпців і, як стати на помостину перед шкільними дверми, то видно було ліс, ліс, і ще ліс. Тільки там, навскоси, від школи через дорогу, була заслонена трохи деревами і корчами прогалина, а з неї визирала маленька, оббита бляхою баня з трираменним хрестом.

Гудвин не втерпів, щоб не оглянути те, що було під банею і довкола неї. Пропхавшись навправці крізь ліс і право до церкви пішов. Примітивний будинчик: чотири стіні одної міри, досить високі, по двоє вікон з боків, чотири три-кутні дахи зходилися у верх, що закінчувався маленькою, оббитою бляхою, банею з три-раменним хрестом. Дивувало його, що збудована вона була задом до дороги, де була маленька добудова з малим віконцем, але це муслило лишитися тайною, бо нікого було запитати. Хотів заглянути до середини, але якось не пасувало йому дратися до вікон, що були за високо, щоб дивитися крізь них без якогось підвищення.

Став, оглянувся: нічого надзвичайного, і хотів уже до своєї хати вертатися, але великий тополевий хрест притягнув його увагу. На якусь памятку поставлений, подумав собі, і мимоволі пішов щоб приглянутися йому. Обтесаний до верха на чотири боки, почорнілий трохи від років, і великий, висухлий вінок із дикого зілля закривав якісь цифри. Не втерпів, узяв жердку, відкрив цифри і прочитав:

1899. Іншого письма не було. Але й самі цифри зацікавили його. Виняв записник і записав їх, хоч не знав на що.

Оглянувся від великого хреста на праворуч і заінтересували його менші хрести і хрестики яких ледве видно було з буряну. Нарахував вісім; два більші, а шість маленьких. З цікавості підходив до них і пробував прочитувати викарбувані написи. Пізнавав деякі букви і цифри, але все разом нічого йому не говорило. Оглядав гроби — маленькі, діточі, тільки два старших осіб. На крайньому гробі, малий тополевий хрестик охилений був так, що праве рамено сягало землі. Це мусів бути перший тут, подумав. Жаль, що ніякої дати не має. Спробував направити дрихлавого безіменного свідка, але він хрупнув тихенько і... Якесь неприємне чуття пробігло Гудвинови, таке мов би він той хрестик мертвому з рук вирвав. Положив його на запалий гробик і з якимсь пригноблюючим чуттям записував цифри з хрестів і завважав, що 1899 були найстарші. Прояснювалося щось, але...

Пішов до своєї хати щоб вечерю варити, але показалося, що він не має ні сірників, ні нафти, ні лампи. Пошкробався в голову, пригадав щось і до Поштаря справився. Але коло воріт здибав Воркуна із вузлом в руці.

— А ви куди зібралися манджати? — говорив Воркун весело, підбігаючи до Гудвина. — Певно зголодніли й на зайчика хочете підсісти. Та вони ще недобрі до їди, тількищо вилінились, ну, старі — молоді добрі під зиму і в зимі, як їх якась хвороба не нападе. А це я для вас приніс, — говорив вже тихо й поважно, подаючи Гудвинови завитий в білу платину вузол. — Щось там Єлена, моя жінка, злагодила для вас, бо знає, що вам нема кому ні зварити, ні спечи.

А, Гудвин, глядів здивовано то на Воркуна, то на вузлик і не брав — не знав, що робити має.

— Гай-гай, беріть, не втягайтеся як дівчина, — припрошував Воркун, тикаючи вузлик в Гудвинову руку. — Вертайтеся до хати і їжте на здоровля поки ще всьо тепле.

При цім, Воркун, майже силою затрутив Гудвина до хати, а там сам розвинув вузлик і поставив на огрівач ма-

лий круглий хліб, миску з курячим мясом і кітлик гарячого молока.

— О, — показував він рухом голови, — сідайте й уплітайте та не бануйте, що не маємо чогось ліпшого, знаєте, ми ще не попірилися як треба. Але й за це дякуємо Богови, може колись ліпше буде.

Гудвин побачив їду, глянув на Воркуна і стидливо, і змішано, і з вдякою... Видно було по нім, що він ніколи такого дарунку не сподівався й не бажав і таки уважав, що йому не пасувало його приймати. Він витяг з кишені кілька срібних грошей і, не рахуючи, давав їх Воркунови.

— Борои Боже! — замахав руками Воркун, відмовляючись брати гроші. — Та ж то гріх неспасений був би брати плату за теке, та ще й від вас. Ви забудьте за гроші, сідайте і їжте, — показував він, це послідне, руками.

Гудвин бачив, що не вмовить Воркуна взяти плагу, сховав гроші і, щоб вдоволити впертого добродія, наляв молока в бляшане горнятко, покушав, похвалив, що воно дуже добре, а при тім почав показувати руками, що не має ні сірників, ні лампи, ні нафти.

— Добре, що ви мені пригадали, — сказав Воркун, вимахуючи руками. — Я забув, як заорав, що вам потрібно буде того. Але я зараз принесу, всьо принесу, а ви тимчасом вичеряйте.

Воркун вибіг з хати, а Гудвин дивився йому вслід, міркуючи куди він пішов. Не хотілось йому вірити, що Воркун зрозумів його, але постановив заждати, пробуючи їсти принесений дар божий.

* * *

Третього дня, як було приказано, розпочалася наука в новій школі. Воркун не дармував другого дня по приїзді учителя. Він обколядував кожну хату в громаді, навіть і ті, що не мали дітей до школи, сповіщаючи тую, дуже важну новину, приточуючи до неї наказ, що всьо, то тільки лазить із дітей, мусить бути представлене завтра учителеви до запису, бо інакше заплатять штраф, ніби кару.

І, як видно було, народ послухав свого гайдука і, побоюючись штрафу, бо рано-ранісько, що й саме сонце заплакало ще було росою, почав він сходитися до школи. Декотрим треба було встати на зорях, бо перейти з дітьми чотири, а то й шість миль крутої дороги, не перейдеш за годинку, а ті, котрі мешкали ближче, з цікавості йшли ранше щоб не пропустити хочби найменшої подійки з того дня. Надходили чоловіки й жінки з дітьми і таки самі, повбирали по святочному, мов на великдень і ставали гуртками хто на дорозі, а хто на шкільнім подвір'ю і шептали між собою про якісь таємничі речі, бо якимось дуже скося позирали на хатину, де, на їх думку, вилежувався в перинах пан учитель, кат дітей і невмолимий клопіт для батьків.

Тай Воркун не спізнився — Корнила він мав вписати на науку, а по при те надзирати над порядком. Разом із ним прийшов Соловій і Вакар, всі підголені, вбрані, як належить, по словам Підгірного, депутатам. Воркун ішов впереді, удавав дуже поважного, здоровкався зо старшими, не задержуючись. За ним ішов Соловій із великою охотою зашпортати ногою вуйкову Воркунову ногу так, як то вуйко любив йому робити при нагоді, але здержував його вуйків святочний настрій. За Соловієм підбігав Вакар і оглядався за Поштарем котрого він без найменшого милосердя обертав би на всі боки і пік живцем, бо, на його думку ніхто, тільки він спровадив на громаду нову грижу — учителя.

Всі три пішли право до школи, а за ними й народ подався — за проводом. Воркун став на помістину перед дверми, оглянувся, заждав хвилину, а потім промовив:

— Прошу, прошу, вилебні газди й газдині! Приступіть ближче і послухайте мого слова. Зараз, як пан учитель з'явиться, не пхайтеся гурмою до школи, бо то нефајно. Ми будемо вас почитувати, а ви будете приходити з дітьми поєдинчи. Накажіть дітям щоб не боялися й не плакали, бо учитель хоч не знає понашому, але добрий чоловік. По записі всі старші можуть іти додому, а з дітьми учитель науку держатиме. —

Люди вислухали Воркунове слово і зараз таки повер-

нули голови до хатини звідкіль мав з'явитися пан учитель.

За кілька хвилин вийшов Гудвин із реєстром в руці. Він оглянув народ і здивувався, побачивши, що всі чоловіки й хлопці поздймали капелюхи, мов би десь короля, або якогось великого архиєрея заздріли. Але не знаючи в чім річ, він, ідучи, витав ближчих добрим ранком і придивлявся лицам та одежі чоловіків і жінок, що видавалися йому дуже несмілими й дуже покірними, але в очах завважував скритий ворожий погляд. Несподобалася йому та ворожість, але при дверях він скоро забув за неї, бо Воркун почав витати його і припрошувати щоб заходив до школи, мов владику. Він думав, що Воркун жартує і сам жартком вклонився Воркунови і з тим за хвилину сиділи вже за столом на ослончику і реєстрували перестрашений молодий народ.

По вписі, Гудвин вийшов на двір і почав кликати дітей до школи. Але це не була легка справа. Декотрі хлопці і дівчата повтікали в ліс, а менші знов вчепились своїх батьків, чи мамів і заходилися від плачу — боялися науки. От, тільки половина з двадцять і восьмеро реєстовців, спустившись бути, або не бути, поставали в двійки, як заряджував учитель, і ждали поки не половили втікачів їх батьки при допомозі шкільного заряду і не поставили їх, як казав Воркун, до гліду, ніби до ряду.

Вговкавши і впорядкувавши вряд, завів Гудвин дітей до школи. За дітьми зайшов також цілий шкільний заряд із своїм писарем, щоб перевірити на самім початку учебні здібности учителя — чи не буде він дармо хліб їсти. Увійшли й стали рядком під стіною коло дверей, приглядаючись, як Гудвин клясифікував дітей по їх тілесній величі і розсаджував по лавках. Скінчивши ту клясифікацію, він просив дітей, щоб встали до молитви. Але з певної причини жадне не послухало його. Мусів він майже всіх піднести, потім схилив голову і говорив молитву.

— Мусить бути кальвіном, бо не хреститься, — шепнув Соловій.

— Ша! — шакнув Воркун і подивився грізно не лиш на Соловія, але й всіх урядників.

— Сідайте! — сказав Гудвин до дітей, даючи знак руками щоб сідали.

Але діти дивилися одно на одного, то на Гудвина і не сідали.

— Сідайте! — повторив він і сам сів на свій ослінчик. Декотрі діти посідали, а решта не знали що робити.

— Сідайте, чого стоїте? — крикнув Воркунів Корнило по українськи.

Діти посідали.

— Встаньте! — сказав Гудвин, встаючи.

Діти засіпалися, дивилися на Корнила що він робитиме, а що він стояв уже, то й вони повставали.

— Сідайте! — кликнув учитель.

Діти й тут сіпалися, але Корнило ратував справу. Він сів, сіли й вони.

— Встаньте! — кликнув Гудвин.

Діти встали.

— Сідайте! — кликнув він з усмішкою.

Діти сіли.

— Встаньте!... Сідайте!... Встаньте! Сідайте! Встаньте - Сідайте! — приспішував Гудвин свою команду кілька разів, а діти, схопивши ритм, сідали й вставали з великою втіхою — сподобалася їм наука, заледви він їх спинив.

Кілька разів повторяв Гудвин ту, чудну для шкільного заряду науку, а вкінці, бажаючи спробувати чи схопили діти значення слів, він змінив їх порядок.

— Встаньте! — кликнув Гудвин. Діти встали.

— Встаньте! — повторив він. Всі діти сіли, крім Корнила. Цей ще й крикнув на ціле горло: “Мене не здуриш!” і хихотався з втіхи, що перехитрив учителя.

Гудвин також сміявся, хоч не розумів, що хлопець сказав. Вдоволений був, що випадково знайшов підхожу методу для науки дітей, що цілком не розуміли його мови. Це був добрий завдаток для дальшої науки не тільки мови, але й інших предметів, що він плянував учити. І з цим пішли далі вправи “Сідайте-Вставайте” при допомозі Корнила, що з охотою пожертвував себе бути прикладом іншим. Він навіть шептав собі тихенько команду “стенд” і

“сит”, а-потім “сит давн” і “стенд ап” разом із Гудвином, як цей додавав уже прислівник до голих “стенд” і “сит”, ніби до “встань” і “сідай”. Це відразу поставило його в провід і на спеціальну увагу учителя.

А члени шкільного заряду, стоячи під стіною, приглядалися, як казав Вакар, зицирці і ждали нетерпеливо на справжню науку. На їх думку, а спеціально, на думку Боркунна, Гудвин мав почати учить дітей абеткадла, ніби азбуки так, як у краю вчили, а тут, він, майже цілу годину стратив на зицирку. Не сподобалася їм така наука — так учить хтонебудь потрафить — і, коли Гудвин з тяжкою бідою впорядкував дітей виходити на двір, на обід, вийшли й вони рядком пригноблені.

* * *

На воротах і на дорозі стояв іще народ гуртками, коли діти вийшли на обід. Ніхто не спішився йти додому — тай чого було спішити?

— Ліс не втече з фарми, — говорив Підгірний сусідові, котрий справився був йти додому. — Заждїм, поки наша голова не вийде зо школи — почуємо, що він скаже про науку, бо мені самому здається, що з неї буде стільки користи, що кіт наплакав. Ніби, яка то наука, коли діти учителя, а учитель дітей не розуміють ні на зуб. От, хиба міґами будуть розмовляти та одно одному фіґи показувати, бо що він їм скаже, або вони йому? Задармо будемо платити за те, що діти будуть час тратити, а то скидали б хворост на купи і коріння визбирували.

— Бог його знає, що про те думати, та гадати, — журився сусід. — З дітей мала користь у роботі; мене уберія гризе. Вдома воно лазить вчїмнебудь, от, щоб тільки грішного тіла не видно, а до школи треба трохи ліпше зібрати. Але в що, питаю вас? Те дрантєчко, що привезлося з краю, вже порозлізалося — за чотири роки то й залізне вже би ся зтерло — а, нового не пристаралося ні нитки. Коноплі й лен тут невдаються. Пробував сіяти, але, що мороз не дібе, виросте якесь таке миршаве — донічого непридатне

— мотуза доброго не зкрутиш з того прядива. Прийдеться в шкірах або таки голо ходити. —

— Та я вже не дбаю ні за часом ні за одежу,— прилучився Волос до бесіди,—бо з діточої роботи великого хісна нема, а зібрати можна отак, щоб купи держалося та чисте було, але оте ходження забило мені баки. Каже Поштар, що від мене до школи є чотири милі і, каже, що це недалеко. Але я думаю, що він іншої співав би як би йому прийшлося ходити пішки щодня до школи і зо школи гакою крученою дорогою, що аж в голові дурить йдучи нею. Таж, як би її розтягнув, напнув просто, то напевно вийде не чотири, але вісім миль. І пускай такою дорогою дитину до школи. Доки воно затьопає туди то будьте певні, що не в голові йому буде наука, бо прийде ледве тепле. Мені самому треба попасу поки з дому до Поштаря зайду — а то, ніби, недалеко. —

— До тогож, — почав Дрозд нарікати, — тут, кажуть дитина мусить бути в школі цілий день і рад би я знати як то з їдою буде? Вставати мусить до східсонця, а хтож хоче їсти зо смаком рано? Тай, що їстиме? От дзьобне щобудь і піде з сухим хлібом, як є, а як нема, то що візьме? Хиба ягодами житиме, але цього року й ягід нема, бо знаєте, мороз цвіт убив весною. Виходить, що їм треба буде носити їду, або мами будуть іти з ними разом до школи і там їм їсти варити, інакше погинуть подорозі. —

— Ніби, діти нехай ідуть до школи, ти тату й мамо носи їм їсти, а до роботи на фармі наймита наймай, — сказав Підгірний і засміявся криво. — І, я так кажу, що це не буде школа, але жура велика на наші голови. Ні їсти що, ні вбрати чим, а до того ще й журися чи воно зайшло і прийде зо школи — чи не заблудить десь у лісі, бо, знаєте діточу натуру, не держиться вона битої дороги, в корчі її тягне. Та й centa ні на рейсик, ні на табличку, а, як ще прийдеться купувати олівці, зшитки та книжки, то тоді очі повипулюємо — дуже розумні станемо від тої науки.

— А, коли зима прийде, що тоді скажемо? — піддав сусід.

— О-го! Зимою хиба ми старі будемо ходити до шко-

ли й то вряди-годи, а про дітей нема що згадувати, — сказав Підгірний. — Хтож би знайшовся такий без серця щоб вислав дітей на явну смерть? От повизбиравали б ми їх подорозі як качанів замерзлих. Зимою я й гадки не маю висилати — ліпше в арешті відсиджу.

Отак бідкалися газди, стоячи на дорозі, і все, чим далі, більш і більш дивилися зпідлоба на школу. Чорною, грізною хмарою висіла вона в їх головах. Аж вийшли діти зо школи і прогнали її з овиду. Діти виходили рядком, а це сподобалося Підгірному.

— Видно, що цей учитель відразу вчить дітей вордунку, — сказав він до стоячих. — А, що вас пан-професор навчив? — запитав Воркуна, коли цей зближився до них.

— Вчив нас гайдука сидати, — відповів похапливо Ваккар за Воркуна. — Шкода було стільки гамбарасу робити за школою, — додав гнівно.

— Та, то ще за скоро казати сяк, або так, — говорив Воркун з провола, схиливши голову. — Ми можемо говорити сюди й туди, але ми не биті на тім, як то наука має йти в цім краю. Побачимо пізніше, як то буде.

— Добра не буде — самі очі бачуть, — сказав Дрозд.

— Скоро ми полисіємо від цієї науки, — додав Волос.

— Не мала баба клопоту та купила собі поросся, — докинув Підірний.

— Ніби, що німий німого може навчити? — кинув сусід це питанечко.

— А, я кажу вам, що чорт не такий страшний, як його малюють, — сказав Воркун сердито. — Ще нічого не було, ще нічого не бачили, а вже шпортаєте язиками.

— Бо мусять, — сказав Поштар збоку. — Я й сам цента не дав би за таку науку, — додав він, завважавши, що податковці лихо настроєні до школи, а йому бажалося звернути всю вину на Воркуна.

— Так-так, ви би й цента не дали, бо нащо вам дати, як ви не маєте дітей до школи, — боронився Воркун, зрозумівши куди Поштар стріляє. — Учитель почав учить так, як йому треба, щоб діти знали коли сісти, а коли встати...

— І навчив вашого, — рубнув Поштар, — бо ви вже його підмастили передвчешним приносом. Бачив я в школі, що то було. Тільки ваш хлопець був видний, а решта . . . ну, курок не принесли.

— А, ви хотіли б, щоб учитель з голоду здох? — викрикнувся обурений Воркун. — Жаль вам за тим окрайцем хліба і за ложкою молока, що я йому приніс позавчора? Стидайтеся таке говорити.

— Тут нема стиду говорити правду, — стояв при своїм Поштар. — Ви занадто почали нас всіх за ніс водити.

— Кого воджу, та й як? —

— Всіх нас, — відізався Дрозд. — Забаглисьте школи і крутили, крутили і таке накрутили, що голови не видно. —

А місце на школу хто вибирав, як не ви? — докинув Волос. — Втикали її собі під ніс і що вам? Півмильки дитина з колиски залізе на час, а моїм треба півдня йти.

— Воно таки зле зробилося, — обізався Підгірного сусід. — Таку справу треба було наперед добре обговорити зо всіх боків. Не штука казати, що школи треба, але штука вдержати її щоб вона була школою. Голих дітей не можна пускати до неї, хиба на сміх.

— Чуєте, що люди кажуть? — питав гордо Поштар. — Обдурюєте і думаєте, що всі дурні, тільки ви . . .

— Е-е-е, Дьордійку! А ви відколи таким святцем стали, що так ревно за людьми обстоюєте? — процідив насмішливо Вакар.

— Як до вас не пють, не кажіть дай-боже! — рубі ув Поштар сердито.

— Ге, як ви до мене не хочете пити, то я до вас буду, — сказав, ніби покійрно, Вакар. — Знаю я чому ви розпалюєте цей вогник — хочете спечи собі рибку в чужім олію. Але, кажу вам, не дам і не дам і що ви мені зробите? Самі ви навели на нас усякі клопоти і тепер хотіли б на другого зіпхати, але оце-о зробите! — рипнув він словами, показуючи Поштареві фігу. — Завели з панами симбру, наслали на нас поліцію, завели якісь реєстрації живих і мертвих, спровадили якогось підпанка щоб дітей до школи поспису-

вав, школу, казалисьте, мусимо будувати і то з дощок, таку собі фабричну, щоб було коло чого ручки мастити, а, ніби учитель за чім поводом приліз сюди, як не за вашим? Вже мені не замилиге очей, не бійтеся! Знаю я бачи входи й виходи... А-ну, скажіть ви, люди, чи правду я кажу, чи з пальця висисаю?

— Таких, як ти, ніхто не слухає, — сказав Поштар зневажливо, змінюючи “ви” на “ти” і, махнувши рукою, пустився йти.

— Ой, ще послухаєш пане Поштарю, послухаєш, — кричав в'їдливо Вакар на вздогін Поштареві. — Я кажу тобі і всім тут хрищеним, що учитель добре вчить і я, абих на плечах своїх дітей носив до школи, з послідного буду дертися, щоб тільки вони вчилися і не були такі дурні, як я, що таким як ти, від коли я з коліски виліз набиваю гелево своєю працею... Агі! Сам рие і сам квичить, — додав потихо і плюнув з пересердя.

Народ слухав перепалки, похнюпившись і ніхто ні словечком не відзивався ні за, ні проти. Не відважувалися докидати до вогню більше дров — неприємно було гритися коло нього.

— Школа збудувалася і розпочалася і мусить іти; сварка не допоможе, — сказав Соловій по довшій мовчанці. Хто зможе, буде посилати, а не зможе, того не повішать. Вже ми заступимся за такими, бо знаємо наші статки.

— Та, аби тільки здикутники не лізли, — сказав Дрозд, обернувшись від людей.

— Не влізуть, не бійтеся, як той панисько, Поштар, не пхатиме пальці там, де не треба, — в'їдав далі Вакар.

— Все було б добре і буде добре, як не буде між нами заздрости і захланности, — сказав із жалем Воркун. — Нікому я зла не бажав і не бажаю...

— А, ви не беріть собі всього того до серця, — розраджував Воркуна Вакар. — Вірте мені, що я з вами навіть у могилу, — додав, бючи себе кулаком у груди.

* * *

За той час коли старші, як казав Підгірний, кроїли собі взаємно штани на дорозі, на шкільнім подвір'ю чути було

веселий сміх і крик. Там Гудвин забави заводив. Сам бігав і скакав похлопачому через жердку і заставляв дітей бігати та скакати, і на кожний рух вимовляв голосно потрібні слова і заставляв дітей робити те саме. Цим він осмілював навіть найбільше несмілих, відганяв від них отой страх, що багатьом їм насадили батьки вдома балачками, що школа, це є собі така катівня, де учитель тільки пантрує щоб когось вибити і за кожний невдалий рух жде їх обірвання вух, бичовання, клінчання на гречці та інші страшні кари. І, декотрі хлопці, в котрих совість не була дуже чиста під зглядом хлопячих рухів, навіть приготувалися були на щось подібне, напихаючи в штанці заячих шкірок і, підшиваючи коліна таким самим кромом.

Але такої хлопячої підготовки не треба було. Гудвин показався уродженням педагогом, любив дітей і кожним своїм рухом, бо словами не міг, здобував їх довіря. А, що він був успішний, то видно було коли випустив їх із школи додому. Не могли розійтися, розмовляючи на міги під проводом Корнила, котрий пробував сказати йому, де, в якій стороні і як задалеко від школи кожне з них мешкало. А, йдучи дорогою додому, вживали вони дещо зо шкільного навчання — сідали, як казав Вакар, гайдука, скакали через повалені дерева, ловили одно одного, вживаючи чужих для них слів. Утішно їм було! Ніхто не був караний і, замість буків і клінчання, були забава і сміх. А вдома розхвалювали учителя по своїй уяві з твердою постановою йти завтра рано до школи ще перед сходом сонця.

А, Гудвин, розхвильований вражіннями з першого дня науки, повечерявши, сидів в школі коло стола і писав до когось там, на сході Канади, лист, описуючи свої спостереження.

“... По інформаціях, що я одержав від тих, що вислали мене сюди на посаду учителя, ці переселенці мали би бути якимись рутенами з Австрії, — писав він між іншим. — Описувати їх в деталях я, покищо, не можу, не хочу бути несправедливим ні для себе, ні для них. Скажу хіба загально, що вони, на показ, із своїм поведінням і одежею видаються примітивні і покірні. Але, знов, інші

мої спостереження і висновки говорять щойшого. Приміром, не можна уважати їх за якесь некультурне плем'я коли вони мають смілість і відвагу імігрувати з родинами тисячі миль без проводу в цілком чужий край, без знання тутешніх обставин і мови, та без видимих засобів вдержати себе при життю довший час. І, мені здається, що їх примітивність і покірність не походять із нутра їх характеру, але нащеплені їм силою політичних і економічних обставин в яких вони жили можливо сотки років, бо, інакше вони не шукали б волі хоч би навіть отут, у цих нетрах, де у крайній нужді розбудовують своє родинне і громадське життя.

“Тай не переселилися вони сюди на якийсь час, чи радше сказати, на спробу зробити гроші, як це в нас водиться, через експльоатацію природних багатств, а потім вернути до рідного краю, або переселитися десь у інше, більш благородне підсоння. Осідають вони тут раз на все. Досвідчують це, перше, будова церкви, назва пошти і шкільної громади по своєму, а друге, їх цвинтар. Тут вони виставили великий хрест, здається, як пам'ятку з датою коли його заснувано, а, в додатку, майже на кожному хресті на гробах вирізують ім'я покійника і дві даті, що, догадується, є рекордом коли він родився і коли вмер. Розумію, що люди, котрі рекордують такі річі, не думають покидати цей край, але консолідуєть свої позиції, укріплюючи їх своєю власною побутовою історією для своїх дітей. Це важне для нас тим, що вони тим способом закріплюють свою окремішність і, пізніше, трудно їх буде засимілювати. Це будуть ніби рідко порозкидані хутори, але ціпко зв'язані духово у великі селища з великими просторами землі на своє поширення, бо видно, що вони витривалі, не бояться тяжкої праці і невибагливі.

“Кажу, я подивляю їх відвагу їхати так далеко від цивілізованих осередків без страху перед голодом і холодом і жити тільки тим, що можна руками з землі видобути. Розуміється, що це коштує їх багато під зľadом смертності дітей. Приміром, на їх цвинтари, я нарахував вісім гробів, а з них тільки два дорослих людей. Значить, що з

браку лікарської помочі гинуть немовлята. Цю справу повинні доглянути наше правительтво і наші місії. До того ж діти в шкільному віці також потребують лікарського догляду. Жаль дивитися на них — щуплі, з блідими лицями, з чорними смугами коло очей, миршаве волосся, сліди шкірних хворіб вказують на брак доброго відживлення і на брак чистоти. А з них, при добрім догляді, можна виховати гарних і добрих людей, бо, як видно, вони з природи здібні. Мені самому дивно, що я, за один, неповний, шкільний день з'умів без знання їх мови зробити багато більше роботи з добрим успіхом, як мені доводилося з нашими дітьми в наших школах за кілька днів.

“Мушу ще згадати про предсідника шкільного заряду — чудовий чоловік. Він мало не замордував мене своєю балачкою першого дня, але чим більше він говорить тим більше зростає в мене приємність слухати його, ну, починаю розуміти його без огляду на те, що він говорить по своєму. Коли б дати йому нашу мову і нашу одержу то я певний, що він був би найбільш популярною особою в котрійнебудь із наших громад. Такий і його хлопець у школі — відразу у провідника вибився між дітьми. Дивує мене, як могла його мама вродити і виховати його на такого гарного умом і поставою хлопця коли вона сама показала майже півдикою на дверях своєї хати коли я тільки приїхав на її подвір'я. Через це я відмовився описувати цих людей в деталях, як я згадав уже, щоб не поповнити гріха, описуючи людей тільки по зверхньому вигляді — а, вона, пані Воркун, цілком не подякувала б мені як би я описав її з тодішньої появи тай я певний, що я не дістав би від неї звареної та заправленої сметаною курки, гарячого молока і разового хліба — смачніших страв від тих я ще не їв.

“Тим часом не здивуйтеся коли б я здичів туг у цих нетрах, або з'асимілювався. Я, ніби, між людьми, але на безлюдю, бо не маю з ким розмовитися як слід, забавитися як знаю і вийти як потрібно. Їхати до містечка забрагло б мені тиждень часу, а вдатку більше труду як утихи . . .

РОЗДІЛ XII.

Пять місяців прожив Гудвин в Школі Липівці — пять місяців, мов пять днів здавалося йому коли покидав громаду. Та й здичів був троха, бо не видержав коли відходив щоб не випустити крадьки кілька сліз, пращаючись з дітьми і з податковцями, що випроваджували його мов на війну свого дуже близького по крові краяна. Всім жаль було розставатися, а Олена Дубова, як казала Текля, аж рула так плакала і, здається, зомліла була, а потім довго ходила зо схиленою головою, задумана, мов би шукала між травною зачарованого стебла дикої конюшини з чотиромя листками, щоб ним тайний біль дівочий із серця зігнати.

Тай було чого плакати, а навіть русти, бо лишив Гудвин велику порожнечу в громаді. З натури дуже товариський, а до того постановив простудіювати життя громадян в самім корені, він, за кілька тижнів свого побуту в громаді, так був освоївся мов би там зріс. Кожну родину він відвідував так часто, як тільки міг. Це, з початку, сердило жінок, бо незавсіди хата була здатна витати чужого гостя, ну, тай газдині незавсіди могли бути вбрані пристойно, бо робота не танець щоб до неї причепурюватися.

— Я не буду для нього неділю заводити до хати кожного дня, — сварила Єлена коли Воркун згадував, що учитель може прийти й застати щось не так, як має бути. — Натягайся корчів, або наколінкуйся цілий день коло грядок, а потім ледве йдеш до хати, бо кости скриплять — вечері доброї не годна зварити — а тут ще й хату прибирай, бо того дармоїда може наднести. —

Але це так з початку, а пізніше, коли вже освоїлися, не дуже дбали ні жінки, ні “дармоїд.” Преживши між ними якийсь час, він зрозумів, що в одній кімнаті, по тих, як називав Вакар, бурдеях, де не було підлоги, де піч забирала майже четвертину місця, де містилася кухня, їдальня і

спальня від трох до восьмеро осіб, не можна було заводити, як казала Єлена, неділі не тільки щодня, але й в неділю. Там дуже густо і квочки з курятами займали місце під ліжком і попід лавиці щоб їх яке лихо не поїло вночі; там поросята пленталися попід ноги щоб каюти не зробили собі з них печені; там і телятко нераз оббивало собі боки, бігаючи з утіхи, що його мама не піде далеко від хати і не заблудить у лісі — там, у таку хату, неділя могла тільки усміхатися з надвіря крізь вікно. До того ж, боротьба з дикою землею за хліб, займала до роботи всі можливі сили від сходу до заходу сонця. Годин ніхто не рахував, бо годинників крім Поштаря ніхто не мав. Їх заступали сонце вдень, місяць із зорями і когутами вночі, а дійсною мірою праці був голод і виснаження сил і, ці сили, працюючи доти, доки, як казала Єлена, кости не скрипіли, потім приходили вечером голодні мов вовки, їли пововчому, як було що їсти, і зараз таки валилися з ніг там, де хто міг голову приклонити, дякуючи Богови за глиняний дах над головою та за стіни, що холод і комарів здержували і, засипляючи камінним сном, можливо, тільки снили про вигоди та чистоту в хаті і свою особисту.

А, Гудвин, бачив, хотів бачити дійсне щоденне життя громадян, не пропускав нагоди і кожного вечера щоб когось не відвідати. Прийде було, привитається, почастиє дітей цукорками, посидить кілька хвилин і піде. При тім він і за лікаря обібрався. Як тільки хтось захворував, чи скалічився, він біг, приносив якісь ліки, якусь масть і пробував помагати чим тільки міг. А вже до Василя, до Марії, до їх хати, він свою власну стежку притоптав направець. З ними він чувся вдома.

— Я дивуюся, що ваші батьки, не знаючи мови і більшість із них не знає ні читати, ні писати, з малими дітьми, без грошей відважувалися їхати сюди і поселюватися в цих лісах, — говорив він коли вже осмілився був з Василем.

— Нема дивоти, як біда тисне, — відповідала Марія. Біднота в краю вигонить людей до Канади...

— І, приїхавши сюди, знайшли ще гіршу, — засміявся Гудвин.

— Так, гіршу, — годилася Марія. — Але тут є вільна земля, а як є земля і здорові руки то й надія є, що біднота зчезне за якийсь час. В краю ми не мали своєї землі і наші руки мусіли на чужій робити, а чужа земля не дає ніяких надій. —

Гудвинови неначе нагло сонце ізза хмар вийшло від Маріїних слів — відразу зрозумів основу на якій родилося, росло і, здавалося, пухло та червивіло оте мізерне життя його громадян. В сути-рiчи він аж тепер побачив, що те, півварварське життя не було засуджене на загибель, що воно не гнило, не паршивіло в своїм серцю, але зазроджувало багаті та розкішні надії, а ті надії, плекали в йому тверду, неподатну силу, хоч і вкриті струпами та брудом, боротися до певної перемоги за своє існування.

“Таж вони, Марія, Василь і їх маленька дитина є вже здоровими свідками,” думав собі Гудвин. “Вільна земля і здорові руки творять здорове життя народу”, додав, думаючи майже вголос.

Від того часу, Гудвин, з великою пошаною відносився до своїх податковців, а з Василем завів таки дуже близьку приязнь. До того ж, Марія, пекла для нього хліб, варила страви, шмаття прала і таки своєю веселою вдачею приєднала його до свого дому мов брата.

— Ти готова ще й оженити його з нашою дівчиною, — сміялася з Марії Текля, розмовляючи про учителя.

— Або він що, не гарний парубок? — відсміювалася Марія. — Як би так Єлисавета була вдома я покрутила б в той бік.

— Як нема Єлисавети, то покрути його в Оленин бік, — піддавала Текля думку.

— Трудно, бо Олена мови не знає та й плоха, стидлива дуже, — казала Марія, задумуючись; її ще не приходило на гадку женити Гудвина. — Оженемо його коли вернеться сюди на друге літо.

Тим часом, Гудвин, таки скучав за молодим товариством, хоч про женитьбу йому й не снилося. А тут за-

ледви три дівчині в громаді, але й вони ніяк ненадавалися йому в товариство. Втікали від нього, ховалися щоб не стрічатися з ним, бо він пан, а вони, що вони? Ніколи й думочки не мали, щоб він хотів з ними поговорити, спробувати їх мудрість дівочу так, як воно водиться між молодими — словами себе натягають. А він, мов навмисне, до Підгірного забіжить тай до Парасини — витає її, говорить, підсміхається до неї, а вона тільки й дивиться куди б то сховатися, ну, в мишачу нору сховалась би зо стиду. А Вакарева Софія бувало на печі сховається і не покажеться поки він не вийде. Тай Дубова Олена горіла зо стиду коли він до хати заходив відвідати ніби своїх учеників, Іринку й Осипа, але згодом призвичаїлася, а вкінці таки в другий бік загоріла. Сама не знала звідкіль в неї стільки смілости набралось, що могла видержати не тільки його привіт, але одного разу відважилася йому в очі зазирнути подівочому. Зазирнула та й пірнула-втопилася... Не знає серце броду тай роду, що то пан, а що Іван.

— Мамо, я буду зачинати ходити до школи завтра, — примилювалася Олена Калині одної неділі, вернувшись уже пізенько ніби з ліса, де ходила на худобу подивитися чи є вся. — Профеор казав, що навчить мене говорити, читати й писати по англійськи. —

— Ще того бракувало! — сказала Калина незгідним тоном. — Хто таке бачив, щоб така велика дівка до школи ходила? Сид і ганьба таке заводити.

— А я таки піду, мамо, — просила Олена, віддуваючи плаксиво губи. — Мені стидно, що я не вмію слова по англійськи. Професор до нас ходить, говорить до мене, а я стою як стовп, бо не знаю відповідати йому.

Калина зміряла Олену очима.

— Де ти сьогодні була? — запитала різко.

— В Василя. —

— Я так таки й думала, що то звідтіль такі мудрішки вийшли, — сказала Калина сердито. — Я тобі вже сто разів казала щоб ти туди не йшла — то ти так мами слухаєш?

— Професор казав, що наша худоба з Василевою па-
сється, а я хотіла бачити...

— Вже я знаю кого ти хотіла бачити, — перебила
Калина Олені. — Професор? А він що за право має до
нашої худоби? Нехай Марію пильнує. Вона вже певне го-
лову йому мие і тебе натроюдила до школи ходити, щоб
на мене нечесть навести. Знаю я її, не бійся...

Калина задержала себе на хвилинку, щось із собою
пошептала — якась дивна думка з'явилася в неї.

— Я не дбаю, можеш ходити, як буде час, але до Ва-
силя таки не йди, чуєш? — сказала півголосом.

Олена зраділа, обняла Калину й поцілувала. А, потім,
з тої радості підбігла до маленького дзеркальця заліпле-
ного в стіні, глянула на себе, волосся поправила і скорень-
ко пішла корови доїти. Гарний день був для неї сьогодні.
Ще передполуднем вона вийшла худоби шукати щоб зна-
ти, чи не затратилася якась штука, і, якось нехотючи, пі-
шла тою дорогою попри школу. А, Гудвин, також якось
нехотючи йшов тою дорогою, ну, й стрінулися як раз коло
цвинтаря, а звідтам стежкою пішли за худобою в той бік
куди до Василя йшлося.

Подорозі, Гудвин, говорив, всякої говорив і головою,
і руками, а вона слухала очима і кожне слово серцем ло-
вила... Ох, коби вона розуміла ті слова!

Він такий гарний! Високий, чорнявий трохи, з довгим
волоссям, з кучерями мов у качура, бо Василь, щоб пана
професора не обсмішити, не стриг його тільки підстригав
понад вуха і ззаду, а це надавало йому більше принади, на
поета-музиканта скидався. Він збирав квітки, робив із них
китиці і давав їй — давав і сміявся якось так любо... То-
ді вона зривала квітки-зілля, звязувала їх кінцями і вішала
йому на шию — вішала і сміялася дзвінко з утіхи як він
ніби пишався гордо, йдучи замаєний.

Любо було йому йти з нею, бо любий був її сміх, її чи-
сті, сині мов небо, очі, її блідо-русяве волосся — принадна
була дівчина, до душі приставала і за серце ловила очи-
ма...

Отак вони до Василевої хати зайшли, а, Марія, аж вдолоні плеснула з утіхи, побачивши обох.

— А-га, тепер я бачу чому ти на обід спізнився, — докоряла вона Гудвинові, прижмурюючи збиточно очі і зараз таки обох за стіл засадила.

При обіді, а потім при бесіді, Марія, підморгувала на Гудвина, спімнула, що не зле буде як він навчить Олену бодай трішки англійської мови.

— Веселіше буде тобі й її, — прибила вона свою бесіду повним тайного значіння голосом, а Олені щось довго пошепки наговорювала, як додому виражала.*

* * *

Кілька днів пізніше приходять Вакар до Воркуна та й до нього:

— О-го, сусідо! Біду ми собі зачепили з тою школою.

— Яку біду?

— Що, не знаєте? Таж той професориско усі дівки з села заманив до школи. Перше зачала Олена Калинина, а за нею Парасинка Підгірного потягнулася, а за ними й моя Софійка потеклася в ту синагогу. Всі пішли і, кажу вам, що за короткий час і наші жінки будуть ходити до школи, разом з дітьми, а ми, газди, позавиваємося в хустки, вберемося в спідниці і будемо за мамів удавати.

Воркун засміявся так голосно, аж луна лісом пішла з удаваної на всі тони Вакаревої мови.

— І, що, думаєте, зле було б? — дражнив він Вакаря.

— То для нас був би гонор мати письменні жінки. От, ми собі вечерами лежимо, а вони нам книжки читають, щоб нас приспати.

— Ге, читають вони нам історії без книжки, аж голова схне від того читання, — сказав Вакар. — Нащо їм школи? Нащо дівчатам школи? От, тільки порозволочуються; трудно їх буде до роботи заставити, бо хто-ж бачив щоб учені робили.

— Не бійтеся! То так далеко не піде. Дівчата побригають трохи, знаєте, молоде-золоте і думає, що професор

злакомиться на котрусь. А він не дурний, не бійтеся.

— Не дурний, кажете? А, Калинину хто водить ко-
ровячими стежками по лісі? Думаєте, що хтось спить, або
сліпий і не бачить, що робиться? Вдурів хлоп, бігме вду-
рів. —

— Гарна дівчина, — сказав Воркун, моргнувши зби-
точно на Вакаря. — Ви, також, як бу були парубком, тай
ще учителем, то не втерпіли б вдуріти коло неї.

— Е, вам тільки геци вголові і не дивитесь, що лавок в
школі не стає. Сидять, тиснуться діти через них мов осе-
ледці в бочці і, думаєте, що вони вчуться? А-я, зараз та-
ки наука їм в голову лізе — очима за професором водять.
Де їм до науки! Їм час уже по трое . . .

— Гай-гай, не гризіться тим; нехай ходять, як мають
охоту. Привчуться абецадла та й трохи по англійськи
цвенькати . . .

— Так-так. Вони будуть цвенькати, а ми будемо слу-
хати мов турецького казання і платити — файна робота.

— Як би професор прийняв, то й я готов ходити до
школи, — сказав Воркун поважно.

— О-го! Таких стариганів як ви й я вже ніхто нічого
не навчить.

— Поштар вчиться. —

— Як? —

— Ходить до професора вечерами і, як застане його
вдома, заставляє щоб вчив. —

— І, ви, це знали і мені не сказали! Таж я би йому на
збитки також ходив. Що? Ніби він ліпший від мене? Піду,
бігме піду сам ще й Тетяну візьму.

* * *

Тимчасом, Гидвин учив, усіх учив, хто тільки хотів
учитися. Він, як видно було, вродився був педагогом, бо
не числив ні часу, ні свого здоровля в своїй роботі, про-
буючи використовувати всі відомі й невідомі методи в на-
уці для дітей, що не розуміли його, а він їх. Як не склада-
лася наука в школі, він виводив їх на повір'я, виучуючи

назви живих і мертвих річей, що попадали під руки. І сам дивувався з успіху, що робили ті, заголоджені, миршаві, голодним мохом порослі діти за короткий час. Тай старші дівчата не дармували — переганялися одна з другою в шкільній роботі щоб приподобатися учителеви. А він тишився і обсервував крадьки їх серйозні лица.

“Трішки більше ліпшої поживи, більше мила й води, одежі більш долюдної і школи бодай публичної, то був би гарний жіночий світ”, думав не раз Гудвин, обсервуючи молодших і старших дівчат. І, подумавши це, зараз біг думкою до Марії, порівнюючи її з тими, що мав перед собою, а потім на Олені свої очі задержить — на її шляхотній поставі — приємно було дивитися на неї.

Не раз, в дощеву негоду, сидів Гудвин вечерами і Олену лелівав. Гарна дівчина — бажалося йому бути близько неї і заглядати в її, сині, чисті, великі очі повні якогось чару допитливого на що тільки серце могло відповідь давати. Але, чи міг він дозволити своєму серцю відповідати? . . .

“Простір безмежний, життям віддалений, лежить між нами”, писав Гудвин у своїм записнику. “Дивний простір! Ось я бачу її, щодня бачу близько себе, відчуваю її теплі погляди на собі, чую хвилювання її душі молодої, биття серця, але прийняти від неї тих щирих дарунків не можу, не смію, бо далеко вона від мене, дуже далеко . . .

“Зірвати її, квітку гарно-пишну і впиватися її запахом та божеволіти в розкішній насолоді — совість не дозволяє. Гидко подумати бачити її пізніше викиненою на купу людських злиднів помятою, виссаною з краси істотою — тільк прокляття носив би я на своїй совісти до смерти . . .

“Вирвати її звідсіль, вирвати з корінем і пересадити у своє життя, куди ж я з нею піду? Життя мое родилося, росло й розвивалося на ниві, що від віків культурними плугами оброблялося. Плекалося воно, відірване від землі, у вищій сфері людського духа, шляхотними ідеяма вповите. В ньому давно вже людську, дику натуру, присвоєно і запряжено в культурніші шори етикети. Там, хоч і зо мною, не буде вона чути вдома, тай її саму не будуть уважати

за домашну. От, держав би я її, для своєї потіхи заперту, мов пташину в клітці, охороняючи її від цивілізованих при-зирств. І, я, свідомий того, що вона була б тілом там, але душею літала б о-тут, на волі, в цих нетрах, де життя купається у своїм власнім поті і набирає тої, солодкої та ду-жої сили, що дає йому розпарена сонцем земля. Вирвати її звідсіль, з цієї землі, зівяне; душу загубить”.

При такім роздумуванню, Гудвин, робив тверду по-станову поводитися з Оленою цілком так, як з ученицею, без ніяких зайвих розмов і омінати всі так випадки, що заманювали його йти з нею шукати худоби в лісі, або до славу рибу ловити. Та, хто ж годен молоду молодість за-гнуздати . . .

Іде, бувало, Олена до Воркуна і несе півмішка вису-шеної в печі й на печі пшениці щоб ізжорнити її на Ворку-нових жорнах, бо Воркунові жорна ліпше жорнили, як По-штареві — так вона Калині казала. Іде попри школу, а там якось завсіди так складалося, що Гудвин також ішов до Воркуна і, з пошани до жіночого роду, відіймав від неї мішок, ніс до Воркуна, а там, з пошани до жіночого роду, жорнив пшеницю аж жорна підскакували, потім, ізжор-нивши, ніс, із пошани до жіночого роду, те мливо аж до хати пані Калини Дуб, де нераз бачив як панна Олена Дуб місила з того млива тісто, пекла хліб, а він обовязково ку-пував бохонець того хліба і хвалив, що такого смачного хліба він ніколи не їв, що, з пошани до жіночого роду, інакше не могло бути.

Або, також, звожує Калина сіно з Оленою — там обо-вязково мусів бути Гудвин. А снопи залюбки склалися в купки в чотири руки; два снопи з одного боку, а два з другого, а при тім сила чотирох очей їх до купи ліпила . . .

Сила-силенна крилася в тих запахах — того млча, того свіжо-спеченого хліба, того свіжо-скошеного сіна і того свіжо-вижатого збіжжа, — бо не тільки Гудвин упи-вався ними і пливав у хмарах романтизму, але й Калинине серце розмякло від нього. Не боронила вона Олені ходити до Воркуна, тай до Марії, хоч сама держалася здалека, а

в її хаті миготіла така радість, як о-то з бабиного літа миготить в осені.

Але утіха-радість так, як верем'я — змінлива. Погріє, помиготить, багато розкішних надій в серцю накілчить, а тут раптом хмара-сум звідкись прикотиться, наляже, і заморозить о-ті серцю любі запахи і холодом душу обвіє. І такий сум по Гудвинові в громаді лишився. Довго споминали його його ученики тай старші люди, оповідаючи про нього ріжні історії своїм дітям. “Він був таким, гей би з нашого роду походив”, говорив Воркун. “Не гордив нами, не посмішкувався з нашого капарства та бідноти, їв з нами з одної миски тай помагав нам нашу біду чесати щоб не була така в'їдлива, як вона була”.

РОЗДІЛ XIII.

Два тижні перед відїздом Гудвина, дорогою попри школу калатав тяжкий віз. Було десь зараз зполудня, коли наука в школі ледве розпочалася, але Гудвин навіть не пробував спиняти дітїй бігти до вікон щоб глянути хто їде. Цікаве було в ті часи явище — чужий віз на дорозі, а ще цей, що їхав. Він навіть інакше калатав як ті, що вже були в околиці; діточі вуха пізнавали, що це був якийсь чужинецький, бо якомсь грубо калатав і, тому, з цікавості бігли до вікон подивитися на новину. Не втерпів і Гудвин щоб не глянути.

Але не встиг, Гудвин, глянути в вікно, як Корнило Воркун наробив стільки галасу, мов би хтось його здорово заскоботав.

— Гу! Гі-і! Га-а! — кричав він, скачучи через лавки до дверей. — Бил! Єлисавета їде! — І, поки, Гудвин, зрозумів, що сталося, він був уже на дорозі, на возі, в обіймах Єлисавети.

Гудвинови недовго взяло розпитати дітей про нових гостей. Він знав уже історію про Біла й Єлисавету від Марії і, почувши їх імена, вийшов їх привитати. Корнило познайомив його похлопачому з Билом і з Єлисаветою, а решту знайомства доконав уже Бил, представляючи своїх трох товаришів і Павла Воркуна. Приїхала з ним разом і Поштарева Катерина, але вона осталася вдома.

— Думаю, що ми ще не раз побачимось, — сказав Бил, збираючи свої білі, добре вигодувані коні щоб їхати далі. — Як не справлю тобі клопоту, зайду до тебе вечером, — додав, коли коні рушили.

— З найбільшою приемністю привитаю тебе в своїй хаті, — сказав весело Гудвин, не спускаючи очей з Єлисавети, що, ніби, вовтузилася з Корнилом, але крадьки міряла Гудвина очима і zarazом поглипала на Біла.

Фіра поїхала, а Гудвин стояв і з укритою цікавістю глядів їй у слід, завважуючи, як Єлисавета, обертаючись,

кидала йому привітні погляди. І, можливо, постояв би був довший час коли б не Корнило. Не хотілося йому злізати з воза й вертати до школи; тішився сестрою, тішився несподіваними гостями, а ще більше тішився таркатим конем, що був привязаний за возом, але Єлисавета силою його зсадила і зараз таки сама нагнала коні до бігу.

— Ти думаєш, що я дуже дбаю за тобою? — кричав він зо сльозами в очах і дивився сердито за фірою. — Я сам не хотів їхати — як би я був хотів їхати, я би був... Тут він перестав; не знав як висловити свою трагедію пониження; і, йдучи до Гудвина, почав на іншу ноту: — Вона стала дуже гонорна, що буде віддаватися за Біла, що буде мати багато худоби й коней, а Бил казав, що й мені дасть маленького коника, аби я ним до школи їхав. Він вже привів того, що до воза привязаний. Я знаю, але, але...

Плакав би був хлопець, коли б не Гудвин, та не діти, що ждали їх. Пережив він раптом велику радість і великий смуток і хотів вийти, в очах свідків, героєм з тої неприємної ситуації.

— Не журися! Все буде добре, — потішав його Гудвин, хоч і не розумів всього того, що Корнило наговорив; навчився був багато слів від своїх учеників і від Марії, але не міг іще розуміти ясно змісту речень затемнюваних граматичною відміною слів. Всеж таки додумувався в чім лежав хлопячий жаль і пробував його злагіднити. — Пошколі підемо і будемо їхати на коні, — додав, йдучи до школи.

Велику заверюху зчинили несподівані гості в громаді своїм несподіваним приїздом. Почалась вона від школярів котрих, Гудвин, ледве вдержав до четвертої години — не міг притягнути їх увагу до науки — а вже як випустив їх, то настрімголов бігли додому сповістити домашних про важну новину.

А, Воркун з Єленою, снопи звозили в стіжки. І, щотільки він завів воли з наладованим возом попри доповини зложеного стіжка і ліз на фіру, а, Єлена, шукаючи вилами за безпечним місцем щоб вилізти з фіри на стіжок,

почули вони калатання воза, голосну розмову і голосне говкання коло хати, що через ліс і через стаєнку не видно було від стіжків.

— Маєш, бабо, храм, — вирвалось Воркунови з уст. — Якась біда приїхала; певно Поштар наслав якихось непрошених гостей, — додав і почав кидати сердито снопи на стіжок.

— Та, де кидаєш на мою голову, — посварила Єлена сердитого чоловіка, пробуючи дати ряд снопам. — Я вже сотку разів казала тобі зіснутися з того велебного головства коло школи, — воркотіла вона, висуваючи гузарі снопів на край стіжка, споглядаючи скоса в той бік, де була хата. — Мав бись тепер спокій. А ти ні, та й ні. Тож йди тепер, голово, і світи подертими портяницями.

— А, може, би ти пішла та сказала, що мене вдома нема, — сказав Воркун, оглянувши свій мундур; він був убраний у приношене вже до окрайків старокраєве шмаття — згрібна сорочка і портяниці — підперезаний широким ременем, ну й босий. — Не бачиш, я більше голий, як браний, — додав заклопотано.

— А я ліпша? — шептала Єлена сердито. — Як побачуть, то скажуть, що страхопуд вирвався з городу; перелякаються люди й худоба. Я не встану звідсіль, хоч би й ночувати прийшлося. —

— Як так, то й я не злізу, — сказав Воркун. — Пошукають, покрутяться тай заберуться.

Тим часом гості таки й шукали за доматорами. Вкінці, Єлисавета, стала на порозі хати і щосили почала кликати: Мамо!

— Гей! Таж то Єлисаветин голос, — сказала втішна Єлена і, забуваючи на своє убрання, готова була злізти і бігти д'хаті.

— Як то вона, то кричи нехай іде сюди, — радив Воркун. — І, як тільки вона сама і дехто з наших, то непотрібно нам роботу переривати.

— А-гов! То ти Єлисаветко? — кликала Єлена. — А йди сюди!

І не встиг Єленин голос згубитися в лісі, як закала-

тала фіра зперед хати поза стаєнку, а там у ворота і ціла компанія з'явилася коло стіжків. На її появу обоє Воркуни задеревіли з несподіванки. Воркун пірнув у снопи на возі по шию, а Єлена присіла мов квочка над курятами.

Але гості не знали причини того, холодного і заклопотаного привіту старих і, щоб зрушити їх та розвеселити, Єлисавета вхопила драбину від завершеного вже стіжка, приставила її до того, на яким сиділа мама і за хвилинку обнімала та цілувала, зваливши її в снопи, здавалося, боролися обидві. А тим часом, Бил, знаючи Воркуна, як людину з добрим гумором, витяг рушницю і, прицілюючись, кричав жартком: “Злізайте з фіри, пане Воркун, бо стріляю!”

І, Воркун, мусів злізати, навіть дуже скоро. Його воли, непривичні до чужих людей і до наглого гамору, почали непокоїтися і були б такі згедзилися коли б він не скочив був із воза і не зловив їх завчасу. А, Бил, також, завваживши небезпеку, скочив із воза і побіг за волами, але поки добіг, Воркун прив'язував вже їх до тополі.

— Дуже жалую, що наробив вам стільки клопоту, — сказав Бил, подаючи Воркунови руку.

— Ще одну хвилику і поїхав би я був як фаерман, — сміявся Воркун, не розуміючи Билового перепрошування, і, при тім, подаючи руку, нагадав про свою одежу. — Перепрошую, що засталисьте мене зібраного так, як в нас кажуть, голого та в вінку, — додав, пробуючи закрити своє бідне шмаття жартом, а вдійсности почувався, що мав більш охоти, як його воли, згедзитися, втечи в ліс і сховатися зперед чужих людей. Але, Бил, зловив руку, термосив по приятельськи і не звертав уваги на одежу.

Тим часом і Єлисавета, виладувавши мамі перший наплив своєї утіхи, таки силою зтягала її з стіжка.

— Дитино! — шептала Єлена з радости, але втягаючись зо стиду. — Як я покажуся людям така обідрана? Чомуж ти не переказала, або не написала, що приїдеш? Дивися яке з мене опудало — скажуть люди, що ми завсіди такі. —

— Е-е, то нічого; ніхто не буде сміятися з вас, —

вмовляла дівчина заклопотану маму. — Ви злізайте, а ми зараз вас обхаємо, вберемо мов чічку.

І так, вмовляючи, злізли обидві зо стіжка. Стояв там уже й Воркун з Билом.

— Шкода, що не маємо під руками фотографічного апарату, — говорив один із Билкових товаришів на возі, придушуючи веселий сміх. — Зловив би їх крадьки, а потім показав Билови яких то чудних тещу і тестя він буде мати. Тай для нас всіх була б найкраща пам'ятка.

— Тай справді, — почав шептати другий товариш, — старий Воркун убрав якесь дивне літне убрання до роботи мов мексиканець.

— Тут, в цих пущах, можна й голому ходити; хто їх тут бачить, — сказав перший.

— Мусять бути дуже ошадні, — говорив другий, — бо, дивись, як пані Воркун легенько зібрана і, уяви собі, сама коло снопів робить; не знаю, як вона видержує таку тяжку роботу; кидання снопів не для жінок.

— Дивно мені, як могла така жінка вродити таку гарну доньку, Єлисавету, — завважав другий.

Другий товариш готовий був дати й свої завваги відносно мами й доньки, але до воза підійшли Воркуни з Билом і перервали балачку. Почалося знайомство. Єлена ховалася за Єлисавету зо стиду, а Воркуун, забувши за своє, як казав Билів товариш, літне убрання, витався з новими гостями, підморгував збиточно і просив до хати.

— Не бануйте, — говорив, він, — що засталисьте нас побуденному. Хтож сподівався, що забাগнеться вам їхати тілький світ у таку дичину? Добрі люди сюди не заходять, лиш такі, що з добра дуріють. —

— Гай-гай! Ти розбалакався вже на всі лотоки, — гамувала Єлена Воркуна, думаючи, що гості розуміють мову і можуть розгніватися. — Веди їх до хати, а я скочу до курника, може деяка курка забулася та яйце знесла; треба чимсь гостей прийняти, бо таки сама чую, що голодні як вовки.

Та поки Бил заобернув коні, поки дійшли до хати, по-

чули вони тупіт кінських копит а зараз таки й Павло з'явився на таркатім коні.

— Марія казала, щоб ви всі їхали до неї, — кричав він, пробуючи успокоїти задиханого коня. —

— На-маеш! А, ти, гицлю, звідки тут взявся? — питав Воркун, кліпаючи здивовано.

— В Марії був, — відповів Павло гордо і продовжав, прихвалюючи коня: — Я цим конем можу через пліт скакати, дивіться! — Він приляг до коня, поштуркав його в боки пятами і пігнав, щоб скочити через пліт. Але, Джим, видно було, не мав дуже великої охоти показувати штуки, пройшовшись цілих два дні, і біг ніби до плота, але побачивши відтворені ворота, скрутив проти волі свого їздця до них і спинився коло стіжків.

— Тож-то ти файно перескочив! — сміявся Воркун, коли Павло вернувся.

— Ти не смійся, але візьми якусь запруту, та... — заговорила Єлена, не докінчуючи того, що мала сказати. — Павлику! — почала вона помаминому з любою прозробою. — Таж ти мене так перепудив, аж мені духи заперло. Хтож видів так, на зломану голову, конем гонити! Кажеш, в Марії був? Як? Коли? Ти коли приїхав? Злізай, таки зараз з того перістого, бо дивись які в нього очі непевні, як в гадини. Покусає, бігме покусає нас всіх, — додала, відступаючись, бо Павло, мов навмисне, скочив із таркатої гадини і вів її за поводи до мами.

— Не бійтеся мамо! — говорила пестливо Єлисавета, приступивши до Джима і зловила його за шию. — Він добрих людей не кусає, дивіться! — додала, погладжуючи коня по голові.

Але, Єлена, не вірила в коневу добрість і, відступаючись задом, підійшла під самі голови білих коней, запряжених до воза, а борозний її писком в плечі діткнув. Вона перестрашилася, закричала, відбігла на бік, Воркун засміявся голосно, а Павло прибіг до неї й просив, щоб вона не боялася їх, бо то можуть бути їх кобили, бо він так, як би вже купив у Біла за двіста долярів. А, Воркун, почувши новину, оглядав їх від голови до хвоста і попліскував та

погладжував пестливо, споглядаючи недовірливо то на хлопця, то на Била — не містилася йому в голові несподіванка.

— Так, так, — потверджував новину Бил. — Павло дасть завдаток, а ви дадасьте мені до завдатку пару бичків, і кобили будуть ваші.

Воркун не міг зрозуміти Билової бесіди, але догадувався, що той був, ніби, згідний з Павлом. А, коли, Павло пояснив купівлю, він аж підскаочив із радості.

— Дам! Дам не пару, але три бички. Таж такими кіньми тільки пан-дідиц у краю їхав, — говорив він і любивався гарними, білими кобилами.

— Чому ні! — відізвалася Єлена. — Бери, купуй, міняй смерть на наші голови. Ти з биками не можеш ради дати, хоч вони покірні, а з таким гарамом що вдієш? Розтолочуть тебе мов муху, або повідбивають бебехи копитами. Не хочу я коней, обійдемося, і навіть не пробуй накладати з Павлом розум щоб якусь мінянку робити, бо ані хвоста з фарми не дам. —

— Е, що ти знаєш, — сказав Воркун, тупцюючи коло коней. — Пропустити з рук такі кобилки, то неспасений гріх був би.

І, між Воркунами, замість веселої та втішної балачки з дітьми і гостями, завелася маленька суперечка про коні. Єлена, зо страху перед ними, почала доказувати, що вони не мають іще звідки горіжитися та показувати дурний розум, ніби купувати коні на хвальбу, бо, що будуть ними робити? Тих кільканадцять акрів ріллі обробляється легенько бичками без клопоту, без обходу, а коні, як навіть сам Поштар казав, потребують доброго футрашу тай стайні доброї, бо, інакше, зпаршивіють. Тай, не дай боже, як би поздыхали, то й вона тоді таки живцем у землю пішла би — страта велика була би. А, Воркун, не-дослухував тих доказів, а стояв при своїм, що гарні коні в господарстві, то ґрунт і, що такими кіньми можна скоро доробитися...

— Каліцтва, або таки смерти, — додала Єлена і, на цім, суперечка мусіла закінчитися, бо гості з Павлом по-

їхали до Марії на підвечірок, лишаючи Єлисавету розповісти батькам чого вона несподівано додому приїхала.

* * *

Багато клопоту та грижі принесла Єлисавета додому. Їхаючи, вона уявляла собі, що батьки як почують, що вона таки не випустила з рук таку товсту рибку, як представлявся Бил зо своїм багатством, приймуть цю новинку з великою радістю, поблагословлять їх і справлять гучне на цілу околицю весілля без найменшого спротиву. Вона навіть на такий рахунок вмовила Біла щоб і кобилами білими їхав, а ці кобили вона давніше вже, змовившись з Павлом, мали обоє купити як дарунок для тата, і, тепер була дуже святочна нагода вручити йому той дарунок. Але справа не йшла так легенько, як вона сподівалася. Закрутив їх трохи Бил тим, що хотів іще два бички вдатку до завдатку за коні, а далі й сама вона в поспіху виходити заміж, забула за певні неписані, весільні закони.

— Кажеш, весілля справляти, але не кажеш куди й якої, — говорив Воркун сердитий трохи на Єлисавету. — Думаеш, що весілля щось таке, що прийшов, змолів і пішов, отак собі, тинди-ринди. Таж то мусить бути якийсь порядок, якесь слово від сватів і від нас, щоб знати на що ми тебе даємо та з чим вони тебе беруть, щоб потім не було такої тяганини як ото була між Поштаревим Іваном і сватом, Дубом...

— А шлюб де візьмеш? — похопила Єлена напів з плачем. — Не дам я тебе, дитино, на гнів божий та на сміх людський отак, без присяги та без людей.—

— Бил вибрав дозвіл, такий папір, що дозволяє нам дружитися; він має той папір у кишени, — сказала Єлисавета, віддучи до плачу губи.

— То в краю, донцю, тільки на безрогу вибирали папір, як хтось хотів продати, а на дівчат не було ще ніяких паперів, — сварив Воркун доньку. — До тогож, там, молоді ходили до попа на "отченаш", значить, чи знають молитви. Як не знали, то заповідів не проголошував, ніби,

не казав зараз по казаню, що такий-то і така-го наміряють вступити в стан супружеський і, хто би знав якісь перешкоди, то проситься дати знати парохіяльному урядові, ну, а без заповідів шлюбу нема...

— А хто вам такі заповіді проголошував? — перebrала Єлена бесіду. — З котрої амбони, хто чув, що ви женитися хочете? Кажеш, папір вибрав, в кишени має, а хтож той папір читав? Може він, той, твій Билиско, не раз уже такі папері вибирав і неодній на них шлюбубав, а потім папері помяв, дав драла, покидаючи одну за другою з копицями байструків? Звідкіль ти знаєш, що так не було? Він уже несьгоднішний...

— Видко по нім, що він незодної печі хліб їв і з таким треба уважно обходитися, — тягнув Воркун, помагаючи Єлені. — А ти, ні-сіло, ні-впало кажеш весілля справляти. Не подумаєш, що то ні на день, ні на рік, але на вік свою голову завяжеш. —

— Василь і Марія поженилися без заповідей, на папір і те їм нічого не шкодить, — боронилася Єлисавета.

— Василь, Василь, — зарепитувала Єлена. — Василя ми знали від маленької дитини, а цього хто знає? Тай я не кажу, що Марія добре зробила, що так, на-галай, набалай якомсь там звінчалася з ним без божого й людського порядку, але тоді не можна було інакше, бо ніхто тоді не чув щоб десь наші попи були...

— Тепер, говорить Поштар, що вже є десь там, яких тридцять миль звідсіль, якась наша місія і, як вас таки напірять горячка женитися, поїдемо до них, — сказав Воркун.

— Коли поїдемо? — захлипала Єлисавета. — Сьогодні середа, а Бил не може тут бути довше як до неділі.—

— Бил своє знає, а я своє, — сказав Воркун. — Коли він ждав на тебе довше як два роки то його не вхопить лихо як зажде ще тиждень, або два, а як не схоче...

— Ми його не просили та й не кликали, — доповіла Єлена гордо і збиралася ще додати щось, але Павло вбіг до хати і повідомив, що він, Василь і Билові товариші будуть докінчувати возити снопи, а вони, ніби, тато з ма-

мою, Єлисавета з Білом і Марія мають порадитися яке весілля справити.

— О, чуеш, якої наспівав? — сказала Єлена з жалем. — Вони порадилися вже і, хоч ми не пристанемо, самі весілля відбудуть. Ой, діждалися ми потіхи зо своїх дітей! — додала і захлипала плачем.

— Воно так не буде, як вони собі думають, — сказав Воркун протяжно. — Я вже не той, що був колись, податливий; навчив мене Поштар, дай му Боже здоровля, що податливим не варта бути; і, як вони схочуть їхати своїм возом, я вхоплю якусь ломаку, то аж дрантя летітиме — порозгоню, мов яструб курок.

Воркун, заложивши руки на спину, ходив по хаті, а Єлена з Єлисаветою сиділи на ліжку і плакали потихеньку.

— Агі! Годинки нема спокою, щоб тебе якесь лихо не гризло, — говорив він сам до себе. — Дружити дітей, це повинно бути якимсь гонором для тата, для мами; ніби їм по божому закону належиться такий гонор; так воно було між порядними людьми від коли світ настав; а тут, е, та що тут? От привела цупашем якогось цибуха і, робіть, тату, весілля, бо я віддаватися хочу, і то скоро, отак, цупу-лапу, не змірявши броду, хоче лізти в воду і то без шлюбу, поміркуйте собі!

— А-я, Бил натискав щоб шлюб брати в місті, а потім їхати сюди, але я не пристала, — проплакала Єлисавета словами.

— Чому не пристала? — запитав Воркун цікаво, задержавшись коло печі.

— Я боялася, що ви сердиті будете, що я без вашого дозволу шлюб узяла, — відповідала Єлисавета, хлипаючи.

— О-о-о! Туди-то стежка в горох! — засміявся Воркун. — А коли ти думала йти до шлюбу?—

— По весіллю.—

— Це щось таке, як би запряг воли головами до воза і хотів їхати; хтож таке видів щоб вперед справляти весілля, а потім до шлюбу йти?

— Я думала, що так буде добре, щоб гніву не було.—

— Ну, а як би ми не дозволили тобі віддаватися за

Била, що ти зробила б? — допитував Воркун, спершись ліктями на вікниницю і дивився на подвіря.

— Сховалася б у лісі і ждала поки Бил додому не поїде, — сказала Єлисавета сердито-плаксивим тоном.

— Ой, коби то Бог дав, щоб так сталося! — заплакала Єлена і притулила Єлисавету до грудей. — Я якось таки чую, що це не було б весілля, але похорон — камінь мені великий та тяжкий на серцю лежить.

В тій хвилині увійшли до хати Марія й Бил.

— Ви чого навурсились мов трюхани? — запитала Марія, кинувши оком по хаті.

— Щастя втаскалося нам в хату і не знаємо, де його покласти, — сказав Воркун, подаючи Билови стілець.

— І видно, що ви вже його не виженете з хати, — сказала Марія, сідаючи коло мами, на ліжко. Щож ви думаєте робити? — запитала, щоб яснішу бесіду почати.

— Бог його знає, що робити й що діяти, — сказала Єлена, пробуючи не-плакати. — Воно не так тяжко було б як би я могла сама з ним поговорити полюдськи, а то що, німина німиною . . .

— Скажи йому, що, як він хоче женитися, мусить знайти нашого попа щоб шлюб дав; інакше я не пристаю на ніяке весілля, — сказав Воркун твердо.

— Тай я так кажу, — притакнула Єлена, втішна, що Воркун поставив справу ясно.

— Деж він знайде нашого попа? — запитала Марія і якось дивно глянула на батька.

— А мене що обходить; то він жениться, не я; нехай розпитує людей.—

— Ви якось так говорите, що мені стидно йому переказувати, — сказала Марія; якось ніяково їй зробилося, що тато відносився до справи неохочо і таки ворожо.

Але не було іншої ради тільки сказати Билови чого Воркун бажав і спокій.

— Ну, це легка справа, — сказав Бил сміючись, коли Марія переказала йому татове бажання. — Завтра раненько сідаємо на віз і пошукаємо. А вони чого плачуть? — запитав Марії, кинувши головою в бік Єлени й Єлисавети.

— В нас такий звичай плакати перед шлюбом, — пояснювала Марія, пробуючи закрити дійсність. — Мама плаче за донькою, а донька плаче, що не знає яка її доля чекає в чужій хаті, знаєш, не буде їй вже так добре як коло мами.

Бил усміхнувся криво з відповіді.

— Мені здається, що пані Воркун нерада з того, що я хочу одружитися з Єлисаветою, — сказав він, схиливши голову.

— Добре було б як би ти міг сам до неї говорити, — сказала Марія, глянувши прямо в Билові очі. — Вона інакше почувалася б.

— Я й сам маю таке бажання, але що зроблю? — Пробував вчитися мови від Павла і від Єлисавети та з дуже незамітним успіхом, ледве запам'ятав кілька слів.

— Говори тими, що знаєш, — заохочувала Марія і сміялася весело. — Кажі, що ти любиш Єлисавету, що хочеш взяти її собі за жінку, що будеш її шанувати, ніби проси маму щоб віддала за тебе доньку. Так вже воно годиться і так в нас робиться. Підійди, поклонися їй і кажи, що знаєш, я тобі поможу.—

А Билови, як видно було, не робило ріжниць. Він навіть і на хату був би виліз і скочив звідтіля коли б того справа вимагала і, що його Марія, чи хтось інший заставив би був робити за Єлисаветину руку. Він, з повною повагою приступив до Єлени, вклонився і почав всіма язиками просити щоб доньку за нього віддала. Сама Марія душилася від сміху з його сватання, помагаючи йому словами і переповідаючи мамі його мову.

— Тепер питай, чи згідні вони, чи ні, — сказала вона вкінці, коли Бил обіцявся шанувати Єлисавету мов своє око, що він озолотить її, та в шовки вбере, та що він приходитиме до Воркуна вгості дуже часто, що він побудує хату в містечку і пані Воркун може з ними мешкати не якийсь час, але завсіди, ну, багато наговорив та наказав.

Але на його запит, Єлена, по старому звичаю не відповідала сама. Вона запитала Воркуна, яке його слово, а

він сказав, що годиться з тим, що вона скаже, а потім вона запитала Єлисавету, чи вона згідна на жениха, а Єлисавета почервоніла і сказала, що, коли б вона була незгідна, то не тягнула б його, як казав Воркун, цупашем на своє власне весілля і, кінець-кінців, сказала, що дасть своє останнє слово завтра рано, бо хто спішиться, той смішиться. На тім і вся інша бесіда в справі весілля закінчилася. Бил з Воркуном вийшли до стіжкків, а жінки, взялися вечерю готувати.

* * *

Довга, дуже довга, була для Воркунів та, пропамятна ніч, коли вони обое обмірковували, яке би то слово дати Билуви рано.

— Бог його знає, що то діяти й що робити, — воркотів Воркун пошепки. — Зловила нас Єлисаветка в капкан і тепер хоч сядь і плач.

— Казала я тобі колись, пантруй дівчат, а ти мене на сміх брав, — шептала Єлена, пригадуючи бесіду коли вона капусту сікла, а потім, як його до міста виправляла.

— Хтож міг того сподіватися, що вона, не знаючи ні бе, ні ме, прилестить до себе англійця? — боронився Воркун. — Тай також, хто міг сподіватися щоб він, такий багатирь, полюбить таку бідну дівчину і, таки на правду, свататиме? От, думав я, що він отак, похлопячому, з дівчатами бавитися любить.—

— Файно бавився! Таж сліпий, та дурний бачив, що він задармо не залівав коло неї, як кіт коло сала, цілісенький тиждень коли тут був. Що, думаєш, він на тебе, чи на мене дивився?—

— Я думав . . .

— Те, що ти думав, не було що пушкою взяти . . .

— Я думав, — не давався Воркун, — що він огляне наші гаразди і, доглупається, що не дістане ніякого віна, тільки рукою махне на таку відданицю.—

— Хитрий він, не бійся! Не питає тепер за віном, але по весіллю вичитає тобі що йому належить; а до того

ще й обрахує кожний крейцар, що вона заробила і тобі дала; тоді ти будеш думати.—

— Бог його знає...

— А-я, знає його Бог! Такого безвірка то й той, зчез би, не знає. Ні тата, ні мами, от виродилось якесь непевне, втікло в ліси, та й живе з худобиною похудобячи. І не мало-го де лихо шпурити та нам підкинуло... На жінку папір вибирає...

— Можливо, що в їх гатунку так водиться.—

— Файний мені гатунок! Брати собі жінку на папір, потім подерти і казати, що я тебе не знаю. Хтож посвідчить, що він женився? Хто був за батька, за матку? Котрий піп вінчав, перед котрим престолом, на яке євангеліє присягали? Таж це таке саме, що на віру сидіти. А хтож сидить на віру, як не ті, котрі ніякого стиду не мають ні перед Богом, ні перед людьми? Щож з їх дітей буває? Стидом покриті як тільки вродяться. Нешлюбні діти — прокляті діти! Сама думка, що вони не від шлюбних, бе їх, карає, хоч вони бідні нічого не винні. Чи мають вони десь гонор, пошану між людьми? От, те саме, що копилята, байстрята.—

— Але ти розкудкудакалася...

— Кудкудакаю, бо серце болить, дитина топиться.—

— Казала Єлисавета, що він натискав щоб шлюб брати.

— Який шлюб, в кого?

— Я думаю...

— Е, ти все думаю, та думаю! Ти роби щось — не думай! Біжи до Поштаря, до Соловія, біжи десь і шукай поради. Може хтось інший натупить тебе на добру дорогу, бо ти сам нічого не зробиш.

— Гай-гай, мовчи вже, — сказав Воркун трішки сердито. — Піду я рано до нашого професора і почую, що він скаже. Марію візьму з собою щоб тлумачила.

— То в тебе професор ліпший від Поштаря? Наднесло-го Бог знає звідкіля, не знає нас, ні ми його і шукай в нього поради? Що він знає про нашу віру, та про наші порядки? Тай, ніби, хто його знає? Може він таке

саме насіння, що й Бил? Не бійся, добрий не залізе сюди, у ці трипети. А він, що він? З дівчатами гиндри бе, з ума зводить, за Калининою бігає і, думаєш, що такий пораду дасть?

— Калинина сама за ним бігає...

— А-я! Думаєш, що хтось сліпий! Носити міхами Калинину пшеницю й жорнити цілими вечерами, то в тебе не біганина? Та коби-то лиш дівчатам голови завертав, то Божка би-го брала, а то він і до Марії прилип. Стежку вже вибив до неї; вже люди сміються поза очі і, знаєш, що кажуть — порівнюють. Коби-го Бог скоро забрав звідсіль — спокій язикам буде. А ти, раненько, до Поштаря йди. Він ходжений чоловік і може добру раду дати... Або я сама піду, бо ти заївся з ним за школу і вам роги не сходяться.

— Здається, що нам ніяка рада не pomoже, — сказав Воркун по довшій мовчанці. — Розженемо їх, то хто знає, чи вона не побіжить за ним до міста і не звінчається так, як Марія зробила.

— Я би її не признала за свою дитину, як би вона так зробила.

— Це пусте балакання. То не в краю, що дитина мусіла слухати тата й мами. Там не було де подітися і мусіли слухати, а тут що, не бачиш? Поїхала, стала до роботи і свій власний світ собі зробила. Не домагається в тебе ні подушок, ні верень, ні скрині повної, от, як її бачить, так і брати хоче. Інший тут світ, інші люди, тай ми, здається, не вдержимося такими як були — зробиться з нас щось таке, ні пес, ні баран...

— Хиба ти на барана перекинешся, а я своєї сорочки ніколи не зречуся, — прошептала Єлена сердито. — Я знаю, що ти що іншого говориш, а що іншого думаєш і готов усе своє проміняти за чуже, щоб тільки гонором надутися — боїшся коні з рук випустити.

— Ти таке якесь плетеш, мов з просоння — чим я дуюся? Думаєш, що я хочу його коней тепер? Таж то люди відразу взяли б нас у зуби й нямкали, що я за коні дівчину проміняв.

— Буду я бачити, що ти завтра рано скажеш, — сказала Єлена, але Воркун не відзивався; сердитий був, що жінка про коні згадала.

Отак аж до ранку торочили Воркуни справу, то бесідою, то мовчки, дрімаючи хвилинами, але до заключення не дійшли.

* * *

Не дармував і Бил того вечера. Повечерявши в Воркуна, він пішов разом із Гудвином до школи, а там при балачці мало що їх ранок не захопив.

— Як ти задивляєшся на мою женячку з Єлисаветою? — запитав він, зараз таки коли вийшли на дорогу.

— Гарна дівчина, — сказав Гудвин із веселим сміхом. — Як вона такої самої натури, що її сестра, Марія, то будеш мати добру й робітну жінку, — додав поважно.

— Значить, що я не зроблю помилку коли з нею оженюся. —

— Ніколи, розуміється, коли вона має ті чесноти, що Марія має.

— Якіж то чесноти має Марія? — запитав цікаво Бил. — Будь ласкав, назви їх, бо можливо, я не розуміюся на них.

— Числи пальці, а я називатиму їх, особливо важніші. Ну, слухай: гарна, здорова, працьовита, розсудна, охайна, ощадна, примірна, вірна, щира, витривала, терпелива...

— Гов-гов! — крикнув Бил, сміючись. — Мені вже пальців не стало.

— Роззуйся, — сміявся Гудвин. — Але нехай; вистане названих. А тепер скажи, скільки з тих вичислених чеснот Єлисавета має? За два роки ти повинен був приглянутися, яка в неї натура.

— Гм, — гукнув Бил. — Оскільки знаю, то я певний, що вона гарна, здорова, працьовита й терпелива, а за решту непевний, не знаю. Все ж таки я не йшов на сліпо за нею. Знаєш, я вже немолоденький і, тепер, бажаючи одружитися, я приглядався дуже близько не лиш їй, але цілій родині, проживаючи між ними цілий тиждень.

— Щож ти знайшов?

— Знайшов, що вони, як родина, мають майже всі ті чесноти, що ти вичислив, хоч, сказати правду, я їх не числив тоді потвойому. Я дивився на їх життя згори і обсервував відносини членів одно до другого. І, перше, що я завважав, то їх міцну родинну любов, а це, як знаєш, є здорова основа виховання молодих членів родини. Звідсіть черпаються і вірність і щирість і розсудність і ощадність, а головно самопосвята в помочі одно другому. Приміром, дуже рідко стрічаються такі діти, переважно дівчата, щоб жертвували себе майже вцілоти для добра своєї родини, своїх батьків, як жертвували себе Марія й Єлисавета, віддаючи їм кожний зароблений цент. Впрочім, я не хочу від Єлисавети нічого більше тільки тої інтелігентної доброї натури, що мають її батьки. —

— Ти не є, прости за слово, такий дурень, як я взяв тебе при першій стрічі, — сказав Гудвин, вдаривши Біла по плечу. — Але запитаю тебе: Як думаєш, хто у вас буде невільник, чи ти її, чи вона тобі?

— Признаюся пощирости, що я про це не думав; впрочім, признаюся також пощирости, що я не маю найменшого страху як вона мене зробить своїм невільником. . .

— Вона вже виконала цей чин, — засміявся Гудвин вголос. — І, як вона має таку саму натуру, що її сестра, Марія, має, то будь здоров товаришу! Будеш ти носити ярмо диктатури ціле життя, — додав він, засвічуючи лампу в хаті.

— Скажи правду, як тобі Марія подобається? — запитав Біл, сідаючи на скриню.

— Гарний, добрий і розумний диктатор. —

— Значить, що варта бути невільником під її рукою.—

— Я певний, що вона не зіпсує чоловіка. —

— Але, питаю пощирости, чи ти оженився би з Єлисаветою, коли б, скажім, обставини так склались?

— В твоїх обставинах я зробив би те саме, що ти вдорозі до виконання. —

— А в інших, ніби в твоїх обставинах? —

— Мушу сказати, що ні. —

— Чому? — запитав Бил і дивився здивовано на Гудвина.

— Моє становище і кляса людей, до котрої належу, не стравили б її.

— Значить, що вона поза своє дике окруження не надається, — сказав Бил і засміявся сухим сміхом.

— Це, приятелю, стара як світ історія, — почав пояснювати Гудвин. — Знаєш, наші і французські шкіромінняйли ніколи не женилися би були з індіянками коли б в їх окруженню були білі дівчата. Для них, в їх обставинах, не робило ріжниць якої раси дівчата були і, також, в їх обставинах, їм не розходилося мати жінку-товариша, але тільки жінку і тут криється ціла тайна такого подружжя, або, після приказки, що Марія витлумачила мені з їх мови, що на без рибу і рак риба, а ми, вибачай, тоді про тебе говорили. —

— В яким змислі, чи вона для мене, чи я для неї раком? — запитав Бил, прижмуривши очі; відчув, що в його його гордість обізвалася.

— Ви собі взаємно раками стали, — засміявся добродушно Гудвин. — О скільки я зрозумів Марію, то старі Воркуни, а передовсім, пані Воркун, навіть дуже ворожо відноситься до твого подружжя з Єлисаветою з тої простої причини, що вона не знає з якої родини ти походиш. Бачиш, вона на зверх показується на півварварку, але в середині посідає дуже цінну шляхотність, що не хоче дружитися, цебто, приймати у свій рід, у свою родину таких женихів котрих історії вона не знає. А це, приятелю, дуже важне як для них, так і для тебе, бо, сьогодні, тисячі подружених людей живуть кото-псячим життям тільки через недогляд та через незнання таких, родових історій. І, я, признаюся щиро, залюбився в цій родині. Як вже знаєш, вони не наглили з весіллям; більше як два роки держали тебе на романтичнім шнурку; і, уважай, без огляду на твое видне й принадне багаства; але ждали на когось такого котрого б історію вони знали. Але такий до цього часу не трапився і, Єлисавета, зо страху щоб не остатися старою дамою, постановила з тобою одружитися. —

— На безрибю й рак риба, — сказав Бил півгдумливо і продовжав: — Тепер мені ясно чому старі Воркуни не показують радості з нашого приїзду. А, пані Воркун, таки очевидну незгоду на весілля своїм плачем показує. Тай Єлисавета, здається мені, стала на роздорожу, бо й вона плаче. Ніби, Марія, пояснювала мені, що в них є такий звичай плакати перед весіллям, але . . .

— Ти не попустиш! — сказав Гудвин з веселим сміхом і продовжав далі: — І не попусти, старий хлопче, бо ліпшої жінки від Єлисавети не легко знайти. Вона збудує для тебе дім, де з приємністю проживеш свій вік, бо я певний, що вона не належить до самолюбців. Судити її по старих і по Марії, то вона має вроджену філософію, що говорить: найбільше добро для найбільшого числа людей. Старий Воркун є добрим приміром такої філософії, а Єлисавета є його донька. Ти, сподіваюся, розумієш мене; вона не буде тебе визискувати для своїх власних примх, для насолоди свого власного ества, вимагаючи в тебе несотворених вигод, а житиме для тебе й для вашої родини так, як живе її мама, ну й всі вони, в пересиченій любовію скромности. Це важне, приятелю, в родиннім життю.

— Отим вона мені до серця припала, — сказав Бил поважно.

— Значить, що вона є раком, що може увійти за найкращу рибку, — сміявся Гудвин голосно. — Тож уважай, щоб вона не вислизнула тобі з рук. І я серйозно говорю, що нашим обовязком повинно бути, сказати просто, красти в цих людей все, що має велику людську вартість і засвоювати її в наше життя. Цим ми будемо розбудовувати й скріпляти нашу расу, доливаючи їй нової, свіжої крові.

— Ти ще готов стати моїм суперником, — сказав Бил і засміявся голосно.

— На таку річ я, покищо, не приготований, — відповідав Гудвин, — але признаюся, що я малощо не залюбився по вуха у Василевій сестрі, Олені. Кажу тобі: дівчина, красуня, на всі боки! Тільки бери пензель і відмальноуй на полотно — Мадонна вийшла б з неї. Але вона вже з іншого роду походить, що до певної міри, ріжниться від Ворку-

нового. Тут маеш повагу, гордість і виставність, але все це без ініціативи, самолюбне. Відносини між членами родини холодне. Це видно хоч би з того, що старий Дуб, Оленин батько, не злюбивши тутешних обставин, покинув родину і вернувся до старого краю. Це вказує, що в цій родині нема вродженої витревалости і дійсної родинної любови. Женитися з дівчиною з такої родини треба бути приготованим на такі вибрики, спеціально в часі, коли родинне життя вимагало неограниченої саможертви. Далі, ще один примір. Була в них старша дівчина, Ольга. Кажуть, що була гарніша від Олени і дуже благородна, але одружили її з сином Поштаря, Іваном, котрий, оскільки я його пізнав, представляє собою сто-процентowego, безсентиментального матеріяліста, самолюба, не могла видержати суворого життя — померла. Це показує, що вона не мала сили запротестувати проти насильного подружжя, а потім не мала тої сили боротися з бруталною силою свого чоловіка, або покинути його, тільки піддалася покірно своїй судьбі і пішла передчасно в могилу. Дізнавшись про цю подію, я почав глядіти на Олену як на найбільш невинну, гарну ляльку, що, розуміється, може бути дуже гарною й доброю жінкою дуже доброго чоловіка, але для ляльки, як сам знаєш, її чоловік мусить сам збудувати і вдержувати дім, а вона сама є тільки його окрасою. Це в звичайному супружому життю дуже коштовна річ.

— Але й Василь походить з тої родини, чому він інакший вдався? — запитав Бил.

— Він не є інакший, — заперечив Гудвин. — Його натура не ріжниться від Оленої. Він наскрізь добряга і, коли б оженився був з дівчиною, скажім, з такою натурою як його, або з якоюсь вітрогонницею, його життя було б було дуже мізерне. Але, діставши Марію, вони обоє представляють одну з найбільш дібраних пар всіх подруж в краю. Правда, він є в неї за невільника, але замінним є, що вона держить його завсіди на висоті господаря, ніколи не виставляє себе понад нього, хоч, вдійсности, сама порядкує цілим домом і цілим господарством. Тут власне входить в рахубу її вроджена розсудність . . .

— Здається, що така сама доля, як Василева, й мене жде, — сказав Бил, жартуючи.

— Не пропадеш, не журись! — сміявся Гудвин. — Боюсь тільки, що ти зледащєш за її плечима, передавши в її руки цілу господарку; фасуватиме тобі, як дійсному невільникови, по кілька центів денно на тютюн, або на багу до жування.

— Та, нехай фасує, але скажи, що ти думаєш про мішані подружжя? — запитав Бил. — Бачиш, я на дорозі поповнити діло і рад почути твою опінію, бо багато з моїх приятелів, а навіть рідна сестра, осуджують мене, що хочу женитися з галичанкою, чи як там вони себе називають.

— Не знаю, що сказати, — сказав Гудвин по хвилині надуми. — Питання мішаних подруж толкується в нас різно, переважно в східній Канаді, де ми, англо-саксонці, змішуємося з французами. І, толкується воно не тільки з расового боку, але й з релігійного, що своїм змістом творить в звичайному життю багато більшу проблему, як расове, але до сього часу не встановлено ще нічого тривкого щоб рішало за, або проти. Відбувається воно покищо не густо, залежно від оточення і від обставин, ну, ти сам себе можеш взяти за примір.

— На безрибю й рак риба, — засміявся Бил.

— Не завсіди, — перечив Гудвин. — Громадське співжиття рас, хоч-не-хоч, дає йому нагоду зростати числом і, оскільки вже відомо про тих людей, що вступають в мішане подружжя, то їх можна поділити на три категорії. Перша складається переважно з молоді, що, природно, поза любов не бачить ні раси, ні релігії, ні жадних інших основних різниць і, також із такої, що не має ніякого засадничого виховання. Друга, менше чисельна категорія, складається з тих, що задля слави, чи позиції, чи багатства, чи задля звичайного гонору свідомо зрікаються своїх переконань. І третя, що збирається з тих нещасливців котрі; стративши дістати щось доброго зо своїх, приймають, чи ловлять щобудь, що трапиться з чужого.

— Якій, на твою думку, можуть бути злі наслідки з таких категоричних подруж? — запитав Бил задумано

— Можливий витвір духової порожнечі в родинному, а далі і в громадському життю, — відвопів Гудвин не надумуючись.

— Якаж то порожнеча може бути?

— Коли такі подружжя не будуть мати ні расових, ні релігійних почувань, затлумлюючи їх ради свого родинного співжиття, вони тим самим остануться, так би мовити, не-чії люди, щось в роді неправних дітей, що силою обставин остаються без батьківсько-історичних гордошів. Це я називаю духовою порожнечею. Такі духово порожні доми, очевидно, не зможуть виховувати ідеального громадського життя, бо не вяже їх вища спільна ідея з іншими домами. В цім власне криються злі наслідки з них.

— Але вони можуть навернутися до свого . . .

— Так, так — притакнув Гудвин, перебиваючи Билови, — вони можуть навернутися до своєї духової батьківщини щоб заповнити домашну порожнечу, але це не обходиться без домашньої боротьби. Ділає тут сильніша натурою сторона й приневолює слабшу приймати свою батьківщину. А далі, коли обидві сторони піchnуть стояти вперто за своїм, тоді заводяться в родині розкол і хаос у вихованню дітей — в одній родині виховується дві расі, або практикується двоє релігійних вірувань, що мало коли згідні з собою. Такий стан родинного життя, очевидно, не може бути здоровий навіть і тоді, коли є в йому вирозуміла толерантність, бо його дво-душність; хоч і не завсіди сама собою, а спровокована зовнішними чинниками; веде в собі взаємну боротьбу за першенство, за провід, ідеалізуючи своє походження, чи своє вірування з повним антагонізмом. Підсилюють таку боротьбу ще й політичні міжнародні питання, що доводять до непорозумінь, а навіть і до активної боротьби, в якій пропаганда забуває міжрасову толерантність і наслідки очевидні — терпить дво-душність від понижень, від погорди та брехливих очернень.

— Чим довше слухаю тебе, тим більший росте в мене сумнів проти наміру женитися з Єлисаветою, — сказав Бил, похнюпившись. — Вдійсности, — говорив він далі, — як би мало статися в моїй родині щось подібне про що

ти говориш, то краще буде коли я покину свій намір і пошукаю собі дівчини між нашими людьми.

— Ти заскоро піддався моїм доказуванням, — сказав Гудвин сміючись. — Тим часом, — продовжав він бесіду, — ваше суспруже життя може бути одно з найбільше ідеальних.

— Які факти можуть заручити таку ідеальність? — запитав цікаво Бил.

— Я вже сказав дещо про характер Воркунової родини — про його добрі прикмети — а тепер додаю, що я не вірю, щоб Єлисавета допустила порожнечу до вашого дому. І також не вірю, що вона заведе в нім дво-душність, бо, перше, ти, прости за слово, не будеш мішатися до хатних справ, а друге, Єлисавета, не є вихована в строгих, можна назвати, офіційно-расових і релігійних засадах щоб хотіла пригнути тебе силою до свого неба. Але я вірю, що вона заповнить ваш дім одідиченим і глибоко закоріненими неписаними законами, що регулюють не тільки родинне життя її батьків, але й всіх цих людей як громади, вдержуючи його на солідних моральних основах. І ще раз кажу, що її закони не будуть, можна сказати, остро расові, чи релігійні, але загально-людські десять заповідів божих, що вистарчають виховати примірну і здібну для родинного й громадського життя людину.

— Ну, тепер я краще почуваюся, — сказав Бил, підсміхаючись, — але всеж таки я не можу зрозуміти чому-то зродилася погорда в наших людей до цих людей. Приміром, коли тільки згадати про галичан, то саме це слово викликає в багатьох видний на лиці не-смак, а мій намір дружитися з Єлисаветою уважають за божевілья.

— Коли б я не мав був нагоди пізнати близьке цих галичан і судив їх тільки по їх поведенню, по одежі й по мові, то будь певний, що й я назвав би був тебе не тільки божевільним але й дурнем. Бо, ніде правди діти, воно треба би бути порядним дикуном щоб женитися з донькою такої страшної варварки, як була пані Воркун, коли я її перший раз побачив на порозі її хати. Таж вона показала тоді найгіршим опудалом яке тільки пьяному у сні мо-

же приснитися. Ну й коли б я був поїхав геть звідсіль, без близшого знайомства з нею, то я би був не пожалував найгірших слів погорди не тільки проти неї, але проти всіх галичан. Але сьогодні нехай вона вбереться в телячу шкіру і, нехай обмаститься саджею, то я з найбільшою пошаною вклонюся перед нею — мама вона, приятелю, мама в повнім значінню того слова. Тому не дивуйся тим, що відносяться до них з погордою, бо вони тільки бачуть, але не знають дійсности. І запам'ятай, що такий стан існувати-ме можливо й кілька поколінь як ми, з нашої сторони, не схочемо завдати собі труда пізнати їх душу, їх історію і, замість цього, будемо відхилятися від них мов від прокажених і в тім самім часі будемо ніби пробувати посвоmu цивілізувати та асимілювати. Це саме собою буде абсурдом, бо тим самим будемо руйнувати підклад їх морального життя, не даючи нагоди їм зжитися з нами полюдськи так, як дали Фрейзері Марії тай Єлисаветі.

— Як так, то я тепер ще ліпше почуваюся як перше, — сказав Бил із веселим гумором, — і нехай з мене регочуться, хто хоче, я від свого не відступлю.

— Тільки мусиш привчитися христитись і молитись, бо інакше, пані Воркун, в останній хвилині може вигнати тебе з хати з нічим, — сказав сміючись Гудвин. — Можливо знаєш, — продовжав він, — що вона не любить нас, що ми не христимося, без чого й моя молитва з дітьми перед наукою в школі не має вартости і, через те, як говорить Марія, вона називає нас антихристами.

— Не думаю, що воно понижить мене, коли я скло-нюся до її бажань . . .

— Приймеш їх віру і станеш золотим зятем для неї, — жартував Гудвин сміючись.

— Я не дбаю, щоб тільки був спокій, — годився Бил, збираючись відходити.

— Та, здається, перший робиш пробу мішаного подружжя з цими людьми і я, з цікавости, приїду колись до тебе в гостину провідати які будуть наслідки з нього, — говорив Гудвин весело.

— Дякую за твою будучу память про мене, — відпо-

відав Бил. — Вдійсности, я не сподівався, що своєю жє-
нячкою зроблю певну історичну подію. І, тому, з тої на-
годи прошу тебе бути моїм дружбою, ніби за свідка тої
події.

— Як пані Воркун одобрить твою пропозицію, я по-
служу тобі, — сказав Гудвин Билови на добраніч.

РОЗДІЛ XIV.

В четвер вечером відбувалися заводи́ни в Воркуновій хаті. Всякі Воркунові і Єленині міркування не могли відвернути весілля від хати. Впелескалося воно до них мов пещена дитина на мамині руки в церкві, що й держати тяжко, але й не держати гірше, бо багато плаксивого крику наробить і, хоч-не-хоч, треба було з ним погодитися.

— Але, — говорив Воркун рано на родиннім сеймі, — як робимо весілля, то робимо його пунктом так, як воно має бути. Нехай молодим добре вбеться втямки, що вони женилися і, що весілля не є собі якісь фрашки, але старосвітська, законна відправа, яка вибиває молодим з голови парубоцтво й дівоцтво і заводить їх в інший гатунок розуму. А Бил мусить видержати всі наші церемонії. Як не схоче, ну, баба з воза — кобилі лекше, бо я на інакше не пристану.—

Очевидно, від такої Воркунової постанови не було відклику і тому всі, навіть і Бил, погодилися з нею і взялися ревно до роботи. Від самого ранку, цілий день пріли всі, включаючи Біла і його товаришів, коло приготування всього того, що треба було на весілля, а пізнім вечером сиділа вже Єлисавета за столом перед чотирма величезними колачами, що весільним батькам дають за службу, і при блідім світлі свічок дуже мало подобала на себе звичайну, буденну.

Чудна була ота картина в хаті. А ще чудніше дивилися на неї знадвіря через відчинене вікно Гудвин і Бил зо своїми товаришами. Бо, до хати ніхто їх не просив, тай вони самі не осмілювалися зайти, а до того, Воркун, щоб було пунктом як треба, наговорив Билови через Марію, що молодий після їх весільного закону не може бути присутний коли молоду до шлюбу приготувляють; його самого повинен був хтось приготувити до такої важної події; але мусить приїхати за нею в параді та в почестях

аж по шлюбi. Але, Бил, з дуже знаних причин, не мiг переходити тої процедури i мусiв бiдний кукати крiзь вiкно на процедуру в хатi. I зазирали вони всi — очi свої губили на почотi, що сидiв довкола стола.

Елисавета сидiла мов на гарнiм образку намальована. На голови, на розпущеним волосю, мала вона зроблену з цяткових мережок корону, обтикану довкола синьо-сiяючим павиним пiрячком зо жмутком шовкової, бiлої трави над чолом. Ззаду корони звисали довгi, рiжного колiру бинди i майже вкривали плечi нового ще кiптаря, що з своїми пушистими смушками i червоною обшивкою добавляв чепурної краси самiй коронi i вишитим барвистою волiчкою рукавам сорочки. До тогож, її погруддя було згардами, а коло вух волосся, що не закривала корона, вкрите червоними коралями, писаними цятками i срiбними оздоблене було ясними лiлiтками якi, в мрачнiм свiтлi свiчок, свiтилися мов зiрки на небi темної ночi. Вся та оздоба так якось чудово украшала її пiвсумне гарне лице, що не тiльки Бил, але й Гудвин натягав шию, мов жирафа, щоб бути ближче неї.

— Чудова! Чудесно гарна! — шептав вiн iз захвату i щипав Би́ла в боки.

— На безрибю i рак риба, — шепнув Бил, усмiхаючись гордо i сам впихався у вiкно, бажаючи сiсти коло своєї княгинi.

Але не було там мiсця для нього. Обсаджена була княгиня прибраним почотом щоб не викрав її якийсь наїздник, князь iз далекого краю. З лiвого боку сидiла дiвочою красою запишнена Дубова Олена, як старша дружка, а далi Пiдгiрничка з Пiдгiрним, як весiльнi батьки, коло них Петро Воркун iз жiнкою, коло Петрихи, Текля Соловiй, запрошена вiнок шити, а далi сидiла Марiя з дiвчатами та молодицями, як спiвачки. По правiй руцi княгинi сидiла Софiя Вакар, як менша дружка, а коло неї свашки i iншi гостi по родинi й по шанi. Решта гостей стояли, заповнюючи хату вщерть i ждали на початок вiнокплетної програми. Дostroювалися до неї також i музиканти, Семен Плешка, скрипак i Никифiр, цимбалiст. Никифiр подавав

Плешкови тон, бючи палцатками по цимбалах, де треба, а Плешка друнькав, поплъовував в закрутки, підкручував струни своєї дуже старої на око скрипки, що, як була поголоска, була зачарована в краю циганським чародієм щоб не трісла на тріски від злих очей в часі гри. Вкінці, коли вже інструменти гармонізували, Плешка потягнув кілька разів смиком по конфолії, потім приложив голову до скрипки так, що вухом сягав кобилку, зажмурих очі, прогудів протяжно і почав...

Кажуть старі люди, що лиш той музикант добрий для весілля котрий знає людську натуру. Як не знає, то шкода його грання, хоч би незнати як файно грав. От, буде тирлигати ні-цеї, ні-тої і баламутитиме весільним порядком. А той, котрий знає, то не треба йому казати коли і якої грати — він відіграє весілля пунктом так, як треба. І, Плешка, як видно було, аж надто знав не тільки людську натуру, але й натуру цілого весілля зо всіми пристрастями від початку до кінця, бо гаки на вступі показав свою силу.

Приложившись до скрипки, Плешка, першим потягом смика, мов би заелектризував присутних, бо в тій самій хвилині, неначе вода греблю прирвала й линула з гуком та шумом із плеса вділ, ціла хата загула святочно-внеслим та могутним голосом першу весільну співанку, що просила Бога благословити молоду до вінка, а маму просила, щоб дала голку і ниточку шовку та листочків барвінку молоденькій на віночок.

Якось так чудно-тужно зливалися голоси, чоловічі й жіночі, в одну гармонію зо скрипкою і цимбалами, що не тільки гостям, але й Билови і Гудвинови пройшла дрож по тілі від тої співанки, від того тужно-веселого голосу, що заставив Єлену білими рученьками і з дрібними сліззоньками подати Теклі подушку з колачем, а на колачі голку, ниточку шовку і барвінкові листочки та всі інші річи потрібні до вінка. Зо здержуванім плачем подавала вона ті річи. А тим часом, Плешка, рвав-поривав людські серця своєю скрипкою, добираючи на струнах тонко-сердних тонів то пальцями, то смиком. Він притискав,

протягав, задержував, то знов зривав їх дрібненькими ви-крутасами так, що скрипка не грала, але плакала-співала тужно-величну мелодію і силою виривала гостей із зви-чайної буденщини у святочний вир гучно-чутливого ве-сільного настрою.

Обцілювалася Єлена з Теклею побожно, мов у церкві, і взяла Текля подушку, поставила на коліна і почала ві-нок шити. З цим потяглася далі церемонія своїм Бог-зна як давним шляхом, встеленим чутливою, весільною пое-зією, що від віків переходила з роду в рід. А, Текля, дріб-ними рученьками і дрібними пушеньками вшивала ту пое-зію в той вінок — співанку за співанкою виливала вона ра-зом із гостями на кожний листочок барвінку і шовковою ни-точкою пришивала. Єлисавета слухала з тужно-веселим ли-цем—сум з утіхою перемагався. Тай як не сумувати, або таки серцем не заплакати? Таж вона пращається тепер зо своїм дівочтвом, зо своєю безжурною молодістю і перехо-дить, як казав Воркун, в інший гатунок розуму. І вона таки щиро залялася сльозами коли гості почали співати:— Ой, чомуж ти, Єлисаветко, не тужиш, вже другий раз дівочкою не будеш. Співанечко, гулянечко закинеш, з парубками на розмову не станеш. Коралики, дьорданики сховаєш, голо-воньку квіточками не вмаєш. Завтра підеш до церковці присягати, що ти будеш своґо мужа шанувати. Ой, підеш ти до церковці дівочкою, звідтіль вернеш ти до дому жі-ночкою. Вже не буде тебе мамка дозирати, медом-вином ягідками годувати.—

І співалася співанка за співанкою, плакала скрипка, брєніли цимбали зо свято-весільним настроєм — служила-ся служба весільному богові, що переносить дозрілу мо-лодість у молоду старість, споминаючи вчорашне і прига-дує завтрішне. А тим часом, Текля, вінок шила-дошивала і позліткою золотила. І причепивши шовком зубок чосни-ку, як китичку, щоб над чолом висів і від злих очей мо-лоду охороняв, та всяку гіркість із її життя відганяв, вона піднесла його, гості заспівали, що: Ой, зацвила ка-линочка, білий цвіт, ой засіяв наш віночок на увесь світ. Ой, приступи та ненечко до столу, та піднеси наш віночок

та вгору. Біленькими рученьками не зрониш, молоденькій на головку поклонись.—

На це приступила Єлена до Теклі і цілуєчись, взяла із колача і таки напавду дрозачими рученьками і з дрібненькими слізюньками понесла його до середстола, стала колінами на ослін і виконувала дуже важну дію — вінок, свідка Єлисаветиної невинности наложувала їй на голову. А гості гордо-утішним голосом співали: — Ой, дивися роде, мамка віночок клонить білими рученьками, дрібними слізюньками. А молоденька, як голубонька, головку склонила; із чистим серцем, із чистим даром віночка не зронила.—

Три рази поблагословила Єлена Єлисавету вінком, положила його на голову так, що займав колом півчола. Поцілувала Єлисавета матінку в руки і з цим скінчився перший акт головної весільної відправи. Зараз дано вечерю, а по вечері Плешка з Никифором висотував із гостей усю міць своїм гранням, — гуляли, аж хата дудніла.

* * *

— Ну, що ти думаєш про таке весілля? — запитав Бил Гудвина, йдучи з ним до шкільної хати на ніч.

— Вечір не змарнований, — сказав Гудвин півголосом. — Жалую, що не розумів змісту пісень, а то була б для мене з нього найкраща театральна штука, водевіль. Всеж таки, по тих настроях, що вони викликали в присутних, можна судити, що воно не є легкодушне, але насичене глибоким почуттям радості й смутку. Прислухатися тільки до мелодій співаних пісень. Вони не є часова забава веселих звуків, але протяжно вибухові кличі, голосіння, що виливаються з дна душі і малюють якісь важні побутові образи не льокального змісту, але зрозумілі для всіх гостей. Видно було це по тім, що всі гості брали в них участь, навіть і пан Вакар, котрому, я уважав, його власна натура запечатала двері до вищих душевних стрівожень...

— Ти розбалакався мов би студентам лекцію давав,

— засміявся Бил. — Я хотів знати як подобалася тобі Єлисавета і пані Воркун із їх невмістимими у весільній забаві плачами. Чогож вони мали плакати?—

— Думаю, що й ми плакали б як би були на їх місці, — сказав Гудвин без сміху. — На мою думку, їх весілля має ціль перетворити душу молодії з дівочої на жіночу певними діями, драматизуючи їх з поважним і з глибоко змістовним чуттям якого Єлисавета не могла не відчувати, ну й плакала. А пані Воркун, як ти сам бачив, грала головну роль в тім перетворі. Видно, що в їх життю жінка є авторитетом в цім ділі і, її роль є безумовно прикра для неї, бо вона силою подій поступенно зрікається своєї дитини в користь чужого чоловіка, тобі, ти бурлаку, і мусить благословити її в незнану будучність, а коли хтонебудь відходить в незнану будучність, то там завжди є сльози.—

— Але без тих сліз і без тих сльозо-дайних церемоній можна обійтися без ніякої страти, — сказав Бил неохочо.

— Можна, чому ні, але чи без страти, це вже інше питання, мій, дорогий приятелю. Викинути з людського життя звичай, що виховував його віками і скеровував на добру моральну дорогу, це буде те саме, що викидати з горіха ядро і лишати на показ порожню лушпину...

— Творити порожнечу в життю, — підхопив Бил, пригадуючи вчорашню розмову з Гудвином.

— Якраз, — доправив Гудвин скоро. — І то таку порожнечу яку трудно чим іншим заповнити, бо, що є виковане віками, не заступиш якимсь життю-непридатним блахманом, що тільки дразнить людські нерви.—

— Так, як чосник на вінку, — зареготався Бил. — Нащо його там? —

— А нащо вінка? — запитав Гудвин поважно.

— Не знаю, — відповів Бил. — Думаю, що й без нього можна обійтися. —

— Розуміється. Наші переднотові прадіди обходилися тільки зубами й здоровими дручками в руках...

— Ти чомусь сердитий цього вечера, — сказав Бил

по довшій мовчанці; він завважав, що Гудвин вимовив останнє речення навіть із голосним притиском.

— Так тобі здається, — відказував Гудвин. — Я тільки жалую, що незнання мови заборонило мені студіювати зміст цього, весільного свята. Хто знає чи я буду мати нагоду бачити його, а воно, бачу, є дуже інтересне і цінне для студій душі цього народу.—

— Женися з Оленою і матимеш що студіювати ціле життя, — дражнив Бил Гудвина, пробуючи навести балачку про те, що його самого інтересувало.

Гудвин зрозумів його і в дальшім відмовлявся від тіших його яку то гарну жінку він мав.

* * *

До схід сонця слідуючого дня виражала Єлена Єлисавету до шлюбу. Молодиці зібрали її пунктом так, як треба і зараз таки почалася важна церемонія — прашатися мусіла молода зо всім домом і просити прощення у всіх, бо вона останній раз виходить із батьківської хати як дівчина, а вернеться вже жінкою.

Єлисавета вклякнула перед батьком і матір'ю, а Плешка, музикант, добрий на мову прощу став казати: — Припало це дитя перед Господом Богом, перед Ісусом Христом і перед Матінкою Божою; перед татом і мамою, перед батьком і маткою; перед братчиками і перед сестричками, перед вуйками й вуйнами; перед родиною дальшою і близькою, перед сусідами і перед всім миром хрищеним і просить щоб їй простили й благословили в далеку дорогу до Божого дому і перший раз, і другий раз, і третій раз.— На це гості на кожний раз відповідали, що: — Нехай Бог простить, — а Плешка продовжав: — Та поки вийдеш з цеї хати, поки ступиш за пороги, мусиш дяку мамці дати, тай татови впасти в ноги. Вони тебе ізродили, годували й пестили; убирали, доглядали, та на розум наводили. І виросла ти гарна-гожа, як в городці красна рожка; людям люба, Богу мила, вінка-чести не згубила. Гарнославно ти діждала щоб тя ненька виражала до церковці,

до престола, де жде тебе твоя доля. Де присягнеш перед Богом тай перед святими, що меш чесно проживати, мужа свого шанувати. Батька, неньку і нас всіх не забудеш поки жити будеш, а ми Бога просити будем, щоб твою доріжку щастям укрив. Нехай Бог благословить!—

Люди повторили благословіння, а Єлисавета, клячучи на білім полотні перед сидячими на ослоні батьками, склонивши голову на Єленині коліна, захлипала жалібним плачем і почала цілувати мамині й татові руки. Єлена обняла її і довго вмивала бліде лице своїми сльозами. Тай Воркун не видержав. Хотів щось сказати, але якийсь клубочок заткав йому горло, він закліпав скоро очима, схопився, підніс доньку і сховався в її обіймах. Ледве розлучила їх Марія, щоб попрощатися з сестрою посвому.

Попрашалася Єлисавета зо всіми і почалися виводини з хати. Павло, братчик, за перевозу був. Біленькою паличкою, хустиною її держав, перехрестив він двері тричі, виходив і вів за собою, держачись шервитами, весільні батько й matka, старша дружка, пані молода — вона одвірки поцілувала, — за нею менша дружка, а далі свашки, ніби, боярині та бояри, що мали молоду стерегти вдорозі від нападу покинутих любовників. Єлена їх благословила, та свяченою водою кропила, а музиканти з гостями плели-вплітали тужно-сердні тони в співанку, що козала: — Ви-ряжала мака доню до церковці, у віночку з барвіночку на головці. Вбрала її як квіточку із росою, цілувала біле личко бай сльозою. Ой ступила Молоденька з порога, та бувайже моя мамко здорова. Вже не буду я з тобою розмовляти, буду я вже тай свекрусі догожати. —

За кілька хвилин закалатали вози й покотилося весілля в дорогу. Поштар забрав молоду з дружками і свашками, а Бил, своїми білими кобилами, повіз чоловіків включаючи і Гудвина. Цей розцікавився весіллям і плакав би був коли б його не взяли були. Гості з музикантами відпровадили їх, співаючи, аж на дорогу і цим закінчили другу важну дію весільної відправи з надією, відбуту решту весілля в неділю коли вернуться молоді від шлюбу.

Дорога до Божого дому не була відома нікому з весільних гостей. Навіть і Поштар не знав її, от тільки чув від людей, що поселилися десь там коло монастиря і приїздили до міста. Чув він, як вони говорили між собою і радили один одному куди ліпше їхати вертаючи з міста. Після їх розмови він знав, що та дорога була на пятьдесят миль із міста та сама, що він їздить і розходиться вона аж коло бобрового потоку з його дорогою. Там він наvertsав на північний схід, покидаючи ту, що вела десь туди, на схід-полудне, до якогось там бобрового ставу. Знаки, по яких можна було її пізнавати, був один багатий ренчар з західно боку того ставу. Він мав велику стайню і вітрак при криниці, а другий ренчар-фармер, на східно-північній березі ставу, мав велику кошару на вівці. Були вже, розуміється, розсіяні по лісах і інші фармері, але цих трудно було зо старої дороги бачити, отже лишався тільки вітрак і кошара, що вказувала людям дорогу куди треба було.

Та на самому початку, Поштар, обібравшись за провідника, і не порадившись з ніким, не хотів їхати близько тридцять миль на захід аж до бобрового потоку, а звідтам взяти, хоч незнану, але вбиту дорогу на схід, але пустився навпрашки першою ледве пробитою крізь ліс дорогою, що вела викрутасами на південь, з надією, що дістанеться до мети скоріш як би їхав довкола, — половину дороги вшпарувати хотів.

Але, Мойсей, мав менше клопоту з дорогою, коли водив жидів сорок років пустинню, як мав Поштар із своєю. Там, у пустини, не було ліса ні води тільки простори безмежні. От, ідеш собі, машеруеш, вийдеш на горбок, стоїш, прижмурюеш око і дивишся на схід, до обіцяної землі, і при тім шукаєш за чорною крапкою десь там на горизонті. Як зобачиш її, крикнеш із радости, потішиш пригноблений народ, що в прикрих хвилинах замість помочі дає провідові революцію, і преш із повною силою вперед на схід певний, що та крапка, це латка пальм, оаза. де є вода і поживитися якимись овочами буде можна. Прийдеш, спо-

чинеш, лізеш знов на горбок, злізаеш із нього і сухою ногою, долом-долиною, чистим полем ідеш далі, далі...

А тут, Поштар, вів свій народ не чистою пустинею, але одною величезною оазою в якій одинокий простір, куди його око могло глянути, було широке, безмежне, покрите подертими білими хмарами сине небо. Всеж таки першу й другу годину незле іхалося. Дівчата й молодиці співали, жартували, покрикували весело коли віз підскакував занадто вгору, або з репетом перехилився попяному в ямах густих потічків і бобрових окопів, але чим далі дорога змінювалася на ледве втерті стежки, що вилися лісом і корчами, оминаючи десятки маленьких ставків, мов вуж у траві, і вкінці, по тригодинній їзді, завела його на якусь подвіря з хатою, що подобала на копичку сіна, закінчилася

— Чи тут кінець світа? — питав зо сміхом Бил Поштаря, задержавши свої кобили поруч Поштаревих коней.

— Здається, що кінець, — пробурмотів сердито Поштар, оглядаючи знідлоба подвіря чи нема де якого виходу, але, що такого виходу не можна було завважати, він став кликати: — А гов! Є хто в хаті? — і при тім споглядав не дуже мирним оком на вікно.

Але з хати ніхто не відзивався. Аж за кілька хвилин зза хати показалася жінка і на вид несподіваних возів стала, мов задеревіла. Завита була грубою хусткою так, що лиця мало було видно. Голова перевязана білим рушником, свідчила, що жінка нездорова. Пятеро дітей, що виставляли голови зпоза мами і дивилися з страхом на гостей, десь від трох літ до десять не показували собою домашних достатків — босі, простоволосі і в одиноких сорочках, що вже давніше виконали своє призначення, але покищо заступали нових. Заступав іще місце нового й жінчин чоловічий плащ, що вона мала на плечах, але вже з дуже малим нагрітком, бо багато дірочок мав. Її ноги, так як і діточі, незнайомі були з обувою. Держала вона в руках за гичку кілька бураків і головку капусти.

— Чи є відсіль, від вас, якась дорога, о-туди-о? — запитав Поштар жінки, показуючи рукою на полудень.

— Дорога? Яка дорога? — питала жінка болючим голосом. — Хто вас сюди направив?

— Ніхто не направив, самі заїхали, — відповіла Марія за Поштаря; вона злізла з воза з малим колачем в руках і, розламлюючи його частувала дітей, що на вид хліба забули за несмілість і за страх, простягали руки всі нараз за першим кавалком. І, роздаючи, вона не переставала:— Ми до церкви, до шлюбу їдемо. Не знаєте, не чули ви, де та церква і як до неї заїхати?—

— Церква? Дорога? Хто тут чув про церкву, або про якусь дорогу до неї, — сказала жінка гейби сердита, що пригадують таке, і держучи в руці кавальчик колача, що Марія її вділила, аж сплакала промовляючи:— Дякую вам, нехай вас Бог помилує за цей колачик. Не кушали ми доброго хлібця ще зперед Петра...

— А чоловік ваш вдома? — запитав сердито Поштар, перериваючи жінчину бесіду; він завважав, що вона має дуже велику охоту поговорити та розказати людям про свої клопоти і хотів урвати бесіду, бо часу не було слухати.

— Нема. Я сама з дітьми, — відповіла скоро жінка. Він до роботи пішов ще перед Великоднем і прийде десь по Михайлі; він щороку, вже три роки, відколи приїхали до Канади, ходить до роботи. Я сама капараю і не було б так зле коли б не мої прокляті зуби. Болять, кажу вам, аж голова тріскає від того болю і скавулю ночами, попсячи скавулю, вже з місяць. Вдуірю, як не перестануть скіпати. Їсти не мож; ади, душею покушала б оцього хлібця, але ні писка втворити, ні чим їсти...

— А там, туди, ніхто не мешкає? — запитала Марія, показуючи рукою на полудень.

— Чому не мешкають; де то наших людей нема, але тепер не заїдете до них, хіба заждете поки не замерзне ота, гнила річка з трясовинням; кара Божа вона для нас; деяку худобину купимо тай там пропаде, застрягне і поки знайдеш, вовки розїдять...

— Від тих людей є певно добра дорога? — запитав Поштар вже більше з розпуки як з добра.

— Або я знаю, чи є. Не була я там тай не скажу. Завіз мене чоловік сюди, навіть не знаю з котрого боку, тай від тоді знаю стільки світа, що довкола хати...

— А сусідів не маєте близько? — запитала Марія, оглядаючись.

— Чому нема? Є, але що з них? От, недалеко звідсіль, буде з миля, Тодир мешкає, але чи він вдома, не знаю. Втікла йому жінка і від тоді він сам хати не держиться. Він з нашого села. Оженився з багачкою, бо й сам небідний був, забаг більшого багаства, приїхав сюди, у ці гарзди, вона звихрилася — не схотіла тут бути — схопила гроші, що він іще не розтринькав був і вернулася до мами...

— Поза Тодира нема нікого більше? — питала Марія далі, гамуючи жінку.

— Є, чому нема. Я тількищо хотіла сказати вам, що там далі мешкає Антін, Чубком його називають. І ви таки поверніть до нього; то тільки годинка ходу звідсіль; і він вас справить куди їхати, бо трохи бувалий чоловік. Ходив до роботи так, як мій, але цього року не йшов, бо жінка ногу розрубала сокирою, ще на весні і не гоїться, а до того ще й Бог роди дав; прибігав за мною передвчора попівночі щоб за бабу-повитуху була. І мусілам іти, хоч і не розуміюся на таким. Та дав Бог, що все щасливо відбулося і я мала на гадці піти до неї, але чекала щоб курка яечком капнула, бо з голими руками йти на родини не годиться. Маю вже три; ховаю від дітей як не знати що, бо зараз плачуть щоб їм зварити; і жду на четверте — може сьогодні буде — бо з трома не пасує йти...

— Кудиж-то ідеться до того, вашого Антона? — запитав Поштар і з серця навертав уже коні.

— Як хочете, я покажу вам дорогу, з вами поїду, але мушу вперед дітям оці бураки та капусту зварити, бо нявкають їсти як маленькі котятата. Маємо корову, але не доїтьсся, бо заяловила — бугая нема нівкого. Мав Антін якогось маленького, але пропав минулої весни і цього року всі наші корови ялові, в цілій околиці. І діти мої мусять живитися тільки городиною тай морозоватою пшеницею — цілу варю. Добре їли поки цукор був, а тепер кривлятьсся.

Малам два мішки муки, як чоловік відіхав, але як впали дощі перед Зеленими Святами, хата замокла, цюркотом вода лялася до середини крізь стелю і половина муки замокла, зтістилася, бо не було де мішків сховати, і тепер нема з чого хліба спечи. Має, Антін, якісь жорна, але поки ними пригоршу муки вжорниш, то й хліба відхочеться. От, вряди-годи, піду та поколю ними трохи зерна та з нього пляцьки спечу...

Тим часом, Марія, щоб приспішити подорож, вилізла на віз і, слухаючи бесіди, набирала в платину поживи, що Єлена надавала на дорогу. Набравши, подала жінці щоб дала своїм дітям взаміну того, що мала зварити, а сама скоріш з ними їхала до Антона. Жінка врадувалася, подякувала, занесла до хати і за хвилину їхали крутою доріжкою на північ.

Заїхавши на подвіря, Поштар відразу пізнав Антона; стрічався з ним нераз в місті.

— Свят, свят, свят, — кричав Антін здалека, йдучи від криниці до возів. — А вас яке лихо занесло в ці сторони, та ще з молодією? — питав, витаючись з Поштарем і з чоловіками.

— Не мала баба клопоту та набула собі поросятко, — відказував Поштар сердито. Послухав дурних і сам дурнем став; до шлюбу забагли, до монастиря справилися і заїхали під дурного хату. Не знаєте ви дороги в той бік? —

— Вам ліпше було їхати до бобрового потоку, а звідтам дорога як вухо, аж до монастиря, — відповідав Антін, показуючи рукою десь ніби туди, де мав бути монастир.

— Дякувать вам за пораду, ми це самі знаємо, — сказав Поштар, пробуючи усміхнутися, — але скажіть нам, будьте ласкаві, куди звідсіль їхати щоб до тої дороги за річкою дістатися. —

— Гм, добре питати, але відповідати якось не тее, — сказав Антін, чухаючись в потилицю. — Є тут дві дороги; одна зимова, що йде направці через річку, але тепер, під осінь, можна нею їхати до води, а потім взятися попід обіча, ніби трохи долем попри берег і їхати з п'ять миль на схід поки недоїдеться до моста, а там вже й сліпий по-

трапить їхати, а друга, то йде десь звідтіль, де ви мешкаєте і доходить до тої, що через міст іде.

— Щоб їхати нею, то треба вертатися додому, — сказав Поштар і засміявся сухо.

— Інакше вам не пораджу, — сказав Антін, — а, по-мойому, ліпше зробіте як поїдете оцею, попри річку. Хлопців маєте здорових, тай не думаю, що ви без сокир пустилися вдорогу і прорубаєтеся якомсь тих п'ять миль. Колись їхали нею індияне, але відколи збудували місток, лишилася вона облогом — заросла й поваленими деревами закидана. —

— Деж вона починається? — запитав Поштар. — Я її ніде не бачив.

— А зараз таки від Николаїшиної хати, ніби від цієї жінки що з вами приїхала.

— Чомуж вона нам про неї не сказала?

— Ніби вона знає. Впрочім де ви бачили, щоб жінка вам дорогу показала? А як покаже, то такої вам нагородить, що не лиш ви, але й сонце на небі помики-тить.—

Згодившись взяти коротшу дорогу, Поштар, почав на ціле горло кричати на жінок, що під проводом Николаїхи пішли до хати відвідати хвору Антониху, щоб виходили, але їм ані вгадці. Посідали тай потішали заслонену на постелі білим полотном жінку, а Марія тим часом зранену ногу оглядала. Розвила зо шмати; чутилася рана; і, роздягнувшись із шмаття, взялася рану вимити. Вимила як треба, а потім Гудвина запросила, щоб оглянув і порадив, що робити. Гудвин не відмовлявся. Увійшов до хати, поклонився Антонісі, оглянув скалічеу ногу, похитав головою і переказав Антонісі через Марію, щоб рану не завивала, тільки виполокувала густо теплою водою і держала накритою, а він, коли вернеться додому, передасть їй якоїсь масти.

Тим часом, Поштар, хоч і сердитий, розповів Антонови кого везе, хто жениться, спімнув Гудвина, учителя...

— Це якийсь людяний, — похопив Антін, — бо, дивіться, до хати зайшов, не втікає так, як наш втікав минулого

року. Кажу вам, таке якесь було надуте, та заїле, що не дай Боже приступити. А дітей то таки рощибав, що не знали говорити з ним. Називав, катував, діти втікали, до школи не йшли, але в лісі сиділи. Він ловив їх і котре вже попало було в його руки, то ледве живе виходило. І забагато того було. Поскаржитися ніхто не знав де й як і, вкінці, баби самі справу зробили. Зібралися, пішли до школи і як його змастили то тільки його й бачили . . .

Антін мав іще охоту побалакати з Поштарем, але з хати вийшли жінки і Поштар не договорював уже — поїхали до Николаїхі. Їхала й вона на Поштаревій фірі тай з плачем просила Марію, щоб просила Гудвина, щоб він їй зуби вирвав, або якоесь заворожив, бо не видержить поки чоловік з роботи вернеться. Просила вона Антона щоб їй поміг в цім ділі, але він мягкого серця — не може, а, Гудвин, як видно, до всього здатний.

Повідомила Марія Гудвина про справу, коли коло хати задержались, але він відмовився. На те, Поштар, згодився. — Всі вам повитягаю — кліщі давайте, — сказав із сердитою охотою.

— Ей не знаю як то вам треба буде подякувати, — сказала з болючою утіхою Николаїха, злізаючи скоренько з воза і побігла за кліщами до хати.

Та на щастя, чи на нещастя, не мала вона кліщів — винесла обценки і операції не можна було зробити, бо вони в рот не влазилися. — Прийдіть до мене в неділю, — потішав Поштар Николаїху сердитий, що не пімстився добром на ній за її балаканину.

Прослідок, на який справив Поштаря Антін, був дійсний прослідок — ледве пропихалося весілля кріз ліс ярками та горбками, задержуючись щохвилина прорубувати собі дорогу. Але Бил з Василем і зо своїми товаришами скоро прочищували повалені вітром дерева і проїхали тих п'ять миль дороги скоріш ніж сподівалися.

Був полудень коли до містка добилися. Попасли коні, самі підживилися і скоренько знов у дорогу пустилися. Незла дорога — два глибокі рівці вели їх на полудень і гейби трохи на захід. Минали тут то там нових поселен-

ців, але, Поштар, завсіди упертий, не хотів нікого запитати чи добре їде. Баламутять люди дорогу як їх питати — сам він знайде тую, що на схід сонця буде бігти. І їхали, їхали і аж під вечер здибали якусь, що в той бік бігла. Здибали і поїхали, сподіючись криницю з вітраком побачити десь там, недалеко.

Але навтямилось їхати — сам Бил почав домагатися щоб запитати в першій хаті куди дорога веде. А тут ані хати, ані бобрового ставу невидно. Покнюсіли всі, в тім і нарікання почали наклеюватися.

Аж вкінці хатина з ліса визирнула. Скочив Бил із воза, за ним Василь і Гудвин і вперегони побігли за дорогою питати. Застали господаря коло стайні, розповіли, запитали, а він пожалував їх, що задалеко наполудень подалися, поза боровий став заїхали.

— Мусите тепер їхати полудневим боком ставу на схід, потім напівніч звернете до того ренчаря, що великі кошари на вівці має. Там його розпитаєте, а він вас справить куди до монастиря їхати.—

Відпроваджуючи своїх несподіваних гостей з обістя на дорогу, господар, видно було, мав дуже велику охоту поговорити, бо не переставав розпитувати звідкіля їдуть, як здалека, як довго їдуть, чи неголодні, чи для коней досить вівса мають, чи не мали яких пригід, що нового в світі чувати, а далі почав розказувати, що кілька їх переселилися сюди з східної Канади вже дванадцять літ тому. Привабила їх поговорка, що тут можна випасати таним коштом великі череди худоби і табуни коней та отари овець, вони повірили, попродали маетки, взяли тисячі доларів, забрали родини і деякі меблі тай приїхали. Поселилися тут, над цим ставом, накупили коров на розплодок, і розпочали господарку на велику скалю, на моду тих ренчарів, що в полудневій часті краю ренчарують. До землі обрабляти не бралися, от тільки на грядки та на овес для робучих коней прочистили та виорали трохи. Хто хотів забивати себе корчованням! Тай незле було б було коли б не зими довгі та крепкі з морозами. Правда, перед таким ренчарством перестерігали їх ті, що полю-

ванням займалися і шкірами гандлювали; було їх кілька довкола цього ставу, але коли почали люди забирати землю й заселюватися тут, декотрі з них забралися, а декотрі взялися до господарки; але вони не вірили їм, мовляв, заздрісні були, що їм шкіряний інтерес псували, дику звірину відганяли та нищили.

Ну, не повелосся ренчовання. Худобу треба годувати сіном довше як шість місяців, а недогодуєш гине на весні коли сонце добре пригріє. І стратили вони так масу худоби і, вкінці, органічилися лиш до такого числа, що можна легко доглянути, тай до землі взялися обробляти. Незле почалося поводитися від коли почали приїздити якісь нові переселенці, австрияки, чи галичане, Бог знає як їх називати, і заселювати землі напівніч від ставу. Дуже добрі й тані робітники з них — роблять за що будь щоб тільки якусь худобину заробити, бо майже без грошей приїджують. А котрі мають трохи грошей, то купують воли, корови, свині тай дробу на розплодок і це піддержує їх — є свіжі гроші і робітник таний.

З тими, новими переселенцями, вони не сходяться — не знають вони мови тай їх спосіб життя і поведення якісь дивні, несхожі з їхніми, ну, цілком чужі люди. Але чипляються землі як рипяки кожуха і працюють, що очей їм не видно і то всі, і діти і жінки і, декотрі, що приїхали з більшими дітьми і привезли трохи грошей, що стало купити моцні воли й зодві корові, то вже їх переганяють з маєтком. Завзяті, час в роботі не існує в них і, він сам, господар, предвижує, що вони з часом витиснуть їх, правдивих канадійців, із цієї околиці. Лишуться хіба по місточках вздовж залізниці, де вже багато з них взялися до торгівлі, покинувши господарство.

Гудвин і Бил зо своєю фірою, слухаючи мови господаря трохи з цікавості, а трохи з приличности, не хотіли робити йому прикрости й покидати десь на середині бе-сіди; не спішилися здоганяти Поштаря, що зо злости пігнав бігцем коні зараз таки коли сказано йому куди їхати. Злий був і на себе і на всіх, що забагато дороги причинив собі і поїхав неоглядаючись. Вкінці рушив і Бил, до-

слухуючи ще бесіди розбалаканого господаря, що підходив за возом і пробував висказати несказане — лишив його на силу, пігнавши скоріш коні. А тим часом, Поштар, був уже геть-геть, навіть калатання воза не було чути.

Підганяв Бил і vzdогонив Поштаря, вже сонце зайшло було, коло ренчаря з великими кошарами. Дехто, а навіть і сам Бил, годилися переночувати там, тай сам ренчар, добродушний бородатий чоловік, радив щоб ночували, до хати запрошував. Але Поштар вперся їхати далі й поїхали — недалеко було до монастиря, от зодві годині їзди, чогож ночувати в чужих.

Їхали, їхали, стало темно — осінні, темні хмари небо вкрили — кінець носа не видно. Виїхали на якусь прогалину, сінокос і там згубилися — не могли дороги знайти щоб виїхати з нього. Кричали, свистали, думаючи, що хтось почує, прийде й раду дасть, але тихо було мов у горшку. Вкінці, хоч-не-хоч, на ніч розложилися. Трапилося, що якось напوماцки копичку сіна Василь знайшов — коням дали, тай собі на постіль попід вози розложили.

Надранком будить Підгірний Василя і заставляє, щоб слухав, чи то справді когути піють, чи йому тільки причувається. Послухав Василь — недалеко піяли — і ледве діждалися трішки видного ранку, щоб піти та провідати, де ті когути піяли:

Невтерпіли, зібралися, вже бріщало трохи, і пішли. Чвертку милі якоюсь стежкою пройшли і до якогось подвіря дійшли. В стайні світло було, ліхтарня світила, туди вони зайшли, розпитали...

* * *

В монастирі вже були повставали, коли весілля, переночувавши на монастирському сінокосі менше як чвертку милі від хати, приїхало на подвіря. Повідомлено отця Ігумена, він, з урядовою ввічливістю, прийняв Підгірного, Била, Василя й Поштаря, випитав звідкіля й чого приїхали, похвалив, що приїхали зраня, перед Службою Божою і молоді будуть мати нагоду висповідатися та запричастити-

тися як належиться перед шлюбом. З цим авдієнція скінчилася з приказом, щоб молоді до сповіді приготувалися.

— А молодий чому не приступає до сповіді? — запитав отець, висповідавши Єлисавету і ждучи на молодого, зазирнув із каплиці до почекальні.

— Він не знає понашому говорити, — відповіла Марія, приступивши до дверей.

— Не знає? А він хто такий? — запитав здивовано отець.

— Англій, — відповіла Марія трохи гордо.

— Англій? Якої віри?

— Або я знаю. Ми його не питали, а він нам не казав якої, — сказала Марія трошки застиджена, що на таку справу ніхто вдома не звернув уваги.

— О-о! То дуже гарно ви робите! — почав отець сварити. — Не встигли приїхати до Канади і вже дружитесь з ким попало, щоб тільки в штанах був, а за віру не дбаєте й не питаєте. Чи ви знаєте, що я не маю права вінчати нікого хто не з нашої віри? Як вінчати безвірних? Як хочуть, то мусять вперед вихреститися і нашу віру прийняти, бо інакше я шлюбу не дам.

Ціле весілля тільки переглянулося зо страху.

— Він може прийняти нашу віру як би ви з ним поговорили, — сказала Марія, пробуючи ратувати ситуацію. — Йому не робить ріжниць — він і турком стане, — додала й сама не знала нащо.

— Та яка з таких користь, — викрикнув отець. — А знає він яку іншу мову, латинську, або німецьку? — запитав і глянув допитливо на Била.

Марія хотіла сказати, що не знає, але задержалася, підійшла до Била, запитала пошепки, він похитав заперечуючо головою і шепнув, що знає по індіянськи трохи і, як отцеві треба, то він може послужити йому тою мовою. Не знав сердега в чім було діло.

— О, бачиш? — сердився о. Ігумен. — Як його охрестити й як шлюб дати як він не знатиме ні молитви, ні заповідей, ні присяги? Яка користь із такого шлюбу? Чи пані молода не могла вибрати собі нашого хлопця за чоло-

віка? Що, вигибли наші хлопці? Привела мені нехриста і шлюб давай! Кому й поякому?

Отець Ігумен, вдійсности, знайшовся в дуже прикрім положенню. Несподівано життя в новому світі вродило йому таку проблему, що хоч сядь і плач, а не розв'яжеш щоб не поповнити якогось церковного гріха. А тут і порадитися нема з ким. І, не зважаючи на присутних, він ходив скоро по кімнаті, пробуючи знайти якийсь вихід в пам'яті з церковно-шлюбних законів. Але не знаходив — церква наказує вінчати тільки своїх вірних.

— Ви, отче, давайте шлюб так як є, — сказав понуро Поштар, ставши з нетерплячки коло дверей мов би хотів уже йти геть. — Що вас обходить чи молодий наш, чи ненаш, тай якої віри? Забаг женитися з нашою дівчиною, то що кому до того? А що він не розуміє, то це дурниця — ніби хтось то розуміє, що ви читаєте? А спеціально молоді. Де їм слухати, що читають! Їм у вухах гудить як вціпарни і стоять перед престолом як на грани. Пріють! А цей, пан молодий, ще й так добрий аж дурний, що пристав їхати тільки світ за шлюбом. Я, на його місці, іншої би показав...

— Що, що ви би показали? — запитав отець, не маючи вже терпеливості слухати Поштаря і таки аж кипів від злости.

— Взяв би шлюб дебудь, де найблизче, — відповів Поштар із піхою.

— Як, в кого?

— В котрогобудь попа, що має ковнірець обернений...

— Бійтеся Бога, пане... пане, що ви говорите?! — крикнув отець мов би перестрашений. — Чи ви з віри вийшли, злоганіли? —

— Мисимо поганіти, — кресав далі Поштар безцеремонно. — Це не старий край, де є всьо під руками — тут береться кого попадеться щоб без шлюбу не бути. Як би й вам прийшлося їхати такими дорогами, як ці, цілий день і цілу ніч, то й ви взяли би шлюб не в якогось попа, але й у рабіна, як би трафився під боком...

Отець Ігумен не відзивався коли Поштар перестав на

хвильку — сів коло стола і почав перегортати грубу, стару книгу, а Поштар потягнув далі.

— А, що молодий ненаш і ненашої віри то це, отче, буде дуже скоро стара байка між нами, чи ви пристанете на те, чи ні. Молодих не задзумбалаєте. Полюбляться, не розбираючи хто якої масти, щоб тільки, як ви перше сказали, в штанах був, або в спідниці була. Розкажіть їм тоді, що то не наша віра! Шкода слів, бігме шкода. То не в краю, де можна було присилувати в один, чи в другий бік. Не схочете дати шлюбу, то будьте здорові! Тут воля. За п'ятку денебудь візьме . . .

— Але то гріх! — майже крикнув отець.

— Гріх? — засміявся Поштар сарказмом. — Може воно й гріх, але . . .

— Досить, досить уже вашого балакання, — сказав отець, встаючи з крісла. Він побачив, що з Поштаря був твердий і впертий реаліст для котрого не існували ніякі духові закони, чи то релігійні, чи народні, а брав життя лиш так, як воно складалося, не пробуючи давати йому певний моральний напрям. — Ви чим займаєтеся? — запитав, приступивши блазче Поштаря. —

— Господарюю, крамарюю й фірманю як треба.

— Значить, ви світовий чоловік.

— В Канаді трудно доробитися, сидячи на запічку. Тут хто їздить, шариться поміж люди, той має гроші, а хто має гроші той пан.

— Значить, що йому навіть не треба знати хто він і якої віри, — сказав отець і усміхнувся іронічно.

— Тут за те ніхто нікого не питає — як маєте гроші то ви добрий чоловік і кінець. —

— Я бачу, бачу, що воно так, — сказав отець мов би жартував. — А тепер, як молодий не сповідається, то хоч ви всі не відмовтеся, висповідайтеся і прийміть святе причастіє при цій нагоді. Думаю, що ви всі ще наще.

Такий зворот о. Ігумена потішив присутних, навіть і Поштаря, бо давав єобі признання, що таки нагнув отця на свій бік. І по сповіді, по Службі Божій і по шлюбі, що Бил брав при допомозі Марії — за тлумача вона йому була,

— а потім по перекусці відіхало весілля з Божого дому до дому.

* * *

Та, кому-як-кому, але для Гудвина все те, що він бачив і що пережив почавши від заводин, а скінчивши на шлюбі — не містилося вже в голові, хоч і записував у свій денник. Всі ті вражіння, події й церемонії аж пишали щоб їх обговорити з товаришами, а спеціально з таким, що бодай трохи знає їм зміст. І тому, коли вони тільки виїхали за монастирські ворота, він уже почав розмову з Билом, а що цей чомусь недоговорював, він пристав до Василя. Але Василеве знання мови було ограничене, передовсім про справи духові-релігійні, — не ставало йому слів на пояснення, та всеж таки Гудвин вдоволений був, що бодай трохи міг вглиблюватися в зміст святочного життя своїх громадян.

— Ну, мій дорогий приятелю, ти на правду і дійсно жонатий, — сказав він до Била коли Василь пояснив йому здебільше процедуру шлюбу.

— Заказуватиму десятому щоб стереглися тої процедури, — сказав Бил сміючись. — Я хоч не розумів того всього, що там читалося й чинилося, але, кажу вам, я чувся цілком загипнотизований. Скажу правду, що я не вірив, що я відчую щось подібного — щось з мене вилітало, вивітрували всякі скептицизми та недовірство у щось, що має силу над духом чоловіка. Тепер я навіть вірю не тільки в плач пані Воркун . . .

— В плач моєї матері, — поправив його Гудвин.

— Так, в плач моєї доброї матері, тещі, але навіть щиро вірю в той чоснок, що висить Єлисаветі з вінка над чолом. Я глянув на нього в церкві і почувся винуватим, що сміявся з нього. —

Тут балачка урвалася, бо Поштар приспішив свої коні до бігу, а Бил не бажаючи лишитися і згубитися, нагнав і свої кобили до бігу.

Та, покзалося пізніше, що Поштар недармо підганяв.

За порадою о. Ігумена, він покинув думку їхати направці, але до бобрового потока, куди мав би заїхати під вечір, дати коням трохи часу відпочити, а звідтам міг уже коли-будь вночі їхати старою дорогою додому. Але з поспіху, та зо своєї впертої натури недораджувався з товаришами, не сказав цього Билови — зайняв коні й поїхав, а Бил нехай держиться як хоче.

І, Бил держався якийсь час, але шануючи свої кобили, що не призвичаєні були до довгого бігу, вкінці облишився позаду і на перехрестю якоїсь там дороги, звернув на північ думаючи, що й Поштар поїхав в той бік. Поїхав і на тій дорозі ніч його захопила. Аж на другий день рано справили його індіане на дорогу до містка.

А Поштар, зробивши як думав, та ще й проспався коло бобрового потока, привіз молоду, десь під полудне, додому. Допитували Воркун і Єлена, де молодий, але він тільки плечима здвигав.

— Не знаю, де подівся, — відповідав недбало. — Я пильнував себе тай свій крам на фірі щоб не загубився, а Бил немаленький уже. Приїде, не бійтеся — він молоду не покине. —

З таким поясненням, хоч і недбалим, почали молоду заводити до хати. Гості, що ще від ранку визирали її з церкви, і наколи вона лиш приїхала, зібралися коло воріт і разом із музикантами співали: — Вийди, нене, проти мене, запитайся, нене мене. Чи ми гаразд ізгостили, чи ми зятья не згубили. — Але, хоч зятья таки і згубився був, то гості, щоб потішити неню співали: — Гаразд, нене, гаразд, будеш мати зятья зараз. Ой гуляє він пополю, здоганяє свою долю. З боярами розмовляє, розмовляє тай питає: Де доріжка із квітками, де молода із дружками. Там я піду у гостину, як не піду то загину. — А далі, щоб впевнити неню, що все відбулося як треба, співали, хоч і не всі поправді, що вони в церкві були й бачили там як поли шлюб давали, злоті вінки на голови клали, та чар перстені міняли — на пальці вкладали. Потім руки звязали і довкола стола-тетростола водили.—

При тім цілий почот став в такий самий порядок, як

виходив в п'ятницю рано з хати. Павло, з паличкою в руках заводив молоду до хати. Єлена, простеливши їй біле полотно від порога в хату, витала її з колачами в руках. Єлисавета вклякнула на порозі, Єлена поблагословила, поцілувала і до хати запросила гостю свою, дорогу та любу. І обійшли вони стіл три рази довкола, сіли і зараз до обіду взялися. По обіді вивелися в параді, Плешка з Никифором приговорили своїми інструментами до серця, пані Пикл з братом Павлом розпочали танець і пішло весілля в рух, до бою з бідою, ніби до танцю.

А тим часом, Бил, зо своїм почотом, ледве тлінний, їхав десь там пунктом так, як треба, за молодою. Приїхали вже надвечер, ще й Николаїху привезли з собою, щоб Поштар зуби повитягав. Приїхали коло воріт, а гості з музикантами, мов на збитки, стали на ворітках і не пускають, та ще й співають, що: — Ой стій зятю на ворітках, на зелених папоротях; держи коні воронії тай бояри молодії. Нехай трубці в труби трублять; нехай дружби голос гублять. Щоб молоду тай збудили, щоб ворота відчинили. —

Вийшов Воркун на ворота і великою повагою та шанною запросив зятя на подвіря. З хлібом і солею завів його. А Марія, відчуваючи муки молодого, просила його щоб змилосердився над голодним зятем і його почотом, і зпустив їх до хати без дальших короводів, але шкода було говорити.

— Він раз жениться і нехай запам'ятає кожну крішку з нашого весілля, — сказав Воркун бундючо. І зараз зайшов до хати і, постарому звичаю, виніс на двох мисках приготувану страву: печеню, начинку, голубці і грубо накраяні кавалки хліба. Приступив до молодого тай частував випрошуючись, що не має вина та меду так, як повинно бути. А гостям тільки того й треба було — голодні були мов вовки. Десь там індіане приймали їх мясом із водних щурів, ніби сьогодні рано, але не лізло воно в горло — чаю по горняткові випили і з тим, від вчора від обіду, аж до тепер прожили, бо вся провізія на Поштаревій фірі везлася. І брали вони частунок в пальці, в руки, в кулаки тай їли, аж хавки тріскали

Тим часом, як чужоземні гості частувалися, Єлисавету за столом накривали шовковою хусткою щоб молодого не бачила. Павло вирубав два лозові прутики, розложили на них хустку і він, перехрестивши тричі Єлисаветину голову, положив її на голову так, що тороки рівно з носом висіли. Потім взяв ті прутики, виніс на двір і кинув через хату. Ворожіння випало добре, бо обидва прутики гейби держалися разом впали близько один одного на землю. По цім почали дружби дружок зкуплювати. Тай зкуплювали вони — старший дружба півмиски грошей накидав Дубовій Олені поки витяг її зза стола.

Вивели дружби дружок, погуляли коротенько і зараз таки запровадив Павло молодого з його почотом до хати. Три рази обвів їх довкола стола і три рази схилили обоє молоді свої голови для Єлениного благословення. По третім разі сіли до вечері.

Погостившись, попоїв Бил з Єлисаветою з одної миски — незручно воно йшло, але пройшло і вивели їх з хати. Хотів Воркун щоб і віно виносили дружби, але що Бил не відіздив іще додому облишили цю роботу на тоді коли відіздитиме. За те Плешка з Никифором почали давати гостям, як казав Вакар, гіца своїми інструментами. Гуляли допізна, аж поки до пропою молоді не стали.

При припою то вже не тільки Бил, але й його товариші сиділи в почестях за столом коло своїх дружок. Клопіт тільки був той, що не було чим частувати. Не привіз Бил пива, вина та меду — частували молоді гостей якимсь сосом із диких грушечок, що Текля наробила, а Воркун заправив його флящиною, як він називав, шнапсу, що Бил дав йому вдарунку коли приїхав. Але й те було добре — лізло в голову, і заставляло співати.

І приступили до частовання перші Воркун з Єленою. Плешкова скрипка зпідсерця заграла, а гості з великим надхненням заспівали: — На калиночці дві ягідочці, стань тату перед мене, напийся до мене, з повною чарочкою, з доброю волечкою, щоб мися гаразд мали тай вас споминали, — а зараз таки почали другу, коли Воркун узяв чарочку в руки, що казала: — Ой жали барвін, барвінко-

вії квіти, частує тато діти, з повною чарочкою, з доброю волечкою, щобися гаразд мали тай їх споминали. — Коли Воркун пив, Плешка задріботав смиком по струнах, гості з цілої сили крикнули вівать, тато не, ну, сталося таке піднесення духа, що навіть і Гудвин, сидячи при кінці стола коло батька, Підгірного, плескав із цілої сили вдо-лоні, наслідуючи Вакаря, котрий бив щосили долонею в сволок. Таку саму овацію зробили гості й Єлені, тільки вона не могла задержати оту, серйозну повагу, що задержав Воркун — вона розплакалася і майже силою відвели її зперед стола по частунку.

Частували гості Єлисавету чим мали — рушники та хустки ставили їй на шию, а чоловіки гроші кидали в миску. По пропою вечерю дали і з цим закінчено останню головну дію весільного свята. По вечері молодь пішла спати — лишилися тільки старші газди та газдині закінчити весілля. Негарно для них було вибивати гоцки в день коли молоді гуляли — тепер уже щоіншого. Тут уже Плешка показав свою силу. Розперезав він своїм гранням натуру старших, вишкробував із них парубочі часи і хата аж дудніла від тупоту ніг. А Вакар набрав був такого курашу, що аж шумився так гуляв. І таки незле гуляв. Він тряс кожною своєю жилкою, кожним москулом, примерзав ногами до землі, а потім раптом зривався і обертав молодицями аж вітер віяв, та ще й на збитки Тетяні приспівував: — Та як собі нагадаю як я парубочів, як я травку на толоці з дівками толочів. Ой толочів підківками аж порох курився, серце мися розриває нащо я женився. — Раз було весілля, говорив він пізніше. Хоч пити не було що, але якась така скажена охота була танцювати, що такої ще ніколи не мав.

А, Гудвин, йдучи з Билом до свого дому наніч, не міг здержатися щоб бодай трішки не посміятися з нього. — Ну, приятелю, будеш ти памятати своє весілля до смерти і лишиш ту память як дорогоцінну спадщину своїм поколінням. —

— Ой, пане Гудвин, не згадуй, — просився Бил до-бродушно. — Кажу тобі щиру правду, що я не пізнаю се-

бе. Коли б я був знав, що я змушений буду перейти отой цілий млин тих гуркітливих церемоній та ритуалів щоб придбати собі жінку, я був би застрілив свого таркатого коня коли він лошатком був.—

Тут, Гудвин, запитав, а Бил розказав як то він через свого таркатого коня Єлисавету полюбив. Гудвин вислухав, усміхнувся тай каже: — Бачиш, якою то примітивною дорогою ти дівчину собі знайшов? Не десь на балі, на танці, на вулиці принадила вона тебе своїми усмішками, очима, словами принадними, але тою невинною любовію яку навіть і твій кінь відчув і зрозумів. Через нього набув ти собі жінку в повнім значінню того слова, бо...

— Ти знов починаєш фантазувати, — перебив йому Бил.

— Не фантазія, дорогий приятелю, а дійсність. —

— Черства дійсність, — додав Бил.

— Тверда й солідна. Не жартує вона з життям, не легковажить ним. І, я, відчуваю, що їх весільні і подружні церемонії не є фальшивими прикрасами okazji, але кітлом в якому за короткий час перетоплюють парубка й дівчину співом, плачем і ритуалами на дійсних чоловіка і жінку. Тільки я сумніваюся чи все те сокрушило твоє серце. Не знаючи мови, я був німим свідком, а ти німою лялькою яку пересували з місця на місце, де треба було. —

— Прів я, приятелю, і без мови, ну, так, як говорив тобі вчора, по шлюбі, загипнотизований був, — признавався Бил. — З початку брав я все те за жарт, за забаву, але плач, сльози і той взнесло-настроений дух, що врочисто усміхався крізь поважний блідий сум, нашептали мені, що тут не жарт, що я дійсно женюся, що Єлисавета не легковажить тих церемоній, але бере їх серіозно, з повною вірою...

— В тім то, приятелю, міститься уся цінність, — підхопив Гудвин. — Вона свідома була, що дружитья і переходить у нове, але невиразне, незнане для неї супруже життя, з яким як наказували їй серемонії, не можна жартувати. Свідомість цього відсувала від неї розкішний романтизм, що спрямовує думки тільки до медових місяців

і віддаює відвічальности, а ставила перед нею дійсність. А це, мій друже, є першою охороною від розводів — Єли савета не сподіється в супружім життю лише меду...

— Але й чосноку, — додав Бил потихо і засміявся.

— На те його й причеплюють молодим на вінки, — продовжав Гудвин. — І я цілком вірю, що їх весілля є великою драмою, що з'ображує супруже життя. Є там радість і сум, сміх і плач, спів і сльози і всі інші людські чуття та настрої, що заповнюють супруже життя. Це важне, дуже важне, хоч на показ може видаватися смішним і непотрібним, але змістом воно сильне — цінний культурний звичай, що виховує людину на людину.

— Сумніваюся, чи він вдержиться тут довго, — сказав загадочно Бил. — Впорівнанню з нашим звичаем, він є повний терору і тортур і дуже легенько дасть місце нашому прудкому, підхожому з настроями у які молоді попадають в той час.

— Я не перечу, — сказав Гудвин. — Наш весільний звичай є, так би мовити, модерний, або іншими словами, початок медових місяців для подружених без пригадки, що там, далі буде. А це апелює до серця, бо серце дуже не любить, коли йому ставити якісь розумові перепони в той час коли воно тріюмфує. І з тим, я тепер зрозумів, є він порожний, несвяточний і незмістовий, хоч і законний. І приймуть його ці люди — чому ні? Вони також схотять бути модерними, це природна річ, але, як би я був на їх місці, я би задержав свій, бо він не понижає, а взносить — підносить людського духа, підносить вартість життя і надає йому дійсно життєвого коліру, а не теоретичної полуди. —

— Ти, як бачу, перенявся тим весіллям до тої міри, що пічнеш заводити його в своїх кругах коли вернешся на схід, — засміявся Бил, жартуючи.

— Думаєш, що зле було б? Цим я вніс би в нашу багату, модерну культуру щось нового для нас, цінного і побутового, що виковалося віками в душі народу, а не накинене згори так, як всяку тандиту модерність накидають нам, щоб тільки від обовязків людей увільнити. Але це

зайве говорити. Не можна заводити чужий звичай там, де його зміст не буде зрозумілий і не-відчуваний, але можна заохочувати їх властителів щоб вони його задержували в себе, практикували його і тим способом збагачували нашу загальну звичаєву культуру.

— Ти, можливо, будеш свідком другого такого весілля тут і набереш більше досвіду поки покинеш громаду, — сказав Бил, потішаючи Гудвина. — Я довідався, що молодий Поштар сватається з Вакаревою донькою, тою, що за дружку Єлисаветі була. Ну, тай Катерина Поштарєва приїхала сюди більш задля свого коханця, мого старшого дружбу, як на весілля. Шептала мені Єлисавета, що вона дуже боялася, щоб Василєва сестра, Олена, та, що тобі повернула була голову, не відбила його від неї. —

— Ну й як справа тепер стоїть, не знаєш?

— Покищо я не мав часу його розпитати, але, як ти сам бачив, він готовий перейти з Оленою всі тортури, що я переходив, без найменшої надуми, бо не відступав від неї увесь час, ну, розпливався коло неї, і викидав усі гроші, що мав, у її миску. —

— Завважав я його неміч, тай бачив як Катерина в досить агресивний спосіб поводитися з ним, але не мав часу подумати про причини — не уважав все те за серйозне. А що до молодого Поштаря й до Софії, то, оскільки говорила мені Марія, ведеться між ними запекла боротьба — не між ними обома, але жінки в громаді поділилися на дві партії і одні за, а другі проти, і, очевидно, весілля відкладається. Тут жінки мають велику силу в таких справах. —

— А ти до котрої партії належиш? — запитав Бил і засміявся голосно.

— Я заняв неутральне становище разом із пані Воркун, — відповів Гудвин. — Вона каже, що, як Софії приписано долею одружитися з вдівцем, тай ще з Іваном, то жадна сила того не спинить так, як не спинила вона Єлисавету одружитися з тобою. —

— Тоді, при чім тут жіноча боротьба?

— Для аналізу людських характерів, що помагає провидінню приписувати долю тим, що наміряють дружитися. —

— І як думаєш, одружаться вони?

— Трудно сказати, — сказав Гудвин. — Ти скоріш довідаєшся як я і напишеш мені. —

РОЗДІЛ XV.

Що Іван Поштар хотів женитися з Вакаревою Софією, то це не було тайною для нікого в громаді, хоч ціла справа не прибирала ще явного характеру. На це складалося кілька причин — одна з них була, що Іванови щось бракувало в голові, хоч ніхто не відважувався сказати що.

Сказати правду, Іван пережив тяжкі часи від смерти жінки, Ольги. Поки вона жила, він, поволеньки, почав був повертатися до людей. Трохи Ганна, трохи Воркун з Василем і Марією, тай таки інші сусіди змякшили були його натуру — він навіть сам уже неділями у гості заходив до них і, можливо, з ходом часу був би цілком став долюдний як би не її смерть.

Ольга таки від самого свого весілля почала недомагати — вяла очевидячки. Отак до-року, а потім цілком охляла. Іван, з початку бісився, сварився, що вона вдає хвору, що робити не хоче, але, коли побачив, що вона починає кровію харкати, він змінився і почав бути ласкавим для неї. Але ця ласкавість не помагала вже. Пробувала Калина взяти її до себе з надією виняньчити з хвороби, та не дав. Просила Ганна щоб він зо всім перенісся до них мешкати і вона відтановила би любу невісточку, але не пристав — сам виняньчу, сам відтановлю, говорив вперто. І, на диво людям, няньчив, доглядав, господарку занедбував, коло Ольги день і ніч просиджував та догояв. На руках носив мов маленьку дитину і на руках вона йому вмерла, на весні, по Великодни — виніс її з

хати на приспу щоб до сонця теплого грілася і там...

Ольга вмерла, а Іван занімів. Сидів з вмерлою на руках десь від передполудня геть позаполудне. Аж Марія, йдучи до Поштаря, до крамниці і подорозі збанчик молока взяла для Ольги. Прийшла, побачила їх на приспі, поздоровила тихенько і зчудувалася трішки, що жадне не відзивалося. “Сплять”, подумала і тихцем до Івана: — Чуєш? Молока принесла солодкого, тепленького, нагодуєш коли пробудиться.—

Але Іван не відзивався — навіть і голови не підніс щоб подивитися на Марію. Не спав. Дивився в Ольжине лице і гладив пестливо її волосся. Приступила Марія ближче і задеревіла.

— Іване, вона вже вмерла! — крикнула з переляку. — Біжи, клич маму, її й свою, сусідам дай знати, — голосила, плачем говорила. Але він мовчав, тільки рукою махнув щоб мовчала і геть ішла.

Побачила Марія, що не дасть ради, побігла до Поштаря, дала знати, а звідтам до Калини, потім до Вакаря, до своєї мами, до Теклі, довкола оббігла, мало не запалилася. Коли вернулася, застала вже мамів, що стояли безрадно плачучи коло Івана і просили щоб мертву до хати заніс. А він навіть не глянув у їх бік, тільки все рукою махав щоб геть ішли, мов би боявся, щоб незбудили Ольгу.

Аж Воркун з Василем надійшли і таки силою взяли його з Ольгою на руках до хати, де немало клопоту було поки відібрали тіло з його рук і дали жінкам щоб умили й спорядили як належиться. А він, мов вірний пес, не спускав мертвої з ока — слідив за кожним рухом жінок, але на нікого навіть не поглянув, тільки на мертву вперто глядів.

Спорядили Ольгу. Чоловіки катафельок із ослонів і сіна зробили, засвітили свічку в головах, помолилися і на раду стали. Прийшов Дуб, Поштар, тай жінок більше зійшлося — в такім випадку прибігали щоб поміч дати, бо хто знає чие завтра? Порадилися хто яму має викопати, хто трунву зробить, хто хліб спече, хто страви варитиме, а

до Івана ніхто й слова — жалю не хотіли йому завдавати, ще гіршого, своїми словами.

Але в Івана, як в хаті, так і на дворі, порожнісенько було. І все, що треба було для похорону хтож мав дати як не старий Поштар? Він і не відмовлявся. Сам пішов додому, запряг коні і привіз дошки і цвяхи на трунву; не забув взяти черевики і полотна білого щоб вбути й нахрити невістку; Ганна забрала увесь хліб тай до хліба щоб було чим погостити всіх, що були тай тих, що з свічками до тіла будуть приходити — геть усе, що треба привіз.

Зійшлися люди — сходилися й розходилися і знов приходили — смерть сумом цілу громаду вкрила. Викопали гріб, Соловій трунву зробив, трираменні хрести повиपालював на боках і на вікові, в ногах і в головах, великий березовий хрест витисав з викарбуваним написом; хрестик маленький зробив щоб Ольга в руках держала — все поробив ще й Псалтир цілих дві ночі читав. Третого дня похорон зранку, бо тіло чутилося. Соловій увесь похорон відчитав і відспівав у хаті. Закрили трунву віком і виносити взялись, а Іван вкрик: — Лишіть, каже, бо порозбиваю! — Схопився, обняв трунву — страшний такий зробився, що страшно приступити було. Ледве Воркун з Поштарем відірвали його, тай держати мусли поки не охлявземігся, моцуючись. Виносили з хати, стукнули три рази трунвою в поріг, Ганна дала Теклі курку через трунву, поставили її перед хатою, Соловій прощі сказав, простили, мами заголосили, народ щиро й розпучливо заплакав, висадили трунву на віз і похорон на цвинтар пішов.

Воркун з Василем Івана вели за возом. Ішов мов чорна, градова хмара. Рвався на віз, але не пускали. На цвинтарі до церкви занесли, віко відчинили, помолилися, послідне цілування при співі Соловія Ользі віддали. Віко цвяхами прибили, винесли, в яму спустили, вічну пам'ять відспівали, вклякли, помолилися, по грудочці землі кинули в яму і скоренько, таки при всіх, гріб засипали і хрест поставили. А він, аби-хоч глянув на кого, довкола себе, на людей, тільки на трунву, на тіло, а потім на гріб

вперто замерзлимими очима дивився. Силою посадили його на віз і до Поштаря всі разом на похоронний обід пішли. Засіли гості за столи, роздали Ганна з Калиною їм колачі з яблуками і свічками, Соловій відчитав парастас, помолитися, свічки погасили і до обіду взялися тихо-сумно і на Івана, що сидів між Василем і Воркуном за столом із жалем підбитим страхом споглядали. Він не їв, не молився, не хрестився, от сидів живим трупом та тільки вділ дивився. Встали до серед-обідної молитви, потім молитвою обід закінчили, дехто пішов додому, а дехто лився щоб коло горнятки з водою на столі посидіти в Івановій хаті, бо там ще душа покійної мала би прийти та водиці з горнятка напитися — сумно було б для неї коли б прийшла і хату порожню застала. Цілу ніч сиділи, свічка коло горнятки горіла, тай він сидів тупий, німий і невмолимий відізватися.

Бачив Поштар, тай люди бачили, що жаль страшний, тяжка туга Івана приголомшила, забрав все, що було живого на Івановій господарці тай його самого до себе забрав, але не вдержав.

Кілька днів силою держали Івана в хаті. Ходила Ганна коло нього мов коло маленької хворої дитини та плачучи приговорювала, розговорювала щоб вивести його із того німого жалю за жінкою, але не помагало. Сидів мовчки і їв тільки те, що Ганна йому в рот поклала. І одного дня не доглянули, він вийшов із хати і пропав — знайшов його Поштар сидячого на приспі під його хатою, де Ольга вмерла. Забрав його додому, але тільки на те щоб знов їти за ним на приспу — втікав туди як тільки недостерегли. І отак тиждень, місяць, літв приходило, а він все тої самої — на приспу втікав. Тай уже й не доглядали дуже, бо знали куди пішов. Розпитувала Ганна про ворожок та знахорів щоб своїми чарами сина до розуму привели, але хоч і зголошувалися якись та не помагали. Вкінці сама Калина пошепки Ганні пригадала щоб Воркуна попросила, може би він раду дав.

Не хотів Воркун мішатися в такі справи, от вдурів Іван, то що з дурним робити? Але Ганни послухав і одної

неділі — на жнива заносилося — пішов прямо до Іванової хати. По дорозі оглянув Іванову пшеницю. Готова була під серп. Вирвав добру жменю стебел і прийшов під хату. Сидить Іван на приспі, склонив голову на коліна і гейби спав. Вокун крикнув здалека веселим привітом для безпеки, але побачивши, що він підняв голову, приступив близьче, шарнув його пшеницею по плечах, тай до нього:

— Ану, газдо, вставай! Не кнюси як урка, що хоче здихати, але рушся! Не бачиш, що пшениця вже дозріла і час жати? Дивись, яке гарне зерно, як золото, — показував втерте в жмени зерно. — Шістьдесят бушлів з акра видасть. —

Іван якось дивно глянув на Воркуна, потім на зерно, мов би не розумів про що говориться.

— Вставай, вставай! Не мороч собі голову тим, що було й минуло, — говорив далі Воркун не дуже то безпечно; від Іванових очей йому маленька дрож пробігла по спині; але говорити так, як би мусів. — Як хочеш, я прийду завтра з Василем тобі допомогти, а потім ти нам допоможеш — знаєш, в гурті веселіше робота йде.

Іван мовчав.

— Воно треба спішитися, бо леда день може лягнути дощ, а по дощі, знаєш, мусить конечно мороз гримнути і шкода щоб таку гарну пшеницю знівечив.

Іван мовчав.

— Ти, як бачу, сіна ще не напратав — чим худобу годуватимеш? Воно старіється і нездале робиться. Тай як так будеш кнюсити, тато зажене косарку і жниварку, викосить сіно, пшеницю вижне, забере...

— Забере?! — бухнув Іван і схопився на ноги. Воркун налякався, але таки з того страху зловив його за руку, задержав і пригнув щоб сів. Іван сів, Воркунови стало легше і продовжав далі, навіть утішний, що Іван слово промовив.

— Забере, забере, мусить забрати, бо чим буде твою худобу годувати? А худобу, свині, кури мусів забрати до себе, бо ти не доглядав, погинули б були, розійшлися Бог знає куди.—

— Нехай бере — мені не треба, — прогудів Іван валуватим голосом. Був в тім голосі і плач і злість і розпука і цілковита безнадійність.

— Чому не треба? Що не треба? Та ти живий, а живому всього треба, — посипав Воркун словами, втішний, що Івана в бесіду завів.

— Ольга вмерла і я вмру, — говорив Іван надутим голосом. — Вона така добра була, така гарна, я виніс її отут, щоб на неї сонце світило, а вона вмерла. Тай я умру, бо її так добре зробилося коли вмерла і я хочу щоб і мені так добре було як її. —

Воркун глянув на Івана тай хоч бачив, що він говорить неполюдськи, почав ніби сварити його.

— Ти вмирати? Стидайся! Такий молодий і вмирати хоче! Та Ольга не сміялася б, але реготалася б як би ти вмер. Вона, ну, вона мусіла вмирати, бо була слаба, а слабому, знаєш, життя немиле. Але ти не знаєш, бо ти не був іще слабий. Ти й тепер неслабий, але такий, ну, небитий. Таж Ольга не хоче щоб ти вмирав. Ану скажи, казала вона тобі вмирати?

Іван глянув тупо на Воркуна.

— Ну, ну, кажи. Чого дивишся на мене мов би три дні не їв?

— Вона не казала, але я сам хочу, — пробубнив Іван.

— Як так, то вмирай, — сказав Воркун, — я не маю часу з тобою балакати, — і при тім встав, ніби сердитий і пустився йти геть.

— Ні, ні, не лишайте мене самого, — закричав Іван гейби перестрашений і біг за Воркуном. Його чорний, черствий волос Бог знає коли стрижений, покодовчений, чорний заріст на лиці Бог знає коли голене, лежало на нім тепер мов кавалок овечого кожуха зпід якого визирали мокрі, поблискуючі мов шклянні очі. Воркун глянув і, от-от, малощо не дав драла зо страху. Але не було часу, бо Іван вхопив його за руку і просив якимсь чудним голосом щоб не лишав його.

— Алез ти дурний, дурний! — сказав Воркун відчувши, що Іван тулиться до нього мов ягня до вівці. — До

тебе як би взяв здорового бука, згаратав тебе вздовж і впоперек, то був би з тебе чоловік як цизорик, — говорив він ідучи, взявши Івана попід руку. — Налякав ти мене своїм дурним розумом! А-гі! Хто ж видів так дурити за жінкою? Вмерла, то вмерла. Так їй було приписано — пожити трішки і кінець. Поплакав трохи — мусить чоловік плакати, бо то жінка вмерла — посумував і далі до роботи. Чи то лиш тобі жінка вмерла? Вмирають вони багатьом молодим і старим. Така то доля людська, що одно мусить лишатися, тепер чи вчетвер, але як чоловік молодий, вмере йому жінка, він бере другу, вмере друга, він бере третю — це ніби так, бере Бог — бере чоловік, бо йому належиться жива жінка і він їй присягає лиш до смерти. А чоловік мусить мати жінку, бо без неї, ну, знаєш, яке то життя, дуріє. Зо стінами не будеш говорити, тай таки що варта хата без жінки? Псяча буда. Можна вдурити в ній, чому ні, а не хочеш зійти з розуму то шукаєш собі другої жінки...

Воркун розбалакався тай не звертав уваги, чи Іван слухав, чи розумів його раду. Все одно, він розговорював його, на розум наводив і так коло Іванової пшениці вчинилися.

— Дивися, яка гарна! Це твоя, нічия, лиш твоя. Ти ліс рубав, пні витягав, коріння тягав-збирав, орав, сік, волочив, сів землю, а вона тобі, дивись, що вродила! Пшеницю, як золото. А, Ольга, десь дивиться тай каже: — Це мого Івана пшениця. Він її буде жати, в снопи вязати, в купки складати, а потім звезе в стіжки, змолотить і зо злото-зерна хлібець буде їсти. — Чуєш, як вона гарно каже.—

Іван справді глянув на поле — пять акрів пшениці мов ліс.

— Де вона? — запитав і шукав очима пополю.

— Ти її не годен бачити, бо то тільки її душа літає тай дивиться на збіжжа, на твою господарку, на тебе, — але вона тепер не дивиться на тебе, бо ти не wart того. З тебе тепер такий бурлига, аж страшно дивитися. Вона десь очі свої закриває і відвертає від тебе і таки чує як

плаче, що такого чоловіка паскудного має...

Іван схилив голову мов винуватий, а Воркун завважав зміну і тягнув далі:

— Прийдем до мене, я підстижу тебе гарно, підголю, вмиешся і будеш чути як хлопчик-горобчик. Тоді й Ольга на тебе гляне тай скаже: — Отак я люблю, так має бути, бо ти живий Іванку і поживому маєш виглядати. —

Проходили попри цвинтар. Воркун зняв капелюх, перехрестився і шептав молитву. Іван наслідував його, але так, як би не знав чому так робиться.

— Бачиш, Ольжин гріб вже травою поріс. Чічки росли і вже вянути стали, а вона ані ду-ду. Лежить собі і не дуріє так, як ти, бо знає, що інакше не може бути. Сказано: вічна пам'ять і амінь ї, хоч головою в стіну бий — не pomoже. От полетить її душка, політає, подивиться, що ти дієш, сяде на хрест, поплаче, що ти такий ходиш як медвідь — не любить вона тебе тепер і решта.—

Привів Воркун свого гостя до хати. Єлена аж перехрестилася з дива та страху побачивши його. Але Воркун ского заговорив її, розстрашив і впало йому на думку поставити Івана перед дзеркало в стіні. Іван, нехотючи, глянув і аж назад подався, втікати хотів, сам себе налякався. Воркун зареготався здорово і зараз таки взявся з нього прабатьківську, передпотопову показність здирати. Стриг мов вівцю, до гола, а лице бричем докінчив.—

— Підскоч тепер, ти, курячий пупе! — сказав йому зо щирим сміхом, скінчивши фризурю. Мама рідна не пізнала б була тепер Івана. Вихудле синьо-воскове лице, бліда голова, ну, на трупа скидався. Але коли вмився, витерся, трішки коліру на лице нагнав то інакший став, більш привітний. Воркун знов потрутив його перед зеркало — страху не було, тільки дивний усміх жовтих зубів.

Що йому Воркун наговорив до вечері і по вечері то тільки Бог знає. Але, що Іван змінився був, то видно було по тім, що другого дня пшеницю у Воркуна жав.

* * *

Вмовив Воркун Івана, що він мусить в старого По-

штаря, в батька, мешкати, бо так ліпше. Мама їстиме варити, сорочку чисту матиме щонеділі, ну, тай скучно не буде. Тай Дьордієви наговорив, що син в такім гатунку розуму потребує веселої балачки, ласкавого поведення і прийде він до себе, не бійтеся. Не вдурів він був цілком—от, тільки ум йому був затьмився трохи з жалю за жінкою — нерозсудний був іще.

І, Іван, таки напrawdę очунювався. Слухняний такий зробився був аж любо. Помагав старим у роботі, тай на свою фарму ходив. Рубав ліс, корчував, дерева на будинки прятав, обгороджував, робив краще як за парубоцьких часів. Ганна тішилася, доглядала, догоджала, а Дьордій також ласкавим зробився, бо незлого робітника мав коло хати. З тої ласки нове убрання йому купив, нові черевики про неділю, капелюх, а на зиму ще й шубу справив. А він сам також за себе більше дбав. Підголювався густо, підстригався, не ходив навурсений та надутий, бо Ольга не любила так — не сходила вона йому з ума. І так минула осінь, зима пройшла, весну обробили, поминальний-річний обід по Ользі справили в день її смерти, до добро-го все йшло.

Аж якось сиділи, Іван з Ганною, обоє в кухні і вона, отак із нехоття, пригадала йому жартком, що він може вже шукати собі другої жінки, бо вже рік минув відколи Ольга вмерла. Нагадала тай забула, а він відразу змінив свою поведінку — парубочити почав. Десь у смілість убрив, мови більше находив, вже не бокував від людей, а спеціально від дівчат, зачепав їх на бесіду, на розмову цілком так, як смілий парубок. З початку, дівчата, недо-вірливо відносилися, боялися, але скоро він прибиндив їх жартами, цукорками та горішками.

Завважав Іванову поведінку Дьордій тай на перекір став — син несвою працю отим цокотухам роздає і може...

— Чи не забагається тобі клопоту на здорову голову?
— запитав Івана при першій нагоді коли самі осталися.

— Якого клопоту,— запитав Іван, не зрозумівши тата.

— Як бачу, ти, до дівчат залицяєшся; певно женитися хочеш?

— Женитися? — засміявся весело Іван. — Вже рік минув відколи Ольга померла; мені вже можна женитися.

— Не в тім річ, що тобі можна, але втім, чи ти й другу жінку не заженеш до гробу як Ольгу загнав, — сказав Дьордій ніби на жарт.

Іван скипів гнівом. Оскарження, що він загнав Ольгу до гробу йому наскрізь серце проколало. Схопився, вибіг на подвір'я, побіг у пастівник, відлучив свою худобу, пігнав на свою ферму, загнав у свій пастівник, вернувся і почав відлучувати свої свині в загороді. Виганяв у фіртку, свині наробили крику, вийшов Дьордій, тай до нього:— Що ти, каже він, вдурів, що за свинями вганяєш?—

— Свої беру, не ваші, — крикнув Іван на відповідь, думаючи, що батько знає вже про його намір.

— Куди береш і нащо? — питав Дьордій трохи здивований, а більше гнівний; злість почала в нім кипіти.

— До дому, — крикнув Іван і довгою жердкою зганяв непослушні сотворіння до воріт, на ферму.

Дьордій прибіг, запер ворота, Іван почав знов відтворювати, Дьордій не видержав та Івана по лиці долонею ви-фляцкав. Іван відскочив і, замість того щоб братися зо старим у барки, чого сам Дьордій сподівався, заплакав із лютости із жалю, пропхався крізь воріння в плоті і пішов стежкою на свою ферму. А Дьордій гейби здурманів, дивлючись за сином — перший раз відколи до Канади його привіз почув і побачив, що він плаче. Десь там у нього жаль і гнів сліз назбирали. Та чому тепер? За Ольгою він одной-однісенської сльози не зронив!

Відізвася і в Дьордія небувалий жаль; жаль жаля викликав; відчував, що синові серце зрانیть. Зайшов до хати, сказав Ганні, що також було рідкістю, а Ганна вплач, лишила лоском вечерю варити, вибігла та право до Іванової хати побігла. Бігла аж її хустка в повітря літала, а Дьордій тільки в поли руками вдарив і подався ходом за Ганною.

Застала Івана на приспі; сидів, як колись сидів, голову на коліна склонив. А Ганна як побачила, як заголосить і таки повалилася на нього, обнимаючи. А він із замерз-

лим на очах плачем тільки дивився стовбуром перед себе і ані слова. Аж надійшов Дьордій, тай лиш почав щось там говорити, а Іван як зірветься, Ганна покотилася з приспи, а він вноги, та вліс...

— Біжи, лови! — кричала Ганна, піднімаючись щоб бігти за Іваном. — Здоганяй, бо він щось собі виробить у лісі.—

Дьордій здвигнув ніяково плечима, почав був бігти, але задержався, оглянувся і ходом пішов у слід за Ганною. Десь за півгодини йшли обоє назад і таки сваркою радилися, як би то найскорше дати знати сусідам щоб ішли й помогли сина в лісі шукати.

* * *

Знайшли Поштарі Івана в Воркуна.

— Прибіг, мов несамовитий, до хати і просив щоб його сховати, бо тато зловить і битиме, — говорив Воркун сердито і таки здорово сварив Дьордія. — Який, Боже мене прости, дідько мордує вас, що не можете якось полюдськи з дітьми обходитися? Таж конину кулаком не навчите, хиба страху завдасьте, але вона вам колинебудь ті кулаки копитом віддасть. Ну, не кажу, часом впертість треба зломити та на розум навести, але це тільки тоді коли вже добрі слова, напіннення не беруть і таки очевидячки зло чинять. Але так, на-галай, на-балай, бах, тарах, щоб тільки злість виляти то це, вибачте за слово, і худобина не зробить. Хиба вам хтось навмисне ногу підставить і в болото хоче запхати, ну, тоді треба боронитися. І я, Дьордію, таки вам в очі кажу, що колиб ви мали трішки більше серця, то й ви мали би спокій, тай нас оминав би непотрібний клопіт. Бс таки скажіть святу правду, що ви тепер думаете з ним робити? Так, як він тепер є, то ані вполе не бери, ані вдома не лиши — з вами він не буде мешкати. Прийшов був хлоп до розуму, а ви його знов звихнули...

Послідні слова сказав Воркун із якимсь таким прикрим жалем, що малоощо не заплакав. Тай Дьордій, слуша-

ючи ані словом не відізвався; чувся винуватий; аж вкінці, коли побачив, що Воркун не думає вже більше його сповідати, запитав стидливо:

— Щож ви думаєте з ним робити?—

— Я? А то чому я? — запитав Воркун здивований.

— Тому питаю, що ви вилічили його перший раз то й цей раз я таки вас дуже прошу не відкинься, — просив таки щиро Поштар. — Він вас любить, він вам вірить і, що ви скажете, те й зробить.

Воркун почувши таке признання й таку просьбу, не надумуючись довго зарядив, щоб Поштар перевіз увесь Іванів маєток на його ферму і більше не втирявся до нього. З цим Поштарі поїхали додому, лишаючи сина під чужою опікою.

Від того часу Іван сам господарив і жив мов пустельник. Навідувала його майже щодругий день Ганна, приносила варені страви та шмаття чисте і він аж прилипав до неї, але від Дьордія то втікав як кіт від пса. Забігав до нього дуже густо Василь з Марією, Воркун, Соловій і розраджували сусіду, розвеселювали. Це помагало; приходив скоро до себе. Всі вже знали, що найменша його злість може викинути його з пам'яті і тому обходилися з ним не полюдськи, але таки побожно.

А Марія таки не видержала щоб жартком-смішком не дражнити Івана за його пустельництво. Іде бувало до крайниці і, подорозі, не втерпить щоб не повернути і не наговорити йому своїх мудрощів. Ти, говорила вона йому, жиеш мов старий дід, що одним оком ніби дивиться на світ, а другим у свій гріб зазирає. Таж це таке дурне, аж смішне. Світ такий гарний, що тільки жий і смійся, а ти зашкаралупився, загризся, набрав вури в серце і затроїв собі життя за дурно, за пусто. Що тобі бракує? Ферму маєш, хату маєш, господарство, дякувати Богу, ведеться і, як би ти тільки викинув із себе ту упертість, що тебе гризе, і був би з тебе такий чоловічок як цукерок. Та я знаю, що тобі бракує, — дражнила його, моргнувши оком! — тобі жіночки бракує. Але котра за тебе піде, як ти таким бовдуром ходиш? Що з того за користь? От тільки

себе мордуеш і людям у зуби пхаєшся — мають про кого говорити. А ти, як би не дурів, від людей не втікав, не ховався і, як прийде неділя, чи свято, файно підголився, посвяточному вбрався і гайда між люди. Побачиш, що за якийсь час хтось звідкись переказувати буде щоб ти сватати йшов.

І так раз, другий, третій, Іван вслухувався в Марііну захохоту до життя, тай поволеньки засвоював її. З початку несміло, а далі таки незле розпарубочився. Вкінці завважали люди, що він чомусь до Вакаря почав заходити, отак, ніби до Воркуна в гості ходив, а до Вакаря води пити повертав. Ну й склали люди, що він до Софії Вакаревої залицяється, а люди якщо візьмуть у зуби, то не вирвеш і часом з нічого щось зклеять, щось зроблять.

А Іван, сам з початку не знав чого йому було приємно до Вакаря повертати. От, знав, що як прийде, то Софія дражнитися з ним буде. Знала вона його натуру ще зза парубка — робила в Поштаря, за наймичку була — і нераз навіть билися обое. Вона хоч невелика тоді була, підросток, тай несильна, але ніколи йому не дарувала нічого. Він їй слово, а вона йому десять нацабанить; він за нею наженеться, ніби вдарити хоче, а вона стане з ним чоловічоло, тай до нього: — А-ну, а-ну удар! — та ще й язик йому покаже як стане, не бе, тільки сердито дивиться на неї. Сміється, бувало, з нього, аж вдолоні плеще, що перехитрила його в якихось збитках, що одно одному пробувало вчинити — ніколи не було мирного спокою між ними, тільки задирки, перемова і посмішки і аж скучали одно за одним як одно десь забралося від хати. Тай потім, коли Іван оженився з Ольгою, вона поколювала його словами і говорила, що як би вона була його жінка, то зицирувала б ним як рекрутом.

Та не краще відносилася Софія до Івана і тепер, хоч сама вже споважніла була і знала, що й він уже не хлопець і тяжкі часи пережив. Але чим горшок накупить те трудно виварити і вона, коли тільки стріне його дебудь : зараз в задирки пре. Натягала його за все, що тільки їй на око попало з його убрання, чи з бесіди, чи з роботи —

все було не так як треба. Це ніби сердило його трохи, але якось приємно було слухати її цокотання і повертав до Вакаря при кожній нагоді.

Та ще якось повернула Марія з Василем до Івана тай встрілило їй в голову до його хати заглянути. Оглянула, покрутила носом, тай до нього: — Як ти спиш у такій буді? — Таж тут пес може сказитися як би переспав ніч! Не дармо ти ходиш мов каглою прибитий. Пересяк тим сопухом як губка водою і куди йдеш то за тобою курить-ся. Не можеш ти порядки поробити сам, або наймити кого?—

Застидався Іван. Бо було чого стидатися. Відколи Ольга померла він пальцем не мазнув, щоб хату прохаяти. Задимлена, припорошена, ну, гірш потайника. Самому йому стало страшно, оглянувши її і при тім, Маріїні слова “наймити кого”, післали його прямо до Вакаря, Софію до роботи найняти. Піврічну льошку обіцяв дати.

Довше як тиждень поралася Софія в Івановій хаті поки привела її до порядку. Повикидала все, що в ній було, на сонце, щоб провітрилося, що не можна було випрати. До того ще й заставила Івана, щоб підлогу вложив, хоч би з сяких-таких дощок, та лавиці інакші поробив. І таки зицирувала його мов рекрута— стояв завсіди на пості і ждав на розказ і виповняв роботу з найбільшою охотою. Довідавшись, що старого Поштаря нема вдома, пішов, сказав мамі чого, набрав дощок, цвяхів, вапна, привіз, побіг за Соловієм, поставили підлогу, стіл гарний і ослони поробили, Софія вимастила й вибілила стіни, стелю, повимивала, повипирала, повисушувала і зробила з потайника гарну, приємну світличку.

— Отут то й посидіти буде тепер приємно, — сказала Марія, що навмисне прийшла подивитися на роботу. — І, як би так до цього жіночка була, щоб порядок держала, то все було б як Бог приказав.

— Тай не треба далеко шукати за нею, — сказав Соловій, припасовуючи іще намисничок в куті і при тім кивнув головою на Софію. Вона вікно витирала.

Засміявся Соловій зо свого жарту — не привязував

до нього ніякого значіння. От сказав на зачепку, щоб посміятися трішки з Івана і з Софії. Тимчасом його слова, Івана, мов зо сну збудили, тай Софії якийсь неясний страх у серце кинули, бо Іван глянув на неї так, мов би перший раз її бачив. Якись неясні, стидливі думки налетіли їм в голову. Поспішно скінчила вона роботу, недоговорювала і несміялася, зібралася і чимскоріш додому побігла.

* * *

Ожив Іван, цілком ожив, від того дня, від тих Солов'євих слів на вітер сказаних. Поза Софію нікого іншого не бачив — засіла вона йому цвечком у голову. Чи йде куди, чи робить що, все йому голова обернена десь туди, до Вакаря, до Софії. Як ішов в той бік, то завсіди пробував щоб бути підголеним, убраним полюдськи і якусь важну потребу знаходив чи зробити що, чи порадитись о чім, чи позичити чого, все то до Вакаря ішов і таки близьку симбру з Вакарем завів. Ходив, приходив, а Софія вже не дровичалася з ним, але зподалека оглядала його крадьки; страх її навівав, що він її свататиме.

Можливо, що в Софії не було б страху перед Івановим сватанням коли б не людські поговірки. А то, хоч вона ніби й знала його натуру, то поговірки били-збивали її те знання, інакшого Івана робили, ніби раз ліпший, а другий раз гірший. От, таки недавно, була вона в Підгірного на толоці, хату нову збудував і жінки стіни глиною ліпили, толокою, і там бесіда про Івана зайшла була — всякої говорили.

— Та він не зійшов був з розуму тільки взяв собі до голови жінчину смерть, допустив до серця туск, тай трохи йому в голові помішалось, — говорила Єлена подоброму. — Але, чи то одному таке трапляється? Неодні смерть би собі заподіяли в таких випадках як би їх не здержали. Головою до стіни бють, в яму скачуть, на гробах ночі виночують, але люди поволеньки розрадіять, розговорять і дивись за місяць, за два, вже очима кидають, здався чоловік, чи жінка, ніби вже кому чого треба. Тай Іван таке

пережив, перебув і тепер господарює, нічого йому, тільки жінки бракує, бо господство без жінки — цїп без бильня. І я таки кажу, що він як дістане другу жінку то так буде її шанувати як ока в голові. —

— О-го! Вже такому нема що вірити, — доказувала Текля. — Як чоловікови раз щось хибне в голові то вже ніхто ненаправить; збитий горщик і вдротуеш, але все таки він збитий. А він, Іван, таки зза парубка був уже підвіяний. Не бійтеся, розумний не бере дівку за жінку як її силують іти за нього. А він видів, що Ольгу силували, тай видів, що вона його не хотіла, але взяв тай скоро поховав. І, що ніби з того, що він аж здурів із жалю за нею? Можливо, що як би був поводився з нею полюдськи від самого початку, то привикла би була до нього, хоч в нелюба завсіди гірка губа, гірше полиночку, але щож? Як стратила вона румянці зо свого личка на своїм весіллю, так вже й не відзискала під його рукою. Почав над нею падькатися коли вже була більше на тім світі як на цім. І думаєте, що то його направило?

— Ой, шануватиме тепер жіночку, як дістане, — сказала Підгірна, вирівнюючи кути щоб праві були. — Вже-го навчило, що жінка значить для чоловіка, хоч би й нічого не робила зо слабости, хоч би вона була от знак, що жінка, але поки вона жиє, то він при розумі держиться, а коли вмре, то голова не служить. А Іван за-добрю жінку мав; не вміла його розуму навчити; він аж перед її смертю здогадався її шанувати. Пошанує тепер якубудь, а ще як би трапив на таку, що вміє коні ковати, то такого господаря з нього зробить аж любо буде здибатися з ним. —

— Тай я так кажу, — годилася Петриха Воркуниха, штухаючи чиколонками глину щоб далі в шпару залізла. — Зза першої жінки то чоловік такий широкий, що гай-гай. Але як вона вмре, то такий вузенький зробиться як шпичка. Відразу з розуму висушиться, бо нема кому доливати. А коли вже з другою оженився то такий, кажу вам, солоденький зробиться як цукерок. Тай Іван уже поцукрів — не бачите який ходить? Такий мягенький зробився як пампушок! Буде якась панувати з ним. —

— Е, кожний з них цукріє коли за другою жінкою шукає, а ще як на дівчата очима кидає, — сказала сусіда Підгірної. — А то яке лихо було для першої, таке буде і для другої. Недоброму чоловікові нема що вірити так, як тому коневі, що здихає, бо він ніби вже здох, але ще рігъ-ми може християнинові життя вкоротити. Тай мені здається, що Іван навмисне вдавав, що вдурів, щоб людям очі замилити, що ніби то він за жінккою так упадає, та щоби тим другу принадити. Знаю я, бо бачила й таке. Нераз в краю вмре йому жінка, він ходить такий ніби розбитий, що, от держить мене, бо впаду, голосить, спотикається йдучи за трунвою, за розвору держиться, а зпідлоба зиркає на хати, де, або вдовиця, або така собі пристаркувата дівка мешкає.—

— Та ми говоримо ба це, ба те, але чи ви думаете, що від такого придурковатого чоловіка будуть діти людяні? — запитала Текля, натискаючи глини попри одвірки. — Мені здається, що яке дерево — такий клин, тай яблучка від яблінки далеко не вікочуються. Ожениться, і, як приведе на світ таких, що їм буде якась хіба в голові, то яка користь з того? От клопіт їм самим, тай сусідам нема спокою — страшно з хати вночі виходити. Я би таким ніколи не дозволила женитися. —

Слухала Софія тої бесіди, але навіть і до голови не припускала, що колись, незадовго, прийдеться її з тими самими думками про Івана боротьбу провадити. Хоч він іще не сказав нічого, ще не сватав, але вона відчувала, що леда день прийдеться їй сказати своє слово. Боялася того дня, хоч із другого боку ота хатина, що вона вичистила та вибілила, худібки маленька череда, свиней — десятеро вона нарахувала, є криниця, тай таки свекруха, Ганна, хоч до рани приложи. Старого Поштаря вона не боялася так, як і молодого — незле було з цього боку. Тільки оте — зрозуму був зійшов і тепер, хоч ніби розумний, але Бог його знає? Може він тільки вдає розумного? . . .

Та недовго прийшлося Софії ждати на Іванові освідчини. Облупав він свою хатину знадвіря — обсунулася стара глина, повідпадала тут, то там і дуже шкарадно

хата виглядала — хотів її до людей привести так, як і в середині, і запросив жінок на толоку, а Софію до хати щоб їсти варила. Не відмовлялася, пішла, варила, обід зварила, бо вечері не треба було — скінчили ззараня. Пішли жінки, розійшлися, а вона щось там попраля Іванови і заждала, щоб висхле поскладати.

Вніс Іван до хати наруку дров — на зачепку, бо не треба було — і ніби вже йшов на двір, але на дверях здержався, мов би щось пригадував, а далі став на дворі, виставив голову до середини, тай до Софії:— Як схочеш, то ця хата твоя буде, — сказав і голову за одвірок сховав.

Софія стояла коло замисничка — серце в неї сполохалося від тих слів і страх її обняв. Відчула, що дурний Іван сватати її почав. Але перемогла той страх і до нього ніби жартом: — Як моя? Нащо мені твоєї хати як у нас є своя? —

— Е, ти не розумієш, що я кажу, — сказав Іван і, сміючись цілим лицем, голову зза одвірка виставив. — Я кажу, що ти можеш мешкати в цій хаті, — пояснив стидливо.

— А ти куди підеш? — запитала вона, набравши смілости.

— Я також буду мешкати... З тобою — ми обоє будемо мешкати, — відповідав він і поволеньки всувався до хати, ну, вже мешкати входив. — Нам так добре буде! Я буду тобі дров і води до хати вносити, ти будеш їсти варити і хату чисто держати, отак, як тепер. Дивись, як то гарно в ній ти поробила!—

Софія слухала Івана і аж в самий куттик зтулилася зо страху. Була б на стрімголов втікла з хати коли б він на порозі не стояв. Але не було ради.

— Слухай, Іване, — почала вона зо страху і сердито і з просьбою. — Я знаю, що ти хочеш щоб я тобі за жінку була. Та це собі з голови викинь, бо я не буду тобі за жінку, бо ти дурний. Ти вже одну мав і деж ти її подів?—

— Е, ти дурне говориш! — не сказав, але таки крикнув Іван і його лице насупилося; розлюбила його Софія.— Знаю я, що ти про Ольгу говориш. Але я скажу то-

бі, що вона не була мені за жінку, а я не був їй за чоловіка, бо вона мене, а я її не любив і тому в нас дітей не було. Я був дурний, і вона була дурна і нас дурних силою оженили, багатством великим здурили оті...

Іван спімнув Калину і тата свого і люто їх закликав.

Софія знала цілу Іванову історію як його женили, а тепер почувши, що він і Ольга жили з собою як чужі і він проклинає тих, що їм таку страшну шкоду вчинили за багатство, подобріла до нього — жаль їй стало цього, осоружного вдівця. Всеж таки за Ольгу його не любила.

— Але, Ольга, невинна була, а ти мстився на ній і в гріб загнав, — сказала з докором.

— Брешеш! Брешеш! — скричав Іван і аж посинів із гніву і зубами заскреготав мов би цвяха гриз. Софія витріщила очі зо страху, скамяніла на хвилину, а далі почала крадьки посуватися попри стіну до дверей щоб втечи з хати. Але Іван, їй на диво, обкрутився, мов би застидався за свій гнів, став на дверях, припер голову до одвірка і почав із болючим плачем говорити: — Я не винен, що вона вмерла. То мій тато і її мама винні. Я її хоч не любив, але ніколи пальцем не рушив. Моя мама віддавна казала мені, що то гріх жінку бити. Тай тата і маму і всіх гріх бити. Хто бе, того дідьки до пекла візьмуть, як умре. Я ще нікого не бив...

— А-я, не бив. А тата твого хто бив тоді, знаєш, коли ти до своєї хати від старих забрався? — сказала Софія, забувши за свій страх.

— То неправда; старий брехав; я його не бив, — виправдовувався Іван. — Він вдарив мене ломакою по плечах; я мав сокиру в руках і міг йому голову розчерепити; я кинув сокиру і ломаку йому з рук вирвав. Він не давав, а я, як ним махнув, а він аж перекоотився. Схопився і почав кричати, що я його бив.

— А Калину, маму, хто таки трохи не вбив кицками? Ти знаєш коли то було.—

— Знаю, знаю. Я її й раз не-поцілів, бо не хотів ціляти; кидав щоб її напудити. —

— А з Катериною, з сестрою, хто завсіди бився? — допитувала Софія, мов би дражнилася з ним.

— То дурна бійка, — сказав Іван недбало. — Ми не билися, але фляцкалися; віддавали одно одному штуханці.

— А чому ти завсіди ходив такий навурсений, та сердитий, що всі тебе боялися за те і нелюбдили? Ольга була б тебе любила, як би ти був інакший.

— Я був навурсений, бо всі мене не любили і за те я був сердитий, — сказав Іван із жалем. — Куди я пішов, мене на сміх брали. При забаві то лиш дровичилися зо мною, не-бавилися і ніхто не хотів навіть мою руку держати в забаві. Я любив Марію, бо вона мене не боялася, завсіди говорила до мене, не гордила мною; я люблю Воркуна, бо він говорить до мене як до чоловіка собі рівного, а всі інші поводяться зо мною як з дурнем...

— Ти сам за те винен, — вихопилося Софії оскарження.

— Не сам, ні, — боронився Іван. — Мене мій тато зробив дурним. Від коли памятаю, я не чув від нього ласкавого слова, такого, як від Воркуна. Він ніколи мене на коліна не взяв, коли я був малий, не бавився так, як Воркун з Корнилом і з Павлом. Ніколи нічого мені не купив поки мама не виплакала, ніколи не казав, що я щось доброго зробив, тільки все зле, недобре і замало. Я був би давно втік від нього так, як Катерина пішла і не вертається, але я не хотів маму покидати, бо вона добра...

— Але таки покинув, — забрав Ольгу і лишив маму коли її найгірше було з малою дитиною, — сказала Софія, та ще й підсміхнулася, що ніби зловила його на недобрім учинку.

— А мамі нащо було тої дитини? — прогудів із несмаком Іван. — Казали, що ми вкупі будемо робити і, коли старий умре, то все моє буде, а то я видів, що вже так не могло бути і забрався на своє. А Ольгу я не брав — вона сама пішла, бо так їй її мама наказала.

— Як ти не любив Ольгу, то чоґож ти вдурів був коли вона померла? — запитала Софія, бачучи, що при такім сватанню може витягнути з Івана всі його тайни.

— Я не вдурів був; я лиш не знав, що зо мною сталося, — перечив він напів сердито. — Ти знаєш, як то страшно мені було зробилося, коли вона вмирала на моїх руках! Я її не любив коли вона була здорова, але коли почала вже дуже ослабати мені стало банно за нею. Я її доглядав як лиш умів і при тім щось до мене приступило і шептало щоб я пімстився на тих, що оженили мене з нею. Бо вона невинна була — вони винні були. А коли я її взяв перший раз на руки, щоб на двір винести, вона притулилася до мене, за шию обняла і почала жалібно плакати, то мене така злість напала, що я мало не-здурів і не-побіг щоб замордувати її маму і свого тата. І вже хотів її покласти і бігти, але вона почала говорити пошепки, просити, щоб я, простив їй той гріх, що вона не могла мене любити, але тепер уже любить, бо він уже добрий для неї. Вона як це сказала то я малоколи відступав від неї. Я про нікого і про нічо не дбав тільки коло неї сидів і на руках носив. Вона була така легенька, така люба, я так її любив...

Тут Іван, заплакав і аж головою з одвірком боровся з жалю. А, Софія, дивилася на нього, та й собі заплакала.

— Я не пам'ятаю, що зо мною сталося, коли вона вмерла. — продовжав далі Іван, втерши рукавом, одним махом, заплакане лице й очі. — От, як крізь сон бачив як її споряджали, в трунву склали, а потім на цвинтарі поховали. Потім мене не обходив світ; я його не бачив; от сидів отам, на приспі, бо мені здавалося, що я її на руках держу, і вона дивиться на мене — в неї такі гарні очі були — і шепче, що їй так люба на моїх руках, так легенько робиться від теплого сонця і тулиться до мене...

— Аж Воркун зпам'ятав мене. Я йому повірив, що Ольжина душа літає і дивиться, що я роблю, бо він завжди правду каже. Але мене знов з пам'яті викидає коли хтось каже, що її в гріб загнав. Чого так мають казати? На мене гнів нападає і щось мені шепче щоб я пімстився на тих, що винні і я аж плачу, що не можу пімститися, набити, бо то гріх. Ольга не схоче мене, як би я до пекла пішов і ти не схочеш бути моєю жінкою коли б я бився і на смерть когось скалічив. А нам добре би було обидвом. Ме-

не ніхто не силує тебе брати, ніхто не дурить, тай твійому татові і мамі я не скажу, що я хочу тебе собі за жінку. Вони можуть тебе намовити, а я не хочу силуваної жінки, бо з неї користи нема.

Софія вислухала Івана — дурний, але якось порозумному говорить — і сподобалася їй його бесіда.

— Ти, — каже вона йому, збираючись додому, — зачекай і подумай, чи я добра буду для тебе, а я подумаю, чи ти будеш добрий для мене — в такім ділі недобре спішитися. —

— Я завсіди буду добрий для тебе, — сказав Іван, коли Софія виходила з хаги.

— Це, ти, так кажеш, а я ще не знаю — скажу тобі пізніше.

* * *

Пішла Софія з повною головою думок. Її вже, дякувати Богу, поверх двадцять рочків було, дівоча весна непомітно проходила, а їй аж тепер, перший раз, прийшлося подумати про свою долю. Тай яка то доля? Удівець, та ще й придурковатий — інакше його не називали. Але на кого вона буде ждати, хто їй схоче в одній спідничині та в одній сороччині? Тай сама себе не любила, в зеркало малоколи дивилася, бо не така вона була як ота Олена Дубова, або Єлисавета, або Парасина. Ці очі людям зривали, а на неї ніхто уваги не звертав, хоч невритна була, непогана. От здатна була якомусь такому пристарковатому гарубкові, що вже всі пороги ногами оббив, ноги сходяв, шукаючи собі пари, або вдівцеві з дрібними діточками. Відчувала свою незавидну долю і навіть надію була стратила, щоб їй вінок колибудь шили. Аж тут Іван...

Мамі своїй вона призналася, з плачем признавалася. А, Тетяна, тільки плечима здвинула: — Не знаю, дитино, що тобі казати, на Божу волю спустися, бо не хочу щоб ти на мене нарікала. — І це стільки поради від мами дістала.

Не втерпіла, Софія, тай до тітки Єлени за порадою вдалася: — Тіточко, що робити маю? —

— Софійко, коли б я могла, то неба би тобі прихилила, — голубила її Єлена словами. — Не скажу тобі ні сяк, ні так, бо гріх би мала як би я тобі твою долю занастила. Чи дурний він, чи розумний, Бог його знає. Тай тільки один Бог знає хто з нас розумний, а хто дурний. Нераз і розумний таке надіє, таке начинить гірш дурного. А так довго, як ніби дурний знає, що є сонце на небі, що вміє хату збудувати, поле засіяти, збіжжечко спрятати, тай гріху боїться, на людей не кидається, то він уже людина. А, що він часом якісь хиби має — та хто з нас без хиби? Часом люди самі зроблять людину дурною. Замість її провчити, та на розум наводити, загалукають, заштуркають від маленької, а вкінці дурною зроблять, навіжена, кажуть. А то яке виховаєш, таке будеш мати, хибащо Бог таки цілком розуму вщербить за якийсь гріх, на якесь покаєння. Тай, Іван, кажуть, сякий, такий, а чому він такий? Хто знає, чи не був би він чоловічок, як яблучко, як би він ріс у ласкавім веремячку? А то натрудоватів від невігоди, закис у ній, тай сонечко Боже йому немиле. Ти знаєш, що я кажу, тай що говорю, а ти зажди, подумай і, як він має бути твій Богом присуджений, то не втече, не бійся.

Лекше Софії на серцю стало від Єлениної бесіди — я-кось то буде. Але, як то кажуть, одна біда десять чинить, так і тут. Довідався Поштар, що Іван сватається до Софії і відразу рогами проти став. А ще, коли довідався, що Іван дав їй льошку за чищення хати, що наймає її до роботи, тай з Вакарем симбру завів, то таки порядним гнівом скипів. Як то він мав вязатися з чужими людьми, та ще й з Вакарем, котрий аж надто цвіркав йому до очей при кожній нагоді, а найбільше за школу, за Воркуном стояв?

І, щоб дати Іванови знати, що він на таке весілля не пристає, обрахував йому все, що тільки памятав: кошти Ольжиного похорону, все те, що Іван собі взяв із його крамниці коли мешкав у нього по смерті жінки, не забув і за ті штани і за черевики, що дав йому коли Воркун згоду робив між ними, долучив дошки і цвяхи, що Іван

узяв на підлогу, таке нарахував, що їй самому страшно стало від того рахунку. Але нехай знає син стільки — о добра вчинив йому батько, нехай платить, нехай не заводить симбри з жебраками. Що він із Софією візьме коли ожениться з нею? Таж вона сама голісенька! Таж він би знайшов для нього якусь криву, сліпу, але з кіньми, та волами і приданого повну фіру! Нащо йому доброї жінки — він і так не знає як із жінкою обходитися.

Але Іван не розбігався платити довг, а з тим іще більше з Вакарем вязався. Не стерпів Поштар, пішов до Івана і два бики зафантував без його відома. Іван розсердився, пішов, бики відобрав і ще їй теличку взяв, казав, що вона від його корови. Старий стеріг коли Івана не було вдома, забрав бики і теличку тай продав. Іван навчився трохи терпіти і сидів тихо якийсь час — думав Поштар, що він осівся.

Всеж таки старий Поштар не був вдоволений — Івана з Софією постановив розлучити. Великим приятелем зробився дівчині, побатьківськи почав до неї відноситися коли приходила до крамниці; хоч до рани прикладай, такий добрий зробився. Прихвалює, яка то вона гарна та добра, яка працювита, та що вона дармо марнується вдома, а то заробила б у місті і на себе тай батькові та матері дала б так, як Воркунові давали їй дають. А вона вже не проста собі дівчина, до школи трохи ходить, до Гудвина, і, коли поїде до міста, то не буде вже цілком сліпа на мову. Там він знайде для неї роботу ще з ліпшою платою і лекшу, як Єлисавета або його Катерина має.

Слухала, Софія, Поштареві мови, сподобалася їй. Шож вона вдома висиділа до тепер? От, коло маминих дітей, на фармі з татом і Поштареві довг відробила. Цента готівки не мала ще в руках, щоб був її власний. Навіть ту льошку, що Іван дав, тато продав за п'ятку якомусь фармерові на розплодок, а п'ятку на податок дав, щоб Поштареві писок заткати. Віддаватися за Івана, та шож вона зробить у нього? От, буде так як і вдома . . .

Скрутилася Софія в думках — покидати Івана, добрий він уже здається, на кого ліпшого ждатиме, а тут місто,

гроші перед очима. Вкінці Єлисаветине весілля закрутило її цілком. Воркуни гонором її накрили і Єлисавета її за меншу дружку запросила. А в неї нічогоїсенько зо шмаття. Зо свого, що мала про неділю, виросла, нового не придбала — мамине про неділю доношувала. Позичила їй Текля дещо, що надавалося, а решту купити треба було в Поштаря, на відробок узяти.

— Бачиш, — говорив Поштар солоденько, — ти вдома гола ходиш, а Єлисавета приїхала убрана мов графиня тай ще й графа привела собі за чоловіка. А вона не ліпша за тебе. Що в неї є ліпшого? От вміє ліпше писком крутити, але й ти скоро навчишся так робити коли поїдеш до міста. Ти не знаєш. Можливо там твоє щастя на тебе жде, а ти тут свої дні коротаєш. І, я, вірю, що воно жде, бо я не давав би тобі оці гарні черевики, тай цю гарну хустку, тай це, тай це на борг. Я знаю, що ти поїдеш, заробиш гроші і віддаш мені коли я приїду до міста, ще й подякуєш мені, та передаш мамі з десятку, або дві на її потреби. Але ти будь мудра і нікому слова про це не кажи, бо донесеться до твоєї мами, а вона, знаєш, недомагає, не пустить тебе, бо що вона робитиме сама з дітьми в хаті і на дворі? Я тебе крадьки повезу. Вона трохи зажуриться, але коли ти її грошей пришлеш, то зрадіє, ще й мені подякує, що я тебе так нарадив. —

І таки нарадив, Поштар, Софію. По Єлисаветинім весіллю пішла вона до нього довг відробляти — довше як місяць, казала, мусить бути поки відробить, і поїхала крадьки з Поштарем, навіть мамі не сказала.

РОЗДІЛ XVI.

Про Поштареву Катерину і чутки не було ще десь від Маріїного весілля. Просила Ганна Дьордія щоб шукав-розпитував людей у місті і, як би знайшов, силою додому забрав.

— Чогож вона має свої дні марнувати, для чужих робити, а тут, вдома, мусимо чужих наймати? — говорила вона крізь плач.

Та не так про роботу журилася Ганна, а жаль їй доньки було. Тільки одну мала тай з тої потіхи не мала. А Дьордій тільки рукою недбало махав на її просьбу.

— З неї така користь була б вдома як і в місті — шкода шукати, — говорив гнівно. — Бачити і признаватися до мене не хоче. —

Дьордій таки правду говорив — Катерина не признавалася і втікала від нього. З початку, коли ще в Грифіна робила, то сяко-тако було, не ховалася перед ним. Пізніше знорувилася. Він відвідував її кожний раз коли був у місті, але не розмовляв, не тішився нею отак, як Воркун із своєю. Цей приїде, розповість що вдома діється, порадяться, що купити має, натішаться собою, а він відвідував тільки на те щоб її платню від Грифіна забрати. Забере, цента їй не лишить, та ще й наговорить Грифінови щоб не жалував, а карав її коли не робить як він бажає. Кілька місяців так робив, а вона тільки плакала нишком. Жаль їй було, що Марія, працюючи в Фрейзера, — разом обидві до міста приїхали і разом на службу стали, — так якось гарно вдягалася, аж любо, а в неї нігочісенько нового. Привезла з дому тільки те, що на собі мала тай втім вбудень і ввєділю ходила. Марія часом відвідувала її, а вона Марію ніколи, стидалася людям на очі показуватися. Аж сама Грифінка здогадалася тай до Грифіна вчепилася.

— Щож старий, той Поштар, собі думає? — говорила сварливо. — Гроші забирає, а дівчині нічого не купить! Вона вбратися потребує. Шмаття, крім буденного, не має, але

й те ледве купи держитися. Доношує моє і твоє старе, пірване. Сидно! Вона вже немаленька.

І нагрозила Грифинка Грифинови, що, як він дасть Катеринині гроші Поштареви, з хати його вижене. — Вона робить і платити їй будеш — нехай вбереться, — додала сердито.

Послухав Грифин жінки, дав Катерині гроші; невеличка платня була — вісім доларів на місяць брала; а вона при першій нагоді до містечка побігла тай якесь дуже модне убрання купила. Таке якесь: ніби шовкове на показ, з френзлями, з биндочками, з позолочуваними шнурочками; щоб інакше від Маріїного було. Принесла, сховала, така охоча, та весела зробилася аж любо. Неділі ждала щоб вбратися в новеньке і натішитися ним.

Трапилося, що Грифини з дітьми до церкви поїхали, до містечка, ще зранку, тай казали, що звідтам відвідати якусь родину поїдуть. А, Катерина, скоренько обід для наймитів приготувала, начиння помила, попрятала, позамітала і скоренько нову сукню убрала. Модна сукня і біла, біліша від снігу. Ходить по хаті, сукнею по підлозі волочить, мов графиня, глядить у зеркало, тішиться, серцем і душею радіє, що діждалася такої новини за свої гроші купленої. Ще коли б черевички новенькі, та на шию щось показного покласти, та до вух якісь гарні цванчики причепити, та волосся якось модно скласти і капелюшком з довгим, пушистим перцем, прикрити, ото було б гарно! До містечка викралася б вечером у неділю і хлопців би з ніг валила.

Але нема... Черевички, старенькі штибилятка, викривилися, писочки вгору задерли, і аж побіліли — гній і болото давно вже з них політуру зіжерли тільки пошрамовані зморшки полишали. А по високих обцасах — минувшина по них лишилася. І якось дуже дивно ті черевички, зпід тої білої, білішої як сніг сукні визирали. Не пізнавали Катерини, тільки її ручки, що мабуть були забули, що вони дівочі — в хлопячі їх праця обернула. Був де-не-де ніготь цілий, а решта мізерні за кінці пальців поховалися. А ті карби, якими старі батьки дванадцять разів “Господи

Помилуй” лічили в молитві, глибокі були, повипривали від помий та від прання, тай такі руки зверху мов старенької лози кора — непридатні були руки, тай шия, тай личко від недоспанечка натрудоватіле, тай волоссячко як будь скидане, до сукні тої модно-білої.

Всеж таки великою втіхою ота сукня Катерину наповнила. Раділа дівчина...

Аж. як на лихо, підвечір, вже от-от мала роздягатися з нового і старе вбирати та до роботи вечірної братися, батько, Поштар, з’явився, за грішми прийшов. Несподівано до хати зайшов, от застукав, увійшов — не мала часу сховатися у другу кімнату. А він як побачив, аж посинів із гніву та до неї, здавалося, бити хотів. Зо страху ледве втікла на двір, а там до стайні забігла, сховалася, від його крику та ганьби. На те й Грифини надіхали.

— Вдягнулася — за свої гроші купила, — боронила Грифинка Катерину, довідавшись від Поштаря в чім діло, хоч і не бачила того діла. І таки добре Поштаря насварила за його скупість, за його, як вона казала, рабунок дівчини. Тай сам Грифин вмішався, ніби подоброму говорив, що дівчина мусить мати шмаття про неділю, бо якже їй без нього? А, що вони, жінки, купують, то їм, чоловікам, нема діла мішатися — мають вони свій смак.

Бачив Поштар, що нічого не вдіє, налаяв, обіцяв, що вязи їй скрутить як зловить і пішов. А Катерина слухала зо свого сховку і, коли вже небезпека минула, злізла з поду, десь там у старе сіно сховалася була, вийшла, а Грифинка аж у долоні плеснула з диву, побачивши її і не знала, чи сміятися, чи сварити, чи плакати. А Грифин, хоч як пробував бути приличним, не видержав, зареготався, а діти й собі на всі голоси хихотали — чудо, чудо побачили. Павутиня, та порохи, та сіно бідну дівчину до крайности досмішили.

Взяла Грифинка з очей заплакану дівчину до хати, трохи насварила, приголубила трішки щоб сльози втерти, і наказала подоброму чому вона не порадилася що й яке купити, або чому не пішла до Марії, до Фрейзерки, а ті

вбрали б були її за ті гроші як квіточку, а то купила таке . . .

Не видержала Катерина. З жалю до батька і зо стиду перед господарями, поробивши кілька днів, покинула Гриффинів крадьки і навіть плати не домагалася за півмісяць. Знайшла роботу в реставрації начиння мити. Робила і мало коли на місто показувалася. Боялася батька стрінути тай знайомим не хотіла на очі показуватися, думала, що всі знають її пригоду. Сукню модну подерла-спалила, а коли платню одержала, то крадьки до Марії вдалася за порадою, щоб її до лица вбрала тай щоб її батькови не сказала, де вона служить.

Але Поштар не дармував. Ходив, шукав, розпитував і допитався. Застав її в кухні, висварив побатьківськи і грошей впоминався. Але викрутилася, роботу покинула і нишком другу знайшла в якихось панів на передмістю.

Кілька місяців шукав Поштар за нею і таки вишукав. Допитався до панів, приходять сердитий під двері, стукає, відчинилися двері — обоє зблідли . . .

— Чого хочеш? — крикнула Катерина зо страхом, вдаючи, що не знає батька.

— А ти, сяка-така, думала, що не знайду тебе? — сварив Поштар із гарячим гнівом. — Додому збирайся, або гроші давай!—

— Що, що ти кажеш? Не розумію тебе, геть собі йди! — крикнула поанглійськи і перед самим батьківським носом дверми лопнула, замкнула.

Зчинив Поштар крик під дверима, господар запитав Катерини в чім діло, а вона: -- Якийсь каже, батяр прийшов і грошей у неї домагається.

Вийшов господар, відганяє, а Поштар до нього: -- Вона ж донька моя, дитина, право маю до неї, — кричав гнівний мов градова хмара. — Додому нехай іде щоб той хліб, що з'їла і те шматя, що зносила відробила. Не хоче, нехай гроші дає!—

— Не знаю тебе і вона каже, що не знає, тож іди собі чоловіче геть, а ні, то поліцію приличу, нахабник ти!— сказав господар і при цім Поштаря на вулицю випровадив.

Пішов Поштар, серце гнівом кипіло. Грозив, що сам поліцію до помочі візьме. Але не брав, замовк і про дитину, Катерину, ні слова ні кому не сказав.

Аж пізніше вже, по Маріїнім весіллю, Поштар стрінув її випадково на вулиці вечером; з якимось парубком ішла. Пропустив їх, а сам за нею став підбігаючи казати: — Мама сама вдома ради не може дати з роботою, а ти з парубками по вулицях волочишся, — говорив він і жалю словам додавав. — Не соромно тобі від мене і від людей? Я гребу, не-доїдаю, не-досипляю, працюю, а жebraки мою працю розтягають; наймати їх мушу і за роботу платити.

— Хтож то такий? — запитав парубок оглянувшись.

— Фармер якийсь, не бачиш? Пяний, або в голові йому перевернулося і балакає сам не знає що, — відповіла Катерина і майже до бігу свого товариша тягнула, спішила.

Підбігав Поштар, докоряючи, а парубкови надокучило, обернувся тай до нього: — А йдиж ти, дурню старий! Бачиш оці кулаки? Зараз світа божого не побачиш!

Глянув Поштар зо страхом на кулаки — здорові були, — прошив доньку гнівом в'їдливим і остався, не знаючи в котрий бік іти щоб знов не стрінутися з дитиною і з кулаками. Там він і вирікся її — обоє зріклися своєї крові.

* * *

Катерина нераз приходила відвідувати Єлисавету в Фрейзерів і нераз, коли Воркун був у місті, серцем плакала бачучи, як він з Єлисаветою любенько розмовляв. Розкаже їй всьо, про найменшу крішку, що Єлена робить, що Корнило виробляє, як Марія з Василем доробляються, про сусідів розкаже що добре, тішуться обоє, балакають, Єлисавета рукою батька за шию обійме, за вус збиточно потягне, а він її за личко легенько щипне, пестяться обоє, а вона дивиться і жаль серце проймає. Жаль, що й вона не може зо своїм батьком отак поговорити. І розпитавши Воркуна дещо про Ганну, передасть їй якийсь дарунчик і піде з каменем замість серця додому.

Намовляв Воркун Катерину щоб ішла додому, на фар-

му, є масток, є коло чого бути, а вона: Нехай старий давиться своїм маєтком, казала ні-то з жалю, ні-то сердито. Жаль мами, добра вона і була б із нею дотепер, як би він, той, мій тато, був не завіз мене сюди щоб гроші заробляла і платила за те, що я в нього з'їла і, що зносила. Не батько він мені, добра в серце не наляв, але ще й те висушив, що мама наливала. Не така я, як людські діти, стидно, але признаватися до нього не хочу.

Чуйне серце мала Катерина, чуйне на добро і чуйне на злобу. Але злоба завитила на добро і любов до батька вбила — згадки про нього не терпіла. Ненавиділа його і ненавиділа себе і, вкінці, зникла з містечка. Говорили, що зо своїм парубком, що водив її, і поїхали обое кудись, до роботи у інше місто. Не видно її було довгий час, аж перед Єлисаветиним весіллям з'явилася сама, без чоловіка і скоро стала до роботи в приватному домі.

Стрінула Єлисавета Катерину випадково на вулиці. Зраділа, обняла, мов сестру і розпитувати стала, де була, як поводилося. А вона, якимось так зимно: Була, каже, я там і там, не сподобала тай вернулася; щось до мами мене тягне; на ферми хочу поїхати.

— А чоловік де? — питала Єлисавета і в очі збиточно заглядала.

— Чоловік? Який чоловік? — питала Катерина ніби здивовано, але в голосі бренив жаль і гнів.

— Та ж той, знаєш, що водився з тобою. —

— Та яке водився? Так про око ходили, — сказала Катерина і скоро хустиною ніби чоло втерла. — Як тобі живеться, — почала скоро Єлисавету питати. — Був хто з фармів недавно? Що там чувати? —

— Не маю — каже Єлисавета, — часу розповідати; за орудкою спішуся, до крамниці; до нас вечером прийди, поговоримо. Багато тобі скажу нового. — З тим і побігла.

Глянула Катерина в слід за Єлисаветою та аж зуби затиснула щоб сліз не пустити.

Прийшла вечером. Фрейзерка втішилася, сідати просила, тай почала розпитувати про той світ, де Катерина була. Розповідала дещо, аж якісь гості надійшли і обидві,

Катерина з Єлисаветою, на гору пішли щоб поговорити.

Розповіла Єлисавета скоренько про себе і про фарми, що знала, а найбільше про свого Била оповідала, ну, скінчити бесіди не могла. Дурів за мною, каже, жити без мене не буде і я обіцяла, що вже подружимося скоро.

— Щаслива ти, — сказала Катерина, коли Єлисавета з утіхи обняла її і на ліжку жартком повалила. — Щаслива ти вродилася і живеш у щастю, а я, мов би проклята, сама себе цураюся...

І тут, Катерина, мов на злість собі, почала про себе оповідати.

— Вчепився, каже, до мене той, ти знаєш, а я, дурна, повірила йому. Прикро було; батька відцуралася, а з тим і до мами ніяково було йти; сама-самісенька на світі осталася. Порожно в грудях, тільки гнів кипів і ненависть до всього. Аж його стрінула; на порядного здавався; убраний гарно, пристойний і говорити вмів до серця, до душі. Хто він був, я не дбала; що робив, я не питала; де мешкав, я не знала; от приходив, викликував, я виходила і йшли — весело робилося. При грошах був. Часом зникав на тиждень-два, але знов з'являвся, грошей не ставало, в мене зичив, казав, що як вдасться йому якийсь плян, тисячами накриється, а покищо не стає.

Вкінці почав намовляти мене щоб їхала з ним десь там, де вугіля копають. Там, казав він, ми подружимося і скоро гроші великі зробимо. Не хотіла я їхати; жаль було місто покидати, як-не-як, про маму почую вряди-годи від когось хто звідтіль приїде.

Та трапилося, що батько нас на вулиці стрінув і до мене присікався. А він відігнав і казав, що вибе як батько ще раз нападе. Не казала я йому, що то мій батько; стидалася признатися; але в душі гріху боялася щоб за мене хтось мого батька бив; жаль би було, дивний жаль. І щоб не дійшло до того, я згодилася поїхати з ним куди хотів. Казав, що велику хату там має і зараз, коли тільки приїдемо, поженимося.

Повірила, поїхали, приїхали. Правда, хата велика, на два поверхи, багато кімнат і всі заповнені комірниками.

Питаю, хто вони, а він, каже, не знаю, не питав. Добре платять і нащо питати.

Познайомив мене з господинею, ніби тою, що порядок держала і гроші з комірниць зтягала коли його вдома не було. Представив мене: це, казав він, моя будуча пані, моя наречена і при тім якось дивно моргнув на господиню, а вона так само на нього. Завважала я той знак і страх мене обняв. Але, подумала, нехай, сили в мене знайдеться поборотися, як прийде до чогось.

Показала господиня мені мою кімнату, ніби тимчасову, а він, такий охочий каже: Баль у твою честь справлю вечером. Приятелів маю багато, попрошу щоб прийшли.

Посходилися вечером приятелі, повиходили комірниці і почалася пиятика. Господиня фляшки з пивниці носить, приятелі платять, комірниці з приятелями пють, такий крик як на ярмарку. А мій до мене присікся: Пий, каже, це багачі і як гроші дають, бери. Ніколи я ніякого трунку не мала в роті і відмовилася пити; до кімнати втікла і там замкнулася, а вони до ранку пили і здається билися, бо тріскіт і рейвах здіймали.

На другий день кажу йому: Додому хочу — грошей дай; позичила йому всі, що мала, собі цента не лишила. А він просити став: Каже, пожди ще день-два, а найдовше тиждень, привикнеш за той час, а я мушу поїхати там-і-там, бо пильний інтерес маю. Коли вернуся подружимося. Легенький був на язик і повірила.

Поїхав, а я жду день-два, вже й тиждень минув, а його нема. Господиня почала налазити на мене, називати відлюдою, що я ніби його приятелів чцуюся, не виходжу до них і не забавляюся. А далі почала мене силувати. Мусиш, каже, а ні, то їсти не дам і з хати вижену. Ще й якогось приятеля привела собі до помочі щоб ніби вмовляв на розум. А він як почав і ніби вмовляє і до мене залицяється. А я не стерпіла, гнів мене засліпив, побила йому голову, господини волосся повиривала, а сама втікла до містечка. До готелю прийшла і прямо до кухні допиталася. Прийшла й роботи питаю в кухаря, хінець був. Побіг він десь, за хвилинку вернувся, тай каже: Завтра рано в пятій го-

дині в кухні бути, за помічницю. Показав мені кімнату, в якій я мала мешкати, я втішилася, замкнулася, щоб виплакати добре. Так і заснула.

Роблю, працюю, ніде не виходжу і нікому ні слова про себе. Тай ніхто не питає хто я і звідкіль приїхала, віддана, чи дівчина, от добре, що роботу знала. Платили незле — три рази більше як я тут брала. І так минув день-два, ба й тиждень, я переслухую між службою чи хто не шукає такої як я, чи недопитує мій за мене, але тихо, ніхто ні слова.

Аж одного обіду, по кількох місяцях моєї пригоди, дивлюся я крізь віконце в дверях із кухні до їдальні на гостей при столах. Дивлюся і очам своїм не вірю. Сидить він із якоюсь дівчиною — обід їдять. Не стерпіла я тай до одної з донощиць: Давай, кажу фартух! Скоренько на донощицю перебралася і просто в їдальню, до стола, де він сидів, іду. Прийшла, питаю, чи не потрібно чого: кави, чаю...

Він як zobачив мене, аж зблід і, думала, зірветься, втече. Але він примерз і почав вдавати, що мене не знає. А я, ніби, забираю порожні миски зо стола, прихилилася тай йому до вуха: Гроші, кажу, віддай, пятьдесять доларів. Не віддаш — застрілю мов пса.

Він ніби визвірився на мене, розсердився і каже: Геть від мене ти, сяка-така. Я гнівом скипіла і мискою між очі раз, другий, третій, він перевернувся з кріслом на підлогу, а я ногами по зубах, по голові. Зчинився рух, гості поспохоплялися і ледве мене відірвали від нього. Вибіг кривавий — лица не було видно, і втік. Мене до моєї кімнати відвели, не знаю, чи я вдуріла була, чи що, бо кількох коло мене вовтузилися поки завели.

Пробудилася на другий день — якась старша вже жінка сиділа коло мене і мокрі рушники до голови прикладала. Тиждень пролежала поки прийшла до себе. Жінка випитала мене про все, я розповіла, а вона мене в голову поцілувала. Сміла й відважна ти, дівчино, але гнів в тебе страшний, зрозуму зводить, сказала мені і мене легенько по лиці поплескала. За свідка будеш; його зловили і судити будуть, бо дівчат невинних зводив на манівці.

Посвідчила я, гроші свої одержала — суд присудив і він до криміналу, а я перехрестилася і сюди втікла, додому забাগлося, тато не страшний...

* * *

Лекше стало Катерині по її сповіді перед Єлисаветою. Потім щодругий день прибігала розвідуватися чи нема кого з фармів, але сіно, потім жнива людей вдома держали і не було з ким поїхати. Аж Єлисавета на своє весілля їхала й її запросила з думкою, що її дружкою буде, хоч словами нічого не споминала. Треба було з мамою вперед порадитися, бо чула від людей і таки від мами, що дівка, котра гонить світами та з вояками, або з чужими людьми водиться, то її дівоцтво вже непевне і така за дружку не повинна бути, хиба такій, як вона сама, що дурить Бога і людей, що вона чесна, хоч знає, що її вінок не буде сіяти так ясно-красно як чесної дівчини. А Катерина, Бог її знає? Водилася з чужими тай у світі була.

А Катерина тішилася запрошенням — в товаристві поїде і, можливо, вдома останеться. До тогож ще й з Біловими товаришами познайомилася і той, що мав бути за старшого дружбу, таки сподобав їй. Веселий і балакучий був.

Поїхали. Попри ворота батьківські їхали — серце билося коли злізала з воза й питало: Простить батько зневагу, чи ні? Ганна побачила, та вплач — дитина додому прийшла, а Дьордій скоро з хати вийшов і пішов не оглядаючись.

Заніміло серце в Катерини. Так гарно їхалося, такі гарні думки снувала, а тут батько і глянути на неї не хоче. Жалувала, що приїхала, але...

На другий день у Воркуна перебула, в роботі помагала. На заводинах сиділа за столом коло Софії Вакаревої — завидувала їй, але щож? Відчувала, що з призи́рством на неї глядять, відчувилася, світовою стала, Бог знає, що виробляла. Але свято-весільний настрій займив і її. Дивно якось, але займив, тільки думка біла: Чи спра-

вить їй батько таке весілля, як оце Воржун Єлисаветі справляє? Сумнівалася, жаль ставало, але зараз до мами думкою бігла, на неї вона надію поклала.

Повіз Поштар Єлисавету до шлюбу, а Катерина вдома осталася. З Ганною пляни вложувала як би то і чим би то батька перепросити. І при тім вона не втерпіла щоб маму не запитати як то вона могла видержати жити з батьком так довго.

— Незлий він, — говорила Ганна. — Та шлюб, дитинко, а потім діти до всякого привяжуть; мус з ним жити і біду ділити. Але як не бе, не катує, то й добрий. А батько до бійки не пускається і за те, кажу, незлий він. Коли б не його впертість, та не захланність, то таки і добрий би був, а то хотів би цілий світ собі загорнути і сердиться, що не може. Покинув старий край, бо там тісно було. Приїхали сюди, а він, щоб бути на широкім, завіз нас далеко від людей, казав: що чим далі, тим ліпше — не будуть люди докучати і перешкаджати великий маєток до купи збити. Але показалося, що без людей нічого не вдіє і почав імїгрантів сюди привозити щоб робітника тального мати. Тим часом ці, тані робітники, на своїй землі роблять і не наймиш їх за що будь, а до того ще й верховодити починають. Це його гнівить; сердитий ходить, хоч нема чоґо. А я не дивуюся, бо знаю його натуру — нестрашний він мені.—

— Через то нема в нас любости в родині такої, як ото у Воркуна; тато тільки за маєтки дбає і більше нічим не журиться, — сказала Катерина.

— Знаю я це, дитинко, але що зроблю? Хотіла б і я щоб у нас так було як у Воркуна, пробую, та тата вже не направиш; якого його Бог сотворив, таким і умре. Не має він такого язика, що Воркун має; не вміє коськати; а Воркун, то й вовка прикоськає, сяде на нього і їхатиме. Така-то в нього вдача — з чорного робить біле. Але й з татом можна жити; от я жию з ним уже близько тридцять років; тільки не треба на нього дивитися як на кожну чорну хмару, зо страхом, бо не кожна така чорна хмара градом сипле, а то прогуркотить, поблискає і пройде без

шкоди. Так і тато — наворкотить, насварить, тай піде; я навіть не дивлюся в той бік, бо знаю, що він не пішов пити, або спати зо злости; до якоїсь роботи піде.—

— Чи тато довго держить гнів у серцю? — запитала Катерина, жалуючи, що вона завсіди дивилася на нього як на чорну, градову хмару.

— Та яке там довго; залежно від того на кого гнівається. Якось-то, коли цей, наш професор прийшов сюди, розівся був на Воркуна; казав, що Воркун намовляє Вакаря аби той виказував на тата всілякої, злодієм називав між людьми, коло школи. Прийшов додому такий сердитий аж зубами скреготав, кулаком у стіл бив і прирікав, що Воркунови не подарує, з хати вижене як прийде чогобудь. А, Воркун, таки на другий день приходить свердля зичити; шпихлір будував і не мав чим діри на тиблі вертіти; йде прямо до хати і, “Слава Богу-Ісусу Христу, як-же ви нічку переночували, не снилися вам жида на ярмарку, не кусали вас блохи”, витає, питає, підсмішкується з тата. А тато сидить на стільчику і черевик латає і сердитий такий, аж палає від гніву. От, думаю собі, як він раптом зірветься, як вхопить стільчик, то будуть жида й блохи Воркунови в очах привижатися. Але він а-ні руш — сидить, шие, аж дратва свище, а Воркун далі меле, свердля, каже, прийшов до вас позичити, бо знаю, що ви нетакий чоловік щоб не позичили; є в Соловія, є в Калини, але я таки до вас, за вашим прийшов, бо ваш найліпший. Знаю, що ви гей-би так, як би не мали до мене серця від учора, ніби, перекинулися такими словами, що не влізають в уха, але слова одно, а свердель друге і, як його треба, то гнів мусить уступити йому на бік. Бо, притьма, як би вам шило зламалося, а другого не маєте, то пальцем не будете шкіру вертіти, але біжите самі, або когось посилаєте до сусіди...

— Тут, тато, зашляхував, бо йому шило таки трісло, а Воркун, надувся був бухнути сміхом, але здержався, зацікавив язиком, тай до тата: ідїть, каже, до мене, або я хлопцем пришлю своє шило — маю таке гостреньке як голка, тільки приложи і вже дірочка є. Видите, який то

Бог добрий, як то Він усе гарно сотворив: Ви мені свердля — а я вам шила позичу.

— Тато подивився на Воркуна, тай каже: Григорію, ідіть ви геть зо своїм язиком і не вертіть мое серце, бо такий я лютий, що зараз би вам писок дратвою зашив, як би не Як би ви шило не зламали, підхопив Воркун жартком, і таки викрутив тата на двір, до комори, взяв свердель, та ще й побалакали собі щось, бо аж до веріт обидва потяглися розмовляючи. Коли б і ти могла якось так до тата закудкудакати, як Воркун, то й до тебе би подобрів. Інакше не знаю, як до нього приступити.

Але Катеринині перепросини якісь не дуже вдатні були.

— Людські діти своїх татів на ноги ставлять, гонор ім ведуть, у багачі їх уводять, а мої останну сорочку би здерли; як би я дав, — кричав Поштар в понеділок, по Єлисаветинім весіллю, коли Катерина якось там перепрошувала його. — Чим Воркун ліпший від мене? От тільки, що писком уміє крутити, а поза те, що він? Харлак! Але його діти надувають! Одна йому і коровки і косарочку і грабарочку і грошків, а друга якогось дурня зловила, що взолотить старого. Двадцять доларів мені дав, той Бил, за те, що я їх до шлюбу відвіз. А ти що мені пристарала? Стиду пристарала, бо в очі мені казала, що мене не знаєш, і ще якогось голопятника намовляла щоб мені зуби повибивав. А тепер, коли вже вибігалася Бог знає куди, привезлася сюди з якимсь вушибейником, що сподіється від мене тисячів приданого взяти. Але дідька візьме! Іди собі з ним звідкіль прийшла — знати тебе не хочу! —

Та Поштар, можливо, не був би був такий гнівний на Катерину коли б не бесіда Єлисавети з дружками та свашками на возі коли їхали до шлюбу. В тій бесіді вона забула на чийм возі їде і чий вуха разила, розповідаючи про старшого дружбу, що він робив у Біла, але взяв уже фарму і шукає багатой та роботящої дівчини і кинув оком на Катерину, бо сподіється, що тесть дасть і гроший і худоби і він з тим ренч собі заведе. Це в самі печінки його вколело — коні до гальопу підігнав із гніву коли почув про

такого зятя. Згадав їй його, ще й вушибейником назвав.

Та ще й таке Поштареве нарікання могло було пройти без острих наслідків, коли б не сталася ще одна подійка і не догнівила його до крайности. Догадувалася Ганна по його голосі, що він був би проворкотівся, просварився, а вкінці махнув би був рукою і можливо сказав би був: — Дарую тобі цей раз, але як повториш, вязи вкручу, — і донька лишилася б була вдома. Але воно сталося трішки інакше.

Пан, Вилиям Р. Пикл, Воркунів зять, не поїхав додому зараз другого дня по весіллю. Не міг їхати — коні були трудні від шлюбної подорожі тай він сам потребував виспатися по весіллю і спам'ятатися, що з ним сталося. І проспавшись спокійненько у Гудвина до півдня, зібрався і пішов до тестя, де ждали його з обідом. При обіді, Марія, смішком-жартком, почала дражнити його, що він через дуже важну причину поїде додому без Єлисавети. А причина була та, що він забудько і забув за дуже важні пункти, що після їх звичаю кожний молодий мусить сповнити — молодой він некупив, ніби, не привіз дарунків ні татови, ні мамі, ні сестрам, ні братам, ні родині дуже близькій — це одно, а друге, він, коли заходив до хати вчора, не кидав через плечі грішми, або бодай горіхами з порога щоб заспокоїти та придобрити приятелів і товаришів молодой, а третє, він мусить бути приготований на боротьбу з парубками, що, коли він буде відїздити, стануть на воротях і не відтворять поки не дасть їм окупу. Отже, через одно, друге й третє, він може поїхати додому без молодой, або, вкрайнім разі, в дуже жалю-гіднім стані — побють і почот йому розібють якщо він не зможе зо своїми дружбами та боярами напад відбити, бо так воно було від коли люди запам'ятали тож і тепер може таке трапитися. Слухав він цих насмішків і таки на правду задумався над ними; показалися йому правдоподібними, бо забирати дівчину з чужого дому, з чужой родини, з чужой громади без ніякої надгороди, без викупу, може на правду витворити неприємні почування. До тогож ще й сам Воркун, притакнув, що він, Бил, не полиже меду так легонько

як він собі думає, але мусить зробити все пунктом так як треба, бо все те до весілля належне, і він не попустить.

— Чому ти мені не згадала про це коли ми збиралися їхати сюди? — сказав заклопотаний пан Пилк до пані Пикл. — Я був би з охотою накупив даруночків для всіх.

— Не турбуйся, забудь, — радила йому пані Пикл. — Марія з татом жартують; ніхто від тебе дарунків не вимагає; це тільки такий звичай у нас на весілля. Але без нього можна обійтися без кривди.

— Але пан Гудвин каже, що кожний звичай є важний коли він спричиняє приємні почування, і я хотів би щоб всі добре почувалися коли ми будемо забиратися звідсіль.

— Не знаю, що тобі казати; ти краще до Марії вдайся за порадою і, як вона тебе порадить, так зробиш.

А Марія вже й жалувала, що втаку бесіду зайшла коло обіду; стидно їй стало; дарунків від молодого домагалася; і старалася переконати Біла, що її бесіда була тільки жартом і, що вони ніяких дарунків не хочуть і не приймуть, хоч воно й водилося, ніби був такий звичай у старім краю, що молодий купував тещі чоботи, що, коли вона їх вбула до міста, то туди рипіли, а звідтам хляпіли; братчикам молодій купував ножики, сестричкам хусточки, або якісь прикраси, а татови люльку з накривкою і з довгим цибухом, або капелюх вишневий, як він некурячий був. Але все дешевеньке було, от тільки щоб очі заткати таким окупом і доньку взяти без клопоту. А тут нащо того?

Але Бил не хотів піддатися; стидно йому буде коли не зробить того, що звичай велить; і Павла Боркунового взяв собі до помічі. Зрахували і записали всіх членів родини дальшої і ближчої, ну, хотів показатися перед родиною, що він розуміє як то має бути і з тим списом до Пошгара, до крамниці, вечером пішов крадьки, дарунків купити. А то є вже історичний факт, що старі парубки дуже не поворотні в купованню дарунків, ну, не розуміються на них. Неодин із них, коли вже жениться, бажаючи зробити своїй молоденькій жіночці якусь несподіванку, купить щось таке, що в хату не влізається, або, як влізиться, нема де поставити, а для приятелів як що купить, то ні

на стіл, ні під стіл поставити, гармонію домашньої обстанови псує, хоч і коштує немало.

Поштар аж руки затирав, помагаючи Билови вибирати річи зо свого бідненького краму на дарунки. Вибрали, повязували, Бил записав що кому і при тім, Поштар, завважав, що для Єлени, для Воркуна і для Воркунових хлопців нічого не продав. І блиснула йому думка збитки Воркунови встроїти, на сміх узяти, щоб Єлені дримбу, а Воркунови сурлочко, таку гармонійку на губи, купив. Але Бил, хоч і не підозрівав Поштаря в злому, відмовився та ще й признався, що старому Воркунови кобилу жеребну, а Єлені корову тівну дарує; Корнилови таркатого коня лишає, а Павлови ровер купить як далі в місті робитиме.

Вчувши це, Поштар, мало не тріс із заздрости та зо злости, а коли Бил вийшов, то такого рейваху наробив в хаті, що не тільки Катерина, але й Ганна стратила надію що він простить колибудь доньці проступок, і таки по голосі пізнавала, що він простив би, коли б вона, Катерина, такого зятя привела, як Бил.

І таки поїхала Катерина з Билом ь середу до міста долі собі шукати.

Плакала бідна дівчина, приглядаючись, як то Воркуни зятя з донькою виражали в середу рано. Все було пунктом так, як треба. Воркун гостей спросив, Плешку з Никифором наймив весілля докінчити. Веселість така, аж душа радується — ціла родина дарунки дістала. Поштар розголосив, возом привіз. До тогож, мусів Бил заводитися ще раз зо своїм почотом до хати, стати на порозі і по припису кинути три рази через плечі по жмени пятаків, що в Поштаря виміняв, потім сідати по припису за стіл, їсти з Єлисаветою з одної миски, потім виводитися, стояти в повазі поки дружби не винесли віно (скриню, що Єлисавета сама собі купила, чотири подушці, що Єлена вже в Канаді зробила і дві вовняні верени, що з краю привезла). Все зложено перед ними, мовляв; дивися, зятю, яке то добро з молододою береш і за нього ти, зараз мусиш подякувати батькови й неньці, а вони вас обоїх почастують на дорогу і поїдете з Богом.

І винесли на двір малий стіл і ослін, і посідали отець і мати з батьком і маткою, а гості співали, Плешкова скрипка грала-просила щоб молоді приступили до того, ніби зеленого стола, вкритого скатертею, що молода до східсонця вставала, і в садочку шовком-злотом вишивала. Як шила пальчик вколола і висякла кровця на землю зко-тилась. І на тім місці, де вона впала винце зросло, вгору ся вило, біленько цвило і ряст-вино зродило. І тим винцем отець і мати тепер ніби частували князя й княгиню. випроваджуючи їх в дорогу, до княжого дому. І почаствували тим соком, що лишилося з пропою, а потім, Плешка знов став у пригоді прощі казати. І тих, двоє дитят, припали перед тим зеленим столом і перед тими що при нім сиділи, і перед тими, що коло нього стояли і Плешковими устами просили у них прощення і благословення тай дякували вони отцю й матері за все добро, ніби, як казав Плешка, за сребло і злато, за шовки й аксамити, що лежали поховані в кованих скринях перед ними. І ніколи князям та боярам давним не снилося, що їх нащадки, нащадки їх черні, будуть наслідувати їх весільний звичай по сотках літ у чужій землі, у новому світі.

Висадили дружби “злато і сребло” на віз, князь остався в повазі на дворі, а княгиня пішла до хати з мамою в останнє попрощатися. Пращалися, щиро пращалися, мама з любови за стіл її засадила і просила з’їсти щобудь на дорогу. А Текля, здатна на жарти, з дівчатами молоду розібрали і Вакаря замість неї убрали тай за стіл посадили, молоду сховали, а князеви сказали, що як він хоче щоб його княгиня скоро вийшла, мусить іти до хати і забрати її, вивести на двір і після припису висадити на фіру.

Пішов князь, вивів молоду і дивувався, що вона така собі нівроку тяженька, коли висаджував на фіру. Аж коли висадив тоді побачив, що то за зілля на віз витаскав — Вакар трохи коні не сполошив своїм сміхом, обнимаючи і ніби пробуючи цілувати Біла.

Насміялися, навіть Бил зареготався зо збитків, і вивів він правдиву княгиню, висадив на фіру, сам виліз і в дорогу старий дружба коні рушив. При цім, Павло Воркунів,

вертаючись з Билом до міста, бабахнув із рушниці, а гості з Плешковою скрипкою і Никифоровими цимбалами голосили: “Ой ступила молоденька з порога, ой бувай-же моя, мамко, здорова. Тай не плач-же моя, мамко, за мною, бо не все я забираю з собою. Розкину їх моя, мамко, ланами, ой зацвітуть вони рясно квітками. Будеш за мнов моя, мамко, писати, будуть тобі ті квіточки казати: — Ой лежать-же білі сніги на горі, ой лежить-же твоя доня у дворі. Ой змарніло біле личко слізеньками, посилає буйні вітри із жалями. Прийди, мамко, подивися на мене, ой візьми ня хоч на динку до себе”.

В міжчасі співанки, хлопці задержали Била на воротах і жадали окупу. А Бил був уже приготований із окупом; давав їм якісь там дари, ніби, сребло і злато; Павло вистрілив із рушниці, ніби дав знак, що все в порядку, і поїхали вони в далеку дорогу, до княжого дому, в якому (так гості співали) є много покоїв, а один із них, ну, мусів обовязково бути найгарнішим, шовком-пухом вистелений, посріблений і позолочений, з дубовими дверми з замками молодими майстрами та шлюсарчиками зробленими, був приготований для княгині . . .

Туди, до того уявленого, княжого дому, до тих покоїв поїхала Єлисавета зо своїм князем. Переживши свій корогенький, княжий період у найвищих почестях і гонорах і, відчувши їх цілим своїм еством, їхала з гордим серцем у нове для неї життя і відчувала, що з висоти тих почестей і тих гонорів щиро даних отцем і матірю, батьком і маткою, родиною і сусідами дальшими і близцими, буде вона дивитися на нього.

Сиділа й Катерина Поштар на возі поплечу зо старшим дружбою. Два жалі, мокрісенькі від сліз, везлися: Єлисаветин і Катеринин; один — любовію пашів, а другий — ненавістю кипів. А за ними вслід гляділи другі два жалі: Єленин і Ганнин; обидва сльозами вмивалися, але неоднаково плакали . . .

Довго-довго згадували люди Єлисаветене весілля — гарніше воно було від всіх весіль, бо відбулося пунктом так, як треба. А, Гудвин, більше як два зшитки списав, занотовуючи кожну річ весільної відправи так, як вони відбувалися. До того ще й співанки весільні, що Марія пробувала перетлумачувати йому по англійськи, записав прозою. Все списав із думкою, що, можливо, придасться воно колись бодай прочитати правнукам, хоч би навіть правнукам цих людей, що вони, їх прадіди, привезли до Канади, де то ділося і чим тую порожнечу заповнено. Тай про Поштареву Катерину нишком говорили — поділилися були люди; одні казали, що Поштар винен, а другі — вона винна.

РОЗДІЛ XVII.

Тома Вакар голосно прирікав між людьми, що його нога ніколи не буде в Дьордія Поштаря на подвірю, хіба аж тоді, коли він, Дьордій, конатиме, а він, Тома, піде, посьміється з нього і скаже: — А що, Дьордійку, видиш? Наївся ти моєї праці, але дулю візьмеш із собою на той світ. — Це, на його думку, мала би бути найбільше дошкульна колька конаючому багачеві і він її з утіхою рихтував для Дьордія. А при тім, щоб поколювати його покище він конатиме, заприятнися з Іваном Поштарем так близьенько, що, спеціально тоді коли Дьордій був близько, на Єлисаветинім весіллю, кликав його, Іванку, синку, дитино моя, а впридачу таки голосно говорив, що от-от на днях віддаватиме свою доньку, Софію, за Івана, і справить їй ще гучніше весілля, як справив Воркун Єлисаветі. На те конто навіть і Плешку з Никифором згодив щоб весілля відіграли.

А, Дьордій Поштар, слухаючи Вакаревого приречення та хвальби, відчував кольки, але замість сердитися, зробився такий приятний та легенький на язик, що не тільки людям, але й Вакареви ставало дивно, де він у таку доброту убрів, ну, мир Божий заводив. Івана, що бокував

від нього і зпідлоба глипав мов на пса, поважно сином називав, розмову пробував із ним навязати; Вакаря не оминав щоб не сказати приязне слово-дві; а для Софії, більш як Вакар Іванови, рідного батька вдавав. Приговорював до неї ласкаво: — Софійко, донцю, як то гарно пасує тобі бути за дружку і вгонорі за столом сидіти. — Це так вгლოს, а пошепки шептав: — Видиш, що то значить до міста на роботу піти! Видиш, якого то багача Єлисавета в місті зловила, а при тім іще й грошей заробила та старому Воркунови дала! Тай, думаєш, моя Катерина, хоче вдома бути? Де-де її здержиш! Я хотів би щоб була, бо є коло чого бути, але що значить мое добро проти того, що вона в місті має! Тай не зіпру, нехай іде, щоб не нарікала на мене що я її долю змарнив. А вона, знаєш, не хоче сякої-такої, але ще ліпшої як Єлисавета знайшла. Коли знайде, приведе, а я її цісарське весілля справлю. Дружкою будеш, бо ти собі вже заробила в мене на такий гонор.—

Тай, як казав пізніше Вакар, замотиличив Поштар не тільки Софію, але й його самого. Ніхто не підозрівав, що він затівав весілля Софії з Іваном розбити. І, думали люди, що Єлисаветине весілля розібрало його, сокрушило йому серце і доброти йому наляло, бо, ніби бачив-побачив як то добре бути добрим чоловіком. І він, зараз по весіллю, хоч мав уже парову машину; таку собі, як казав Вакар, що вишкала, парою пшикала на всі боки, але роботи було з неї малощо більше як із кірату; але зо своєї доброти згодився молотити людям збіжжа по старій ціні, пять центів від міха, гурт-на-гурт, пшеницю, овес і ячмінь. Згодився на таку молотьбу і Вакар, відкинувши кольки на бік, бо: — Хто знає, що може трапитися? — говорив він до Тетяни. — Софія, хоч каже, що не хоче ще йти замуж, за Івана, але то кожна дівка має такі примхи поверха, ніби не хоче, але всередині аж пищить видаватися. А Софія не інакша від інших і може колибудь сказати, гай тату, гай мамо, робіть уже весілля, бо я вже знюхалася з ним, ніби з Іваном, і казала йому старостів присилати. А то добре було б мати збіжжечко вимолочене ззагоді, інакше лишиться немолочене і не буде що продати та

грошків устарати на весілля — не хочу в Поштаря в довг заходити. Вже нехай Софія відробить йому свій, а я за машину збіжжем заплачу.—

А, Тетяна, тільки плечима здвигнула на мову чоловіка. — Роби, як знаєш, — сказала ніяково. Недолюблювала вона Івана; придурковатий із нього зять буде, але й противитися отверто не хотіла, боялася, бо хто знає? Може Іван ліпший вдасться для Софії, як Тома вдався для неї? Тай маєточок має, а де є маєток, там і дурноту чоловікови можна простити, аби тільки руки не протягав до жінки.

Зараз по Єлисаветинім весілля пішла Софія Поштарєви довг відробляти. Фірою приїхав за нею, бо конечно треба було її допоміти при машині. Привіз, змолотив своє збіжжа, лишив її на господарстві, бо наймита не мав, а сам перетягнув машину аж до Підгірного. Довше як два тижні тягався з машиною в тім куті поміж фармерів і, при кінці третього тижня до Воркуна затягнувся і там став. До міста, казав, мусить їхати Гудвина відвезти і марфи в крамниці бракує. Поїхав і Софію взяв. Казав жінці, що мусить брати, щоб марфу на возі стерегла.

Приїхав Поштар до міста і відразу відвіз Софію до знайомого фармера, в котрого парову машину купив, і там лишив її за наймичку, ще й наказав господарям щоб до міста не пускали з місяць-два, поки не вбудеться. Тай тішився старий, що штука легенько вдалася, думаючи, що, Софія, не дуже собі бистра, але роботяща, привикне до господарів, дістане платню, матиме свої гроші, тішитися буде, вбереться, мамі передасть дарунчик і робитиме, ну, не знати як довго, от хочби через зиму, а за той час він знайде щось для Івана, піддасть йому якусь іншу подругу з маєтком.

Вернувся Поштар до міста, поорудував що міг першого дня, а на другий день Воркунового Павла питає, чи Софії не бачив. Привіз я, її до міста щоб купила собі дещо, а вона зчезла десь. Не бачив ти моєї Катерини? Може вона з нею, мені на збитки, зтоваришувалася і ховається?

— Катерину бачив позавчора, — відказує Павло. — Казала, що поїде кудись далеко звідсіль, десь цими днями, а про Софію не чув.—

— Кажеш, поїде? Куди поїде, не казала? — запитав Поштар скоренько, зазираючи Павлови в очі.

— Туди, де вона була; не знаю як називається місто, — відповідав Павло. — Тільки знаю, що вона казала, що там за місяць заробить більше як тут за чотири і призналася, що привезла звідтіль більше як півтисячі доларів, чуєте, півтисячі привезла! Це гроші!

— Що ти кажеш, хлопче? — майже крикнув Поштар. — Ти знаєш, де вона мешкає? Ходи, синку, веди мене до неї, — спішив він і таки тягнув хлопця з собою. — Не знаєш, де вона держить ті гроші? Пропадуть, бігме пропадуть, хтось украде, бо хтож бачив щоб така дитина могла такі великі гроші сховати добре? І шельма нічого мені не сказала коли вдома була! Таж я би був...

— Та не тягніть мене, вуйку, — спекувавсь Павло Поштаря, — бо я не знаю, де вона мешкає. Я не питаю, а вона не казала.—

— Не питаю, не казала, чому не казала,—бідкався Поштар і вертівся, не знаючи що робити. — О, діти, діти! Ви мене живого в гріб заженете, — додав ні-то гнівно, ні-то з жалем. — То вона не віддається за того, Білового дружбу? — запитав нагло.

— Дружба довідався, що ви Катерині нічого не дасьте, покинув думку женитися.—

— Він не знав, що вона гроші має?

— Певно, що не знав, бо не сказала йому.

— Добра дівчина, бігме добра. От, старий дурень з мене; пів-тисячки з хати випустив;— сварив себе Поштар і вже йшов, але зза вугла будинку, мов би з води вискочив, Павло Дуб з'явився.

— От щастя, що я вас здибав, — говорив Павло протягаючи руку щоб привитатися зо здивованим Поштарем. — А то від ранку ходжу і зазираю щоб знайти когось щоб додому завіз. —

— То ви, свату, Павле? — питаю Поштар, подаючи

руку і таки недовіряв собі, чи то був правдивий, Павло Дуб.

— То я, я, що, не бачите? — усміхався Дуб витягненими зморщками на лиці; змарнів, вихуд і посивів аж побілів і, трішки, здається, вищий зробився.

З цим почалася бесіда, допити, коли приїхав, як там у старім краю, як їхалося кораблем, а далі, Поштар довідався, що Дуб вернувся до Канади вже рік минув минулої весни, але щоб відробити непотрібну подорож до краю і з краю, він не їхав додому, ніби до жінки, але остався в східній Канаді, робив десь там і, заробивши незле, вертає тепер на нове господарство, бо старий край уже не такий як був колись, ніби тоді, коли він перший раз покидав його. При тім розказав також, що купив би пару конят, або й трое в когось знайомого, що має добрі коні, щоб не були норовисті, або задушливі, ну, аби не мали ніякого ганчу.

Поштар, слухаючи Дубової бесіди, забув за Катерину і в думці обраховував кілька то Дуб грошей міг мати, чи не продати йому познайомости свої старі коні, а собі купити молодші, а притім пригадав, що Дуб так, гей-би винен йому, ніби не йому, але його синові, Іванові, зо дві соточки доларів, бо не сповнив всього того приданого, що Калина приобіцяла Ользі. З такими новими думками він почав радити Дуба щоб не спішився з ніякою купівлею, але їхав додому і розглянувся як все стоїть, а потім починав господарити так, як думає . . .

— А тепер, — заходив він Дуба прилєсно, — як би ви позичили мені пару десятків, то я би вас у руку поцілував. Та, моя крамниця, в гріб мене загонить. Роблю людям вигоду, даю на борг, на відробок, а грошей нема щоб нової марфи купити. Бідую. Борг люди не спішаться відробляти — наймати мушу і платити з кишені готовими грішми. Скубуть, кажу вам, як зарізану курку, і то такі, що ви навіть би не сподівалися. От, хоч би Вакарева дівчиниці, Софія. Набрала, убрав я її, бо за дружку йшла Єлисаветі, обіцяла, що відробить, і думаєте, що не здурила? Привіз її до міста щоб купила дещо для себе, бо старий Вакар не

здогадується, що дівчині дещо треба, ну, нема звідки, а вона мені пяти показала, здається, роботу десь знайшла. А я їй нічого не кажу, нехай робить. Заробить гроші, то може здогадається, заплатить довг і старого Вакаря підбичує, як старий буде знати як обходитися з нею, бо то кара Божя тепер обходитися з дітьми. От, хоч би моя, Катерина, сотки носить із собою, а чи дала мені хоч зломаного цента? Та-де! Впхає комусь іншому в зуби, а тобі тату зате, щось убирав, годував, фіга з маком. А грошей треба, хоч з каменя вилупи і, як би ви закинули мене тепер, кількома десятками, то до смерти вам не забуду. —

Розжалобив Поштар Дуба, пошукав себе Дуб попід груди; незле справа стоїть; поверх тисячки має зашитих у поясі, що впerezав до голого тіла, під сорочку, щоб злодії не дібралися; спродав у краю решту поля, пришпарував зароблене їй є, дякувати Богу, чим сватови помогти; але не добуде їх тут, серед міста, бо треба майже до гола розібратися.

— Заждіть тут півгодини, а я піду, розвідаю і може роздобуду вам тих кілька десятків, — сказав Дуб, оглядаючись, де найгустіший ліс видно.

* * *

Поворот Павла Дуба додому затьмив неприсутність Софії у Поштаря на кілька днів, поки Поштар своєї молотарки не перетягнув до Вакаря. Здалася б Софія до поміччї Тетяні, бо вона, Тетяна, а-ні в зуб що їй як варити для змолотників. Андрія післала до Ганни щоб дівчину відпустила на день-два.

Вернувся Андрій з нічим, тільки розповів, що Ганні Поштар наказав, ну, до міста Софію взяв, а вона, здається, роботу собі здибала і не вернулася Поштареві на злість.

Заплакала Тетяна нишком; звітрилася дитина, Софійка. А Вакар, як почув, тай відразу до Поштаря: — Дьордїку-мо! Де ти дівчину подів? Порозгонив свої діти від хати, а тепер уже чужі по світі розвозиш? —

А Поштар, такий невинний, такий мягкий:—Щож я мав

робити, Томку? — говорив масненько. — Винен я, що її до міста взяв. От думав, побачить дівчина світа, купить собі дещо; грошей я їй не жалував; а вона, бачиш, мене старого підманула. Здається, що задивилася вона на Воркунових і на мою, що ніби в місті ліпше, грошей доробляються; мають вони вже свій розум, Томку, мають! А я й недивуюся, бо що вона коло тебе висидить? Одної драночки не маєш за що купити для неї! Що до чого то вона до мене — я, Томку, мусів її вбирати, бо гола й боса не пішла би була за дружку. Набрала тай пішла, а довг лишила...

Вколов Поштар Вакаря, до живого вколов своєю бесідою.

— А кілька там, того довгу вона лишила? — запитав гнівно, мов би крізь плач.

— Сім доларів було; два відробила, а п'ятка лишилася.

— Фі-їть! — засвистав Вакар. — А то яку холеру вона у вас узяла?

— Видиш, який з тебе тато! Навіть не знаєш, що твої діти купують для себе, — кольнув Поштар Вакаря. — Ніби за чії гроші сиділа вона за столом у Воркуна вбрана як пав, як не за мої? Хто інший знайшовся би такий дурний, як я, щоб чужі діти вбирати щоб не світили грішним тілом між людьми?

— Але вона робила у вас довше як півмісяць! — сказав Вакар і аж трясся від гніву.

— Що там робила! З дівки така робота, нехай не кажу. Іду не відробляє. Але я обіцяв її чотири долари на місяць і того держався.

— Як так, то нехай вам платить, — сказав Вакар з злості і хотів урвати бесіду, але Поштар не допускав.

— Я так і думав, що ти так скажеш і тому не впоминався в тебе, — сказав недбало. — Що з тебе зтягну? Але з неї — вона добра дівчина, знаю її. Не схоче вона дурниці, але заплатить коли тільки плату одержить. Як могли другі дівчата заробляти, вбиратися і своїх отців спомагати, то чому твоя не може? Зможе, не бійся! А ще коли вчує, що ти її довг заплатив, то вдвоє тобі віддасть. Також, звідки

ти знаєш, що вона не приведе тобі такого зятя, як привела Єлисавета Воркунови? Ніби ти схочеш мені подякувати за те? А-я, подякуєш! Забудеш так, як Воркун забув. Бо хто ніби як не я завів його дівчат між люди? Я початок дав, Марію до міста відвіз . . .

Хотів Вакар сказати, що він, Поштар, відвіз Марію не з доброго серця, але боявся, що вона їдуріє, покине Василя і з його Іваном подружиться і не принесе багатства такого, як Калина Ользі обіцяла, але задержався. Бо, хто його знає, чи не вщасливив він і Софію, і його самого тим, що взяв її до міста. Гроші, багатий зять . . .

Вакар перестав докоряти Поштареві і навіть у душі обіцяв, що Софіїн довг віддасть.

* * *

Іван Поштар, коли довідався, що Софія осталася в місті, в роботі, ходив мов підстрілений. Перестав не тільки парубочити, але й до Вакаря перестав ходити. Держався своєї хати, ніби вдома сидів. Молотив збіжжа отак, щоб понурий час збувати. Розкладе сторонку, помолотить трохи, сідає на приспу, посидить задумано кілька хвилин, потім іде до хати, сідає на ослін і тупими очима дивиться на вибілені стіни і на нову підлогу — на приспі йому Ольга привижалася, а в хаті Софія. І з такими перервами вимолотить на день копу-дві і, ще зза сонця, погрижає худобу, свині, їсть, що мама крадьки від тата принесе, потім заткає мішками з соломкою вікна, підопре дручком двері і, не маючи чим засвітити, лягав спати. Рано виходив із хати коли вже добре видно було. Крім Ганни ніхто до нього не заходив. Сусіди при машині робили і нікому було його відвідати. А Ганна прийде та ще й жалю більшого додасть, Софію згадає, бо й її тяжко без робітниць. До тогож вона таки тішилася, що Іван, до Софії залицявся; незла невісточка була б. А тепер? . . .

— Чого він взяв її до міста? — Питав Іван Ганни гнівно. — Мене ніколи не брав, хоч я нераз просився, а її взяв.—

— Не знаю, синку, що з ним сталося, — відповідала Ганна. — Приятелем її великим зробився і взяв, повіз, а вона ні мені, ні своїй мамі слова не сказала, що мала на мисли. Не розумію, нічого не розумію. Катерину з дому прогнав, Софію відвіз...

Ганна сльози втерла, а Іван зубами заскреготав.

— Но роби того, синку, не роби, бо то гріх на батька зубами скреготати, — просила Ганна щиро.

— Як би не той гріх, я би йому давно доїхав кінця, — просичав Іван злючо. — На що ви мене того гріху навчили?

— Треба, синку, треба, бо він батько, Богом нам даний, — навчала Ганна сина. — А, що Бог дає, то треба приймати чи добре воно, чи зле — за батька, синку, непростимий гріх коли діти до нього руки протягають...

— Злий він, мамо, бо я боюся його; нікого не боюся тільки його від коли памятаю, — говорив Іван із гнівним жалем. — Він завсіди мені на перекір робить і я таки кажу, що він і Софію відвіз до міста мені на перекір. Але я йому відвдячуся за це!—

— Ні-ні, синку, не кажи так, — просила Ганна. — Все то в Божих руках. Як Софія приписана тобі Богом, то нехай би відвозив її хтобудь і на край світа, то все таки вона буде твоя. Ти не журися тим, тільки проси Бога, щоб тебе від злих вчинків стеріг. Тим часом попрятай все з горда, щоб зима не захопила, намолоти троха збіжжа, запряжи воли, візьми зо-двоє свиней і кілька міхів пшениці тай до міста поїдь. А там розпитаеш, допитаешся, де вона робить, поговориш з нею і бачитимеш чи вона буде твоя, чи ні. Не схоче — не присилуеш, а згодиться — додому привезеш. А тим часом Андрія Вакаревого попроси щоб господарства доглядав.

Івана мов би якесь чудотворне сяєво осіяло від Ганниної поради; якісь такі ясні думки в голову влізли, що він таки того вечера не замикався вже в хаті, але до Василя Дубового побіг щоб його до міста звабити, в товариство, бо він сам нічого не вдіє. В місті не був відколи до Канади приїхав тай мови, окрім клятьби англійської, не на-

вчився таки ні трішки. А при тім ще й штуку забаг старому встроїти, ніби, щоб тато змолотив йому збіжжа не знаючи, що то його.

— Стіжки свої, три пшениці, а два вівса, я перевезу до тебе, — говорив він пошепки до Василя. — Заплачу тобі, що буде належатися, а ти татови заплатиш.

Згодився Василь на таку штуку; невинна вона була; тай знав, що вона вдасться, бо Поштар недопитував його кільки в нього стіжків є до молочення і з великою утіхою перевезли ночами Іванове збіжжа. Але до міста, Василь, не міг їхати доти, поки молотьба не скінчиться — тоді й Воркун їхатиме.

А старий Поштар, як сам говорив між людьми, змолотив би був Іванове збіжжа з охотою, коли б Іван був прийшов і сказав, що хоче машини; не дбав би був старий, що до сина не було ще доброї дороги перетягати її, але зробив би був те діло, щоб придобритися йому. Совість гризла старого; боявся і слідив сина нишком.

З початку, Дьордій, тішився, що вдалася йому штука збутися Софії, але з кожним днем страх у йому наростав, що то буде коли Іван довідається про його штуку. Вдуріє і якоїсь пакости наробить не тільки за Софію, але й за зафантовану худобу. І цей страх чимдень кріпшав, бо Іван не показувався нікому, ніхто не говорив про нього при машині, і тим став він для нього зловіщим духом.

Ночами не спав Дьордій. Лежав сам у хаті, бо Ганна з дитиною в кухні спала, і наслухував чи не почує якогось підозрілого голосу на дворі. А чоловікови в страху всякі голоси причуваються. Ось, здається йому, що таки хтось щось тягне по злодійськи, ніби потягне, гуркне і перестане на хвилинку — тоді й сам злодій страху кушає, — а потім потихеньку тягне, чи розмикає, чи ломить. Страшно робилося йому від такого гуркоту, ну, син до чогось крався. Він вставав потихенько, брав у руки сокиру, розмикав двері, відтворював нечутно, от-от, так, ледве видно і прислухувався, чи не дихає хто при одвірку. Потім висувався поволеньки на поріг і заглядав крадьки на вугли хати, чи не заглядає хто зза них. І леда щобудь

порушилося, чи сова полетіла, чи заяць залопав ногами, чи коні в стайні змінювали ноги стоячи, або чухалися задами в стовпи, наганяло йому морозу на спину, здіймало волосся і заганяло прудким тихцем, задком до хати. Замикав скоро двері, ставав крадьки коло вікна і зазирає на подвіря. Страшним ворогом уявив собі сина, Івана — боявся йти сам дорогою не тільки вечером, але й у день.

Тим часом, Іван, і думки не мав красти в батька щобудь, або підсідати на нього на дорозі на бійку. От, порався коло своєї господарки і ждав нетерпеливо, щоб молотьба закінчилася, щоб їхати до міста. І, можливо, без гріха обійшовся би був в той час, коли б не купці — наднесло їх худобу купувати, перший раз у тій околиці. Верхом, кіньми приїхали; знайомі були Поштареві і в нього замешкали. Три дні ходили хата від хати і вишукували випасених биків, ялових коров таї дрібнішу худобу брали як хто хотів продати. І знаходили по штуці, по дві — не мали ще люди багато худоби, а хто мав на продаж, то між собою продавали, чи міняли голова за голову. — Готівкою платили і торгувалися, годилися, лишали, потім верталися, траскали в долоні властителів і кленучись, що купують на страту, платили вогоджену на око ціну і зганяли худобу до Поштаря, в його пастівник. Довідався Іван про купців і щось мов би дюгнуло його побігти на татову фарму, відлучити трое добре випасених штук худоби, пригнати на свою фарму і продати купцям разом із своєю худобою. Не знав ціни, бо ніколи ще нічого не купував і не продавав, а спустився на купців, що дадуть те й прийме. А купці, ну, знайомі татові, дали йому добру ціну — три сотки доларів дали йому за восьмеро штук, — і зараз, другого дня займили череду до міста. Старий несподівався такої крадіжки і ані вгадці оглянути свою худобу, або подивитися на тую, що купці накупили. Він у Дуба молотив і міхи рахував.

А Іван, одержавши гроші, носився з ними як курка з яйцем, шукаючи місця, де би їх сховати. Перший раз у його життю прийшлося йому мати свої власні гроші, і то великі гроші. Мав він уже в руках поверх десятки

тих, що йому на пропою скинули коли женився, але ті батько спрятав скоро за якісь там річи, що купив для його хати, і він навіть не дуже й розумівся на них. А тепер сотки мав. Поставив їх у кишеню — недобре, занадто віддуваються і хтобуть побачить. Сховав їх у хаті, під подушку, але й тут треба було коло них стояти і стерегти, бо чув нераз як батько говорив, що гроші треба пильнувати. Пробував сховати їх у стайни, та тут таке саме — пильнувати треба. Вкінці сховав їх у пазуху і вдень ходив лісом щоб бути далеко від хати і він не потребуватиме втікати в ліс коли батько надійде за грішми. А вночі замикався в хаті, спав заячим сном та наслухував, чи недобувається хтось до хати. З кожним днем ставали ті гроші тягарем для нього. Не спав, не доїдав і вкінці, коли Василь сказав йому щоб був готовий їхати на другий день раненько до міста, він ледве на ногах держався. Тай не знав, що брати, що приготувляти, бо ходив мов сонний.

Аж Василь справив його на дорогу; порадив йому щоб з Вакарем ізпрягся, щоб дав Вакарєви свого воза, а Вакар дасть свої бики, бо він, Іван, свої продав. І так вони зпряглися, набрали що могли, перемучив Іван ніч, а раненько, досхідсонця, спав він мов дитина в колиці, колісаний возом вдорозі до міста.

* * *

Кілька фір їхало одна за одною до міста під проводом Воркуна. Їхали один день воловим ходом — незле їхалося, все свіже було, благонадійне. Попасали на обід коло якогось ставка, де добре було волів напувати, а на ніч розложилися коло якогось дикого потічка, в долині, у затишку. Другий день розпочали ще з темного кінця, не видно було коли вдорогу пустилися. Та цей день уже тяжчий був. Воли підбивалися, тай не кожному віз статкував. А сусід Підгірного то таки й вчора й сьогодні спиняв валку. Він кіньми їхав і возом, що зо старого краю взяв із собою. Гарний був возик, кований, але не для індіанської дороги з глибокими вибоями. Котився він гар-

ненько, де колії мілкі були, але зійде на глибші тай завішиться на середнім опецьку дороги, або на камени, або на купині, що бурсуки, або суслики понагрибали. Ціла валка мусіла ставати і сусіда ратувати. Зтягнуть той возик узад і на опецьки поставлять, бо боками ліс мов стіна, не поїдеш. А тут ще й коні сусід собі придбав мов на гріх — не дбали про свого пана. Підручний був не кінь, а кониско, такий собі драганистий, що гляба було хребта досягнути, а голову держав вгору, мов на дручку затікану, і дивився десь понад ліси, на хмари. Як ішов, або навіть біг, то здавалося, що йому море поколіна, не дбав про земне, бо шпортався, спотикався і не дбав про візка, що також шпортався і спотикався по вибоях та по опецьках і бив його немилосердно кінцем дишля по морді. А борозний не був кінь, але кобильчинка, вдвоє менша від свого товариша і, здавалося, що йшла коло нього тільки на те щоб йому скучно не було. Він ішов пішки, ніби ходом, а вона мусіла бігти, ніби дріботала не згинаючи ніг, мов на ходільницях і дивилася попід корчі та оминаючи кожную гордопинку щоб не дай Боже прийшлося їй піднести ногу вище як вона підносила. І через таку кінську паристість візок норотився і валку задержував.

Третого дня то таки дуже поволи їхали. Наказував Воркун людям іще вдома, щоб волам ратиці повгинали тим, яким повідростали задовгі, бо вдалекій дорозі шпитити будуть, але люди, от люди, забули, а воли аж рули тай серед дороги лягали.

Але заїхали — четвертого дня рано в місті були. Пуктом три добі вдорозі були. Розтаборилися на торговлиці, що мала назву “галицький готель”, бо там вони і всі, що здалека з фармів приїздили, їли, спали, ну й пили — хтось їм думочку піддав зложуватися по пятаку, чи по шустці і пива з готелю ведром носити — повне ведро за п'ять шусток! Розтаборилися, поснідали і радитися стали, де би то свої продукти збути. Тай навезли вони всячини: і пшениці, і свиней, і курей, і сира, і масла, і городини, ну, на ярмарок приїхали, сподівалися цару людей бачити і продати, дорого продати свої продукти. До полудня отак си-

діли тай ждали на народ лакомий на пшеничку, на підсвинки, на курятинку, на сирець, на маслочки пахнуть, та на городинку між якою і віночки часноку кострюбато усміхалися. Але ніхто не приходив, ніхто не питав чого прийшли і що на продаж мають. Прийшли були якісь два смільчаки, такі наші, ті, що через літо робили, а тепер до міста зимувати прїхали. Але ці тільки посміятися прийшли, як вони називали, з кожущків і питали, чи дівчат на продаж привезли. Але вони недочікували довго, бо побачили, що Іван Поштар уже був витяг заніз із ярма і підступав до них покотячи.

Аж Воркун надійшов, десь зполудня — він з Василем, зятем, відразу до Павла свого вдався і скоро збувся свого краму — тай їх до роботи зрушив.

— То, братя, — говорив він, — не в краю на торговици сидіти і чекати щоб хтось прийшов і льошку купив. Прийде хіба такий, що роботи не має і хоче язиком покрутити, а купить хіба те, що ви йому за півдармо дасьте. Тут треба свій крам возити і людям під ніс підсувати щоб купили. — І порадив їм щоб до млина з пшеницею поїхали, а зо свиньми до різниць, до яток, де мясо продають. На те здивав їм якогось чоловічка, що трохи мову англійську розумів і за тлумача міг бути, бо він сам, з Василем і Павлом до Єлисавети спішиться їхати, вгості до зятя.

— Чого ж ви, люди добрі, везете збіжжа й свині аж сюди, до міста, коли вам ближче везти до залізниці, що іде десь туди, в той бік, де ви мешкаєте? — питав тлумач, ждучи на них щоб воли позапрягали.

— Хто його знає, де та залізниця; чули ми, що збували, але як до неї дістатися, то ніхто не каже, — сказав Підгірний.

— Іхав Поштар у той бік; до монастиря молодих возив; і зарікався їхати тими дорогами, — говорив Вакар. — Хоч воно й ближче, але для ворони, а їхати то таки сюди ближче, хоч воно й поверх вісімдесять миль, а там тільки тридцять.

— Але по вашій дорозі є маленькі містечка в яких

можна купити, що вам треба, — припоминав тлумач.

— Є, чому нема, але що в них продаш, або купиш? — сказав хтось там із присутніх.

І, перекинувшись отак словами, поїхали вони до млина пшеницю збувати. Проміняли по два міхи пшениці за один муки; попродали решту пшениці по дев'ятьдесят центів за міх і поки познімали з возів, поки поважили, вечер захопив; ледве встигли свині, хто мав, зсадити у якогось там різника, що згодився передержати їх до завтра і купити кілька, якщо недорожитися будуть.

Продали і Вакар з Іваном свою пшеницю і, зараз по вечери на торговиці, покинули товариство, що коло пивця язикам волю давало, пішли Софії глядіти. Ходили якось дуже несміло, приглядалися проходячим людям, але жадені смілости, ні англійської мови ані взуб і ходили гей би самі від когось ховалися.

— Знайдеш ти її тут, — воркотів Вакар, сердитий на Івана, що той його від пива відтягнув. — Таж скоріш худобину в лісі знайдеш як челядину в місті, бо там вона тобі ломом затріщить, або корчами зашумить, або таки заричить, а тут що? От тобі зпід носа висмикне, у суточку темну сховається і тобі дулю покаже.

— Я її знайду, хоч би під землю сховалася, — настоював Іван, і йшов уперед та оглядався з боязни щоб Вакар не здимів.

— Мав ти її в руках, але пустив і шукай тепер вітру в поли, — торкотав Вакар, підбігаючи за Іваном. — Чому ти до холери мені не сказав, що знею женитися хочеш? Таж я був би вас зібрав перед себе і десь до попа пігнав загаряча! А так, ти ходив, слинив, чамкав, а я ніби пізнавав, що ти туди, до женячки стріляєш, але стидався тобі казати: Берися, Іванку, твердше до дівки, бо в неї думок, як у пса стежок і колибуть може звітритися Ти вже не парубок, а вдівець, а вдівцеви сватати дівку то так як з паски на хліб черствий переходити, це ніби так, з неділі на понеділок — ти знаєш як. Дівка за парубком гине, хоч би він був у двоє старший від вдівця.

Чи, Іван, знав як то переходиться з паски на хліб, чи

з неділі на понеділок, трудно було сказати, але що він чим далі слухав Вакаря, тим більше сердитий ставав, то це видно було по його ході.

— Ви не бомборосіть мені якісь небиліці, але дивіться на боки може заздрите її, — сказав, приспішуючи хід.

— А вона, думаєш, така дурна як ми, щоб ходити ночами по вулицях? — сказав Вакар, лишившись кілька кроків позаду. — Не мала б роботи та ходити і черевики дерти! Десь вона наробилася бідна і тішитесь, що голову до подушки притулила.—

Іван задержався. — Ви, як бачу, не хочете її шукати, — сказав з докором.

— Чому не хочу? Та я рад би її таки зараз знайти і дати тобі в руки, але яку холеру знайдеш вночі? — боронився Вакар. — Зачекай до завтра. Може Воркуна від зятя наднесе. А він, знаєш, якось її викрутить звідкись.

Послухав Іван Вакаревої ради, вернулися обидва з ловів до “галицького готелю”. Застали ще нескінчене ведро пива, скінчили його і зараз спати на возі положилися.

* * *

Другого дня від самісенького ранку возилися ярмарківці зо своїм крамом по крамницях, по гостинницях і по приватних домах, підсуваючи, як казав Воркун, свій крам людям під ніс і ледве його збулися. Потеряли защобудь, щоб тільки додому не везти, а підвечер ходили вже гуртком з крамниці до крамниці тай купували, що треба було. А того “треба”, Боже милий! Тільки згадай то й не обженешся. А в крамницях усе в очі лізло. До тогож і крамарі, мов на злість, ще й виймають із полиць, із скринок і показують та пригадують: може цього вам? А може того? От тільки бери, дивися на ціну й плати без мови. Накупили і ведер бляшанних, і гралій, і лопат, і шнурів, і постолів, і панчіх грубих, і шапок, і овечих кожухів, і штанів грубих, і рукавиць ремінних, і шматя спідного бавовняного, і шкла, і вапна, і ліхтарень, дехто вже й лямпу собі зафасував, і сірників тих, що вперед кипіли, а потім горіли, і тютюню того, що його “кінською підковою”

називали, за малі гроші, великими пачками, і того прасованого, до якого ножика острого було треба, і того, що зкрутками продавали, і перцю, і соли, і цукру, і чаю, і сухих сливочок і яблучок, і по яблучці дітям, і трішки цукорків — це вже крамар за простибіг дарував. Ну, всього накупили.

— Як би привіз сюди повну фіру грошей, то й тих би не стало, — сварив Вакар купівлю, перелічивши свої гроші так, щоб ніхто не бачив. — Думав воза, бодай старенько куплю, а то і на передну тічку не стане.

Накупили, на фіри поносили і ждали щоб Воркун вернувся, бо дехто мав іще дещо з машинерії купити: сани, плуга, борони, сікачі, млинки вже би здалися, а дехто вже й воли би за коні проміняв і додав пару десятків, але без Воркуна, без його ради не мали відваги в такий торг залазити.

А Воркун не показувався. Відвіз його і Василя Павло до Єлисавети, лишив їх там, а сам вернувся раненько. Казав, що прийдуть вони десь під підвечер, але вже й повечеріло, а їх не було. Сердився Іван Поштар — Вакарєви байдуже було, — бо Софію мав Воркун знайти, а то вже знов ніч надходила. Ходив він цілий день по містечку і зазиравав, і заглядав попід хати та дарма — не показувалася.

Тай Воркунови не було з медом у зятя. Воли свої міняв за коні, а зять, Бил, здається, хотів пімститися на йому за весільні церемонії, зицирував його як із кіньми обходитися. Кобили йому гарні, чотирирічні привчив до тягла і, погостивши тестя вчора вечером, показав йому своє багатство ще з завидка, а раненько його до термінації взяв.

— Оце твої коні, — говорив він, підморгуючи на Василя, завівши їх до стайні, — і я хочу щоб ти познайомився з ними, до води їх вивів.

Воркун глянув на коні — гарні були! Не дуже великі, гладенькі, товстенькі, трішки гей би сиваві, весело пофоркували, здавалося, посмішкувалися оглядаючись на нього із своєї клітки. Всеж таки він не смів, ну, вагався до них приступити, мов стидливий парубчак до дівчат.

— Ну, ну чого ждеш, чому не йдеш? — питав Бил. — Відважно йди і приговорюй до них, але не кричи. Між них пхайся, поплещи одну й другу долонею легенько, по шії погладь, по чолі, але уважно.

Воркун упхався між кобили, плескав, гладив, приговорював, але таки недовіряв. Заглядав, чи котра з них не шурить вухами, чи не вхопить його зубами за щобудь.

— Відв'ялуй ланци від жолоба і виводи, — приказував Бил і заглядав як там Воркун поводить. — Попід шії пролізь сюди й туди, щоб вони обнюхали тебе добре.

Не розумів Воркун усього сказаного так, як Бил на весіллю не розумів, але Василь помагав йому потрішки словами. І просунувся він кілька разів попід шії, пообнимав їх, попестив, відв'язав ланци і виводити став.

— То не так виводиться коні з клітки! — крикнув Бил, побачивши, що Воркун тягне за собою обидві кобилі. — Чи не бачиш, що вони обидві не можуть враз обернутися? Бери і витручай підручну задом, а борозна нехай іде за тобою. Менше клопоту і не б'ються коні боками об стіни.—

Витрутив Воркун одну кобилу, а другу вивів — добре пішло.

— Бачиш? Так завсіди роби, — хвалив його Бил. — Ти завсіди старайся вести коні так, щоб їх голови коло тебе були. Тоді ти й вони будуть безпечні, розуміється, поки вони ще молоді, буйні й не привичні до всяких потрібних рухів. До води між ними йди, не тягни.—

Повів Воркун коні до води, до великого круглого жолоба, з вітраком при боці. Коні напилися, зуби виполокали і, видно було, що хотіли трішки пробрикатися, покачатися, але часу на те не було — до стайні мусіли йти.

— Тепер, бачиш ту упряж на клинках? — показував Бил Воркунови. — Хочу бачити як ти її на коні поставиш.

Воркун скривився. Купа реміня висіла з короткими ланцюхами та обкована залізом. Бачив він упряжені коні, але як їх упрягати не приходило йому до голови приглянутися. Побачив і Бил, що тесть заклопотаний, здіймив з клинка подушку, подав йому і приказав, щоб на підруч-

ну кобилу поставив. Зповнив Воркун приказ, а той йому хомут на плече поставив, показавши як його ремінцями защепити, щоб гриву кобилі не захопило кінцями. Посопів Воркун із хомутом поки заклав кобилі на шию. Защепив, вийшов, а Бил уже до упряжі заставляє.

— Це важне, — каже йому. — Попутати легко як не вмієш брати. Висить вона зложена так, як треба, тільки руку підпихаєш посередині аж до клинка, зісуваєш собі на плече, несеш і не кидаєш на кобилу мов на дерево, але кладеш легенько так, щоб кліщі не били її, але на хомут лягли, в заруби. Тай щоб наплечник із пасами на хребті лежав. Як все приляже, тоді кліщі ремінцями на споді хомута зтягаєш і засморгуєш тісно. Від кліщів ідеш до підгрудника, ловиш ремінці і ними наплечник рівнаєш, щоб не перебежерювався. Потім береш капейстру з кліща і поверх кантаря на голову кобилі накладаєш, вперед давши її в зуби дзумбало. Щоб не було з вухами клопоту витягати їм попід ремінець, ця капейстра ремінцями защеплюється на чубку, бо коні не люблять як їх вуха хтось мяцкає. А щоб капейстра не злітала, то цим ремінцем попід хавки зашморгнуєш. Потім запори причепи, але не забудь хвіст виймити.

Показав Бил Воркунови що й як робити, повісив упряж на клинок і заставив його на кобилу покласти. Засопів Воркун, підсунув руку, зтягав упряж, кліщем себе по голові цоркнув, болючо зробилося, але не було ради. Нелегка, нескладна упряж! Ланци від пасів по ногах б'ють, а тут ще й місця небагато між стіною і кобилою, ніде розігнати, розмахнути, тільки треба перед себе підносити і на кобилу класти. А тут ще й Бил кричить, наказує, щоб уважно, щоб кобилу не полошити, не вдарити ні кліщами, ні ланцями. Ледве поклав, аж зіпрів. Позтягав, позашчепав, позашморгав, позапахав кінці у шкіряні кулочка і вийшов мов скупаний.

Але, хоч Воркун змучився з першою упряжею, то за те друга вже лекше пройшла. Відв'язав кобили, вивів поприпису на серед стайню, а там із причеплюванням поводів мав трішки діла. Хотів виводити отак, як до води ви-

водив, але Бил спинив і сказав, що в його стайни двері широкі і запряжених коней вигониться, а не виводиться. І мусів він краки від поводів повідчепляти від кліщів і попричеплювати навхрест до дзумбалів; позавішувати ланци від кантарів кобилам на шиї і позчеплювати клямпочками так, щоб ні-задовго, ні-закоротко були і поздіймати поводи з кліщевих рогів і кинути їх позад коней; а потім всім сказати кобилам, що вони вже готові і брати поводи в руки та гонити їх до воза на дворі.

— Загони так, щоб підручна на місци обернулася, а борозна через дишель переступила і обидві так стали, щоб їх не треба тягнути багато взад, — диктував Бил, йдучи попри Воркуна. — І поводи стягни тугіше, щоб вони чули, що ти держиш їх, бо інакше можуть на гульки піти.—

Загонив Воркун кобили до воза раз, — невдав; загонив другий раз — трішки ліпше, і аж за третим разом одержав від Била одобрення. — Це, — казав він сміючись, — так я в тебе на весіллю навколо стола ходив три рази поки сів. А тепер, на всякий випадок, привяжи поводи до воза, до лушні і йди яремце причепити до тих ремінців, що висять на споді кліщів, і уважай, щоб не перекрутив щобудь.—

Причепив Воркун яремце, заклав на кінець дишля і взявся паси на ворчки закладати. — Від борозної починай! — навчав Бил. — Бери перш середний, заклади, потім надвірний. Іди довкола, поперед коней і завсіди, не забудь, попестити їх, як ідеш. Як закладаєш послідний пас підручної, будь завсіди готовий зловити рукою поводи, бо багато притрафунків чиниться в тій хвилині коли коні почують, що вони готові вже йти.

Вилізли Бил з Василем на фіру, Воркун подав йому поводи, здіймив кучму і перехрестився, а Бил до нього:— Ти ще не скінчив, — каже, — гонити їх мусиш привчитися. Лізь на фіру!—

Виліз Воркун на фіру, а Бил знов до нього: — Ди-вися, каже, як поводи держати, коли хочеш щоб коні разом рушили й разом ішли чи бігли. — При тім він зтягнув тугенько поводи, зібрав кобили до купи, ніби враз, крик-

нув притишено, цмокнув, вони рушили і відразу до бігу взялися, але він спинив. — Воно не добре давати їм волю починати їзду бігом; поволи нехай починають, кроком, поки їх зхвилювання не перейде; бо, як привчуться навскоки починати, то будуть дива виробляти. І завсіди держи поводи так, щоб вони чули, що ти маєш їх в руках, маєш силу над ними, інакше вони свою силу покажуть.—

І поїхали вони прослідком попри сінокоси. Гонили на переміну, Бил із Воркуном і Василя привчали. При тім на череду худоби подивилися, табун коней оглянули коло ставу. Василь вибрав для себе пару коней, для Павла Дуба намітив пару, для Івана Поштаря також обвів оком двох потужних і, вкінці, до хати вернулися. А там ціла історія упрягання повторилася, але на вивороть. Бил не попускав ні на йоту; мусіло бути все пунктом так, як треба; кожний ремінчик звитий, причеплений на своїм місці і разом із цілою упряжею без ніякого помішання мусів бути на клинку повішений.

Три рази того дня мусів Воркун упрягати і розпрягати свої кобили поки вдоволів зятя. Посмішкувався з нього Бил і Василь, тай Єлисавета весело сміялася та ще й словами підкидала, що, мовляв, тато думав, що всьо знає, а тут коней не міг запрягти як належиться. А він, Воркун, тільки вусом покивував і, ніби, покірно казав: — Нічонічо, діти! Ми ще не вмираємо і може трапиться мені нагода з вас бодай у рукав посміятися. — Тай при тій зичирці забув він за місто, за сусідів, що ждали на нього. Аж при вечери зайшла про них мова і про Софію Вакареву згадали.

— Знаю, де Софія робить, — сказав Бил. — У того молочарника, що три милі на південь від міста мешкає. Говорив мені, що незла вона, тільки заслаба доїти дванадцять коров рано й ввечер, держати молочну посуду чисто, ну й у кухні жінці помагати. Сильнішої, казав, треба тай такої, щоб більше мови знала. Але увійде, привчиться поволи.

На другий день приїхав Воркун своїми кіньми до міста і самою серединою вулиці їхав. Держав кобили тугенько і кидав крадьки оком на боки, чи люди на нього дивляться. Чувся так, гей би підріс трішки і кучма на голові підтягалася мов би щось тягло її до неба. І джінджуристий такий був, що гей! Заїхав попри кінську гостинницю, ніби попри стайню, вийшов доглядач, відчепив кобили, взяв до середини на постій, а Воркун тільки приглядався, ну, несподівано паном зробився. При тім Бил з Василем надїхали і кілька пар коней пригнали на продаж.

Побіг Воркун до “галицького готелю”, наробив крику, що хто має думку купувати коні нехай до стайні йде і до згоди береться з його зятем.

Зробився рух. Люди як почули, що Воркун виміняв собі коні за воли, то кожному така думка дубом стала, проміняти воли за коні. Бігцем до стайні йшли коні оглядати. Оглянули — гарні коні! — Тільки ціна, от так, як би трішки непіджожа — два бики за одного коня треба дати, а це загрубо. Посхилювали голови, лиш Іван Поштар не схилив. Вибрав найліпшу на око пару і дві сотки готівкою заплатив без ніякої згоди і зараз таки до римаря вдався, упряж купити. Бил поміг, вибрав для нього і для Воркуна — такого реміня накупил, з гудзиками блищучими та з обшивками аж душа радувалася!

Заніс Воркун свою упряж до стайні, а Іван свою до своєї фіри поніс і скоро за кіньми побіг, щоб запрягти і спробувати як ідуть, як тягнуть, чи неноровисті часом. Взяв коні, а Воркун за ним іде і посмішкується, мовляв, як ти їх упрягатимеш?

Прийшли, а Іван знався на ділі, бо батькові коні не раз впрягав і розпрягав, тільки не вмів він пестити та приговорювати до них. Замість того він кулаком по голові, або черевиком по животі гатив. І почав він тепер по своєму впрягати, а кінь відразу дуба став! А Воркун до нього: — Гей, Іванку! Дурний ти еси! Не так ці коні впрягатимеш,— і давай його навчати око-в-око так, як Бил його вчив. Навчав та приказував, що конинка не людинка, не знає за що ти її караєш і норовиться. Поволеньки, ле-

генько коло них ходи, полюблять тебе і спокій будеш мати.

Послухав Іван Воркуна і робив поволеньки, легенько і сам дивувався, що робота йшла в мирі та у спокою кінським. А, Воркун, дивиться та прихвалює і розумним його називає. Впряжеш, каже, і до Софії поїдемо! Своїми кіньми поїдеш, а вона як побачить, почує, що то твої коні, на фіру скочить і злазити не схоче.

На миг ока Іван коні запряг поприпису, як Воркун приказував і обидва на фіру повилізали. Іван гонив, а Воркун учив як поводи держати щоб коні рівенько йшли і вразенько бігли. Поїхали до стайні, надибали Биля, попросили щоб до молочарника їх справив. Взяли Вакаря і поїхали до Софії в гості.

* * *

Не сподівалася Софія ніяких гостей — часу не мала сподіватися — і як побачила, як пізнала — дві ведрі води від криниці до хати несла — так і з ведрами присіла. Губи дрижали, а по натрудуватілих, невиспаних лицях горюхом сльози котилися.

— А ти, сяка-така! — почав був Вакар сварити, хоч не із серця, але так, показатися, що він батько, але Воркун спинив, та до неї: — Гай, Софійко! Додому збирайся, — почав легенько. — Як бачу, силу тут свою змарнуєш, здоровля збудешся за марні гроші, бо тут видно служба не дружба.—

А Софія, мов би перелякана гляділа на всіх. — Робіть, — сказала крізь плач, — зо мною що хочете, але я невинна; то вуйко Дьордій мене підмовив і завіз сюди.— Думала дівчина, що Воркун хоч і говорить легенько, але він так як і батько, сердитий на неї за її проступок — таж вона з дому втекла, від батька, від мами!

— Гай, лиш тихо, не плач, — успокоював Воркун дівчину. — Знаємо ми, що ти невинна. Всі ми невинні, навіть і вуйко, Дьордій, бо всі ми хочемо добро робити, але часом не знаємо як, пошпортаємося тай потім плачемо, або злостимося. Часом ми думаємо, що знаємо, от хочби таке як коні впрягати. А то не туди! Треба навчитися поволи,

запорядком, а потім будемо знати. А вчитися тяжко...

— Ой тяжко, вуйку, тяжко! Рук не чую, задеревіли і ціле тіло деревом стало...

— Як би тут мій старий був, я би його на табаку зтер, — просичав Іван і заскреготав зубами злючо.

— Е, то дурне ти говориш, — сказав Воркун. — Ти скажи Софії, що це твої коні, твоя упряж, твій віз, що ти вмієш уже запрягати коні порозумному — оце її скажи. Вона послухає тай подумає, або таки скаже: “Ото було б гарно, як би я тими, ніби нашими кіньми додому поїхала”. Чи як ти кажеш, Софійко? Не правду я говорю?

Софія глянула на коні, на упряж, а потім на Івана, подумала щось, та: — Я би поїхала, як би мене звідсіль пустили, — сказала схиливши голову.

— Пустять, не бійся! Ти з ними тут шлюбу не брала. Є господар удома?

— До міста поїхав, недавно, — відповідала Софія. — Ви мали його десь подорозі здибати; бричкою, одним конем, бігуном поїхав.

— Як так, то й ми їдьмо, — сказав Воркун. — Чи, Павло мій, думаєш, знає його? — запитав Воркун.

— Знає, чому не знає, — відповідала Софія. — Павло сюди густо заходить; щонеділі бачу його як з дівчатами на конях їздить; але я від нього ховалася...

— Є тут домашні дівчата? — запитав Воркун і закліпав жваво очима.

— Є дві, і обидві дівчуть; нічого вруки не візьмуть із надвірної роботи.

— Значить, що Павло вже парубочить, — сказав Воркун півголосом до себе; Павло і домашні дівчата баки йому забили. — Їдьмо вже, бо час не стоїть, — наглив Івана.

Поорудували Іван з Вакарем, Воркун з Василем і Соловій із рештою господарів, що треба було, наладували накуплене і третього дня свого побуту в місті, пополудню додому пустилися їхати. Весело їхали і дехто навіть випите в “галицькім готели” пиво виспівував.

На переді їхав Воркун своїми кіньми і хоч кортіло його пустити їх трішки з вітром на показ людям, як з міс-

та виїздив, але зятів приказ висів перед ним: “Кроком гони, бо дорога далека, непривчені ще до довгої їзди”. А при тім іще й кобила жеребна, привязана з заду до воза, весільний дарунок від зятя, не мала охоти показувати мудрішки з запряженими дівулями напереді. Але за те держав він ті, дівулі, з таким гонором, що мовляв, як би попустив поводи, то в хмарах би вперся! Повний щастя їхав він; незле коні виторгував у зятя; дав пару биків, дві десятки, тівну корову, Єленин весільний дарунок від Била, до них притулив. Трішки боявся, що Єлена псалтир йому читатиме за такий гешефт, але виправдувався, що гонити тівну корову тілький світ, ну, очі бачать, що не можна; телятко може скинути, навіть Бил таке саме казав, Єлисавета чула. Три упряжі купив; вісімдесят доларів дав; всі свої гроші видав римареви і нестало було три десятки до вісімдесят, але Павло щось там пошварготів, ну, зналися вони обидва і римар упряж із усміхом дав. А, Єлисавета, коником до міста приїхала щоб його додому вирядити і мамі дещо переказати і передала їй і свитер теплий і черевики фелцові і рукавиці вовняні і ще щось там у паперях запаковане. А, Воркун, сам себе від голови до ніг на зиму вбрав і до хати накупив. Наказувала Єлена купити цього й того, бо св. Димитрій за плечима був, празник-храм треба було полюдськи відпровадити. Є, дякувати Богу, чим обпровадити...

За Воркуном їхав Іван Поштар і Воркуна вдавав; своїми кіньми їхав-пишався! І, коли б не дві думці, що гатили йому втіху, він таки був би Воркуновим духом дихав. Але не міг, бо на переді, вдома, привижувався йому старий Поштар, чорніший від градової хмари і грехотав грізно гнівом за трое штук худоби, що він, Іван, відобрав-укравав і продав. Нападатиме старий і може поліцію прикличе, до суду завдасть? Боявся цієї думки і боявся, щоб він сам не остікся і старого на табаку не стер, а це гріх! А друга думка, Софія. Ніби вона іде додому, але чи схоче вона подружитися з ним? Глядів допитливо час від часу позад себе...

Вакар їхав за ним, за Іваном, своїм возом і своїми во-

лами і Софію віз. Старий воза діждався. Павло Воркунів новий віз йому продав. Не ставало грошей, але старий Воркун поручився за нього. Стало би було грошей, але треба було їх на інше — не було в чім із хати вийти зимою, діти голіські були. Четверо штук худоби продав купцям, сто двадцять доларів дали; трое свиней у місті протрутив, дев'ять доларів узяв; і за ці гроші багато накупив і, хоч до воза не стало, це байка, але за те не буде йому Поштар під ніс підкидати, що він його діти вбирає. Софія плату дістала; десять доларів господар їй дав; свій довг Поштареві заплатить, сама заплатить, щоб він знав, що й його діти його шанують, помагають. Коли б іще весілля Софії справити, гарне, гучне весілля! Шлюб з Іваном вона би взяла таки в їх церкві — його дитина перша звінчалася б у їх церкві! А що це можливе, то Соловій відповідає . . .

За Вакарем їхав Соловій. Кіньми їхав — наслідував вуйка, Воркуна. Дав за коні свої воли і кілька десятків, що встарав з продажі худоби. Не так дуже треба було йому коней, бо не забивав себе на фермі; сокирою, як казала Єлена, кленцав і тим робітників собі заробляв; але набувають собі люди коней, то чому він мав би бути без них? Не зле йому діялося. Трое діточок, малі ще, не вимагали вберії, а жінка, Текля, уміла шпарувати. Двоє ведер, від цукорків, що, як казав Поштар, вициганила в нього язиком за дармо, масла спрятала, такого жовтого як віск і на продаж до міста дала. До тогож двадцять когутів, сиром годованих, приготвила і поверх п'ятьдесят тузинів яєць зложила на ярмарок. Усе те він продав, не зле продав. Яйці по три тузини за шустку, масло по десять центів за фунт, когути по тридцять центів за голову — вісімнадцять доларів устарав із такого, що більше марнується, як вживається вдома; шестеро свиней треба би було продати за такі гроші! І накупив для себе і для Теклі і для дітей, всього накупив, ще й грошей лишилося. Два часописи предплатив: один із Канади, що десь там, у Вініпегу, друкували по руски, а один той, що о. Димитрій припоручив, з Америки. Тоді він о. Димитрови долара дав на ту газету і, от уже довгий час приходить стало.

До того тішився, що якось випадково зо священником нашим у місті стрівувся. Священик розпитав його про все і обіцяв, що відправу відслужити прийде за два тижні і наказав, щоб фіру вислали до найближчої стації на залізници. Сварив його трохи, що не дають про себе чутки і живуть мов погане; вони, священники, вже від двох років у місті мешкають і обслуговують сусідні околиці, а від них ніхто їх не кликав. Розповів він це Воркунови й всім — зраділи люди, бо на третю неділю від цієї, що прийде, відправа в них буде! А, Вакар, вчувши, вже таки Софію з Іваном женив і весілля на ту неділю приготував думкою.

За Соловієм Василь Дуб їхав новим возом і новими кіньми. Не зле йому господарилосся; добрий початок мав. Обое молоді, грошей трохи вшпарував зза парубка, чотири корові відразу мав на розплодок; дві Марія привела, тато дав одну, а одну докупив і за той час худібки приросло — шестеро штук молоднику продав купцям, бо конче воза треба було. Воли мав; обидва батьки склалися по бикови тоді, коли Іван Поштар худобу віддав старому Дубови. До биків ще й по теличці добавили обидва, а коли треба було воза то Воркун не боронив, ну таї Калина не відмовляла. Сани з Соловієм змайстрував, такі собі қопаниці, і обходився ними зимою, але чим рік, то воза таки треба було. А коні купив отак, альбо-альбо. Знав, що тато має намір купувати і він ніби для нього купив. Схоче — візьме, не схоче — він сам держатиме. Продасть воли і заплатить довг, бо малощо дав на завдаток. Обіцяв Воркун, що може віддати довг коли б лишився з кіньми, ну, Марії варта допомгти. Але Марія не хотіла ще коней. Казала, що як треба буде коней, то за яйці і за кури купить. Плодила їх без рахунку і з Поштарем торгувала. А вже тепер, коли Василь з Воркуном до міста їхав, то надавала такого курячого краму, що Воркун не міг помістити на возі; Соловій поміг на свій забрати. Щось близько сорок доларів вторгувала Василь за той крам; взаїну за товар давав; і набрав всячини до хати і Марії і собі і малому Богданкови, що сподівався незадовго братчика, або сестрички.

За Василем їхав сусід Підгірного. Цей нещастя попацив — кобильчина згинула. Ночуючи в “галицькім готеллі”, першої ночі, якось до візка підсунулася, прірвала мішок із пшеницею, обжерлася і життям заплатила за шкоду. Бідкався сусід; гроший не мав щоб докупити конискови пару і мусів однокінкою додому їхати. А візок був справлений і до однокінки і драганистому навіть вгадці покійна товаришка не була! Ліпше йшов без неї; візок не спиняла і під горби ще й поміч від господаря діставав, бо господар злізав з візка і за дишель тягнути помагав. А тягнути було що. Сусід для себе накупив — восьмеро діточок мав і, продавши купцям два бички за сорок доларів, гроші видав, — чотири міхи муки, одежі на зиму накупив, а до того ще й його сусідам віз кілька міхів муки тай інший крам. Їхав і тішився, що дітиска будуть мати вчім на двір вийти.

За сусідом їхав Підгірний, за Підгірним інші газди з накупленим добром. Прийшли в громаду купці, купили худобу і всіх їх багачами поробили.

* * *

Не зле їхалося першого дня. Веремя годило; перед св. Покровою було; дорога суха, калабані повисихали; і, хоч, Воркун, не попускав своїм кобилам бігти, але за те йшли вони бистрим кроком так, що навіть сусід не мусів свого драганистого здержувати щоб Василеві задинку в новім возі дишлем не пробив. І, до вечера, над річкою, у лісочку ночувати стали. Понапоювали маржинку, сіна й вівса надавали, ватру розпалили, перекусили і, не договоряючи спати полягали. Не виспані були, бо в місті, в “галицькім готеллі” трудно було снам волю дати; все хтось снови-гався. До півночі люди зазирали, а по півночі пси балі справляли; а тут спокій кромішний, хіба каюти хором заводили, але до них вони вже призвичаєні були, мов до когутів. Полягали де хто міг, довкола вогню, подалечки під деревами сіна настелили, бо на возах місця не було і відразу заснули.

Тільки Іван Поштар не міг заснути. Він навіть не ля-

гав; ватру доглядав. Тягав із ліса оберемками лом, накладав на вогонь, сідав на колоду і вдивлявся як то штучно сичали-тріщали сухі гілячки, облизувані червоно-білими язиками полум'я. Це він перший раз у своїм життю в таким романтичним положенню знайшовся; якесь неясне надтхнення володіло ним. Піднімав помаленьку голову і вдивлявся як танцювали тіні дерев у світлі вогню, як мигали краски коней і биків та нових возів, помальованих темно-червоною і темно зеленою фарбою, там далі у темряві. Крадьки кидав оком на віз, де сиділа Софія, скулившись так, що ледве їй голову видно було з коша. Не сходила вона йому з голови сьогодні ні на хвилинку, а тепер аж поривала запитати чи буде вона його, чи ні. Але чомусь боявся питати, тишину непокоїти. Думав, спить, а коли запитає, збудить, може крику наробити.

Але, Софія, не спала. Прогніздившись ззаду воза і, обвившись чим могла; холодні вже ночі були, приморозки ловили; і, закинувши на голову свою нагортку, ніби дрімала в холоді, але очей не спускала з Івана. Якийсь неясний страх у її серці коївся приглядаючись йому. Як ще сидів спокійно на колоді, то ще сяко-тако було. Присадкуватой будови, півкругле лице з грубим коротким носом, молоді ще вуси, чорний заріст на лиці і чорна шапка з дашком робили з нього при світлі вогню людину непевну, черству, без чуття мов камінь, на опришка казочного здавався. Вона вдивлялася крадьки на нього і, коли він сидів довгий час не порушно, коли вогонь помаленьку потахав, її страх нидів помаленьку і на сон ломило. Але, коли він піднімав голову і оглядався довкола гей-би підозріло і глипав в її бік, її страх ріс мов солом'яний вогонь, ліз спиною на потилицю, на голову, піднімав волосся і широко очі утворював. А при тім серце билосся аж під горло піддивалося і дихати не давало, тай таки чула, що на ціле горло кричала б коли б він у той час був устав і до неї підступав.

Але Іван не вставав. Глянувши хвилинку в її бік, він поволі відвертався, брав лом, накладав на ватру, підшпортував грань, розгорався вогонь, освітлював темряву, а з

тим і її страх здимлювався. Починалася знов така сама сцена: він потапав у задуму, а вона, приглядаючись йому, губилася у мрачний, заячий сон. Отак кілька разів і за кожним разом страх у неї меншав, а вкінці, вона вже й сердитися почала, що він вогонь відновляє і спати їй не дає.

— Чому не лягаєш і не спиш? — не стерпівши запитала сварливим шепотом уже геть-геть пізно, коли дехто зо сплячих на другий бік перевернувся, а він ще хворост визбирував і на вогонь клав. Він нагло стрепенувся від її шепоту, і на ноги схопився.

— Ти не спиш? — запитав неначе перестрашений.

— Як спати коли ти сидиш і оглядаєшся як сновида! — шепнула сердито. — Вогню тепер не треба.—

— Я тихо сиджу і мені страшно без вогню, — сказав із сердитим жалем.

— Чого тобі має бути страшно? Ти хлоп і неповинен нічого боятися.

— Я нічого не боюся, але я спати не годен, а сидіти потемки страшно.

— Чому спати не годен? — допитувала Софія, розшептавшись, забуваючи за свій страх.

— Не годен, бо я хотів би щось знати.

— Що таке ти хотів би знати? Може я би тобі сказала? Запитай!

— Я хочу знати чи ти підеш за мене, чи ні.

— Е, то дурне ти хочеш знати.

— Підеш!

— Куди?

— За мене.

— Не мала б роботи та за тебе йшла! Спати йди!

— Не підеш?

— Ні!

Іван замовк. Постояв хвилинку, впустив на землю патики, що мав у руці, сів на колоду, спер лікті на коліна, поклав голову вдолоні і вдивлявся як попеліла грань погасаючої ватри. Поволеньки темрява його обгортала; гу-

бився з Софійних очей, а з тим в неї страх відновлявся. А він аби хоч порушився. Чорним бовдуром сидів.

Півгодинки, годинка, ватра цілком погасла і зробилося темно мов у горшку. Клапоть неба, що видно було з лісової прогалинки, і, що було звечора вкрите зірками, хмари накрили і тепер чорне було мов смола. До тогож ще й якийсь зловіщий вітер почав бавитися верхами дерев і сухими листками, що, самі не хотіли падати, але ждали щоб їх вітер зірвав і на спільний цвинтар кинув. І, за кожним подувом вітру, таки чути було в темряві, як вони падали, цоркаючи по краках та галузках мов дрібненькі, висохлі кісточки і тим Софії повне серце страху наганяли. Здавалося їй, що, коли вітер сильніше зашумить, коли листя густіше зашелестить-зацоркотить, тоді, Іван, підокравшись близько воза, вискочить раптом, вхопить її за горло і задушить із гніву за відмову. Непевний він...

Страх обняв Софію; страшна темрява, повна зловіщих болванів і шепотів, їх огорнула. Коли б він, Іван, хоч обізався, заговорив, лекше було б. Жалувати стала, що за вогонь його сварила; ліпше було коли його бачила при ватрі; а тепер?...

Рої думок насувалися їй на голову. Чому вона йому так якось, подурному, відповіла? Таж свідома того, що жартів він не знає, дрочитися не вміє і, як щось йому не влад, з пам'яті його викидає; в задуму паде і страшний робиться. Тай, також, сама вже більш як певна була, що одружиться з ним; інакше служби була б не покидала. Чогож їй додому їхати? В старого Поштаря запівдармо робити? В молочарника десятку заробила за трішки довше як півмісяць.

Згадала службу, Софія аж здригнулася. Тяжко було, дуже тяжко! Дванадцять коров мусіла доїти рано і ввечер; руки пухли від того доення. Від п'ятої рано до пізної ночі вганяла понадвірю і в кухні; відпочинку навіть у неділю не було; і, коли йшла спати деревом тяжким на подушку валилася. З кожним днем якийсь сум неясний її обгортав; жаль гіркий зростав на старого Поштаря, що її на службу виманив, пишну долю змалював...

Нераз Іванова хата їй увижалася — вона так гарно її вичистила, вибілила! А він, Іван, на її розказ підлогу вставив; сама бажала щоб його хата на Маріїну подобала: гарна, чиста, ясна, хоч і менша від Маріїної. А ця, хатка, могла би вже її бути. Вона держала б її такою чистою, що ніде порошинки не знайшов би. Мяткою та васильками футрини коло вікон і коло дверей обтикала би, щоб запах розносився. Вона заставила б Івана щоб піч зробив, вибив, хліб би пекла отакий, як тітка Єлена пече щосуботи з жорненої муки, але з примішкою петльованої, купованої; на цілу хату пахне і киприй такий!

Корови свої би доїла — три корові напевно мала б: Іван мав дві, а одну батько їй би дав. Молоко зсипала-цідила би у горшечки і на запічок би ставила. Коли вже зкисне вона сметану, таку густеньку, збиратиме, поставить її щоб викисла, а потім масло буде колотити; жовте, крохке масло у слоїки накладе, натисне. Кисляк відігріє, відкине у ворки, привяже їх до лавиці щоб дзер стікав, а потім ті будзи у велику миску викине. Вщипне пальцями і покушає — такі якісь смачні, винно-солодаві... Ножем накроїть, покроїть на кавальчики, або таки ложкою — тітка Єлена каже, що ложкою смачніше — накидає в миску і сметаною трішки квасною залле і на стіл дасть. З хлібом свіжим обоє з Іваном їстимуть. Решту будза зітре на сир, пересолить і в бербеницю натовче щоб на зиму було.

А на подвір'ю в неї лиш радість з утіхою ходять: куди гляне курей, качок, гусей повно; поросят, таких біленьких, маленьких купка коло одної льохи, а коло другої трішки більші сплять коло цицок; трое телят у загороді, мов писаночки, брикають. А вона йде і запорядком: куркам, качкам і гускам із кавуша зерно розсипає, розкидає і навіть не рахує, бо хтож-то годен порухувати? Квочкам із курятами сира з крошом намішала щоб росли скоро; старшим поросяткам молока в коритце наляла; а до телят піде, погладить, попестить, в головки поцілує і скаже так, як тітка Єлена до своїх каже: “Зачекайте трішки, зараз ваші мамки прийдуть і молочка принесуть”. А мамки десь

у лісі з іншою худобою на млаках пасуться. Надійдуть підвечер, вона їм окур зробить щоб комарів відганяв і доїтме.

А грядок таких насадить, всячини насіє, тай квіток понасіває щоб було так, як у Теклі, у Марії, бо з ними вона сходиться буде неділями та святами; вони до неї, а вона до них ходитиме. А мамі зо всім помагати буде; вона якась така добра, тиха; ніколи навіть не посварила її, серця не вразила нічим.

Ходила б убрана так, як Марія, як Текля носиться. Мінjala б у Поштаря яйці за полотно, а Марія шила б для неї все що треба.

Вона б навіть і обід святочний справила бодай раз у рік; поминки за покійну Ольгу; щоб люди не казали, що вона на її маєтку розчепіряється без вдяки.

Аж усміхалася з утіхи, думаючи про вимріяний рай. Сум кудись губився; робота лекшою ставала; відрадніше робилося.

Але не довго, бо дійсність перед очі перлася. Зчезав вимріяний рай! Втікла вона від нього; Поштар у каторгу завів. Втікати хотілося, але куди? Додому? Чого додому? Чи схоче її Іван, як би вернулася? Як не схоче, то хто інший її схоче тепер? Вона з дому втікла, від тата, від мами; повійницею називати будуть. Як вона вкажеться на очі мамі, тітці Єлені, Теклі, Марії? Боком на неї дивитися будуть так, як на Катерину Поштареву; соромно буде людям в очі глянути. Таж вона тут від Павла Воркунового ховається зо сорому коли він конем до молочарникових дівчат приїздив...

Шмаття прала; воду несла; коли Іван із батьком і з Воркуном приїхали. Заплакала, хоч не знала чого, чи з радості, чи з жалю, чи зо страху — все на купу змішалось — і боялася глянути на них. Чула як батько почав був сварити, але вуйко, Воркун, сварку розігнав і дрібочку утішної надії у серце вляв. Глянула на Івана, а він зубами заскредетоговав із гніву на свого батька; значить негівний на неї але на Поштаря. За нею шукав і знайшов; не покинув. Тільки той скрегіг зубів, той гнів якусь трутизну по

серці розляли! Квасно в душі робилося від них. Але вуйко, Воркун, солодив їх; Івановими кіньми посолодив; вимріяний райок у голові вже з кіньми промайнув, показався. Не спиралася і поїхала.

Сьогодні цілісенький день лиш про Івана думала. Вона, гей-так, як би любила його коли не був перед очима, але коли гляне — в серцю страх коївся. Приглядалася йому ось перед годиною коло ватри і міркувала чого боїться і коли. Як сидів спокійно — не боялася, і як говорив — страху не мала. В бесіді з ним страх цілком губився, жаль зростав, бо й у його голосі якийсь жаль до когось луною бився, мов у хлопця, котрого невинно покарають. Відчувала той жаль, тую луну і до нього серцем приверталася; такий якийсь невинний робився, мов ягничка. Згадала як він плакав коли жінки хату йому ліпили, а вона їсти варила. Згадала...

— Іване! Ти спиш? — кликнула вона плаксивим шепотом у темну ніч; з розпуки питала.

Відповіді не було, а Софію в дрозж кинуло.

— Іване! Іване! — кликала вона вже плаксивим страхом, подитинячи, і при тім, з того страху, зловилася руками за дошку коша, піднялася і витріщеними очима вдивлялася в пільму ночі, в той бік, де Іван мав би сидіти. Вдивлялася і аж тепер почула, що сніг падав; на руки пластками ліпився; а там, коло ватри ледве видна тіль туманіла.

Відповіді не було, а Софія не видержала; скочила з фіри тай до тої тіни побігла. Прибігла; тіль снігом прикрита; зловила за плечі і потермосила.

— Не руш! Забирайся! — прошептав Іван твердо-сердито, — бо збудуш!—

— Ти не спиш; кого збуду? — запитала Софія втішно й страшно; втішно стало, що відізався, але й страшно від його голосу було.

— Ти дурне зробила, — сказав із докором. — Я на приспі сидів і Ольгу держав, а тепер вже її нема.

Зрозуміла його Софія; в задуму попав був; з Ольгою носився.

— Вогонь розпалім; зимно стало; сніг паде, — говорила уривано і сама почала попіл розгортати, за жаріючими вугликами шукати.

— Нащо вогню? Потемки ліпше сидіти, — шептав Іван глухо.

— Я боюся як тебе не бачу, — вирвалося Софії з уст і таки щоб закрити сказане: — Весело й тепло робиться коло вогню, — додала, роздуваючи вогонь під жмутком вогкої трави.

Іван сидів і тупо дивився на Софїїну роботу. Трава ловилася від вугликів, але маленькі язички полум'я не мали сили сушити скоро вогкість, що сніг навогчив; силоміць ниділи.

— Сіна сухого з фіри візьми, — сказав по хвилі і при цім схопився і в ліс пішов напوماцки ялової фої принести, та ріща сухого.

За кілька хвилин палахкотів вогонь полум'ям вгору; верхи дерев досягав; темряву освітив, а втім світлі густі пласточки-сніжинки згори, з темної ночі, кружляючи легенько на білу скатерть сідали. Таємно якось, весело зробилося, а Софія з Іваном стояли з похилими головами, мов би до вогню молилися.

— Чого ти мені таке дурне сказала? — запитав Іван по хвилі тупої мовчанки, не відриваючи очей від вогню.

— Яке дурне? — запитала Софія, ніби здивована таким питанням, хоч знала, що то дурне було.

— Що не підеш за мене, — сказав Іван і патиком вогонь поштуркав.

— Сказала, бо так хотіла сказати, але я так не думала, — сказала й собі патичком вогонь пошпортала.

— Як не думала?

— Не йти за тебе.

— Підеш?

— Піду.

Іван оглянувся, вхопив сокиру, пішов у ліс і такого лоскоту наробив аж луна неслася; дров на вогонь рубав.

— Який там біс ломить ліс? — проворкотів Воркун, висуваючи голову зпід кожуха. — Гей! А це що? Зимку

Бог дав? — заговорив голосно, побачивши довкола себе сніг. Він схопився на ноги, стряс з кожуха сніг, оглянувся, побачив коло вогню Софію, тай до неї: — То ти, Софійко, тут собі з Іваном при вогнику кибицуєш і не кажеш нам, що сніг мов з рукава сиплеться? Западе нас сніг на дорозі з возами; от-то їханечко буде.

Іван приніс оберемок сухих дров і всі grimнув на ватру.

— Їхати тепер, чи будемо чекати днини? — запитав таким якимось весело-відважним голосом, якого ще ніхто ніколи від нього не чув; Софію врадував; а Воркун глянув на нього, усміхнувся.

— Чи не маєш ти, Іванку, часом фляшчинки коло себе, що так гарно питаєш і такий гарний вогник наклав? — питає, вдягаючи кожух. — А що би ти казав: Їхати, чи днинки ждати?

— Тато нераз казав, що чоловіка шляк-трафляє, коли його зима на дорозі з возом захопить, — відповідав Іван зо сміхом. — Думаю, що добре буде як поїдемо тепер, поки снігу менше і що в'їдемо зрання, то не будемо їхати вечером, коли сніг глибший буде.

— Мудро говориш, бігме мудро, — хвалив його Воркун. — Будім оцих опришків, нехай встають і вдорогу збираються. Холодно стає; сніг упав і тепло украв, — додає, гріючи руки до вогню.

Побудили і допитували який би то час міг бути. Вгадували, що десь, от-от над ранком, але журилися, як то їхати в таку темряву. Нагадали, що хтось ліхтарню купив. Засвітять і поїдуть мов на Йордан воду святити. Але, де нафти дістати? Сусід Підгірного признався, що, купуючи баньку, крамар здається йому нафти наляв; ніби пробував, чи не тече; і як не виляв, будуть світити.

Пішов, знайшов баньку, потелепав: є трохи. Наляли; в одну ліхтарню стало; засвітили, спорядилися і вдорогу рушили.

Воркун уже на той бік збирався відходити, але тої подорожі не міг забути.

Виїхали ми, нераз розповідав онукам своїм, тай ніби їдемо, але Бог його святий знає куди, бо снігу вже покісточки впало і дороги не видно. Свої коні дав я Вакареви гонити, а Софія воли гонила, а я з лїхтарнею йшов і ніби дорогу показував. Крок за кроком ішли, гей-би у якусь чорну стіну пхалися, бо сніг ліпив, очі забивав нам і худобі. Та в лісі ще сяко-так було; колотило снігом; але як вийшли на якубудь прогалину то хоч сядь і плач! Північно-східний вітер дни коротав.

Ішли ми отак годинку, а може й дві, зійшли на якусь мלאку, на якісь гордопини. Чую, крик зчинився. Вертаюся з лїхтарнею, дивлюся, а то візок сусіда лежить перевернений до гориногами і сусіду прикрив. Він гвавтує там аж печінки рве. Збіглимися, відвернули; нічо-му не бракувало; страху наївся; міхи повисаджували, пакуночки позбирали, дивимся, а драганистого Бог має. Розчепився якось від візка тай-го ніч прожерла. Шукай-го не з нати де! Походили трохи за слідом; у ліс стерво махнуло тай пропало. Рада враду, порозбирали ми міхи з візка на свої фіри, причепив Василь візок до своєї фіри тай поїхали, з вітру вступилися, бо духи випирав. Померзли всі мов качани. Заїхали знов у ліс, на дорогу, і ставати мусіли, бо телепало нами мов у пропасниці і вогню конче треба було.

Розпалити ватру, обступили; один бік мерзне, а один пече; обертаємося, тупаємо ногами; мало помагало, але при вогни таки лекше навіть умирати. Підкинули худобі сіна і на динку Божу постановили ждати. Сусід за драганистим плаче. Дехто потішає, що такого як він вовки не годні будуть звалити, а він сам не ляже і поблукає трохи по лісі, скучно стане тай додому прийде. Отак ніби потішали й жартували, з бідою дрочилися. Аж тут слухаємо, швандяє щось до нашого гурту. Дивимось, а то драганистий очима світить, гей-би сердився, що ми його самого лїшили. Сусід утішився, зловив, оглядає, а коло нього л-ні мотузочка не лишилося; погубив псявіра в лісі. Взяв люзну упряж, що на кобилу жеребну купив, приміряв

хомут, трохи він пасував, а трохи ні, накиннули упряж, позашепали, і не той кінь став, так-го упряж украсила. Хоч бери його і під цесаря клади. Приставили від покійної кобильчини ворчик, нашильник, і спробували як він тягнутиме, чи не буде душитися хомутом. Спробували; сопів трохи, але мудро йшов.

З тим вже от, як би бріщати почало. Днинка здогадалася встати і ми вдорогу рушили. Сніжок сипав а ми йшли помаленьку, котилися. Попасали; але який то попас на снігу з вітром! Під вечір почав я за таким фармером глядіти, що стайню мав би велику, і на ніч приняв, бо ночувати на морозі не було охоти. Питали одного, другого; ми між німцями були; і аж четвертий приймив; свої коні зо стайні вигнав, а наші приймив. Тай ми разом з худобою в стайні переночували, бо хатку маленьку мав, тільки Софію до хати взяв, бо вона ніби дама була.

На другий день їдемо, аж пара йде. Сніг перестав, небо вияснилося, вітрець такий тоненький мов бритвою тне. Колеса рипотять, але ми їдемо. Хто за возом скаче, хто попри віз; сусід веде драганистого за дишель і хухає в руки. Вакар везеться і кричить, що йому ноги закостеніли. Йти пішки, він закороткі ноги мав і невидержував іти, ззаду лишався. Мерз і кричав, але з фіри не вставав. А тут ще Підгірному бик заслаб. Кров-го нагібала, чи що. Пошедла нівкого небуло щоб кров зпустити, а я ні-суди, нітуди, кавалок вуха відшахнув і кажу, або вийдеш, або здохнеш, але додому зайти мусиш. І зайшов, зателепався якось, але довго кандів поки знов сили набрав.

Якось ми добилися додому четвертого дня і від тоді жаден із нас у місті фірою не був, навіть у літі. До цих наших малих містечок почали їхати та дороги до них виробляти. Тут уже близенько було; от сьогодні з досвітком поїдеш, а завтра з ночею приїдеш; полекша велика була не так на люди, як на худобу.

Від цієї пропам'ятної подорожі життя громадське змінилося; на іншу дорогу ступило, ніби на багацьку, або як казав пізніше Воркун, на кінську, бо воли вже вислужувалися поволеньки, йшли на зелену пашу, а коні їх місце займали.

Кінець другої частини.

Сині Землі, повість із життя українців у Канаді,
в трох частинах. Вийшла друком перша і друга ча-
стина.

Ціна:

1-ша частина, брошурована,	\$1.50
Оправлена в полотно	\$2.00
2-га частина, брошурована	\$1.50
Оправлена в полотно	\$2.00

Замовляйте в

Е. KIRIAK
10564 - 98th Street, Edmonton, Alberta.

